
ARHEO

Arheološka obvestila. Glasilo Slovenskega arheološkega društva, številka 25, leto 2008. Odgovorna oseba izdajatelja: *Irena Lazar*, predsednica SAD. Uredništvo: *Matija Črešnar, Ivan M. Hrovatin, Boris Kavur, Vesna Merc, Benjamin Štular, Bernarda Županek*. Izdajateljski svet: *Andrej Gaspari, Boris Kavur, Philip Mason, Predrag Novaković, Andrej Pleterski, Katarina Predovnik, Irena Šinkovec*. Znanstveni in strokovni prispevki v reviji so vrstniško recenzirani. Recenzenti: *Matija Črešnar, Andrej Gosar, Vesna Merc, Boris Kavur, Benjamin Štular in Bernarda Županek*. Naslov uredništva: Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, p.p. 580, SI-1001 Ljubljana (01 241 15 58). Grafična zasnova: *Ranko Novak*. Naslovnica: *Matjaž Kavar*. Jezikovni pregled: *Jerica Kavur*. Stavek: *Matjaž Kavar*. Tisk: *RAORA, Urška Kavar s.p.* Naklada: 400 izvodov. Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Imetniki moralnih in avtorskih pravic so posamezni avtorji.

Tisk so finančno podprli Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Inštitut za dediščino Sredozemlja ZRS Koper Univerze na primorskem, Mestni muzej Ljubljana, Oddelek za arheologijo FF UL.

-
- 5 Uvodnik
- 7 In memoriam Ljudmila Plesničar-Gec (1931-2008)
Irena Sivec
- 9 Neolitski pečatniki-žigi: primeri fragmentarnih kulturnih biografij
Neolithic Stamp-seals: Examples of Fragmentary Cultural Biographies
Agni Prijatelj
- 31 Iskanje prave poti: romanizacija v slepi ulici?
The Search for the Right Path: Has Romanisation Found Itself in a Cul-de-sac?
Bernarda Županek
- 39 Epigrafika včeraj, danes, jutri ...
Epigraphy Yesterday, Today, Tomorrow ...
Julijana Visočnik
- 45 Analiza dokumentacije nestratigrafskih izkopavanj: primer Mali grad v Kamniku
The Planum Excavation Analysis: the Mali Grad Castle Case Study
Benjamin Štular
- 53 Nastavki za kvantitativno analizo rezultatov arheološke geofizike na primeru
Sagalassosa, Turčija
Starting Points for a Quantitative Analysis of Archaeological Geophysics Results on the Example of
Sagalassos, Turkey
Branko Mušič
- 69 Vrednotenje arheološkega potenciala z uporabo jedrnih vrtin:
metoda, stanje, izkušnje, prednosti in slabosti
Evaluating the Archaeological Potential with the Use of Core Wells:
Methods, State, Experience, Advantages and Disadvantages
Matjaž Novšak
- 79 Kje so meje slovenske arheologije? O posrednjeveških arheologijah v Sloveniji
The Limits of Slovenian Archaeology? Post-medieval Archaeologies in Slovenia
Benjamin Štular
- 81 Nova obzorja: arheologija mlajših obdobj
New Horizons: Archaeology of the Later Periods
Katarina Predovnik
- 89 Muzeji in arheologija obdobj po zgodnjem srednjem veku
Museums and Archaeology of the Periods Following the Early Middle Ages
Tomaž Nabergoj
-

- 97 Posrednjeveška arheološka dediščina: raziskave, zaščita in varovanje
Post-medieval Archaeological Heritage: Research, Protection and Management
Barbara Nadbath
- 101 Perspektiva arheologije bojišč in raziskav vojaških ostankov iz zadnjih dveh stoletij
na Slovenskem
Battlefield Archaeology and Research of Military Remnants from the Last Two Centuries in the Territory
of Modern Day Slovenia
Andrej Gaspari
- 107 “Industrializacija” podeželja, izbrana tema posrednjeveških arheologij
»Industrialisation« of the Rural Landscape: Chosen Theme of the Slovenian Post-medieval Archaeologies
Benjamin Štular
- 113 Arheologija za javnost
Public archaeology
Verena Perko
- 131 Blogging Archaeology: Creating an Open Access Source for Knowledge
Bloganje arheologije: odpiranje dostopa do znanja
Vasilka Dimitrovska
- 137 Okrogla miza o varovanju arheološke dediščine na rednem letnem srečanju SAD
Bernarda Županek, Benjamin Štular
- 153 Jiri Macháček, ed., Počítačova podpora v archeologii 2, Brno – Praha – Plzen 2008
Knjižni prikaz
Benjamin Štular
- 155 Poročilo o delu Slovenskega arheološkega društva v letu 2007
Irena Lazar
- 156 Nagrade Slovenskega arheološkega društva za leto 2007
Irena Lazar
- 159 Errata corrigé
- 160 Navodila avtorjem
-

Uvodnik

Pred vami je nov Arheo, kakršnega še ni bilo in na katerega smo v uredništvu zelo ponosni. Prvo kar pade v oči je nekoliko spremenjena podoba, predvsem prvih strani. Te spremembe niso same sebi namen temveč so bile potrebne, ker je revija Arheo od letošnjega leta dalje uvrščena *med druge znanstvene revije s seznama agencije*. Definicija se ne zdi laskava, vendar v praksi pomeni, da Javna agencija za raziskovalno dejavnost republike Slovenije (ARRS) pri svojem ocenjevanju raziskovalcev upošteva tudi znanstvene članke, objavljene v reviji Arheo. Ob jubilejni 25-ti številki smo torej postali čisto prava znanstvena revija in upamo, da bomo tako pritegnili še več avtorjev.

Toda za številko, ki je pred vami, bi si komajda lahko želeli boljšega odziva. Kar trinajst samostojnih člankov, ki jih objavljamo, je namreč več kot v katerikoli številki doslej. Toda količina ni glavni razlog za navdušenje. Navdušeni smo predvsem nad kakovostjo!

Pa pojdemo po vrsti. Tudi v sedanjem uredništvu menimo, da je naša naloga predvsem objaviti čim več teoretskih in metodoloških člankov, podobno kot že vsaj dve desetletji. Zato te predstavljamo najprej.

Letošnji Arheo tako začne Agni Prijatelj, ki skozi oči semantične arheologije piše o neolitskih pečatnikih jugovzhodne Evrope. Sledita prispevka, ki nam predstavljata vsaka svoj pogled na romanizacijo. Bernarda Županek se je poglobila v teorijo romanizacije in nam predstavlja zgodovinski razvoj koncepta romanizacije in uporabo le-tega v slovenski arheologiji. Julijana Visočnik nam predstavlja rezultate metodološko sveže analize epigrafskega gradiva agra antične Celeje, s katerimi nam ponuja drugačen vpogled v proces romanizacije.

Sledijo metodološko obarvani prispevki. Sam pišem o temi, s katero se prej ali slej sreča vsak arheolog: na kakšen način uporabiti podatke starih izkopavanj za moderno objavo.

Prispevek Braneta Mušiča o kvantitativni analizi rezultatov geofizikalnih arheoloških oziroma plitvih raziskav, katerega bralci ne bomo le arheologi. Metodološke prispevke zaključuje Matjaž Novšak, ki predstavlja pri nas povsem novo metodo uporabe jedrnih vrtnin za oceno potenciala predvsem urbanih arheoloških najdišč.

Osrednja tema - osrednja, ker je pač na sredini revije - je pogled na posrednjeveške arheologije, torej vse različne

veje arheologije, ki preučujejo posrednjeveška obdobja. Nezavidljivo stanje teh v Sloveniji predstavljamo s štirimi različnimi pogledi: teoretski, pogled s stališča varovanja in hranjenja dediščine in vojaški ter raziskovalni pogled. Z ostalimi avtorji (Katarina Predovnik, Barbara Nadbath, Andrej Gaspari in Tomaž Nabergoj) smo želeli predvsem spodbosti slovenske arheologe, da si prenehamo zatiskati oči pred dejstvom, da smo povsem nepripravljeni na nalogo varovati arheološko dediščino obdobjem po srednjem veku, kot nam nalaga novi zakon.

Sledijo prispevki, ki nadaljujejo razmeroma odmeven cikel iz prejšnje številke o komunikaciji arheologov z ostalimi arheologi in predvsem z nearheologi. Verena Perko nam predstavlja svoj pogled, ki ga je močno zaznamoval njen študij v tujini, na razvoj arheologije za javnost in njeno umeščenost v širše družbene tokove. Vasilka Dimitrovska, makedonska gostja te številke, nam kot dolgoletna avtorica arheološkega spletnika (ang. *web log*, *weblog*, *blog*) podaja svoje pozitivne izkušnje o možnostih, ki jih ponuja tovrstna komunikacija.

Zagotovo največji pretres v arheološki javnosti v letošnjem letu pomeni sprejetje novega zakona o varovanju kulturne dediščine. Nekatere izmed sprememb, ki jih prinaša, so že sprožile organizacijske spremembe, pričakujemo pa tudi kadrovske. V reviji Arheo skušamo predvsem spodbujati razpravo o nekaterih dilemah, ki se pojavljajo pri uvajanju zakona v prakso. To odraža vsebina tako prejšnje kot tudi pričujoče številke. Zato smo obudili staro navado in objavljamo zapis okrogle mize *O varovanju arheološke dediščine*, ki ga je na letošnjem rednem srečanju organiziralo Slovensko arheološko društvo.

Nismo pa pozabili na poslanstvo naše revije, katere polno ime je še vedno *Arheo. Glasilo slovenskega arheološkega društva*. Zato objavljamo poročilo predsednice društva Irene Lazar o delu v letu 2007 ter predstavljamo seznam nagrajencev društva v desetletju med letoma 1998 in 2007. Skozi besede Irene Sivec se poslavljamo od dolgoletne kustosinje Mestnega muzeja Ljubljana in ene najboljših poznavalk antične Emone, Ljudmile Plesničar-Gec.

Benjamin Štular

In memoriam Ljudmila Plesničar-Gec (1931-2008)

Irena Sivec

V lepo poletno jutro je zarezala kruta novica, da je umrla naša sodelavka in prijateljica Ljudmila Plesničar-Gec. Čeravno je bila že nekaj časa bolna, smo verjeli, da bo premagala bolezen, kot je premagovala marsikatero osebno ali poklicno težavo v svojem življenju.

Rojena je bila v kmečki družini v Sežani v času italijanske okupacije. Osnovno šolo in del gimnazije je obiskovala v Sežani in Trstu. Slednjo je po vojni končala v Postojni. Potem se je vpisala na Arheološki oddelek Filozofske fakultete, v času profesorjev Srečka Brodarja, Josipa Korošca in Josipa Klemenca.

Po diplomi jo je pot zanesla najprej v Koper v Pokrajinski muzej in nato v Arhiv, potem pa nazaj v Ljubljano. Leta 1961 je dobila službo v Mestnem muzeju Ljubljana in začela se je njena »emonska« arheološka pot. Ob gradnji Bavarskega dvora in podhoda pod železnico na Slovenski cesti leta 1961 je njena ekipa dobesedno izčeljusti bagrov trgala grobne najdbe iz tega dela severnega emonskega grobišča. Dokumentiranih je bilo skoraj tisoč grobov. Iz te izkušnje je pri naslednjem zaščitnem izkopavanju dveh stanovanjskih enot ob severnem obzidju na današnjem Trgu republike, čeravno se ni dalo ohraniti samega zidu, dokumentirala z vso skrbnostjo in za tisti čas novimi metodami ostanke antične arhitekture in najdbe. Nato so sledila nadaljnja zaščitna izkopavanja: za gradnjo Strojne fakultete ob Aškerčevi cesti ter na Jakopičevem vrtu na Mirju so bili odkriti ostanke stanovanjskih zgradb. Ob začetku Slovenske ceste za gradnjo Ferantovih blokov je bil odkrit in izkopan del emonskega foruma, ob šoli Majde Vrhovnik med Gregorčičevo in Erjavčevo cesto spet stanovanjski predel in del verskega središča emonskih kristjanov. Pred gradnjo Kulturnega doma Ivana Cankarja je bil raziskan stanovanjski predel ob emonskem zahodnem obzidju. Zadnje terensko delo Ljudmile Plesničar-Gec pa je bilo obsežno izkopavanje na področju presečišča štirih emonskih insul za gradnjo nove Univerzitetne knjižnice Ljubljane.

Že leta 1965 ji je uspelo, da so bili v urbanističnem in kasneje v dopolnjenem regulacijskem načrtu Ljubljane v okviru zakonodaje vneseni posamezni varstveni režimi za zavarovanje arheološkega terena pred gradbenim posegom, z dostavkom, da stroške izkopavanj krije investitor. Imela je izjemen posluš za antične arhitekturne ostanke, zato si je prizadevala, da bi jih čim več »in situ« ohranili kot našo nepremično kulturno dediščino. Tako je bil leta 1967 restavriran in za javnost odprt Jakopi-

čev vrt (danes Emonska hiša) kot prvi arheološki park Mestnega muzeja Ljubljana. Razstavišče v restavriranih severnih emonskih vratih (danes Bukvarna) je bilo odprto za javnost 1974, dve leti pozneje pa arheološki ostanke Zgodnjekrščanskega centra ob Erjavčevi cesti, prav tako urejeni v arheološki park. Leta 1979 je bilo pod njenim vodstvom z veliko razstavo Rešena arheološka dediščina Ljubljane odprto Likovno razstavišče Riharda Jakopiča, kjer je ohranjen in predstavljen del foruma. In prav simbolno: na dan njene smrti je Jakopičevo razstavišče dobil v upravljanje Mestni muzej Ljubljane.

Ljudmila Plesničar je v svoje terensko in muzejsko delo sčasoma vnesla vse elemente, ki so se šele nedavno povsem »prijeli« v muzejih pri nas: pedagoško službo, dokumentacijsko službo, muzejsko trgovino. Njeno vodilo je bilo izsledke izkopavanj čim prej objaviti, zlasti ob veliki množini gradiva. Tako je leta 1973 izšla *Severnoemonska nekropola ter Zgodnjekrščanski center* (s sodelavci). Za doktorat je analizirala keramiko iz emonskih nekropol in to objavila kot monografijo. *Urbanizem Emona* je njena sinteza urbanističnih spoznanj in pregled izkopavanj z arhitekturnega aspekta v Emoni. Njeno zadnje delo je timska objava emonskega *Forum*a. Skoraj zaključeno je imela raziskavo, vezano na izkopavanja grobišč na Ajdovščini in Metalki ter ob Linhartovi cesti, a jo je smrt prehitela.

Pisala je strokovne članke v domača in tuja arheološka glasila ter se aktivno udeleževala mednarodnih simpozijev s predstavljanjem emonske tematike. Doma je organizirala

mednarodne kolokvije v okviru Slovenskega arheološkega društva, katerega predsednica je bila v 70-letih. Predsedovala je tudi Muzejskemu društvu Slovenije. Pripravila je vrsto razstav: od Emonskih fresk v Arkadah, dvakrat vodila stalno arheološko postavitev v Mestnem muzeju Ljubljana, z razstavami o arheološki preteklosti Ljubljane je utirala pot sodelovanju z muzeji v tujini: v Varšavi, Beogradu, Pulju, Ogleju, Tolmezzu, Regensburgu.

Za svoje aktivno in bogato delo je prejela vrsto priznanj: od nagrade mesta Ljubljane, Župančičevo nagrado, najvišjo muzejsko priznanje - Valvazorjevo nagrado, nagrado Slovenskega arheološkega društva za življenjsko delo na področju arheologije in Častni znak svobode republike Slovenije.

Bila je močna osebnost, ki je znala združevati ljudi k skupnem delu, a obenem trdno zagovarjati svoje poglede. Rada je poudarjala svoje kraške korenine, ki so se kazale v njenem značaju: z neomajno voljo ter delavnostjo je sledila zastavljenim ciljem. Obenem pa je imela široko znanje, zanimala so jo raznolika področja umetnosti in znanosti, ki niso bila povezana zgolj z arheološko in muzejsko stroko. In imela je odprto srce in roke za sočloveka. Tisti, ki smo jo poznali, vemo, kako dragocen človek je odšel od nas. Strokovnjaki, ki se ali pa se bodo kakorkoli ukvarjali z Emono – arheologi pa tudi raziskovalci iz drugih strok – pa ne bodo mogli mimo njenega dela.

Neolitski pečatniki-žigi: primeri fragmentarnih kulturnih biografij

Neolithic Stamp-seals: Examples of Fragmentary Cultural Biographies

© Agni Prijatelj

Izvleček: V članku predstavljam arheološke in eksperimentalne podatke o neolitskih pečatnikih-žigih jugovzhodne Evrope. Z rabo konceptov ponujenosti, omejitev in kulturnih biografij oblikujem drugačen pogled na njihovo izdelavo, rabo in simbolne vrednosti. Zagovarjam tezo, da so bili pečatniki-žigi vpeti v različne pomenske mreže, njihovi motivi pa nosilci specifičnih informacij.

Ključne besede: neolitik, jugovzhodna Evropa, pečatniki-žigi, delovanje, ponujenosti, omejitve, kulturne biografije predmetov

Abstract: The article presents the archaeological and experimental data on the Neolithic stamp-seals of SE Europe. A different account of their production, consumption and symbolic values is proposed by employing concepts of affordances, constraints and cultural biographies. It is argued that stamp-seals were included in various networks of meaning and that motifs probably conveyed specific information.

Keywords: Neolithic, southeast Europe, stamp-seals, agency, affordances, constraints, cultural biographies of objects

Uvodni rebus

Večino arheoloških problemov zaznamuje dejstvo, da je količina manjkajočih podatkov (skoraj) večja od količine dostopnih. Eden šolskih primerov takšnih arheoloških rebusov so prav neolitski pečatniki-žigi z najdišč jugovzhodne Evrope. Ključno vprašanje, ki v primeru teh predmetov ostaja neodgovorjeno, je sledeče: na katere materiale so ljudje v neolitiku odtiskovali preproste geometrične motive s temi orodji? Ker se odtisi v arheološkem zapisu niso ohranili, se bistveno težje približamo tudi odgovorom na vprašanja kdo, zakaj, kdaj in kako je te predmete uporabljal. Ob številnih vprašanjih, ki jih pečatniki-žigi porajajo, in redkih odgovorih, ki jih ponujajo, se zato včasih zdi, da spominjamo vsi, ki se ukvarjamo s fenomenom teh predmetov, na človeka, ki skuša s preučevanjem zelo starega, oguljenega čopiča z nekaj ostanki barve ugotoviti, ali je bila s čopičem naslikana Št. 8 Marka Rothka, je bil čopič morda rabljen za poslikavo na stotin bombažnih majic, se je lastnik s čopičem podpisoval ali ga je vendarle uporabljal za ličenje. Omenjena prisposodba ponazarja ključen problem, povezan s preučevanjem neolitskih pečatnikov-žigov jugovzhodne Evrope: na voljo nam je orodje, ne pa tudi končni izdelek. In vendar želim v pričujočem članku pokazati, da lahko z drugačnim pristopom k preučevanju uzremo prizore iz življenj teh orodij, morda najdemo (delen) odgovor na katero od zgoraj zastavljenih vprašanj, predvsem pa spremenimo pečatnike-žige iz zaprašenege teoretskega konstrukta nazaj v konkretne snovne predmete, ki so vizualno in taktilno izjemno ekspresivni.

Za začetek pa nekaj osnovnih podatkov o obravnavanih predmetih, njihovih objavah in strukturi pričujočega članka. Neolitski pečatniki-žigi se prvič pojavijo na najdiščih jugovzhodne Evrope v okviru starejšeneolitskih kultur Karanovo I-II, Protosesklo in Starčevo-Körös po letu

6500 BC, sočasno s prvim pojavom slikane keramike (Makkay 1984, 72; Bailey 2000, 105). Distribucija pečatnikov-žigov se v času starejšega, srednjega in mlajšega neolitika spreminja: večina starejšeneolitskih primerkov je bila odkrita na najdiščih centralnega in vzhodnega Balkana, na skrajnem severnem robu Starčevo-Körös-Çris kompleksa (Budja 1998, 220). Srednjeneolitskih primerki so skoncentrirani zlasti na prostoru Grčije ter prostoru kultur Tordos in Porodin, mlajšeneolitski pa na prostoru kulture Gumelnița (Makkay 1984, 73-93).

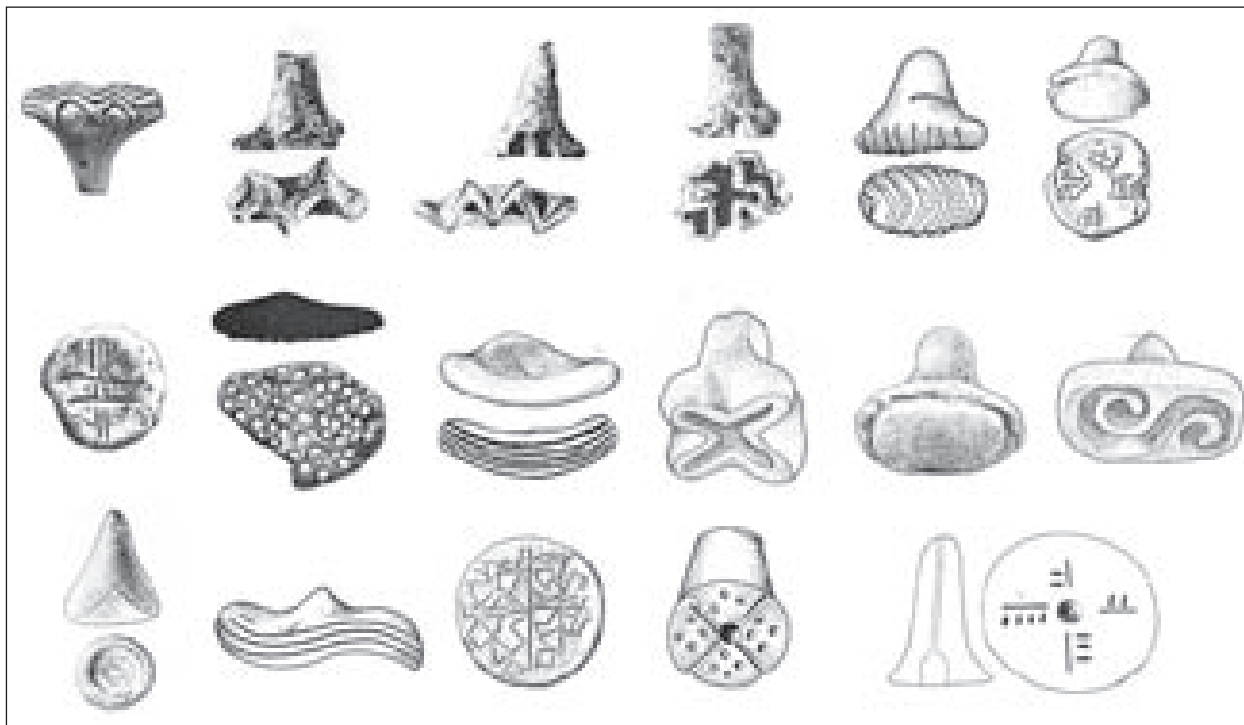
O neolitskih pečatnikih-žigih jugovzhodne Evrope je pisala množica arheologov z različnih teoretskih in metodoloških pozicij. Pečatniki-žigi so predstavljeni v monografijah, člankih, objavah konferenčnih prispevkov in splošnih pregledih evropske prazgodovine oz. neolitika (Prijatelj 2007b, 232). Znotraj arheološke literature, ki se ukvarja z neolitskimi pečatniki-žigi jugovzhodne Evrope, ne obstaja enotna terminologija za opazovani fenomen. Avtorji drobna orodja, namenjena reproduciranju vizualnih znakov na nek drug material, označujejo za *pintadere*,¹ *žige*,² *pečatnike*³ ali *pečatnike-žige*⁴ (podrobneje o problematiki terminologije Prijatelj 2007b, 232-234). Nekateri arheologi sklepajo, da so se ti predmeti

1 Kot prvi so o rabi glinenih orodij za poslikavo telesa pisali Španci ob osvajanju Mehike, zato je vse do danes ostal za ta funkcionalni tip v rabi španski izraz *pintadera* (Kurzynski 1996, 17).

2 Različno oblikovana orodja, namenjena žigosanju keramike, tekstila, usnja ipd., s prevladujočimi geometričnimi motivi.

3 Različno oblikovana orodja, namenjena pečenju lastnine ali dokumentov, s prevladujočimi figuralnimi motivi (prim. Prijatelj 2007a, 7-8). Ker se pojav najstarejših pečatnikov navezuje na razvoj pisave in administracije, je raba termina pečatnik za čas neolitika problematična.

4 Ambivalenten termin, rabljen za poimenovanje najstarejših, neolitskih orodij, za katera z dostopnimi podatki ne moremo določiti, ali so bila namenjena pečenju osebne lastnine ali žigosanju raznih materialov. Ker želim poudariti nedosegljivost dokončne funkcionalne opredelitve teh orodij, tudi sama uporabljam termin pečatnik-žig.

Slika 1: Izbor neolitskih pečatnikov-žigov jugovzhodne Evrope z različno modeliranimi bazami (Makkay 1984, Fig. V: 10; Fig.VI: 1, 4, 9; Fig. VII: 1; Fig. X: 5, 9, 10, 13; Fig. XV: 3, 4, 6; Fig. XVI: 7; Fig. XXII: 8; Fig.XXIII: 6; Fig. XXVII: 5, 8).

uporabljali za poslikavo človeškega telesa (prim. Cornaggia Castiglioni 1956; Cornaggia Castiglioni, Calegari 1978), spet drugi predvidevajo, da so služili žigosanju tkanin (prim. Makkay 1984, 106; Younger 1995, on-line; Türkcan 1997, on-line; Perlčs 2001, 252; Çilingirođlu 2005), označevanju kruha (prim. Chapman 2000, 86; Namov 2008), žigosanju usnja, morda celo žigosanju živali (prim. Montagnary Kokelj 2003, 366) ali pa krasitvi sten (Makkay 1984, 106; Türkcan 1997, on-line).

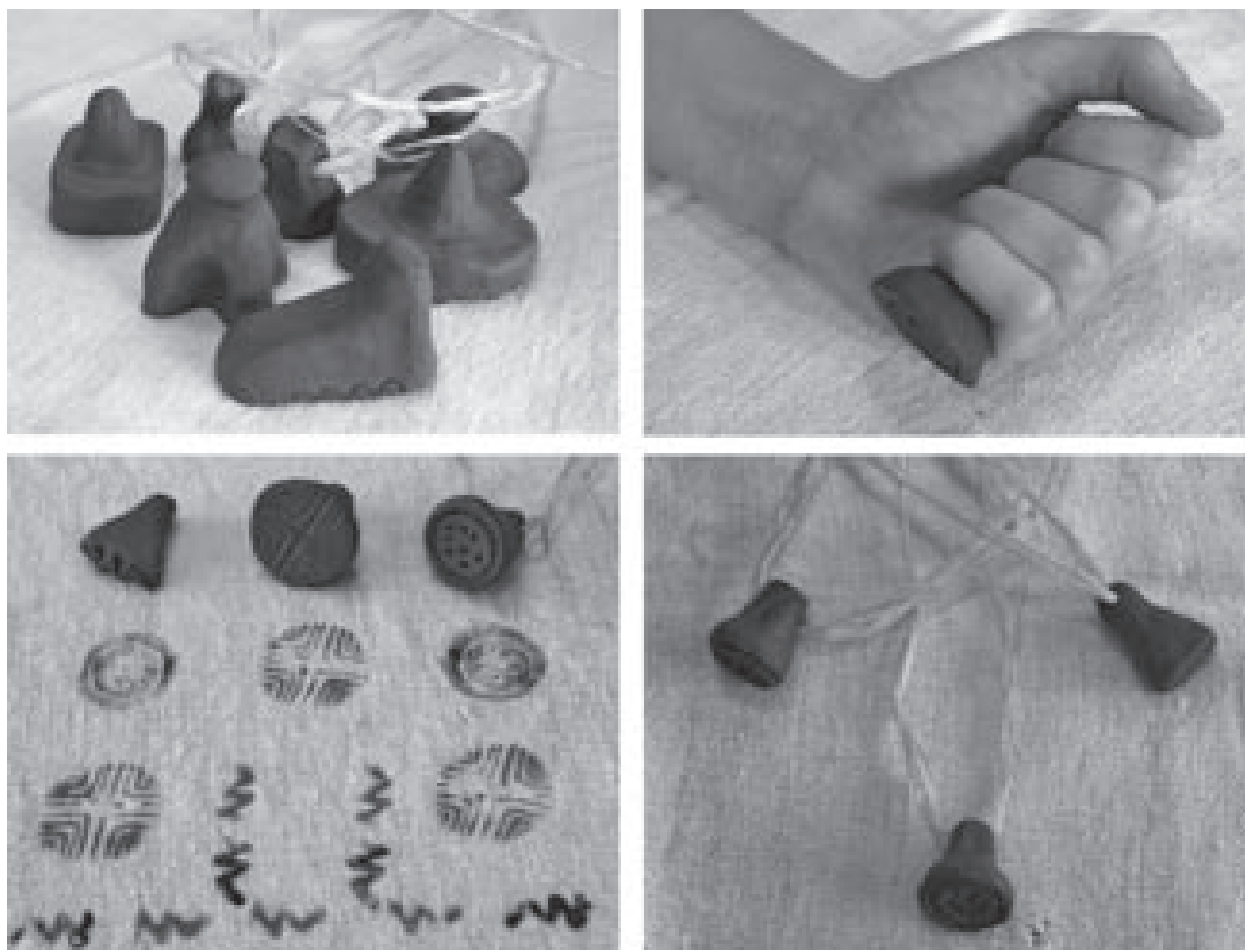
V nasprotju z večino preteklih študij se v članku ne ukvarjam s stilistično analizo, klasifikacijo ter umeščanjem pečatnikov-žigov v neolitizacijske modele. Se pa zato ukvarjam z materialnostjo pečatnikov-žigov, njihovo vizualno povednostjo, njihovimi življenji in vpetostjo v razne pomenske mreže. Za dosego naštetega analiziram objavljene podatke o pečatnikih-žigih z najdišč jugovzhodne Evrope kot tudi rezultate izpeljanega eksperimenta. V prvem delu članka tako predstavljam fizične ponujenosti in omejitve pečatnikov-žigov, ki določajo razpon delovanja teh predmetov. Nato analiziram dostopne podatke o pečatnikih-žigih znotraj arheoloških kontekstov

in tako skušam definirati relacije med pečatniki-žigi in drugimi kategorijami predmetov ter ljudmi. V osrednjem delu članka združim eksperimentalne in arheološke podatke za rekonstrukcijo življenj teh enigmatičnih orodij.

Ponujenosti in omejitve neolitskih pečatnikov-žigov

Ponujenosti in omejitve, ki izvirajo iz predmetovih materialnih in fizikalnih lastnosti, določajo razpon predmetovega delovanja (Gibson 1979: 139; Norman 1998:82). Če torej želimo spoznati delovanje pečatnikov-žigov v specifičnem socialnem in historičnem kontekstu neolitika jugovzhodne Evrope, moramo najprej prepoznati ponujenosti in omejitve obravnavanih predmetov (prim. Knappett 2005, 46-57; Tilley 2007: 17).

Neolitski pečatniki-žigi imajo ploščato bazo in največkrat stožčasto modeliran ročaj, ki izrašča navpično iz baze. Površina baze je običajno ravna, pri nekaterih pečatnikih-žigih lahko tudi rahlo konveksna ali konkavna (kar je

Slika 2: Fizične ponujenosti pečatnikov-žigov. Fotografije: B. Širca.

eden izmed indicev, da niso bili vsi pečatniki-žigi rabljeni za odtiskovanje na enake podlage) (Slika 1). Težiščna točka ostaja v vseh treh primerih v spodnjem delu pečatnika-žiga, zato ta doseže največjo stabilnost, ko je baza poravnana vzporedno z vodoravno površino. V takem položaju na bazi izdelan motiv, ki predstavlja ključen konstitutiven element pečatnika-žiga, razumljivo, ni viden.

Večina neolitskih pečatnikov-žigov jugovzhodne Evrope je glinenih, le nekaj primerkov iz grškega prostora je iz kamna. Oba materiala, zlasti kamen, dajeta predmetom trdnost. Skupaj z majhnostjo predmetov sta vplivala na to, da so se pečatniki-žigi v arheoloških kontekstih dobro ohranili: večina predmetov je ohranjena v celoti, odkrušeni so predvsem deli ročaja ali le manjši deli na robovih baz. Velikost baze pečatnikov-žigov variira v

razponu med 3 in 11 cm, višina pa med 5 in 8 cm. Baza je lahko pravokotne, okrogle, ovalne, rombične, zvezdaste oblike ali v obliki noge. Ročaj pečatnika-žiga, običajno modeliran kot zaobljeni stožec, je v nekaterih primerih preluknjan. Na bazi imajo pečatniki-žigi izdelane najbolj osnovne geometrične motive, kot so cikcak in njegove izpeljanke, križ, mreža, koncentrični krog, spirala in njene izpeljanke, motiv plitvo vtisnjenih pik, izpeljanke meandra ali variante motiva blodnjaka. Motivi so izdelani v globoko ali plitvo vrezanem ali vtisnjenem reliefu, kombinaciji obeh tehnik (Dzhanfezova 2003, 100-102), le izjemoma (npr. pečatnik-žig iz Porodina (Makkay 1984, fig. XIV: 4)) pa tudi v tehniki barbotina.

Na bazi nekaterih pečatnikov-žigov so bile odkrite sledi barve (Makkay 1984, 23, 42; Renfrew 1987, 343), nekateri

so imeli površino baze močno obrabljeno (Chapman 2000, 85-91), eden od pečatnikov-žigov pa je imel bazo močno ožgano (Makkay 1984, 42). Podobno kot različno modelirane baze, tudi sledi barv, ožganosti in močnih obrab baze govorijo v prid hipotezi, da se je na prvi pogled enotna kategorija predmetov uporabljala na različne načine.

Med fizične ponujenosti pečatnikov-žigov, ki izhajajo iz zgoraj opisanih snovnih značilnosti pečatnikov-žigov, prištevamo štiri lastnosti: ponujenost, da najbolj stabilno stojijo na vodoravni podlagi, ko je baza poravnana vzporedno s površino. Ponujenost, da jih lahko primemo za ročaj. Ponujenost, da motiv, izdelan na bazi pečatnika-žiga, lahko reproduciramo na različne podlage. Ponujenost, da pečatnik-žig postane privesek/obesek, če ima preluknjan ročaj.

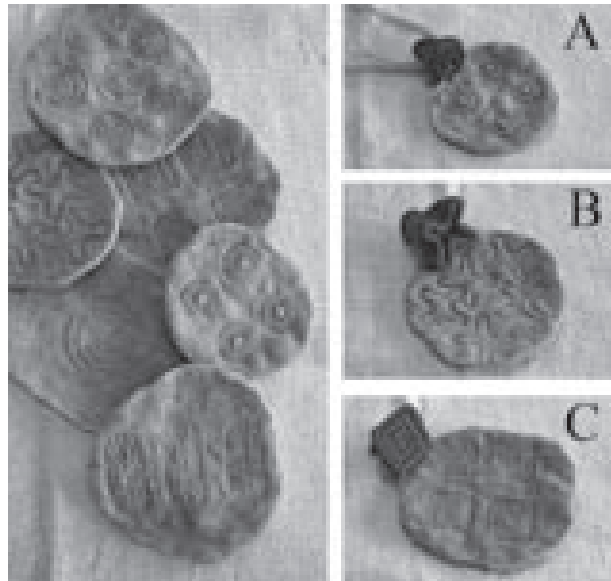
Ključna ponujenost, da pečatniki-žigi služijo reproduciranju vizualnih znakov na nek drug material, je hkrati tudi tista, ki te predmete bistveno loči od ostalih ročnih orodij (kot so npr. čopiči, ošiljene paličice), namenjenih izdelavi geometričnih vzorcev na različne podlage. Kot zapiše Skeates (2007) :

“What sets such objects apart from other hand-held artistic tools, ... is their ability to reproduce simply, quickly and manually - a large number of almost identical copies of an original graphic image...” (Skeates 2007, 194-195).

Toda ali lahko ugotovimo, na kakšne materiale so odtiskovali s pečatniki-žigi v času neolitika? Da bi prepoznali fizične omejitve obravnavanih predmetov in posledično zožili nabor potencialnih materialov, na katere se je verjetno odtiskovalo v neolitiku, smo izvedli praktičen preizkus. Z njim smo preverjali žigosanje treh različnih tipov podlag: nespečenega nekvašenega kruha, tekstila in človeške kože.⁵

Eksperiment je pokazal naslednje: ko žigosamo nespečen nekvašen kruh, se vanj jasno vtisnejo prav vsi motivi, ne glede na to, ali so ti izdelani v globokem ali plitvem reliefu. Glavna omejitev pri tako izdelanih oznakah pečene nekvašenega kruha ne izvira iz načina izdelave motiva na bazi pečatnika-žiga, pač pa iz lastnosti nekvašenega kruha: ko se ta peče, se v testu tvorijo zračni mehurčki, ki bi lahko zmanjšali prepoznavnost vtisnjene motiva. Pa vendar lahko po večkrat ponovljenem odtiskovanju

⁵ Podrobneje o izdelavi replik neolitskih pečatnikov-žigov Prijatelj (2007a, 98).

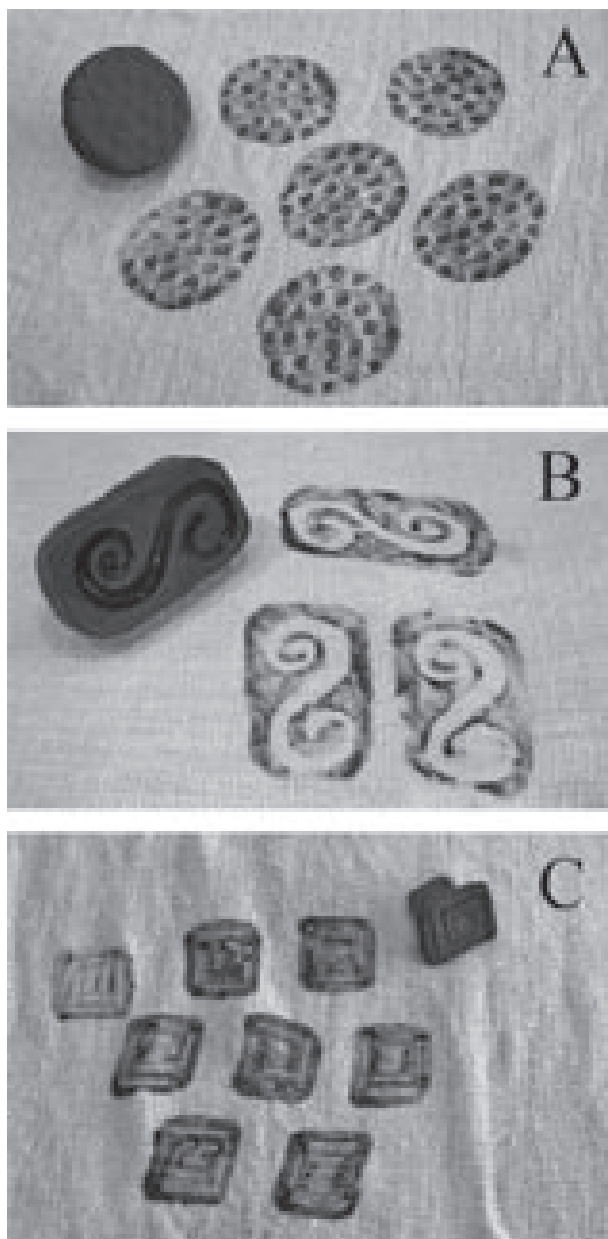

Slika 3: Pečen nekvašen kruh z odtisnjenimi motivi. Globoko vrezan relief (A, B). Plitvo vrezan relief (C). Fotografije: B. Širca.

zapišemo, da tudi zračni mehurčki bistveno ne zmanjšajo prepoznavnosti vtisnjenih motivov.

Glavna omejitev pri potisku tekstila izvira iz načina, kako je modeliran motiv na bazi. Noben pečatnik-žig, ki nima baze popolnoma ravne, ne pusti odtisa na tkanini, položeni na trdo podlago. Pri neolitskih pečatnikih-žigih je ta pogoj izpolnjen le izjemoma: v večini primerov, pri katerih je površina baze opisana kot ravna, prihaja do neenakomerno znivelirane površine, kar je posledica ročnega modeliranja pečatnika-žiga (prim. Makkay 1984; 2005). Pri preizkusu smo kvalitetne odtise na tkanini dobili šele, ko smo podnjo položili mehko podlago (peno). Prav zato nas omejitve, da ima večina neolitskih pečatnikov-žigov neravno bazo, napeljuje k hipotezi, da večina obravnavanih predmetov ni bila uporabljena za potiskovanje tekstila.

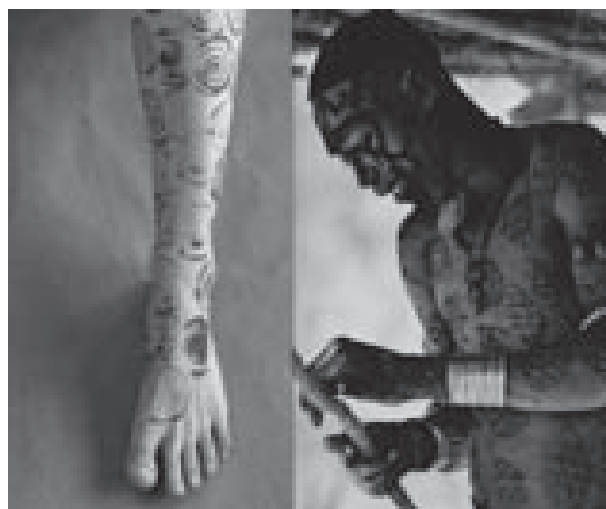
Podobno kot kruh je tudi koža tip mehke podlage, na katero se dobro odtisnejo vsi motivi, ne glede na to, ali so izdelani v globokem ali plitvem reliefu. Omejitve, vezane na krašenje telesa s pintaderami, tako ne izvirajo iz fizičnih lastnosti neolitskih pečatnikov-žigov, pač pa iz kulturnega koda. Nekatere od kulturnih omejitev so povezane s sledečimi vprašanji: kdo si lahko krasi kožo s poslikavami? Ob katerih priložnostih si ljudje okrasijo kožo s poslikavami? Se način krašenja pri moških in žen-

Slika 4: Na tekstil odtisnjeni motivi. Barbotin (A), globoko vrezan relief (B), plitvo vrezan relief (C). Fotografije: B. Širca.

skah razlikuje? Se pri krašenju telesa s pintaderami uporablja zgolj eno pintadero (in eno barvo) ali več različnih pintader (in več barv)?

Če povzamemo: večina neolitskih pečatnikov-žigov nima povsem ravne površine, s katero se pečati/žigosa, zato je kvaliteten odtis motiva na trdno in ravno podlago

Slika 5: Potiski kože z različnimi motivi. Levo: potisk, narejen med eksperimentom. Desno: krašenje telesa s pintaderami pri ljudstvu Kau. Fotografiji: B. Širca, L. Riefenstahl (1976).

(kot smo pokazali na primeru tekstila) v takih primerih nemogoč. Ker sta podobne rezultate dala tudi neodvisna eksperimenta T. Dzhanfezove (osebna informacija T. Dzhanfezove) in D. Gheorghiu (Gheorghiu 2008, 94-97), lahko zapišemo, da fizične omejitve pečatnikov-žigov, prepoznane med eksperimenti, kažejo, da so ti prej kot trde podlage (npr. stene, lesene predmete, tekstil, položen na trdo podlago) pečatili mehke (npr. kruh, kožo). S pomočjo ohranjenih sledov na bazah kot tudi med eksperimentom prepoznanih omejitev sklepamo, da so ljudje odtiskovali preproste geometrične motive s pečatniki-žigi na mehke materiale na dva načina: bazo so preprosto vtisnili v mehkejši material kot npr. v nespečen kruh, maslo, vosek, ipd. ali pa so na bazo nanесли barvo in motiv odtisnili na mehko podlago, najverjetneje na kožo. Morda so ljudje pečatnike-žige uporabljali še na tretji način: razžarjena orodja bi lahko uporabili za izdelavo geometričnih vzorcev na tekstilu, filcu ali termototviranje človeka ali živali (podrobneje o eksperimentu s termoodtiskovanjem Gheorghiu (2008, 98-100)). Ker je v celotnem korpusu odkritih neolitskih pečatnikov-žigov jugovzhodne Evrope zaenkrat poznan le en primerek z romunskega najdišča Frumușica Cetățuia z močno ožgano bazo (Makkay 1984, 42), pa lahko sklepamo, da ta način rabe pečatnikov-žigov ni bil med bolj razširjenimi.

Neolitski pečatniki-žigi v arheoloških kontekstih

Ko poskušamo prepoznati kulturne omejitve pečatnikov-žigov (t.j. poiskati odgovore na vprašanja kdo/kdaj/kako/zakaj je uporabljal pečatnike-žige) z analizo arheoloških podatkov, se soočimo s številnimi ovirami. Zlasti pri starejših objavah najdišč je le redkokdaj navedeno, v kakšni arheološki obliki je bil posamezen pečatnik-žig odkrit. Slabo so definirani tudi časovni odnosi med pečatniki-žigi enega najdišča: če je najdišče dolgo živeče in pozna več poselitvenih faz (ki imajo lahko razpon od sto in več let, kot npr. pri bolgarskem tellu Karanovo), nam podatek, da je bilo na najdišču odkrito veliko število pečatnikov-žigov, pove bore malo. Še vedno namreč ne vemo, ali je bilo znotraj ene poselitvene faze najdišča uporabljanih več ali zgolj en pečatnik-žig. V objavah najdišč je podobno nedosegljiv tudi podatek o prostorskih razmerjih med sinhronimi pečatniki-žigi. Velikokrat, zlasti v starejši literaturi, ni niti podatka o pripadnosti pečatnikov-žigov kulturni plasti. To posledično pomeni, da fakti o samem najdišču in pečatnikih-žigih »plavajo« nedoločeno v zraku drug poleg drugega, se ne prekrivajo in ne ustvarjajo izseka iz najdiščnega holograma.

Zgolj dobra desetina objav najdišč s pečatniki-žigi pri naša podrobnejše podatke o arheoloških kontekstih, v katerih so bili ti predmeti odkriti. Na najdiščih Frumușica-Cețățuia, Gura Baciului v Romuniji; Karanovo, Rakitovo, Vinica-Kljisedjick, Sofia-Slatina v Bolgariji; Achilleion, Eutresis, Sesklo, Sitagroi v Grčiji; Cerje-Govrlevo v Makedoniji; Grabovac-Vinogradi v Srbiji ter Endröd 39, Alpár-Nagyvárdomb in Hódmezővásárhely-Zsoldos na Madžarskem so bili tako pečatniki-žigi dokumentirani znotraj naslednjih kulturnih oblik: v stavbah neolitskih naselbin, na delovnih prostorih, prostorih v neposredni bližini stavb, v odpadnih jamah, posejanih med stavbami, v (zaenkrat) edinstvenem primeru pečatnika-žiga iz Sofie-Slatine (Makkay 2005, 34) celo v grobu.

Vzorec, ki ga lahko razberemo iz Tabele 1⁶, kaže, da se v večini kulturnih oblik, vezanih na primarno vlogo⁷ pečatnikov-žigov, pojavlja samo en pečatnik-žig, le izjemoma pa dva ali trije primerki. Po en pečatnik-žig je bil tako odkrit na platformi z najdišča Gura Baciului, v

6 V tabeli sem upoštevala med pečatniki-žigi iz odpadnih jam kot sočasne zgolj tiste primere, kjer je dokazljivo, da pečatniki-žigi prihajajo iz iste kulturne plasti v polnilu.

7 Pečatniki-žigi nastopajo v sekundarni/pasivni vlogi, ko postanejo del polnila v odpadnih jamah.

pogoreli stavbi iz Karanova, v svetišču ter javni stavbi⁸ iz Rakitova, v bivališču iz Vinice-Kljisedjick, v grobu iz Sofie-Slatine, na glineni klopi ter na uličnem prostoru (?) ob eni izmed stavb iz Achilleiona, na delovnem prostoru iz Sitagroia, v bivališču iz Govrleva pa tudi v bivališču iz Grabovac-Vinogradov. Od opisanega vzorca odstopata dva predstavljena primera: na najdišču Frumușica-Cețățuia sta bila na spodnji platformi ob ognjišču ene izmed stavb odkrita dva pečatnika-žiga, v hiši A na najdišču Sesklo pa trije pečatniki-žigi. In čeprav je na obeh najdiščih število pečatnikov-žigov znotraj zaključenega konteksta večje, imajo tudi ti primerki samo en tip na bazi izdelanega motiva: vsi trije pečatniki-žigi iz hiše A v Sesklu si delijo motiv koncentričnih krogov, oba pečatnika-žiga iz Frumușice-Cețățuia pa motiv spirale.

Takšna distribucija pečatnikov-žigov deloma sovпада z distribucijskimi vzorci z anatolskega najdišča Çatal Höyük: na omenjenem najdišču so bili pečatniki-žigi odkriti v stavbah (v bivališčih in svetiščih), v grobovih in med odpadnim materialom (Türkcan 1997, on-line; 2003, on-line; 2004, on-line; 2005, on-line). Za nas ključen podatek, na katerega opozarja že Mellaart v izkopavalnih poročilih, pa je, da se pečatniki-žigi znotraj stavb pojavljajo posamično (Milojčić 1964, 61).

Sedaj pa si oglejmo, s kakšnimi kategorijami predmetov so bili pečatniki-žigi odkriti v zgoraj naštetih kulturnih oblikah (Tabela 2). Ko analiziramo prostorski stik med pečatniki-žigi in drugimi artefakti (kamenim, glajenim in koščnim orodjem, sekirami, možnarji, žrmljami, tolkači, utežmi za statve, motki, grobim posodjem, zajemalkami, slikano keramiko, antropo- in zoomorfnim posodjem, človeškimi in živalskimi figurinami, oltarji in amuleti), moramo upoštevati, da predstavlja zbir predmetov iz posamične kulturne oblike zapis številnih raznolikih dejavnosti. Kako potem vedeti, kateri od skupaj najdenih predmetov so bili morda poleg pečatnikov-žigov rabljeni znotraj kakšnega večjega in kompleksnejše strukturiranega dejanja in dogodka? Pri razmišljanju o omenjenem vprašanju so nam lahko v pomoč sledeča dejstva: da so predmeti skupaj nastopali znotraj kakšnega večjega in kompleksnejše strukturiranega dejanja in dogodka o verjetni relaciji faktorčnosti med predmeti lahko sklepamo,

8 V članku povzemam funkcionalne opredelitve arhitekturnih enot po avtorjih, ki so objavili izsledke z izkopavanj. Na tem mestu se ne spuščam v problematiko svetišč in javnih stavb na neolitskih najdiščih JV Evrope.

najbliže	dat.	Kulturna obd.	Zaključna besedila / vsa ostala obd.	motiv											
				šifra	šifra	šifra	šifra	šifra	šifra	šifra	šifra	šifra	šifra		
Fruška-Gorana	LN	šifra	2 ₁		•										
	Škofljica	op. povelja in spisa			•										
Gara-Bacinali	FN	šifra	1 ₁			•									
	Škofja Loka	povelja in spisa													
Kameno	LN	šifra	1 ₁											•	
	Kameno	povelja in spisa													
Rakovo	FN	šifra	1 ₂												
	Kameno	šifra I (šifra II, šifra III)					•								
Rakovo	FN	šifra	1 ₂	•											
	Kameno	šifra I (šifra II, šifra III)													
Vidra-Ključki	LN/FN	šifra	1 ₁		•										
	Škofja Loka	šifra I, šifra II, šifra III													
Arhileon	MN	šifra	1 ₁												
	Arhileon	šifra I, šifra II, šifra III													
Arhileon	MN	šifra	1 ₂												
	Arhileon	šifra I, šifra II, šifra III													
Estreša	LN	šifra	1 ₂												
	Škofja Loka	šifra I, šifra II, šifra III													
Senča	MN III	šifra	3		•										
	Škofja Loka	šifra I, šifra II, šifra III													
Štregel	LN	šifra	1 ₁			•									
	Štregel	šifra I, šifra II, šifra III													
Čerje-Gostovo	MN	šifra	1 ₁												•
	Čerje	šifra I, šifra II, šifra III													
Črnojevo-Vinograd	FN/MN	šifra	1 ₂												
	Črnojevo	šifra I													
Endrič 39	FN/MN	šifra	3 ₁	•											
	Endrič	šifra I, šifra II, šifra III													
Alpa-Nagyvárad	FN/MN	šifra	1 ₁												•
	Alpa	šifra I, šifra II, šifra III													
Hódnaszékvár-Újfalva	FN/MN	šifra	1 ₂	•											
	Hódnaszékvár	šifra I, šifra II, šifra III													

Tabela 1: Tipi pečatnikov-žigov v zaključnih kontekstih.

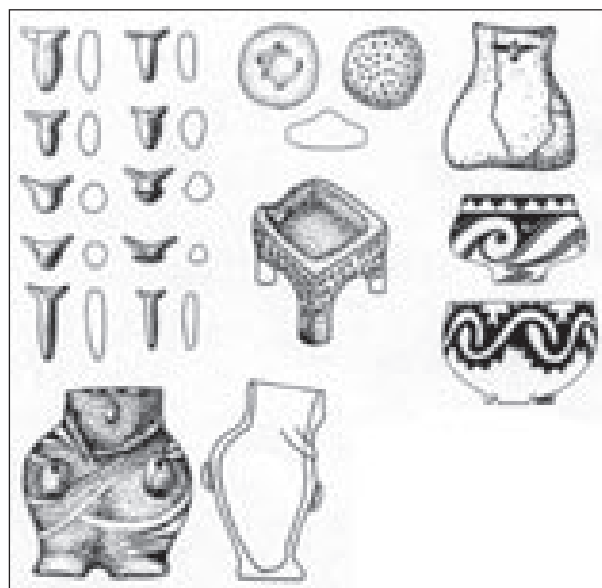

če so predmeti v tesnem prostorskem stiku (npr. odkriti skupaj v istem delu hiše). Prav tako je povedna povezanost predmetov z določenim elementom arhitekture (npr. ognjiščem, shrambnim prostorom ipd.). Ne nazadnje nam je lahko v pomoč tudi poskus prepoznavanja kombinacijskega vzorca določenih tipov predmetov, ki se pojavljajo znotraj vseh predstavljenih zaključenih kontekstov.

Ob upoštevanju zgoraj naštetih parametrov lahko o relaciji stika med pečatniki-žigi ter drugimi kategorijami predmetov z najdišč Gura Baciului, Rakitovo, Achilleion, Sitagroi in Govrlevo zapišemo sledeče: našeta najdišča se med seboj razlikujejo po kronološki umestitvi, pripadnosti določeni kulturni skupini, velikosti naselbine, načinu življenja in organizaciji prostora znotraj naselbine. Najdišča se zato med seboj razlikujejo tudi po količini in raznolikosti izkopanega materiala. Kronološki razpon predstavljenih kontekstov sega od starejših neolitskih (Gura Baciului, Rakitovo), do srednje neolitskih (Achilleion, Sesklo, Cerje-Govrlevo) in mlajše neolitskih (Sitagroi). V analiziranih primerih lahko le izjemoma (v primeru platforme z najdišča Gura Baciului ter glinene klopce iz Achilleiona) predvidevamo tesnejši stik med naštetimi predmeti in pečatniki-žigi. V drugih primerih na podlagi izkopavalnih poročil ni mogoče ugotoviti, katere kategorije predmetov so bile znotraj zaključenih kontekstov v tesnejšem prostorskem stiku. Zaradi napisanega je razumljivo, da je primerjava in iskanje ponavljajočih se vzorcev v predstavljenih primerih zahtevno in do neke mere tudi problematično opravilo.

kljub temu pa pri analiziranih primerih opazamo naslednje: v nekaterih kontekstih se pojavljajo skupaj s pečatniki-žigi predmeti, zaradi katerih so stavbe, v katerih so bili ti predmeti odkriti, opredeljene kot objekti s posebno funkcijo. Takšne so npr. stavbi iz Rakitovega (kjer je ena opredeljena za svetišče in druga za javno stavbo), hiša iz Sitagroia ter stavba iz Govrlevega. V vseh štirih stavbah so bili namreč odkriti predmeti, ki so v ostalih naselbinskih strukturah redki.

V svetišču v Rakitovem (Hiša 8, faza I) sta bili tako najdeni edini dve antropomorfni posodi kot tudi 12 od nekaj več kot 30 amuletov/bukranijev z najdišča (slika 5.18). V Hiši 8 je bila prav tako zabeležena največja koncentracija slikane keramike, v notranjosti hiše je bila tudi izkopana nenavadna struktura – morda neke vrste oltar, ki je za zdaj še brez znanih analogij (Matsanova 1996; Radunčeva et al. 2002; Matsanova 2003).

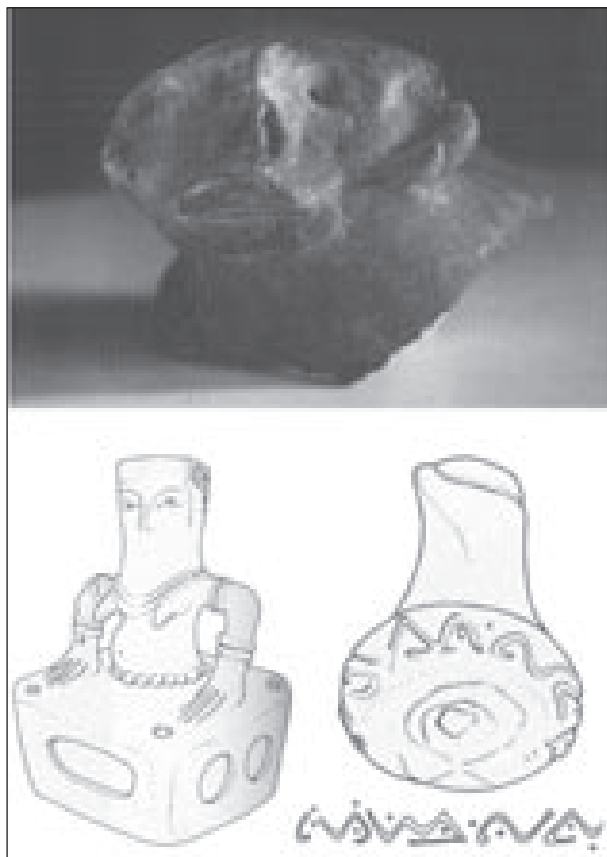
Slika 6: Rakitovo, Hiša 8 (faza I). Izbor predmetov (Budja 2003, Fig. 7.1).

O posebnem statusu Hiše 10 v Rakitovem pričata zlasti način gradnje in organizacija prostora (Matsanova 2000, 60; Radunčeva et al. 2002).

O posebnem statusu Hiše 2 v Govrlevem naj bi govorila zlasti antropomorfna posoda (morda figura?) brez poznanih paralel. V Hiši 2 je bil odkrit tudi antropomorfn oltar – predmet, ki je specifičen, vendar pogost na najdiščih kulture Anzabegovo-Vršnik (Bilbija 1985, 35-36; Zdravkovski 2006, 109).

Pogorela stavba iz III. faze najdišča Sitagroi izstopa kot prostor, v katerem so očitno predelovali bakreno rudo. Kot izjemne najdbe v okviru najdišča bidejo v oči tudi plastično posodje, kamnita posoda, 14 miniaturnih modelov (hiše, peči, posodja, pohištva, sekire) in predmeti, ki so služili kot mnemonično sredstvo. Vsi našteti predmeti so bili odkriti v požgani stavbi z zunanjim ognjiščem iz III. faze (Elster, Nikoladiou 2003, 441-442; Nikoladiou, Elster 2003: 456-458).

V zgoraj opisanih primerih so prav redki in izjemni ritualni predmeti tisti, ki ločujejo predstavljene kontekste od preostalih najdiščnih struktur. V nasprotju s figurinami in oltarji, ki jih arheologi praviloma ravno tako opredeljujejo kot artefakte, povezane z različnimi kulturi in rituali in ki se na najdiščih pojavljajo v večjem številu, se antropo-

Slika 7: Cerje Govrlevo, Hiša 2. Izbor predmetov (Bilbija 1985, Fig. 2; 3, 4).

zoomorfne posode, bukraniji in miniaturre pojavljajo na najdiščih v bistveno manjšem številu.

Predstavljeni vzorec stika pečatnikov-žigov s kulturnimi predmeti potrjujeta tudi konteksta iz Achilleiona: v prvem primeru (Sl. 9) je bil kamen pečatnik-žig odkrit na glineni klopi skupaj s figurinami, oltarjem in zajemalko, v drugem primeru (Sl. 10) pa skupaj z antropomorfno posodo na ulici/dvorišču med odpadnim materialom (Gimbutas 1989, 215, 217-218).

Vsekakor pa je potrebno opozoriti, da očitno obstajajo tudi primeri, ko pečatniki-žigi niso bili v stiku s kulturnimi predmeti: v analiziranem vzorcu je tak primer platforma VIa z najdišča Gura Bacuilui. Kot morda pomenljivo najdbo z omenjene platforme, ki izstopa iz množice odkrite keramike, koščene in kamenega orodja, omenjam 3 obsidianove kline (Lazarovici 1995, 368).

Ker so negativni podatki enako pomembni kot pozitivni, omenjam tudi primer najdišča Nea Nikomedeia. Najdišče slovi kot eno z največ odkritimi pečatniki-žigi. Pa vendar niti eden izmed osemnajstih neolitskih primerkov ni bil izkopan v najbolj poznani stavbi celotnega najdišča. Mislim seveda na kultno stavbo,⁹ ki je pravzaprav edina z najdišča z objavljenim materialom. Kljub množici kulturnih predmetov in predmetov velike vrednosti (5 ženskih figurin, 2 večji kamniti sekiri, 2 nenavadno oblikovani posodi v obliki čutare, 2 asemblaža več 100 nerabljenih kremenovih klin, več 100 glinenih kroglic z neznano funkcijo), ni bil v stavbi odkrit niti en pečatnik-žig (Rodden 1964, 114).

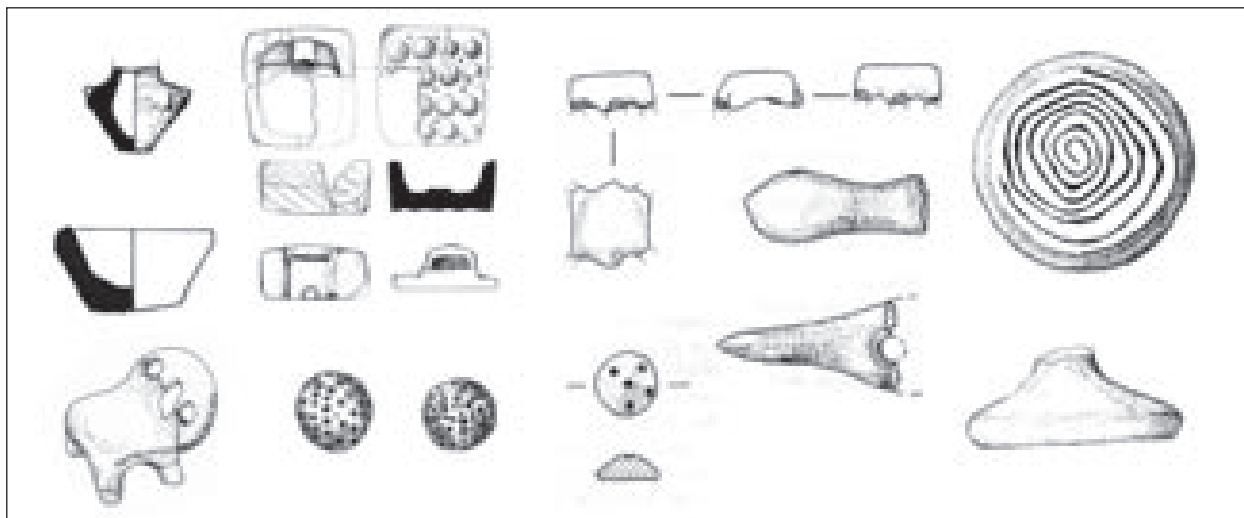
Predstavljeni predmetni zbirki tako po eni strani kažejo, da se pečatniki-žigi na jugovzhodno-evropskih neolitskih najdiščih večkrat pojavijo v relaciji stika s kulturnimi predmeti. Po drugi strani je iz opisanih primerov očitno, da so bili pečatniki-žigi vedno odkriti tudi z množico predmetov (npr. grobo keramiko, kamenim in koščenim orodjem, možnarji, žrmljami, utežmi za statve), ki govorijo o vsakodnevnih opravilih ljudi. Izpostavili smo tudi primer kulturne stavbe iz Nee Nikomedeie, v kateri pečatniki-žigi niso bili najdeni. Čeprav preučeni primeri odpirajo možnost, da razumemo nekatere pečatnike-žige v kombinaciji s kulturnimi predmeti kot ritualne parafernalijske, rabljene v kompleksnem obredju, bo potrebno v prihodnjih raziskavah preučiti bistveno večji vzorec, da bomo lahko predstavljeno hipotezo potrdili ali zavrnili.

Enako velja tudi za hipotezo, vezano na distribucijo pečatnikov-žigov znotraj posamičnega najdišča. V tabeli 1 predstavljeni distribucijski vzorec kaže, da je bil znotraj gospodinjstva praviloma rabljen en pečatnik-žig ali redkeje več pečatnikov-žigov z identičnim motivom. Morda bi lahko sklepali, da so motivi, izdelani na pečatnikih-žigih, služili kot prepoznavni znak gospodinjstva ali posameznika. Seveda pa bo potrebno opisano hipo-

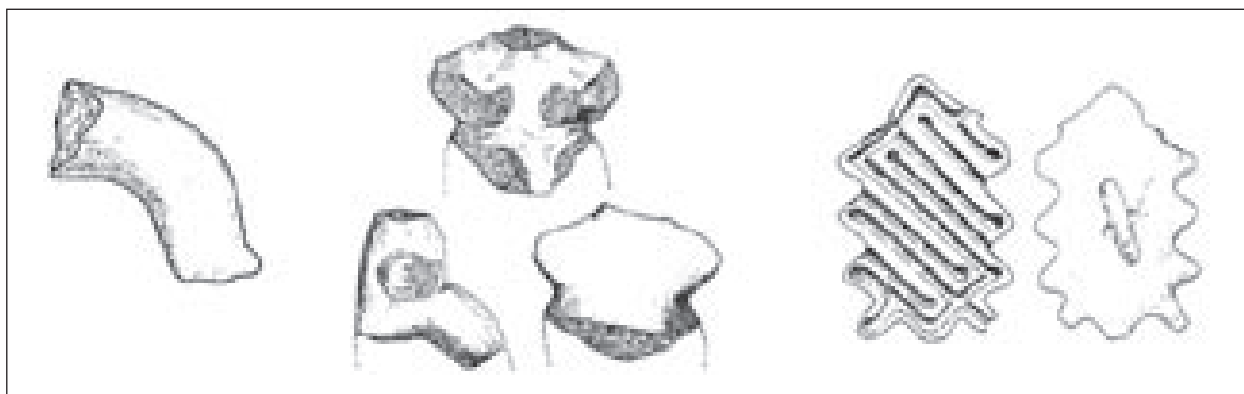
⁹ Avtorji omenjeno stavbo interpretirajo na različne načine. Izkopavalec J. Rodden (1964) jo je označil za svetišče, njegovemu mnenju se pridružuje tudi G. Pyke (1996).

Halstead (1995, n. 19) nasprotno omenjeno hišo interpretira kot hišo družine, ki je sodelovala v trgovini na dolge razdalje. Družina naj bi trgovala z eksotičnim kremenom, o čemer naj bi pričala 2 velika zbirna nerabljenih klin.

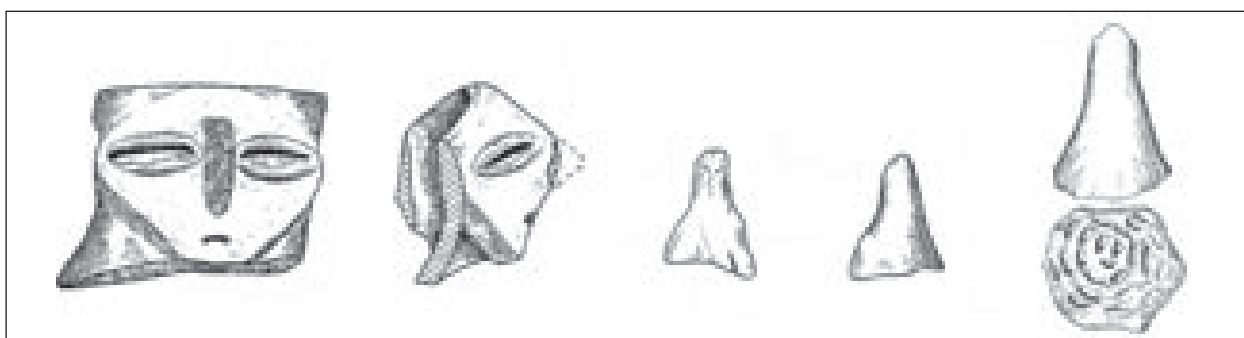
Spet drugačno interpretacijo ponudi Talalay (1993; n. 47). Po avtoričinem mnenju naj bi hiša služila kot javni prostor z ekonomskimi in socialnimi funkcijami. V njej naj bi se vaščani zbirali ob ceremonijah, ritualih, praznovanjih, v hiši naj bi prav tako razpravljali o pomembnih rečeh, kot so poroke, dedovanja, spori ipd.

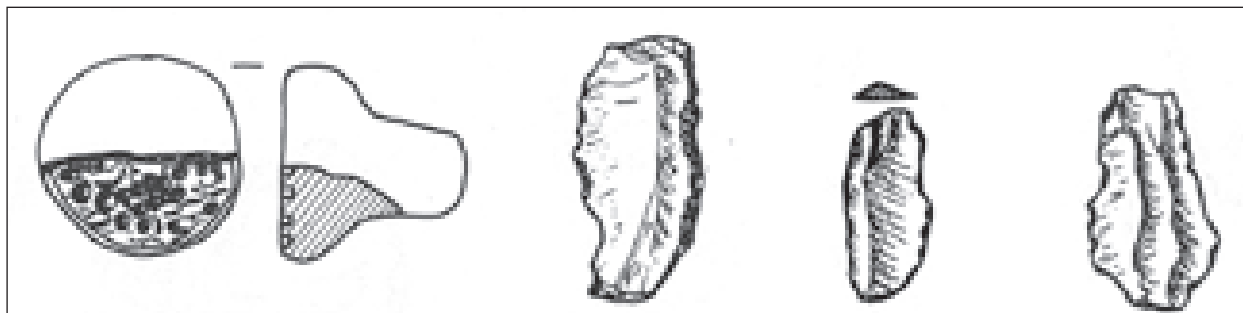
Slika 8: Sitagroi, pogorela stavba (faza III). Izbor predmetov (Renfrew 1986, Fig. 8.20; Elster, Nikolaidou 2003, Fig. 11.25; Fig. 11.34; Fig. 11.39; Fig. 11.45; Fig. 11.53; Renfrew 2003, Fig. 10.6; Fig. 10.7; Fig. 10.8).

Slika 9: Achilleion, glinena klop ob velikem, krožnem ognjišču (faza IIIb). Izbor predmetov (Gimbutas 1989, Fig. 7.73: 1; Fig. 7.124; Fig. 7.125).

Slika 10: Achilleion, ulica/dvorišče (faza IVb). Izbor predmetov (Gimbutas 1989, Fig. 7.73; Fig. 7.23: 1; Fig. 7.54: 3).

Slika 11: Gura Baciului, platforma VI a (Lazarovici 1995, Fig. 17: 1, 17, 22; Fig. 30:5).

tezo preveriti tako na večjem vzorcu najdišč kot tudi z analizo distribucije sinhronih pečatnikov-žigov znotraj posamičnega najdišča. Če se bo izkazalo, da se sinhroni pečatniki, vezani na posamične bivalne enote najdišča, med seboj razlikujejo po motiviki, bo to potrdilo zgoraj predstavljeno hipotezo.

Fragmentarne kulturne biografije

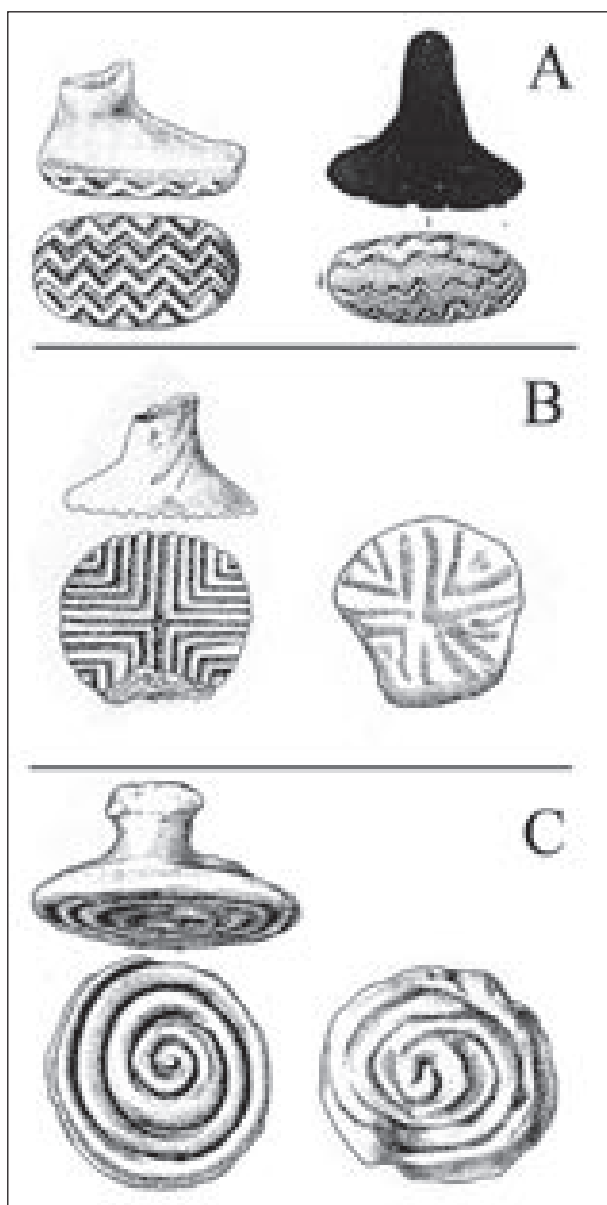
Neolitski pečatniki-žigi so drobna orodja, namenjena reproduciranju vizualnih znakov na nek drug material. Večinoma so bili izdelani iz lokalnih glin, katerih črpališča so ležala blizu naselbin, v katerih so bili pečatniki-žigi odkriti. Izdelava teh orodij ni bila zahtevna: kot se je pokazalo pri opravljenem eksperimentu, modeliranje glinenih pečatnikov-žigov ni težko in dolgotrajno opravilo. Zgolj z najbolj osnovnimi spretnostmi oblikovanja gline je moč posamičen pečatnik-žig izdelati v pol ure do eni uri, odvisno od kompleksnosti geometričnega motiva, vrezanega na bazo predmeta. Ker za izdelavo teh orodij ni bilo potrebno specialistično znanje, bi lahko sklepali, da so jih izdelali taisti ljudje, ki so v neolitskih vaseh izdelovali razno posodje, zajemalke, motke, uteži za statve, človeške in živalske figurice, oltarje in amulete. Verjetno je neolitski človek, z izkušnjo rednega modeliranja raznolikih predmetov iz gline, oblikovno nezahteven predmet, kot je pečatnik-žig, izdelal še bistveno hitreje, kot mi danes. Pečatniku-žigu je tako najprej ročno oblikoval bazo in ročaj nato pa se je posvetil izdelavi geometričnega motiva na bazi. Tega je verjetno v površino še vedno vlažne baze najprej začrtal s priostreno konico, potem pa uporabil različno oblikovane in priostrene lesene paličice, da je željeni motiv vrezal ali vtisnil v globokem ali plitvem reliefu v bazo. Po nekaj dneh sušenja na zraku

(in ne na direktnem soncu) je bil pečatnik-žig pripravljen za žganje v preprosti peči ali na odprtem ognju. Temperatura žganja ni presegla 600 - 700 °C (osebna informacija M. Horvat). Ker so bili oksidacijski in redukcijski pogoji med žganjem le deloma nadzorovani, je imel končni izdelek običajno barvo v zemljenih, včasih tudi neenotnih tonih (Skeates 2007, 194).

Življenja teh keramičnih orodij pravzaprav zaznamuje zanimiv paradoks: čeprav je bila njihova izdelava enostavna in ni zahtevala specialističnih znanj, so ti sicer široko razširjeni predmeti z neolitskih najdišč JV Evrope na posameznih najdiščih zastopani v nenavadno majhnem številu. Običajno se število odkritih primerkov giblje med ena in štiri, le na redkih najdiščih (npr. Tordos, Kovačevo, Nea Nikomedeia, Asprovalta, Sesklo in Maliq) pa preseže število deset (prim. Makkay 1984; 2005; Korkuti 1995; Adam-Veleni et al. 2002; Dzhanzefova 2003). Kar bi seveda lahko razumeli kot znak, da njihova raba ni bila množično razširjena med prebivalci neolitskih vasi. Kljub temu, da jih danes prav zaradi njihove redkosti na neolitskih najdiščih umeščamo med prestižne predmete, količina dela, truda in časa, ki so jih ljudje vložili v njihovo izdelavo, ni bila nujno velika. Res je, da je večina pečatnikov-žigov skrbno modeliranih, vendar pa se izvedba motiva na bazah glinenih primerkov giblje v razponu od natančne do »površne«.¹⁰

Prav skupina pečatnikov-žigov, označena za »površno« izdelane, skriva v sebi zanimivo zgodbo o procesu nastajanja samega artefakta. Podobno kot Ingold (2005, 339-348) v analizi pletenja košare ugotavlja, da ideja,

¹⁰ Ko uporabljam izraz »površno« izdelan motiv, tega ne mislim slabšalno. Gre zgolj za to, da so ljudje v izdelavo teh pečatnikov-žigov (in zlasti motivov na njihovi bazi) vložili manj truda in časa.

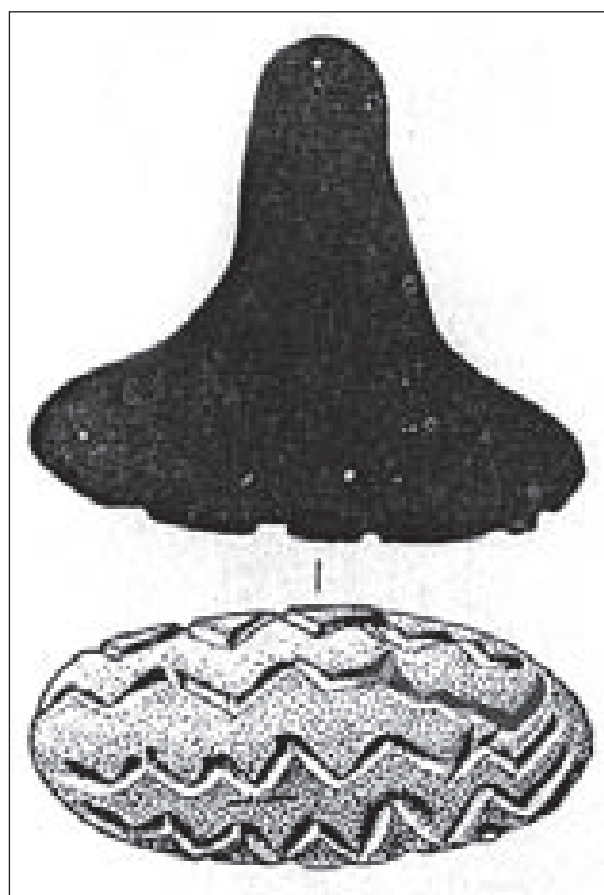
Slika 12: Primeri razlik v natančnosti izdelave motiva.

A: motiv cikcaka (Makkay 1984, Fig. IV: 1,8).

B: motiv križa (Makkay 1984: Fig. XV: 189; Fig. XXIII: 4).

C: motiv spirale (Makkay 1984: Fig. XVIII: 1, 6).

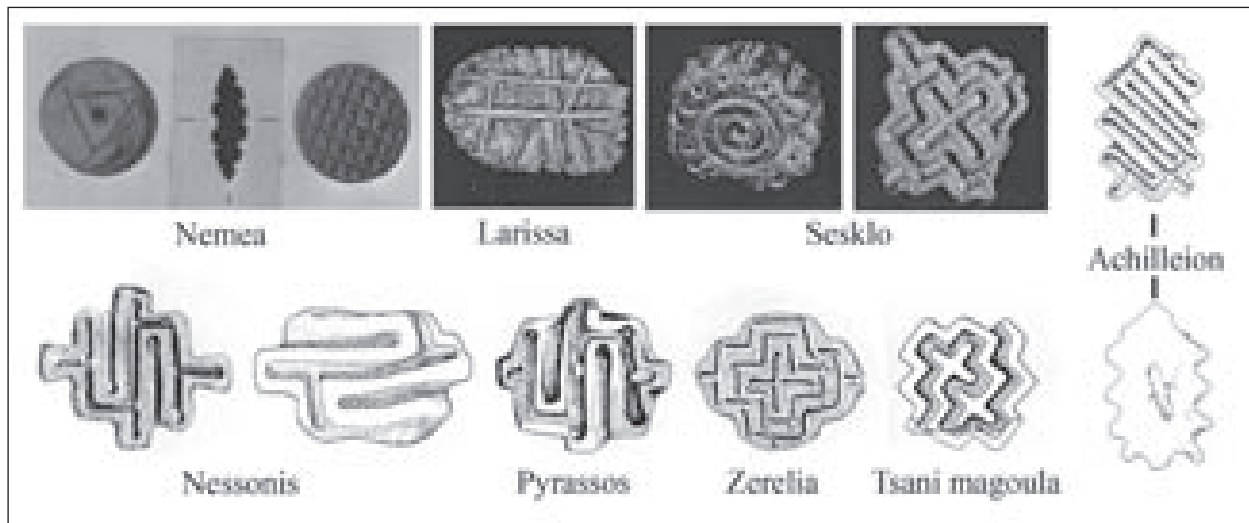
postopek oblikovanja ni ločen od svoje materialne komponente, pač pa se z njo prepleta in raste iz nastajajočega predmeta in skupaj z njim v končni izdelek, lahko tudi v primeru pečatnikov-žigov trdimo, da je oblikovanje motiva prepleteno in organsko rastoče iz samega izdelovanja motiva. Lahko bi rekli, da se načrt za motiv or-

Slika 13: Motiv in njegov nastanek (Makkay 1984, Fig. IV: 8).

gansko prilagaja sprotni situaciji izdelave. Pečatnik-žig iz Endröd-Szujókeresztja predstavlja enega od očitnih primerov prepletenosti ideje in njene materializacije (Sl. 13). Na omenjem pečatniku-žigu tečejo vzporedno vrezane, horizontalno postavljene cikcak črte čez površino ovalne baze tako, da poudarjajo ritem valovanja. Ta efekt je poustvarjen tako, da je vsaka drobna črtica, ki raste ali pada, vzporedna črticama nad in pod njo. V drugi vrstici zgoraj, v smeri z desne proti levi pa vidimo, kako se je človek, ki je pečatnik-žig modeliral, zmotil pri izdelavi motiva. Ker je bila prva rastoča črta predolga, ni nadaljeval s padajočo črto, ki bi ritem vzorca porušila, ampak je rastočo črto še enkrat ponovil, preden je nadaljeval s pravilnim zaporedjem.

Na drugi strani daljice, nasproti glinenim pečatnikom-žigom z »nerodno« izdelanimi vzorci, stojijo kameni pečatniki-žigi z grških najdišč (Sl. 14). Deset kamenih primer-

Slika 14: Kamerni pečatniki-žigi z grških najdišč (Blegen 1975, Pl. 69: 1; Makkay 1984, Fig. III: 1, 3, 6; Fig. XII: 1, 2; Gimbutas 1989, Fig. 7.73; Arachoviti 1996, Fig. 280; Fig. 281; Onassoglou 1996: Fig.278).

kov z najdišč Nemea (Blegen 1975, 272), Larissa (Onassoglou 1996, 332), Sesklo (Arachoviti 1996, 332-333), Achilleion (Gimbutas 1989b, 212), Nessonis (Makkay 1984, 41-42; Theocharis 1973, fig. 272: e), Pyrassos (Makkay 1984, 47), Zerelia (Makkay 1984, 66) in Tsani magoula (Makkay 1984, 62) predstavlja okvirno dobro desetino vseh grških pečatnikov-žigov. Raznobarvni kamerni pečatniki-žigi niso bili izdelani zgolj iz mehkih kamnin, kot sta serpentin in alabaster, ampak tudi iz trdih kamnin, kot sta steatit in marmor. Izdelava teh kamernih orodij je zahtevala veliko spretnosti ter visok vložek truda in časa. Prav zato lahko sklepamo, da jih ni znal izdelati vsakdo, temveč le mojstri, specializirani za izdelovanje dragocenih kamernih predmetov, kot so marmorne posode, kamniti ušesni čepki in igle (Perlčs 2001, 285-289).

Na podlagi osnovnih elementov, ki tvorijo motive na bazah kamernih pečatnikov-žigov, lahko v nekaterih primerih rekonstruiramo zanimivo zgodbo o nastanku samega motiva. Če si tako ogledamo motive, vklesane na pečatnike-žige iz Seskla, Nessonisa in Pyrassosa (Sl. 14), ugotovimo, da se na stikih ravnih črt pojavljajo točkaste poglobitve. To so prav tiste točke, ki si jih je mojster vklesal v bazo pečatnika-žiga, da bi mu služile za orientacijo in oporo pri vklesanju ravnih črt izbranega motiva (osebna informacija D. Gheorghia).

Velika spretnost, materializirana v kamernih pečatnikih-žigih, pridodaja tem predmetom kvaliteto *magičnosti*.

Magičnost predmeta namreč ni zgolj lastnost, ki izvira iz simbolnih pomenov predmeta ali iz njegove umetniške vrednosti, pač pa lahko izvira tudi iz predmetove snovnosti. Vsak predmet, narejen s takšno tehnično virtuoznostjo, da ujame pogled opazovalca in ga ne izpusti, lahko označimo za magičnega (Gell 2006, 90-95). Na ta način magičnost predstavlja tudi predmetovo socialno delovanje (prim. Knappett 2005, 122-131; Hoskins 2006, 75-77).

Seveda pa se ob kamernih pečatnikih-žigih, odkritih na grških najdiščih, porajajo številna vprašanja: zakaj se kamerni primerki pojavljajo izključno na grških najdiščih? Zakaj je večina odkritih primerkov skoncentrirana na tesalskih in zahodnomakedonskih najdiščih? Je te predmete uporabljala morda specifična spolna, starostna, poklicna ali statusna skupina? Možen odgovor na zastavljena vprašanja ponuja Perlčsova (2001), ko piše o koncentraciji luksuznih kamnitih predmetov na prostoru Tesalije in Z Makedonije:

“... it is unlikely that this distribution can be attributed solely to the excavations biases. It may, to the contrary, confirm the hypothesis of a more complex social differentiation in regions of denser settlement and higher demography ... More intense social relations would have thus led to increased heterarchy (Ehrenreich et al. 1995) and to an increased use of items of personal identifications and social display” (Perlčs 2001, 289-290).

Ključen konstitutiven element tako glinenih kot kamenih pečatnikov-žigov je na bazi izdelan motiv. Motive na bazah pečatnikov-žigov so ljudje v neolitiku zasnovali s kombiniranjem osnovnih likovnih elementov; to je točke, kroga in (ravne, lomljene, ukrivljene) črte. Nekatere, kompozicijsko preproste motive so zasnovali z repeticijo osnovnih elementov: pri motivu vglobljenih ali barbotinastih pik so tako večkrat ponovili likovni element točke, pri motivu cikcaka element lomljene črte, pri motivu koncentričnega kroga element kroga. Spet drugi motivi, kot npr. dvojna spirala, blodnjak ali meander, so bili kompozicijsko zahtevnejši, zato je njihovo snovanje zahtevalo tehtnejši premislek. Kot smo videli na primerih motiva blodnjaka in občrtanega križa (Sl. 14), so si njihovi tvorci pri izvedbi nekaterih pomagali z vklesanimi točkami, ki so omogočale lažjo in pravilno izvedbo željenega motiva v materialu, ki ni dopuščal napak.

Kompozicijsko preprosti kot tudi kompleksni motivi pa so imeli – in imajo še vedno – podoben učinek na gledalca: večkrat odtisnjeni na izbran material ustvarjajo močne in ritmične abstraktne vzorce, katerih optična dinamika je dosežena z napetostjo med motivom in podlago, z drobnimi asimetrijami v motivu, majhnimi razlikami med posameznimi odtisi kot tudi s kombiniranjem različnih barv za odtise (Skeates 2007, 194).

Ljudje so v neolitiku abstraktne geometrične vzorce odtiskovali na izbrane podlage predvsem na dva načina. Bazo kamnitega ali glinenega pečatnika-žiga so lahko odtisnili v mehkejšo podlago, kot je npr. testo, maslo, sir, vosek. Lahko pa so na bazo nanесли mineralen pigment z vezivom in bazo odtisnili na človeško kožo. Da bi bil odtis optimalen, je moral človek v obeh primerih pritisniti pečatnik-žig s pravokotno silo na podlago. Ker je ročaj pečatnikov-žigov največkrat oblikovan kot majhen zaobljen stožec, je človek dosegel najboljši oprijem, če je ročaj prijel med palec in kazalec, medtem ko so bili ostali prsti pokrčeni v pest. Če je bil ročaj pečatnika-žiga večji in debelejši, ga je lahko zaobjel v pest z vsemi prsti.

Rokovanje s pečatnikom-žigom z madžarskega najdišča Alpár–Nagyvárdomb (Makkay 1984, 10) pa je bilo drugačno. Gre namreč za enega od dveh poznanih pečatnikov-žigov, pri katerih je ročaj oblikovan na enak način kot pri pivskem posodju.¹¹ Še bolj nenavadno je, da ima

11 Drug primerek s takšnim ročajem prihaja z bolgarskega najdišča Drama-Merdžumekja (Makkay 2005, 16).

Slika 15: Najpogostejša načina rokovanja s pečatniki-žigi. Fotografiji: B. Širca.

Slika 16: Posebna oblika rokovanja s pečatnikom-žigom. Replika pečatnika-žiga z najdišča Alpár–Nagyvárdomb (Makkay 1984, Fig. IX: 6). Fotografija: B. Širca.

omenjeni pečatnik-žig desno od ročaja in vzporedno z njim v rahlo zaobljeni liniji vtisnjene tri ovalne poglobitve. Na levi strani ročaja in nasproti trem poglobljenim ovalom se nahaja še ena, večja poglobitev. Ta ni tako zelo jasno modelirana. Najverjetneje se je omenjeni pečatnik-žig prijelo tako, da se je položilo palec v večjo poglobitev, nasproti njemu pa v tri manjše poglobitve kazalec, sredinec in prstanec. Ročaj na sredini je služil kot dodatna opora roki, da ta med odtiskovanjem ne bi zdrsnila s pečatnika-žiga.

Svet neolitskega človeka je bil nasičen s preprostimi abstraktnimi vzorci. Geometrični motivi (pik, vzporednih ravnih črt, cikcaka, križa, koncentričnega kroga, meandra) so se pojavljali odtisnjeni s pečatniki-žigi na izbranih (organskih) materialih. Podobni vzorci so bili naslikani in vrezani še na posodje, človeške, živalske figurice, oltarje (Dzahnfezova 2003), zelo verjetno pa tudi vpleteni v košare, tekstil ter naslikani na stene hiš.¹² Preprosti abstraktni vzorci, nanešeni na površine predmetov, so tako ustvarjali, krepili in poglobljali vezi med ljudmi in predmeti kot tudi med ljudmi in socialnimi dogodki, ki so jih ti predmeti utelešali (Gell 2006). Pomene teh vizualnih znakov je določal kulturni kod neolitskega človeka: po eni strani so bili ti pomeni jasni in določeni, po drugi strani pa dvoumni in fluidni (Skeates 2007, 194).

Dvojnost pomenov vizualnih znakov lahko prepoznamo tudi pri motivih, ki so jih ljudje s pečatniki-žigi odtiskovali na izbrane podlage. Odtisnjeni motivi so bili po eni strani indeks stila (in zato pomensko dvoumni in fluidni). Stil je namreč kot konjunktura izbire materiala, tehnologije, produkcije, potrošnje ter dinamike okusa (Conkey 2006) določal načine, kako so ljudje krasili množico vsakodnevnih, običajnih kot tudi luksuznih in ritualnih predmetov. Ker je stil ali *poprečena različnost* (Wilk, 1995; 2004) arena, znotraj katere se določene razlike namenoma ohranjajo (njihovo izražanje je dovoljeno in omogočeno) in spet druge razlike namenoma dušijo, so bili nekateri motivi na pečatnikih-žigih rabljeni na zelo širokem prostoru (npr. motiv cikcaka in motiv spirale), spet drugi pa na zelo ozkem (npr. motiv plitvo vtisnjenih pik in motiv blodnjaka).

Po drugi strani pa so bili odtisnjeni motivi individualen simbol lastnikov pečatnikov-žigov (in zato pomensko

¹² O čemer lahko sklepamo zlasti s pomočjo etnografskih analogij (prim. Ortman 2000) in arheoloških podatkov za najdišče Çatal Höyük (Milojčić 1964).

jasni in določeni). Kako in zakaj so ljudje v neolitiku izbrali določen geometrični motiv za svoj znak ter kakšno sporočilo je ta znak nosil, danes ne vemo. Pa vendar dostopni podatki o distribuciji pečatnikov-žigov na najdiščih kažejo, da so bili ti (verjetno) indeks posamičnega gospodinjstva oz. človeka, ki je živel v neolitski vasi.

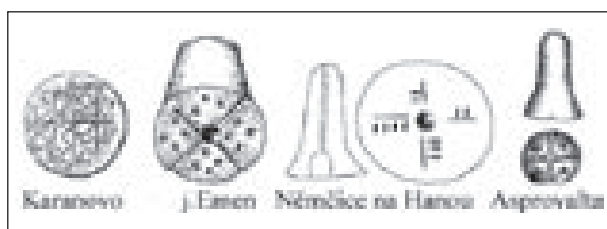
Kaj več o pomenu vizualnih znakov, reproduciranih na izbrane materiale, lahko povemo le v primeru dveh skupin pečatnikov-žigov. V prvo skupino umeščamo pečatnike-žige z bolgarskih najdišč Karanovo (Makkay 1984, 31), iz jame Emen (Makkay 1984, 19), grškega najdišča Asprovalta (Adam-Veleni et. al. 2002, 181) ter češkega najdišča Němčice na Hanou (Makkay 1984: 40).¹³ Nesimetričnost motiva, raba najbolj osnovnih, abstrahiranih elementov (pik in črt), uporaba vodoravnih in navpičnih črt kot ločnic med posamičnimi znaki (prim. Merlini 2005, 239-241) so tisti parametri, ki motive na naštetih pečatnikih-žigih približujejo jezikovnim ali številskim znakom (Sl. 17).

V drugo skupino umeščamo tiste pečatnike-žige, ki si delijo (skoraj) identične motive. Navedimo nekaj takih primerov: gotovo najbolj poznan in v literaturi tudi edini izpostavljen (prim. Halstead 1989; Perlčs 2001) je primer motiva blodnjaka. Ta se pojavi izdelan na treh pečatnikih-žigih z grškega prostora: na kamnitih pečatnikih-žigih iz Pyrassosa in Nessonisa ter na glinenem pečatniku-žigu iz Philie (Sl. 18).¹⁴ Zaporedje blodnjakovih »glavnih in stranskih poti« je na vseh treh starejšeneolitskih pečatnikih-žigih identično, prav tako tudi poglobitve na zaključkih oz. stikih blodnjakovih poti. Edini drobni razliki, ki ju lahko opazimo, sta naslednji: vklesane črte so na pečatniku-žigu iz Philie širše, na primerku iz Nessonisa pa na sredini osrednje navpične linije blodnjaka ne zasledimo poglobitve kot pri drugih dveh pečatnikih-žigih. Ena bolj zanimivih podrobnosti na predstavljenih pečatnikih-žigih so poglobitve na glinenem pečatniku-žigu iz Philie: kot smo že zapisali zgoraj, so takšne poglobitve na kamenih pečatnikih-žigih služile kot pomoč za lažje klesanje ravnih črt kompleksnejših motivov v kamnito podlago. Prav zato bi lahko morda sklepali, da se je človek, ki je izdelal

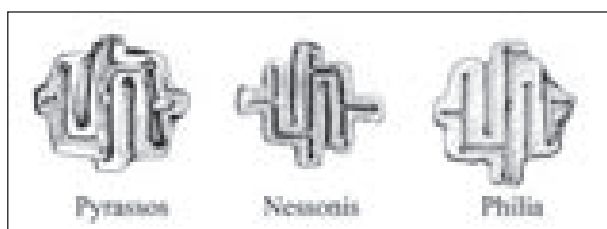
¹³ Čeprav omenjen bakrenodobni primerek ne sodi v geografski in kronološki okvir, znotraj katerega preučujemo pečatnike-žige, ga tu navajamo kot pečatnik-žig s specifično obliko motiva.

¹⁴ Halstead (1989) k naštetim pečatnikom-žigom prišteva še primerek iz Tsanglija. Ker je motiv blodnjaka na pečatniku-žigu iz Tsanglija zgolj okvirno podoben motivu na preostalih treh pečatnikih-žigih, ga izpuščamo.

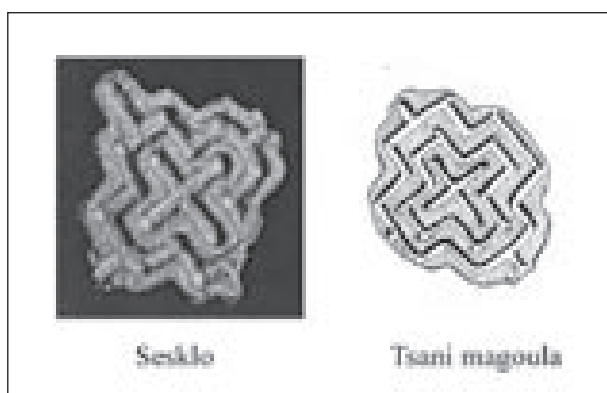

Slika 17: Primeri pečatnikov-žigov z nenavadnimi motivi, morda jezikovnimi/številskimi znaki (Makkay 1984, Fig. XXIII: 6; Fig. XXVII: 5, 8; Adam-Veleni 2002, Fig. 8).

Slika 18: Pečatniki-žigi z identičnim motivom blodnjaka (Makkay 1984, Fig. III: 1, 3, 4).

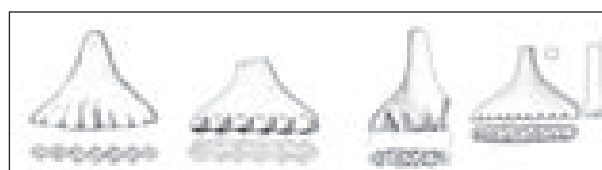
Slika 19: Pečatnika-žiga z identičnim motivom kompleksnega koncentričnega labirinta (Makkay 1984, Fig. XIII: 1; Arachoviti 1996, Fig. 280).

glinen pečatnik-žig iz Philie, zgledoval po enem od kamnitih primerkov, pri tem pa vestno kopiral tudi poglobitve, ki niso toliko vsebinski, ampak prej tehnični element motiva, vklesanega v kamnito podlago.

Nespregledljivo sta si med seboj podobna tudi kamnit pečatnik-žig iz Seskla in glinen pečatnik-žig s Tsani magoule (Sl. 19). Na obeh je upodobljen centralni križ, ki

Slika 20: Pečatniki-žigi z identično modelirano bazo s plastično oblikovanim cikcak robom in osrednjo poglobitvijo (Todorova, Vajsov 1993, Fig. 167: 2, 4, 6).

Slika 21: Pečatniki-žigi z identičnim motivom satovja z vtisnjenimi pikami. Z najdišč (od leve proti desni): Pilismarót-Basaharc, Znojmo, Piliny, Zwerndorf (Makkay 1984, Fig. XXVIII: 10, 11; 2005, Pl. 24: 86; Pl. 29: 118).

je obrisan z lomljenimi črtami. S to razliko, da ima primerki s Tsani magoule izdelana dva koncentrična obrisa okrog križa, pečatnik-žig iz Seskla pa le enega.

Na pečatnike-žige z enakim ali zelo podobnim motivom naletimo tudi zunaj grškega prostora. Enak princip oblikovanja pečatnika-žiga je tako značilen za tri z bolgarskega prostora prihajajoče pečatnike-žige. Za primerke z najdišč Kirdžali, Separeva Banja in Kovačevo je značilno, da imajo izdelano bazo s plastično oblikovanim cikcak robom in osrednjo poglobitvijo (Sl. 20).

Za konec navajam še primer bakrenodobnih pečatnikov-žigov, ki prihajajo z avstrijskega najdišča Zwerndorf, madžarskih Piliny in Pilismarót – Basaharc ter z moravskega najdišča Znojmo. Ker si naštetih primerki delijo skoraj povsem identičen motiv satovja z vtisnjenimi pikami, jih omenjam kljub temu, da presegajo prostorske in časovne koordinate pričujočega članka. Opozarjam tudi na to, da je pečatnik-žig z najdišča Pilismarót – Basaharc (Makkay 1984, 44) edini poleg pečatnika-žiga iz Sofie-Satine s prostora JV Evrope, ki je bil odkrit v grobu.

Morda bi lahko predstavljene primere pečatnikov-žigov z identičnimi motivi – podobno kot figurice sestavljenih nog (prim. Talalay 1993) – razumeli kot indeks socialnih

mrež, ki so obstajale med neolitskimi vasmimi. V okviru takih mrež so identični pečatniki-žigi prevzeli sekundarno funkcijo. Pomen orodij in znakov, ki so ga ta odtiskovala na izbran material, ni bil več vezan zgolj na posameznika/eno družino, pač pa je postal označevalec povezav med več posamezniki, družinami ali celotnimi skupnostmi bližnjih ali daljnih neolitskih vasi, ki so med seboj spletale vezi s trgovino na dolge razdalje, eksogamnimi porokami, raznimi obligacijami ter prijateljstvi.

V neustavljivem toku časa so ti večplastni pomeni in informacije, zaobjeti v preprostem geometričnem motivu ter za neolitskega človeka tako očitni in enostavno berljivi, zbledeli in postali za nas nevidni. Ohranila so se le enigmatična orodja, ki večkrat nemo pričajo o želji svojih tvorcev, da bi sporočala čim dlje. Obrabljene baze (Chapman 2000, 85-91) nam tako pripovedujejo o tem, da so bili vsaj nekateri pečatniki-žigi rabljeni zelo dolgo. Morda so si jih ljudje predajali iz generacije v generacijo, vse dokler se niso poškodovali ali postali toliko obrabljeni, da niso več zmogli služiti svojemu osnovnemu namenu. Takrat so odvrženi pristali v odpadnih jamah znotraj vasi ali pozabljeni obležali na tleh hiš, delovnih prostorov in dvorišč (v nekaterih primerih so bili lahko pečatniki-žigi tudi formalno odloženi v grob, v depo ali v katero od nasebinskih struktur). V dolgem razponu let od trenutka namerne/nenamerne depozicije teh orodij in trenutka, ko so bila odkrita, pa se je še enkrat izkristalizirala trdoživost snovnega/materialnega proti krhkosti in minljivosti nesnovnega/socialnega v arheološkem zapisu (prim. Ingold 2007: 10). Čeprav je bila pozornost neolitskega človeka prav gotovo usmerjena k reproduciranim vizualnim znakom in njihovi vpetosti v ekonomske, socialne in ritualne prakse in čeprav je bil pečatnik-žig zgolj preprosto orodje, ki je služilo prenosu kodirane informacije na izbran material, je tok časa situacijo obrnil na glavo. Ker so edina dostopna, stopajo danes v ospredje prav orodja in delni, včasih zelo generalni odgovori, ki jih ponujajo, medtem ko bistveno – pomeni in kontekst reproduciranih vizualnih znakov – ostaja nerešljiva uganka.

Zaključek

Pečatniki in žigi so multifunkcionalna skupina predmetov, ki ostaja v rabi od neolitika pa vse do danes. Temeljna značilnost skupine, v okviru katere so dandanašnji v rabi tako različni predmeti, kot so uradni, poštni žigi, pintadere za poslikavo teles, žigi za žigosanje kruha, žigi za potisk tekstila, žigi za krašenje keramike in pečatniki, izvira iz fizičnih ponujenosti in omejitev predmetov samih. Te namreč določajo našete predmete kot orodja, namenjena reproduciranju vizualnih znakov na specifično podlago. Če našete predmete združuje princip reprodukcije, pa se med seboj bistveno razlikujejo po pomenskih mrežah, ki se tvorijo med njimi, ter drugimi kategorijami predmetov in ljudmi in ki jih lahko razbiramo iz kontekstov, v katerih ti predmeti živijo.

Enako velja tudi za neolitske pečatnike-žige JV Evrope. Različno modelirane baze in različni sledovi na njih (barve, ožganost in močna obraba) kažejo, da gre za orodja, rabljena na različne načine in zatorej vpeta v različne pomenske mreže. S pomočjo fizičnih omejitev pečatnikov-žigov, prepoznanih tekom eksperimenta, lahko sklepamo, da so ljudje preproste geometrične motive prej kot na trde reproducirali na mehke podlage. Bazo pečatnika-žiga so preprosto vtisnili v mehkejši material kot npr. v nespečen kruh, maslo, vosek, ipd. ali pa so na bazo nanесли barvo in motiv odtisnili na mehko podlago, najverjetneje na kožo. Morda so pečatnike-žige (redkeje) uporabljali tudi za termoodtiskovanje.

Analiza distribucijskih vzorcev pečatnikov-žigov v arheoloških kontekstih kaže, da so bili motivi indeks posameznika/gospodinjstva znotraj neolitske vasi. Po drugi strani prostorska distribucija pečatnikov-žigov z identičnim ali zelo podobnim motivom govori o tem, da so ti morda v določenem trenutku postali simbol različnih tipov socialnih interakcij med neolitskimi vasmimi. Obe hipotezi bo potrebno preveriti še na večjem vzorcu.

Na koncu velja še enkrat poudariti, da je bila perspektiva neolitskega človeka, vezana na fenomen pečatnikov-žigov diametralno nasprotna naši. Če je bila pozornost neolitskega človeka prav gotovo usmerjena predvsem k reproduciranim vizualnim znakom in njihovi vpetosti v ekonomske, socialne in ritualne prakse, pa se danes ukvarjamo predvsem s preprostimi orodji, ki so služila repliciranju vizualnih znakov na izbrane materiale, ter generalnimi odgovori, ki jih ta orodja ponujajo.

Bibliografija

- ADAM-VELENI, P., VIOLATZIS, M., KARATASSIOS, A., STANGOS, A. 2002, Neolithic Sites in the Interior of the Strymonic Gulf. Neolithic Settlement at Asprovalta. – *To Arhaiologiko Ergo sti Makedonia kai Thraki* 16, 171–190.
- ARACHOVITI, P. 1996a, 280. Stone seal. – V: PAPHATHANASSOPOULOS, G. A. (ur.), *Neolithic culture in Greece*. – Nicholas P. Goulandris foundation, Museum of Cycladic Art, Athens, 333.
- ARACHOVITI, P. 1996b, 281. Stone seal. – V: PAPHATHANASSOPOULOS, G. A. (ur.), *Neolithic culture in Greece*. – Nicholas P. Goulandris foundation, Museum of Cycladic Art, Athens, 333.
- BAILEY, D. W. 2000, *Balkan prehistory: exclusion, incorporation and identity*. Routledge, London, New York.
- BILBIJA, M. 1985, Cerje. Neolitsko naselje. – *Arheološki pregled* 1985, 35–36.
- BLEGEN, C. W. 1975, Neolithic Remains at Nemea. – *Hesperia* 44/3, 251–279.
- BUDJA, M. 1998, Clay tokens – accounting before writing in Eurasia. – *Documenta Praehistorica* 25, 219–235.
- BUDJA, M. 2003, Seals, contracts and tokens in the Balkans Early Neolithic: where in the puzzle. – *Documenta Praehistorica* 30, 115–130.
- CHAPMAN, J. 2000, *Fragmentation in Archaeology. People, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*. Routledge, London, New York.
- CONKEY, M. W. 2006, Style, Design and Function. – V: TILLEY, C., KEANE, W., KÜCHLER, S., ROWLANDS, M. in SPYER, P. (ur.), *Handbook of Material Culture*. – Thousand Oaks, Sage Publications, London, New Delhi, 355–372.
- CORNAGGIA CASTIGLONI, O. 1956, Origini e distribuzione delle pintaderas preistoriche “euro-asiatiche”. – *Rivista di Scienze Preistoriche* 11.
- CORNAGGIA CASTIGLONI, O. in CALEGARI G., 1978. Corpus delle pintaderas preistoriche italiane. Problematika, schede, iconografia. – *Memorie della Società Italiana di Scienze Naturali e del Museo Civico di Storia Naturale di Milano* 22, 7–41.
- ÇILINGIROĞLU, Ç. 2005, The concept of “Neolithic package”: considering its meaning and applicability. – *Documenta Praehistorica* 32, 1–13.
- DZHANFEZOVA, T. 2003, Neolithic Pintaderas in Bulgaria. – V: NIKOLOVA, L. (ur.), *Early Symbolic Systems for Communications in South-East Europe*. – BAR International Series 1139, 97–108.
- ELSTER, E. in NIKOLAIDOU, M. 2003. *Paralipόμενα and Other Plastic Forms*. – V: ELSTER, E. S. in RENFREW, C. (ur.), *Prehistoric Sitagroi. Excavations in Northeast Greece, 1968-1970. Volume 2: The Final Report*. – Monumenta archaeologica 20, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, str. 421–442.
- GELL, A. 2006, *Umetnost in delovanje*. Študentska založba, Ljubljana.
- GHEORGHIU, D. 2008, Materiality, Experiment, Experientiality. – V: GHEORGHIU, D., SKEATES, R. (ur.), *Prehistoric Stamps. Theory and Experiments*. – Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 85–103.
- GIBSON, J. J. 1979, *The Ecological Approach to Visual Perception*. Houghton Mifflin, Boston.
- GIMBUTAS, M. 1989, Figurines and Cult Equipment: Their Role in the Reconstruction of Neolithic Religion. – V: GIMBUTAS, M., WINN, S., SHIMABUKU, D. (ur.), *Achilleion. A Neolithic Settlement in Thessaly, Greece, 6400-5600 BC*. – Monumenta archaeologica 14, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 171–227.
- HALSTEAD, P. 1995, From Sharing to Hoarding. – V: LAFFINEUR, R., NIEMEIER, W. D. (ur.), *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference*. – Aegaeum 12, Université de Liège, Liège, 11–21.
- HOSKINS, J. 2006, Agency, Biography and Objects. – V: TILLEY, C., KEANE, W., KÜCHLER, S., ROWLANDS, M. in SPYER, P. (ur.), *Handbook of Material Culture*. – Thousand Oaks, Sage Publications, London, New Delhi, 74–84.

- INGOLD, T. 2005, On weaving a basket. – V: *The Perception of the Environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. – Routledge, London, New York, 339–348.
- INGOLD, T. 2007, Materials against materiality. – *Archaeological Dialogues* 14/1, 1–16.
- KNAPPETT, C. 2005, *Thinking through material culture: an interdisciplinary perspective*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- KORKUTI, M. 1995, *Neolithikum und Chalkolithikum in Albanien*. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- KURZYNSKI, K. 1996, “... und ihre Hosen nennen sie bracas”. *Textilfunde und Textiltechnologie der Hallstatt- und Latčnezeit und ihr Kontext*. – *Internationale Archäologie* 22, Marie Leidorf, Espelkamp.
- LAZAROVICI, G. 1995, *Din istoria Transilvaniei: (mileniul VI î. Ch.): Gura Baciului*. Muzeul National de Istorie a Trnasilvaniei, Cluj-Napoca.
- MACANOVA, V. 2000, Neolitsche Siedlung bei Rakitovo. Stratigraphie und Chronologie. – V: HILLER, S. in NIKOLOV, V. (ur.), *Karanovo III. Beitrage zum Neolithikum in Südosteuropa*. – Ferdinand Berger und Söhne, Horn, 59–74.
- MAKKAY, J. 1984, *Early Stamp Seals in South-east Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MAKKAY, J. 2005, *Supplement to the Early Stamp Seals of South-East Europe*. J. Makkay, Budapest.
- MATSANOVA, V. 1996, Cult objects from the Early Neolithic Site at the town of Rakitovo. – *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 23, 105–127.
- MATSANOVA, V. 2003, Cult Practices in the Early Neolithic Village of Rakitovo. – V: NIKOLOVA, L. (ur.), *Early Symbolic Systems for Communications in South-East Europe*. – BAR International Series 1139, 65–70.
- MERLINI, M. 2005, Semiotic approach to the features of the ‘Danube Script’. – *Documenta Praehistorica* 32, 233–251.
- MILOJČIĆ, V. 1964, Zur Frage der Herkunft des Mäanders und der Spirale bei der Bandkeramik Mitteleuropas. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 11, 57–80.
- MONTAGNARY KOKELJ, E. 2003, Evidence of long distance connections at the edge of the Balkans: economic or symbolic value. – V: NIKOLOVA, L. (ur.), *Early Symbolic Systems for Communications in South-East Europe*. – BAR International Series 1139, 361-369.
- NAUMOV, G. 2008, Neolithic stamps from the southern part of the Balkan peninsula. – V: GHEORHIU, D., SKATES, R. (ur.), *Prehistoric Stamps. Theory and Experiments*. – Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 43–85.
- NIKOLAIDOU, M. in ELSTER, E. S. 2003, Contextual Commentary, Phases I-V. – V: ELSTER, E. S. in RENFREW, C., (ur.), *Prehistoric Sitagroi. Excavations in Northeast Greece, 1968-1970. Volume 2: The Final Report*. – *Monumenta archaeologica* 20, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 453–468.
- NORMAN, D. 1998, *The Design of Everyday Things*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- ONASSOGLU, A. 1996, Seals. – V: PAPATHANASSOPOULOS, G. A. (ur.), *Neolithic culture in Greece*. – Nicholas P. Goulandris foundation, Museum of Cycladic Art, Athens, 163–164.
- ONASSOGLU, A. 1996, 281. Seal. – V: PAPATHANASSOPOULOS, G. A. (ur.), *Neolithic culture in Greece*. – Nicholas P. Goulandris foundation, Museum of Cycladic Art, Athens, 332.
- ORTMAN, S. 2000, Conceptual metaphor in the archaeological record: methods and an example from the American southwest. – *American Antiquity* 65, 613–645.
- PERLČS, C. 2001, *The Early Neolithic in Greece. The first farming communities in Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PRIJATELJ, A. 2007a, *Med neolitskimi pečatniki-žigi jugovzhodne Evrope* (diplomsko delo na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete). Ljubljana.
- PRIJATELJ, A. 2007b, Digging the Neolithic stamp-seals of SE Europe from archaeological deposits, texts and mental constructs. – *Documenta Praehistorica* 34, 231–256.

- PYKE, G. in YIOUNI, P. 1996, *The Excavation and the Ceramic Assemblage. Nea Nikomedeia I. The Excavation of an Early Neolithic Village in Northern Greece 1961-1964 directed by R. J. Rodden*. The British School at Athens, Athens.
- RADUNČEVA, A., MATSANOVA V., GATSOV I., KOVACHEV G., GEORGIEV G., CHAKALOVA E., BOZHILOVA, E. 2002, *Neolitno selishte do gr. Rakitovo*. – Razkopki i prouchvaniya 19, Gal-Iko, Sofija.
- RENFREW, C. 1986, The Excavated Areas. – V: RENFREW, C., GIMBUTAS, M., ELSTER, E. S. (ur.), *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece. Volume 1*. – Monumenta archaeologica 13, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, str. 175—224.
- RENFREW, C. 1987, Old Europe or Ancient East? The Clay Cylinders of Sitagroi. – *Proto-Indo-European, the Archaeology of a Linguistic Problem. Studies in honor of Maria Gimbutas*, 339—374.
- RENFREW, C. 2003, Special Clay Objects: Cylinders, Stamp Seals, Counters, Biconoids and Spheres. – V: ELSTER, E. S. in RENFREW, C., (ur.), *Prehistoric Sitagroi. Excavations in Northeast Greece, 1968-1970. Volume 2: The Final Report*. – Monumenta archaeologica 20, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 403—420.
- RIEFENSTAHL, L. 1976. *The People of Kau*. Collins, London.
- RODDEN, R. J. 1964, Recent discoveries from Prehistoric Macedonia. An interim report. – *Balkan Studies* 5, 109—124.
- SKEATES, R. 2007, Neolithic Stamps: Cultural Patterns, Processes and Potencies. – *Cambridge Archaeological Journal* 17/2, 183—198.
- TALALAY, L. E. 1993, *Dieties, Dolls and Devices. Neolithic Figurines from Franchti Cave, Greece*. – Excavations at Franchti Cave, Greece, Fascicle 9, Indiana University Press, Bloomington.
- THEOCHARIS, R. D. 1973, *Neolithic Greece*. – National Bank of Greece, Athens.
- TILLEY, C. 2007, Materiality in materials. – *Archaeological Dialogues* 14/1, 16—20.
- TODOROVA, H., VAJSOVI I. 1993, *Novo kamenata epoha v Bulgarija*. Izdatelstvo nauka i iskustvo Sofij, Sofija.
- TÜRKCAN, A. 1997, Stamp seals. Çatalhöyük Archive reports. Çatalhöyük 1997 Archive Report. – Online: http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/1997/ar97_18.html
- TÜRKCAN, A. 2003, Stamp seals and clay figures. Çatalhöyük Archive reports. Çatalhöyük 2003 Archive Report. – Online: http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2003/ar03_16.html
- TÜRKCAN, A. 2004, Stamp seals. Çatalhöyük Archive reports. Çatalhöyük 2004 Archive Report. – Online: http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2004/ar04_26.html
- TÜRKCAN, A. 2005, Clay Stamp seals. Çatalhöyük Archive reports. Çatalhöyük 2005 Archive Report. – Online: http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2005/ar05_30.html
- YOUNGER J. G. 1995, A Balkan-Aegean-Anatolian Glyptic Koine in the Neolithic and EBA Periods. – Online: <http://people.ku.edu/~jyounger/articles/>
- WILK, R. 1995, Learning to be local in Belize: global systems of common difference. – V: MILLER, D. (ur.), *Worlds Apart: Modernity through the Prism of Local*. – Routledge, London, 110—133.
- WILK, R. 2004, Miss Universe, the Olmec and the valley of Oaxaca. – *Journal of Social Archaeology* 4/1, 81—89.
- ZDRAVKOVSKI, D. 2006, New Aspects of the Anzabegovo-Vršnik Cultural Group. – V: TASIĆ, N. in GROZDANOV, C. (ur.), *Homage to Milutin Garašanin*. – Cice-ro, Beograd, 99—110.

Iskanje prave poti: romanizacija v slepi ulici?

The Search for the Right Path: Has Romanisation Found Itself in a Cul-de-sac?

© Bernarda Županek

Izvleček: Prispevek govori o oblikovanju koncepta romanizacije na Zahodu, predvsem v Angliji, s poudarkom na spremembah v zadnjih dveh desetletjih, ter razmišljanju o zgodnjem rimski dobi, povezanem s tem. Sprašujem se o uporabi termina romanizacija v slovenski antični arheologiji in konceptih, ki stojijo za tem, ter o razumevanju sprememb v poznoprazgodovinskem/zgodnjem rimskem obdobju pri nas.

Ključne besede: arheologija, rimska doba, romanizacija

Abstract: This paper discusses the formation of the Romanisation concept, at which the main focus is oriented on the developments during the last two decades. The uses of this concept in Slovenian archaeology are brought to the foreground, and the possibilities for alternative starting-points for the understanding of the changes in the Late Prehistory and Roman period on the Slovenian territory are highlighted.

Keywords: archaeology, Roman period, Romanisation

V zadnjih treh desetletjih številni prispevki v slovenskih monografijah in revijah kažejo na vse večjo popularnost raziskovanja prehoda mlajše železne dobe v zgodnjem rimski čas in zgodnjem rimskem obdobju. Ti prispevki (Horvat 1993, Horvat 1997, Vičič 1994, Vidrih Perko 1996, Gaspari 1998, Miškec 2003, Stokin, Karinja 2004) pogosto uporabljajo pojem romanizacija, kar kaže na aktualnost tega koncepta v zgodnjem rimski arheologiji. Glede na to je nenavadno, da avtorji tega koncepta ne definirajo. Kaj jim pomeni, običajno implicirajo z besednimi zvezami, kot so: »rimske vplivi«, »močen dotok rimske keramike«, »širjenje rimskega trgovskega vpliva«, »naraščanju rimskega vpliva lahko sledimo v materialni kulturi«. Torej, romanizacija v slovenski arheologiji pomeni širjenje rimske kulture, predvsem rimske materialne kulture. Tako razmišljanje ni ne novo ne izjemno; slovenska arheologija sledi tradiciji arheologov in antičnih zgodovinarjev Zahodnega sveta, ki so v zadnjih sto letih uporabljali izraz romanizacija za raziskovanje širitve rimske kulture.

Vendar, kaj je rimska kultura? Kateri predmeti, strukture, prakse so rimski? Izvirajoči iz Rima? Iz časa pred širitvijo po italiskem polotoku? Ali tisti, ki so jih Avgustovi sodobniki imeli za res prave rimske? Kaj je širitev rimske kulture? Kupovanje drugačnih predmetov od potujočih trgovcev? Ali izdelava loncev po inozemskih vzorih? Priprava hrane po Apicijevih receptih, frizure po vzorih s kipov in novcev, učenje latinščine? Kaj je torej romanizacija? O čem govorimo, ko uporabljamo ta pojem?

Dobro uhojene ceste: antične korenine Zahoda, klasične korenine arheologije

Koncept romanizacije je bil prvič oblikovan v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju. Razvil se je v kontekstu idej o klasični civilizaciji, ki so krožile po Evropi v 19. in zgodnjem 20. stoletju. Te ideje so imele stare korenine, saj se je v Evropi študij antike začel vsaj v renesansi.

Renesansa je bil čas naglo rastočega zanimanja za antiko, obiskovanja spomenikov in prvih velikih zbirk antične umetnosti. V tem času postane vrsta klasičnih tekstov lažje dostopnih. Od 16. stoletja naprej se po Evropi in Zahodu nasploh uporabljajo slike klasične Grčije in Rima v oblikovanju umetnosti, arhitekture, literature, v izobrazbi in politiki. V 18. in 19. stoletju je postal „grand tour“, študijsko popotovanje po spomenikih Grčije in Rima, običajni del izobrazbe mladeničev iz gornjega razreda Evrope; študij antike je bil v Britaniji 19. in 20. stoletja nujen del izobrazbe višjih slojev.

Skratka, poznavanje klasične preteklosti je bil pomemben element v oblikovanju tistega, čemur danes pravimo »Evropa« in »Zahod«¹. Rimski imperij je bil vir idej o prednikih in koreninah od padca imperija v 5. stoletju. Preteklost nasploh – in znotraj te je imela antično obdobje zelo pomembno vlogo – smo Zahodnjaki uporabljali za oblikovanje identitet: klasični viri so nam dali drugačnost, drugost, ki je bila uporabljena za definiranje in združevanje različnih skupin ljudi v zahodni Evropi. Ne samo, da so bili Grki in Rimljani uporabljeni kot izhodiščna točka pri tovrstnih zgodbah in kasneje pri vrsti tradicionalnih zgodovinskih, antropoloških in arheoloških študij, za izhodišče so jih vzele tudi nekatere netradicionalne, post-moderne študije (na primer Said 1995 (1978)).

Antika je izjemno vplivala na jezike, politiko, izobraževalne sisteme, filozofijo, znanost, umetnost in arhitekturo sodobnega zahodnega sveta. Še posebej v 19. in 20. stoletju je bila preteklost med zahodnjaki večkrat preoblikovana tako, da je služila njihovim imperialističnim oziroma nacionalističnim ciljem. Tako je na primer imaginarij fašizma veliko črpal iz antičnega Rima, od *fasces* naprej.

¹ Sam koncept Zahoda izhaja iz ideje o rimski delitvi imperija na vzhodno in zahodno, ter religioznih definicij po katerih je Zahod krščanski, Vzhod muslimanski, hindujski in budističen (Hingley 2005, 19).

Hingley (2005, 19-29) je definiral dva mita o izvoru, ki sta ključno zaznamovala Zahod. Prvi je »civilizacija«, zgodba o civiliziranju s strani antične kulture, zgodba o rimski kulturi kot posrednici antičnih vrednot in dosežkov modernemu svetu. Tako se je na primer od sredine 9. stoletja naprej nemško cesarstvo, ki je vključevalo precejšen del moderne Italije, deklariralo kot naslednik Rima. Drugi, komplementarni mit o izvoru Zahoda je »barbarstvo«, ki je ravno tako povezan z Grčijo in Rimom. Klasični viri včasih govorijo o skupinah kot so Kelti, Iberi, Germani in drugi v zelo odklonilnih izrazih, včasih pa slavijo staroselska ljudstva, ki da predstavljajo prvotne, prastare vrline, ki jih v Rimu v piščevem času ne poznajo več. Ta pozitivna tolmačenja barbarov so dobile posebno vlogo v času od 16. stoletja naprej, ko so s svojim imaginarijem imele veliko vrednost pri nastanku modernih narodov v vsej zahodni Evropi (Hingley 2005, 22-29). Rimski in staroselski miti o izvoru torej niso bili vedno razviti v nasprotju drug od drugega, ampak so bili v določenih situacijah videti kot komplementarni.

Znotraj takega konteksta razmišljanj sta se razvili klasična in kasneje provincialna rimska arheologija. Klasična arheologija se je kot posebna disciplina razvila v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju kot posledica vedno večje specializacije posameznih tem znotraj širokega polja antičnih in historičnih študij. Takoj v začetku se vzpostavi delitev na pisne in arheološke vire, v kateri so prvi privilegirani, drugi pa povsem podrejeni prvim. Šele v 1980-tih pride to temeljnega obrata perspektive, ki jo predvsem zasluče spoznanje, da ne more biti enega samega, privilegirane načina branja preteklosti.

Provincialna rimska arheologija se je razvila v ozadju modernega evropskega imperializma, ki so ga poljudno razumeli kot civilizirajočo silo. Tudi vzpostavitev koncepta romanizacije je v veliki meri slonela na imperialnem ozadju in se naslonila na ideje rimske družbe in imperija, ki so se oblikovale v času pozne republike in zgodnjega cesarstva v tekstih, umetnosti in retoriki; za nas je tu predvsem pomembna ideja od bogov potrjenega in odobrenega imperija, katerega poslanstvo je civiliziranje barbarov. Za Richarda Hingleya (2005), enega najbolj vztrajnih kritikov koncepta romanizacije, le-ta več pove o tem, kako so v 19. stoletju zaznavali evropsko kolonialno kulturo in upravo kot pa rimski svet. Postprocesna arheologija je svojo pozornost osredotočila na kompleksnost in pomen posameznikovega doživljanja in delovanja, in zadnje implementacije tega pristopa (Woolf 1998) so radikalno spremenile naše razmišljanje o romanizaciji.

Vse poti vodijo v Rim: rojstvo romanizacije

Koncept romanizacije je bil prvič oblikovan v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju. Bil je intelektualni produkt skupine takrat aktivnih zgodovinarjev, od katerih so bili najbolj pomembni Theodor Mommsen, Francis Haverfield in Camille Jullian. Termin romanizacija uvede Mommsen v svojem delu *The Provinces of the Roman Empire*, ki je bilo prvič objavljeno leta 1885. Bolj temeljito o tem piše Haverfield v *The Romanization of Roman Britain*, ki je bilo prvič izšlo leta 1906.

V tem prvem obdobju je romanizacija zgodba o širjenju ene kulture na račun njenih sosed. Kulturna sprememba, ki sledi širitvi imperija - širjenje umetnostnih stilov, tehnologij, kultov, običajev, ki da v tem procesu predrimске bodisi nadomestijo bodisi odrinejo na rob - je razumljena kot linearen napredek od preprostega h kompleksnemu, od barbarstva k civilizaciji. Avtorji, ki so sledili tej tradiciji, v svojih tekstih izraza »romanizacija« praviloma ne definirajo, saj zanje opisuje spontan proces, ki ne potrebuje razlage, nekaj, »kar se je res zgodilo«, brez kakršne koli zavestne pristranosti.

V tem začetnem obdobju je koncept romanizacije v marsičem temeljil na takratnih konceptih nacionalnosti in imperija, hkrati pa se je navdihoval v klasičnih tekstih (Hingley 2005, 16). Romanizacija je bila v tem prvem obdobju konceptualizirana kot relativno enostaven proces centraliziranja in civiliziranja, proces ekspanzije rimske, ki je vključeval tudi družbeno spremembo, spremembo iz enega načina življenja v drugega, kar je bilo v taistih delih pogosto izraženo z besedami, ki so implicirale moralno kvaliteto te spremembe (Hingley 2005, 16). Predvsem je bil koncept osredotočen na ustvarjanje kulturne enotnosti in na osrednjo pomembnost Zahoda v človeški zgodovini ter, kot prevladujoči koncept napredka v moderni misli, telelološki.

Konceptualna večpotja

Koncept romanizacije v delih na to temo v zadnjih nekaj desetletjih ni ostal enak teoretskim izhodiščem, ki so jih postavili Mommsen in njegovi sodobniki. V drugi polovici 20. stoletja so bili oblikovani številni novi pogledi, ki niso samo drugačni od idej Mommsenovega kroga, ampak se močno razlikujejo tudi med seboj: o romanizaciji se predvsem od 70-tih let 20. stoletja naprej razmišlja na

veliko različnih in hitro spreminjajočih se načinov. V tem času se je vzpostavilo se je več smeri, veliko „šol“: nekatere spreminjajo in prilagajajo koncept, razvit v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju tako, da ustreza spremenjenim kontekstom raziskovanja; druge se mu povsem odrekajo. Skratka, ideje, smeri, »šole« razmišljanj o konceptu romanizacije v zadnjih 40 letih tvorijo, kot je zapisal Richard Hingley (2005, 16), široko odprto cerkev z vrsto različnih vernikov.

Od 60- tih let prejšnjega stoletja so kritike teleoloških in progresivnih vidikov tradicionalnega modela romanizacije postajale vedno bolj pogoste. Sedemdeseta in osemdeseta leta prejšnjega stoletja so prinesla ključni preobrat pri razumevanju sprememb, ki jih je prineslo širjenje rimskega imperija: predvsem so se v tem času začeli »staroselski« pristopi, torej pristopi, ki so obrnili dotedanjo romanocentrično perspektivo gledanja in skušali gledati s perspektive od imperija zasedenih, podrejenih ljudstev, staroselcev (na primer Mattingly 1997a; Webster).

Predvsem živahna debata se je začela nekako v sredini 90-tih let. Prinesla je številne pomembne uvide: da se je študij romanizacije do tedaj osredotočal samo na elite in da je sam koncept globoko vezan na kolonialne, romanocentrične in teleološke poglede na kulturne spremembe (na primer Shanin 1997, Mattingly 1997a). Kot je napisal Theodore Shanin, je označevanje romanizacije kot „napredka“ in „razvoja“ uporaba z jasnimi pomeni obloženih kolonialističnih izrazov, ki sporočajo, da so bili staroselci nazadujoči in nerazviti (Shanin 1997). Kritike tradicionalnega pristopa k romanizaciji so poudarjale, da je bila ta konceptualizirana kot nenaden, temeljit in absoluten proces asimilacije, ne pa kot postopen in selektiven proces, in da je implicirala enostransko privzemanje vnaprej pripravljene paketa kulture, za razliko od na primer Jane Webster (1996; 1997; 2001), ki v tem obdobju postavi odmeven model romanizacije kot kreolizacije, kot proces vzajemne adaptacije na veliko različnih načinov.

Kdo kaže pravo smer?

Intervencionisti in neintervencionisti

V 70-tih in 80-tih letih 20. stoletja so se začeli pojavljati pristopi, ki so poudarjali staroselski pogled, staroselske kulturne tradicije. Skozi postkolonialne uvide so raziskovalci začeli poudarjati vlogo zavojevanih in Rimu pod-

ložnih, predvsem lokalnih elit (Van Dommelen; Webster in Cooper 1996). Nekateri avtorji romanizacijo raziskujejo skozi odnose moči, skozi dominacijo in odpore (glej Mattingly 1997a; Purcell 1990). Mesto v diskusijah o odnosih moči imajo na marksistične teorije naslonjeni koncepti romanizacije; predvsem je bil vpliven Gramsci s svojim konceptom hegemonije (na primer Forcey 1997; Mattingly 1997b).

Temeljna predpostavka skoraj vseh naštetih pristopov je, da je romanizacija akulturacija, ki teče skozi interakcijo med dvema kulturama: med rimsko in staroselsko. Zato so se avtorji vrteli v krogu dualističnih gledanj na „rimsko in „domače“ in se oblikovali v dva tabora. V 1980-tih in 1990-tih je tekla živahna debata med obema skupinama, torej med tistimi, ki so trdili, da je rimska država izvajala aktivno politiko romanizacije podložnih, in tistimi, ki so menili, da je bila le-ta posledica interesa in angažmaja podložnih samih. Tako imenovani intervencionisti menijo, da je Rim aktivno podpiral in navajal lokalne elite, naj privzamejo rimske upravne institucije, jezik, običaje in drugo (Forcey 1997; Hanson 1997; Whittaker 1997). Nasprotno neintervencionisti trdijo, da Rim politike romanizacije ni izvajal zavestno, pač pa so v tem procesu aktivno sodelovale staroselske elite, ki so lahko zadržale svoj privilegirani socialni položaj, obenem pa je rimski način upravljanja omogočal socialni vzpon posameznika (Mattingly 1997b). Med teksti neintervencionistov je bilo predvsem vplivno delo Martina Milleta *The Romanization of Britain* (1990), kjer je orisan model romanizacije kot samogenerirajočega se procesa postopnega posnemanja Rimljanov s strani staroselcev. Pogost izraz je „self-Romanization“, samoromanizacija (na primer Häussler 1998, 15).

Obsežna in ponekod še trajajoča debata med inter- in neintervencionisti kot postkolonialni modeli nasploh prinese enega najbolj plodnih izhodišč v raziskovanju romanizacije: pogled na Rimljane s staroselske perspektive. Ta je pogosto, predvsem v vročici debat med taboroma inter- in neintervencionistov, uporabljan močno poenostavljeno, tako da »rimsko« in »staroselsko« postavi v ostro dihotomijo (prim. Whittaker 1995).

Nove ceste: romanizacija na prelomu tretjega tisočletja

Nekako po sredini devetdesetih let 20. stoletja pride do nove spremembe v razmišljanju o romanizaciji: prej defi-

nirane jasne opozicije med akterji v historičnem procesu se umaknejo preizpraševanjem o rimskosti kot identiteti (Woolf 1998), o romanizaciji kot družbenem diskurzu (Grahame 1998), o jeziku, ki ga uporabljamo v arheologiji. Eden pogosto izpostavljenih problemov so pomeni besede „rimsko“, „Rimljan“. Naivna razlaga besedi enači s kulturo Rima, vendar je problematična predvsem zaradi dveh razlogov. Prvi, rimska kultura ni bila homogena, temveč mnogostranska in spremenljiva; v času pozne republike in zgodnjega imperija je doživela dramatične spremembe. Zato je napačno razmišljati o „rimski kulturi“ kot neki fiksni, zlahka prepoznavni entiteti. Drugi problem je poenostavljeno nasprotje, ki se ustvarja z uporabo izrazov „rimsko“ in „staroselsko“; „rimsko“ je neprecizen konstrukt, pomen besede „staroselsko“ pa je še težje ujeti. Če lahko definiramo, kaj pomeni „staroselsko“ pred prihodom Rima, pa je veliko težje določiti, kaj pomeni v času po prihodu Rima. Oba izraza sta stalno spreminjajoča se koncepta, in meja med njima je zabrisana.

Ob prelomu tisočletja je razmišljanja o romanizaciji posebej zaznamovalo delo Grega Woolfa *Becoming Roman, the origins of provincial civilisation in Gaul* (1998), ki je presegló dualizem med „rimskim“ in „staroselskim“. Zanj spremembe v tem času pomenijo nastanek nove imperijske kulture, ki je nadomestila tako prejšnjo rimsko kot staroselsko - romanizacija je za Woolfa kulturna geneza, ne akulturacija. Woolf romanizacije ne vidi kot cilj, ki ga mora doseči interakcija med dvema kulturama, ampak kot proces oblikovanja nove kulture, ki nastaja ob integraciji rimske in galske kulture. Nicola Terrenato je (1998; glej tudi Roth 2003) – tudi pod vplivom Wolfovih študij – predlagal za romanizacijo metaforo *bricolage* in jo definiral kot proces, v katerem se obstoječim kulturnim postavkam pripisujejo novi pomeni in tako nastajajo nove kulturne postavke. Po njegovem so lahko tisto, kar imenuje »kulturni nizi«, sestavljeni iz različnih členov: starih, novih, lokalnih, uvoženih; vsaka skupnost se odziva drugače in ustvarja drugačen *bricolage* (Terrenato 1998).

Pozna devetdeseta leta prejšnjega stoletja in začetek tega so čas postopne dekonstrukcije romanizacije, ko raziskovalci romanizacijo vidijo predvsem kot pomagalo pri raziskovanju določenih tem, kot pomagalo, katerega pomeni so se skozi leta uporabe spreminjali in se še spreminjajo, ko vanj vnašamo različna vprašanja, prioritete in domneve. Kritiki koncepta romanizacije poudarjajo, da je treba prepoznati, da je romanizacija nekaj, kar je nastajalo in še nastaja v sedanosti, in zato ni le – ali pa sploh ni – le orodje za razumevanje preteklosti.

Romanizacija v slepi ulici?

Argumenti za in proti

Kljub ostrim kritikam romanizacije v preteklih dveh desetletjih je danes ta koncept še vedno v uporabi; že samo kratek pregled naslovov in ključnih besed vrste prispevkov iz zadnjih nekaj let kaže, da ne bo izginil. Številni avtorji so poiskali kompromise, ki jim omogočajo, da koncept romanizacije vidijo kot še vedno uporabno orodje, s pristavkom, da ga je treba uporabljati kritično in fleksibilno (Keay in Terrenato 2001, ix; Woolf 1998, 7).

Nekateri avtorji pa kritično in argumentirano zavračajo nadaljnjo uporabo samega izraza, z vsemi pomeni, ki jih nosi (Van Dommelen 2001, 72; James 2001, 206). Richard Hingley pravi, da je čas, »da opustimo ta izraz in intelektualno prtljago, ki jo nosi s sabo...« (Hingley 2005, 2; moj prevod), ker da podedovane perspektive ovirajo razvoj vede. Vendar je to vse prej kot lahko; sam izraz romanizacije je le vrh ledene gore, gre za trdno in globoko zasidrano stvar, naše skozi stoletja oblikovano razmišljanje o antiki. Ideja romanizacije je postala del naše kulturne prtljage, ki jo nosimo kot moderni Evropejci, Zahodnjaki, ko razmišljamo o Rimljanih. Pisanje zgodovine ni bila nikdar nepristransko delo in prav antična preteklost ima posebno mesto v oblikovanju evropske zgodovine in misli (Beard, Henderson 1995; Hingley 2001; Terrenato 2005). Romanizacija je eden od mnogih konceptov in idej, ki je služila za konstruiranje zaželjenih identitet, za ločevanje »nas« od »drugih« in za vzpostavitev mitov o izvoru različnih skupin. Zaradi tako trdnih korenin je težko narediti globoke reze: kot piše Nicola Terrenato (2005), je antična kultura edina kultura, katere že samo ime je vnaprej oblikovana vrednostna sodba, ki sama definira obseg sprejemljivih branj.

Preteklost vedno pišemo v sedanosti; še več, iz preteklost črpamo, da bi oblikovali sedanost. Danes vemo, da raziskovanje preteklosti ni mogoče učinkovito izolirati od raziskovalčevega življenja v sedanosti; da vplivu sedanjih naših skrbi in zanimanj ne uideemo tako, da z razumskimi postopki interpretiramo „dejstva“ in tako dobimo vedno bolj natančno sliko preteklosti, „kot je v resnici bila“, in tako uideemo vplivu naših današnjih skrbi in zanimanj. Različne definicije romanizacije so produkt družbenega, kulturnega in političnega konteksta v obdobju, v katerem so bile postavljene, in odslikujejo ambicije in strahove časa, v katerem so se oblikovale. Prav tako specifično in

pristransko je razmišljanje o njej danes in bo jutri. Nekatera od prepričanj o romanizaciji, ki so bila oblikovana v zgodnjem 20. stoletju, so za nas danes nesprejemljiva; naš današnji odnos do konceptov kot sta »identiteta« in »kulturna sprememba« stalno vpliva na našo interpretacijo rimske preteklosti, preobraža našo pojmovanje in načine, kako svoje ideje posredujemo naprej.

Slovenska cesta: uporaba koncepta romanizacije med slovenskimi arheologi

Podobno kot na Zahodu, kjer je rimska arheologija ena najmanj teoretsko razvitih (prim. Barret 1997), je pri nas v primerjavi z na primer prazgodovinskimi obdobji v rimski arheologiji malo tekstov, ki bi se ukvarjali s koncepti in interpretativnimi orodji; vsekakor nam manjka tekstov, ki bi romanizacijo preučevali s konceptualnih in epistemoloških izhodišč.

V slovenski arheologiji so za spremembe v času pred rimsko zasedbo uporabljeni različni izrazi in besedne zveze: »...najzgodnejši rimski vplivi...močen dotok rimske keramike....se rimski vplivi širijo....« (Horvat 1999, 248), »širjenje rimskega trgovskega vpliva« (Miškec 2003, 377), »prodiranje rimskih trgovcev na nova tržišča« (Kos, Šemrov, 385), »...naraščanju rimskega vpliva lahko sledimo v materialni kulturi....« (Vičič 1994, 36) torej romanizacija pri nas implicitno pomeni širjenje rimske kulture, predvsem rimske materialne kulture. Poimenovanja kažejo, da avtorji delijo idejo o romanizaciji kot o širjenju tistega, kar je rimsko, na račun tistega, kar ni rimsko. Onkraj tega pa ostaja „slovenski“ koncept romanizacije neizdelan in ponuja nekaj oprimkov za izboljšave.

Najprej, romanizacija je skoraj brez izjeme opazovana skozi širitev rimske materialne kulture in v skladu s to idejo so interpretirani obstoječi podatki in iskani novi. Prisotnost »rimskih« predmetov je razumljena kot pokazatelj kulturne spremembe. Širitev predmetov je enačena s prihodom ljudi: predmeti so razumljeni kot "fosilni pokazatelj", ki dokazujejo vsaj prisotnost rimskega načina življenja, če že ne samih Rimljanov. To prepričanje je tako trdno, da se za določene rimske predmete v predrimskih kontekstih uporablja izraz „vodilni fosili“ (Horvat 1997, 118). Druge spremembe v tem času in prostoru – torej razen uvoza keramičnih in kovinskih predmetov ter širjenja

novcev - v glavnem sploh niso integrirane v opazovanje romanizacije. Zato se zdi širjenje rimske materialne kulture ključna sprememba v tem prostoru in času.

Razlage opazovanih sprememb pogosto slonijo na teleoloških izhodiščih, na primer pogost opis prehoda iz staroselskega v rimsko kot preprostega in neposrednega, s poudarkom na izboljšave določenih vidikov od bolj primitivnih k bolj civiliziranim, ki da so prispevali k spremembi. Na primer, rimski importi na prostor današnje Slovenije v mlajši železni dobi so neizogibno gledani v luči tega, kar je sledilo v avgustejskem času in kasneje. Uvožene dobrine so videne kot tisto, kar je pripomoglo ali ključno olajšalo proces romanizacije, kot logični uvod v rimsko zasedbo. Preučuje se jih znotraj rimskih študij, saj raziskovalci tako sledijo širjenju rimskih vplivov oziroma rimske države (Horvat 1009, 3; Miškec 2003, 377s). Študij, ki bi proučevali uvoženo gradivo z namenom raziskovati mlajšo železno dobo sâmo, ni. Zato se je ustvarilo implicitno mnenje, da so bili rimski materialni elementi (keramika, novci, arhitektura) vedno bolj priljubljeni in vedno privzeti, da nihče ni izbral drugih alternativ. Skratka, rimska kultura naj bi bila inherentno privlačna za različne skupine prebivalstva, zato se je enotno širila.

Dalje, manjka pogled z druge, nerimske strani, s strani domačega prebivalstva, ki je v teh modelih videno kot povsem pasivno, sprejemajoče. Ta parcialna, romanocentrična perspektiva je vztrajna in malokatero delo raziskuje spremembe z vidika staroselcev in ne prišlekov (Slapšak 2003; Mason, neobjavljeno).

Pogosto je videti, predvsem iz teleoloških formulacij kot je »stopnja romanizacije« (Vidrih Perko 1996, 317; Horvat 1995, 189), da romanizacija v slovenski arheologiji pomeni določanje stopnje približevanja neke provincialne kulture domnevno »čisti« kulturi Rima. V prispevkih se rimske elemente na nekem najdišču pogosto privilegira, natančno opisuje, jim išče številne primerjave ter praviloma riše, medtem ko se staroselske zmanjšuje, v primerjavi z rimskimi manj natančno obravnava in pogosto interpretira kot rezidualne najdbe. Videti je, da je nek artefakt ali struktura lahko samo rimski ali samo staroselski; da sta to dve trdno ločeni kategoriji, med katerima je moč potegniti jasno mejo.

Pa vendar, kot opozarja Wolf (1998, 7), čeprav je romanizacija lahko bila proces, s katerim so prebivalci nekega območja postajali rimski, in so o sebi razmišljali na

tak način, pa je bilo mnogo oblik, mnogo načinov, kako postajati in biti Rimljan. Ali naj ne bi študije provincialnih kultur poleg poročanja o enotnosti rimskega imperija morale pripovedovati tudi o kulturni različnosti le-tega?

Kaj če so vse ulice slepe? Možnosti in izzivi

Desetletja debat o romanizaciji so prinesla tehten razmislek o jeziku, ki ga uporabljamo znotraj študij klasične in provincialno rimske arheologije, in spoznanje, da moramo biti veliko bolj previdni, kako ga uporabljamo. Drugo, še vedno zelo aktualno, je razgaljanje vloge, ki jo je arheologija igrala v nacionalističnih in imperialističnih agendah (Hingley 2001; Novaković 2002, 87s), in posledično, razmislek o politični uporabi arheologije, iz katerega sledi, da mora razmislek o razmerju med sedanostjo, preteklostjo in prihodnostjo, ki so povezane z našimi interpretacijami, postati del naših poskusov interpretacije rimske družbe. Naštete debate so pripeljale tudi več teoretskih tekstov v rimsko arheologijo, več razmišljanja, kaj počnemo, kako in zakaj. Nenazadnje so prinesle tudi spoznanje, da so uveljavljeni načini razmišljanja o romanizaciji v veliki meri anahronistični in potiskajo življenje v preteklosti v vnaprej določene okvirje.

Ali je čas, da temeljito preizprašamo koncepte, ki jih uporabljamo za razlago sprememb v slovenskem prostoru v tem času? Na podlagi dosedanjih raziskav in interpretacij se zdi, da je zgodba o romanizaciji območja današnje Slovenije kratka in premočrtna: val rimskega keramičnega posodja se počasi širi po Sloveniji od zahoda proti vzhodu, sledi ustanovitev mest, potem politične spremembe, potem družbene, ki odsevajo v spremembi poselitvenih vzorcev, arhitekture, jezika, pogrebnih običajev, religioznih navad. Je to res enotna slika? Zakaj vidimo predvsem podobnosti in v le manjši meri razlike? Zakaj razlike razlagamo s poskusi provincialnega oponašanja italskih vzorov? Ali lahko obrnemo perspektivo in pogledamo na nekatere dobro poznane in dokumentirane pojave – na primer noriško-panonsko nošo in pokop pod gomilo (glej Mason, neobjavljeno); uvožene posode v staroselskih kontekstih (Županek, v tisku), kontinuiteto starih religijskih praks na Igu – v drugi luči? Ali je bila zasedba edini trenutek, ki je izzval večje spremembe na našem prostoru v rimskem času; ali ni drugih momentov, ki so sprožili redefinicijo pogleda na to, kaj pomeni »biti Rimljan« (Turner 1998)?

Lahko pogledamo na to obdobje z bolj antropološke perspektive? Kako so spremembe sprejemale različne predrimske družbe, živeče na tem prostoru? Kako je bila grajena in spreminjana identiteta posameznika? Lahko vključimo znanja iz epigrafike o posameznikih, ki so bili očitno tisto, čemur Woolf (1998, 15) pravi *cultural brokers*, najsi bo kot člani tradicionalnih avtoritet ali mediatorji v trgovsko-posredniškem smislu (Vepo, Cezerniji; prim. Šašel 1992a in b)? Kako lahko razložimo kontinuiteto v načinu in prostoru pogrebnih tradicij (Mason, neobjavljeno)? Kako – poleg novih mest – živijo stare vasi in kmetije?

Vrsta na Zahodu nastalih tekstov na to temo kaže, da je interpretacijo možno razširiti v različne smeri, ki so tako bolj izvirne kot bolj izzivalne od ustaljene. Predmet proučevanja je zelo velik in ga je možno raziskovati na različne načine in z različnimi pripomočki. Menim, da je »romanizacija« pripomoček, ki nam pri tem ne pomaga več prav dosti, prej ovira.

Literatura

- BEARD, M., HENDERSON, J. 1995, *Classics : a very short introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- BARRETT, J.C. 1997, *Theorising Roman archaeology*. V: *TRAC 96, Proceedings of 6th Annual Theoretical Roman Archaeology Conference* (K. Meadows, Ch. Lemke, J. Heron ur.), Oxbow Books, Oxford, 1-7.
- FORCEY, C. 1997, *Beyond "Romanization": Technologies of Power in Roman Britain*. – V: *TRAC 96, Proceedings of the Sixth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, (K. Meadows, Ch. Lemke, J. Heron ur.), Oxbow Books, Oxford, 15-21.
- GASPARI, A. 1998, »Pontonium« iz Lip na Ljubljanskem barju. – *Arheološki vestnik* 49, 187-224.
- GRAHAME, M. 1998, *Redefining Romanisation: material culture and the question of social continuity in Roman Britain*. – V: *TRAC 97, Proceedings on 7th Annual Theoretical Roman Archaeology Conference* (C. Forcey, J. Hawthorne, R. Witcher ur.), Oxbow books, Oxford, 1-27.
- HANSON, W.S. 1997, *Forces of change and methods of control*. – V: *Dialogues in Roman Imperialism: Power, Discourse, and Discrepant Experiences in the Roman*

- Empire* (D. Mattingly ur.), *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series* no. 23., 67-80.
- HÄUSSLER, R. 1998, Motivations and Ideologies of Romanization. – V: *TRAC 97, Proceedings on 7th Annual Theoretical Roman Archaeology Conference* (C. Forcey, J. Hawthorne, R. Witcher ur.), Oxbow books, Oxford, 11-19.
- HINGLEY, R. 2000, *Roman Officers and English Gentlemen: the imperial origins of Roman Archaeology*. Routledge, London.
- HINGLEY, R. 2001, Images of Rome. – V: *Images of Rome. Perceptions of ancient Rome in Europe and the United States in the modern age* (R. Hingley ur.), *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series* 44, 7-22.
- HINGLEY, R. 2005, *Globalizing Roman Culture. Unity, Diversity and Empire*. Routledge, London, New York.
- HORVAT, J. 1993, *Začetek rimske dobe na prostoru zahodne in osrednje Slovenije. Rezultati preučevanja italške keramike*. Doktorska disertacija, Oddelek za arheologijo Univerze v Ljubljani.
- HORVAT, J. 1997, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjorimska naselbina v severozahodni Istri*. Založba ZRC: Ljubljana.
- JAMES, S. 2001, »Romanization« and the peoples of Britain. – V: *Italy and the West. Comparative Issues in Romanization* (S. Key in N. Terrenato ur.), Oxbow books, Oxford, 187-209.
- KEY, S. TERRENATO, N. 2001, Preface. – V: *Italy and the West. Comparative Issues in Romanization* (S. Key in N. Terrenato ur.), Oxbow books, Oxford, ix-xii.
- MASON, Ph. neobjavljeno, Recycling the ancestors: Roman cemeteries and the reuse of prehistoric mortuary monuments in Central and South-eastern Slovenia. Predavanje na 14. letni konferenci European Association of Archaeologists, Malta, 19.9.2008.
- MATTINGLY D, J. (ur.) 1997a *Dialogues in Roman Imperialism: Power, Discourse, and Discrepant Experiences in the Roman Empire*. *Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series* no. 23.
- MATTINGLY D. J. 1997b, Introduction. Dialogues of power and experience in the Roman Empire. – V: *Dialogues in Roman Imperialism: Power, Discourse, and Discrepant Experiences in the Roman Empire* (D. Mattingly ur.), *Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series* no. 23., 7-24.
- MILLET, M. 1990, *The Romanization of Britain. An Essay in Archaeological Interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MIŠKEC, A. 2003, The early Romanization of the Southeastern Alpine region in the light of numismatic finds. - *Arheološki vestnik* 54, 369-379.
- NOVAKOVIĆ, P. 2002, Refleksija o treh esejih. – *Arheo* 22, 83-90.
- PURCELL, N. 1990, The creation of provincial landscape: the Roman impact on Cisalpine Gaul.– V: T. Blagg in M. Millet (ur.), *The Early Roman Empire in the West*, Oxbow books, Oxford.
- ROTH, R. E., Towards a ceramic approach to social identity in the Roman world: some theoretical considerations. – V: "Romanization"? Digressus Supplement 1 (2003), <http://www.digressus.org>, 35-45.
- SAID, E.W, 1995 (prva izdaja 1978), *Orientalism*. Penguin books, London.
- SHANIN, T. 1997, The idea of progress. V: *The Post-Development Reader* (Rahnema, M., Bawtree, V. ur.), Zed, London.
- SLAPŠAK, B. 2003, O koncu prazgodovinskih skupnosti na Krasu. – *Arheološki vestnik* 54: 243-257.
- STOKIN, M., KARINJA, S. 2004, Rana romanizacija i trgovina u sjeverozapadnoj Istri s naglaskom na materijalnu kulturu. - *Histria antiqua* 12, 45-54.
- ŠAŠEL, J. 1992a, C. Iulius Vepo, CIL III 5232 Celeia, Nor. – V: Šašel, J. 1992, *Opera selecta*, (Bratož, R., Šašel Kos M. ur.), Situla 30, Narodni muzej, Ljubljana, 31-43.
- ŠAŠEL, J. 1992b, Caesernii. – V: Šašel, J. 1992, *Opera selecta*, (Bratož, R., Šašel Kos M. ur.), Situla 30, Narodni muzej, Ljubljana, 54-74.

- TERRENATO, N. 1998, The Romanization of Italy: global acculturation of cultural *bricolage*? – V: *TRAC 97, Proceedings on 7th Annual Theoretical Roman Archaeology Conference* (C. Forcey, J. Hawthorne, R. Witcher ur.), Oxbow books, Oxford, 20-27.
- TERRENATO, N. 2005, The Deceptive Archetype: Roman Colonialism in Italy and Postcolonial Thought. – V: *Ancient colonizations. Analogy, similarity and difference* (H. Hurst in S. Owen ur.), Duckworth, London, 59-72.
- TURNER, D.R. Ruminations on Romanisation in the East: Or, the Metanarrative in History. *Assemblage 4*, <http://www.assemblage.group.shef.ac.uk/4/>
- VAN DOMMELEN, P. 2001, Cultural imaginings. Punic tradition and local identity in Roman Republican Sardinia. – V: *Italy and the West. Comparative Issues in Romanization* (S. Keay in N. Terrenato ur.), Oxbow books: Oxford, 68-84.
- VIČIČ, B. 1994, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32. – *Arheološki vestnik* 45, 25-80.
- VIDRIH-PERKO, V. 1996, Il quadro della romanizzazione nei territori dell'attuale Slovenia secondo gli scavi degli ultimi cinque anni e le più recenti indagini sui materiali. – V: *Lungo la via dell'Ambra* (M. Buora ur.), Udine : Arti Grafiche Friulane, str. 313-326.
- WEBSTER, J. 1996, Roman imperialism and the post-imperial. – V: Webster, J, Cooper, N. 1996 (ur.), 1-17.
- WEBSTER 1997, A negotiated syncretism: readings on the development of Romano-Celtic religion. – V: Mattingly 1997 (ur.), 165-184.
- WEBSTER, J. 2001, Creolizing the Roman Provinces. – *American Journal of Archaeology* 105, 209-225.
- WEBSTER J., COOPER N. J. ur., 1996, *Roman Imperialism: Post-colonial Perspectives*. Leicester Archaeological Monographs no.3, School of Archaeological Studies, University of Leicester.
- WHITTAKER, D. 1995, Integration of the Early Roman West: the example of Africa. – V: *Integration of the Early Roman West. The role of culture and ideology*. (Metzler, J, Millet, M., Roymans, N., Slofstra, J. ur.), Dossiers d'Archéologie du Musée National d'Histoire et d'Art IV, Luxembourg.
- WHITTAKER, C.R. 1997, Imperialism and culture: the Roman initiative. V: D. Mattingly ur. 1997, 143-163.
- WOOLF, G. 1998 *Becoming Roman. The origins of provincial civilization in Gaul*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ŽUPANEK, B. v tisku, Barbarske gostije, rimsko posodje: kaj pomeni biti Rimljan? Prispevek na simpoziju »Borut Brumen – etnolog in mirovnik«, 21. - 22. julij 2006, Markovci in Šalovci, Prekmurje.

Epigrafika včeraj, danes, jutri ...

Epigraphy Yesterday, Today, Tomorrow ...

© Julijana Visočnik

Izvleček: Avtorica želi predstaviti nove možnosti raziskovanja na področju epigrafike. Objavljanje novih napisov (tudi korpusov) predstavlja osnovo, ki jo je potrebno nadgraditi s posameznimi študijami. Marsikje v Evropi so z vzpostavitvijo epigrafskih baz, ki omogočajo hitrejši dostop do velike količine podatkov, enostavnejše iskanje ter predstavljajo osnovni pripomoček vsakega epigrafika danes in jutri, že naredili korak naprej. Slovenski napisji so sicer vključeni v nekatere od teh baz, vendar se kljub temu pogreša domača baza, ki se predvsem zaradi finančnega stanja v slovenski znanosti vedno bolj odmika.

Ključne besede: epigrafika, onomastika, Celeja, Norik, baze podatkov

Namesto uvoda

Natančna analiza besed na napisih nekega prostora nudi globlji vpogled v znanje latinskega jezika v provincialnem okolju, kar koristi pri ugotavljanju poteka romanizacije, natančneje latiniziranja. V okviru romanizacije (širjenje rimske kulture), gotovo sodi tudi širjenje latinskega jezika, ki ga je mogoče preučevati prav s pomočjo napisov. Izrišejo se razlike med stanjem v samem mestu ter med pričakovano manj romaniziranim zaledjem (agrom). Še več pa je mogoče narediti z novo metodo natančnega razvrščanja in sistematiziranja imen glede na število delov imena in njihov izvor (latinska, grška, keltska, germanska ...). Imena, ki jih najprej razdelimo na tista iz mesta in tista iz agra, delimo na tri velike skupine: *tria nomina*, peregrina filiacija, samostojna imena. V okviru vsake izmed njih nastanejo novi sklopi imen s skupnimi značilnostmi. S primerjavo le-teh, njihovim deležem in izvorom je mogoče odkriti določene zakonitosti romanizacije, mešanja domačega in tujega (rimskega); pokaže se okviren pravno-socialni status prebivalstva, ki ga je mogoče ugotavljati predvsem na osnovi imen. Opisano metodo preučevanja imen in s tem prebivalstva bomo predstavili na konkretnem primeru Celeje in njenih napisov.

Epigrafske baze

V času, ko je digitalizacija podatkov postala vsakdan, bi bilo nesmiselno izpostavljati pomen baz podatkov in razlagati njihovo nesporno pozitivno vlogo. Evropske epigrafske baze (*EDH*: Epigraphische Datenbank Heidelberg - <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/>; *Clauss/Slaby*: Epigraphik - Datenbank Clauss – Slaby - <http://www.manfredclauss.de/>; *EDR*: epigraphic database

Abstract: The author tries to show the new possibilities of onomastics research. The precise division of the different types of names (*tria/duo nomina*, names with peregrine filiation, and single names) is a useful approach at which the number of their parts and their origin are taken into account. This approach seems to be especially useful when we are dealing with Romanisation or with the social and legal status of inhabitants. The author also emphasises the importance of the epigraphic database, which should be established for the inscriptions of Slovenia.

Keywords: epigraphics, onomastics, Celeia, Noricum, databases

Roma - <http://www.edr-edr.it/>; *EDB*: epigraphic database Bari - <http://www.edb.uniba.it/>;) ne samo da so cenjene, postale so nepogrešljiv pripomoček vsakega epigrafika.

Baze pa so več kot le koristno pomagalo tudi pri preučevanju napisov nekega manjšega prostora, ki predstavlja zaokroženo celoto. Pri tem bi prvi korak moral biti prav priprava baze, ki predstavlja osnovo za nadaljnje delo. Izkušnje znanstvenikov v tujini so pokazale, da je še najbolj ekonomično, če sočasno nastajata tekst za objavo napisa, ki vključuje nekaj standardnih elementov (najdišče, opis, prepis, komentar) in baza. Na ta način poteka delo na Univerzi na Dunaju, kjer pripravljajo napise za objavo v novih zvezkih *CILA* za Panonijo in Norik. Med pripravo napisov za objavo v korpusu se posameznik, ki se s tem ukvarja, z napisi pobliže seznanja; ugotovi mnoge zanimivosti, najde skupne značilnosti, izoblikujejo se manjše skupine napisov znotraj nekega mesta, ki bi jih bilo nujno analizirati podrobneje. S tem, ko napise vstavimo v bazo, jih pripravimo tudi za to, da so na voljo za nadaljnje iskanje, združevanje in analiziranje. Ob pravilni nastavitvi iskalnih kriterijev se noben napis ne more izmuzniti analizi v določenem kontekstu. Pomanjkljivost človeškega faktorja, ki mu pogosto očitamo površnost in nenatančnost, moramo na ta način a priori zanemariti.

Starejše onomastične raziskave

Možnosti onomastičnih raziskav je lepo začrtal J. Šašel v članku iz leta 1964 (Šašel 1964, 352–368); tam predstavljene smernice so še vedno aktualne. Stremimo pa k temu, da bi lahko naredili še kak korak naprej. Ugotavljanje migracij, koloniziranja, torej tujcev na nekem prostoru; pisanje o jezikovnem poreklu avtohtonih imen,

iskanje etimologije ter razširjenosti posameznih imen predstavljajo osnovo za posamezne analize. Če pa želimo onomastično sliko, tako rimsko kot avtohtono, pogledati nekoliko bolj globalno, pa je potrebno ubrati drugačno pot, takšno kot jo je zarisala F. Mainardis (Mainardis 1997; Mainardis 2001, 55-69; Mainardis 2002, 531-574; Mainardis 2003, 559-589).

Glede na geografsko zamejitev prostora preučevanja (severna Italija) se je posvetila predvsem onomastici domačinov (torej ne *tria nomina* sistemu), ki je veliko bolj razvejan kot isti pri nas. Presegla je starejše onomastične analize in jih nadgradila ter na ta način s pomočjo onomastike omogočila vpogled v širše družbeno dogajanje, torej v družbene procese (romanizacija), ki so se takrat odvijali (za romanizacijo v povezavi z epigrafiko glej Macmullen 2000; Mattingly 2004, 5-25; Alföldy 2005a, 25-56; Alföldy 2005b, 23-38; Bajec 1928, 43-56; Curchin 2004; Dondin-Payre, Raepsaet-Charlier 2001; Woolf 1998; več o romanizaciji Županek, tu; glej tam navedeno literaturo).

Ključ njenega početja se skriva predvsem v natančni delitvi imen v posamezne skupine, ki jih tvorijo. Imena se namreč razlikujejo po številu delov, iz katerih so sestavljena, po njihovem izvoru (latinsko, keltsko, grško, germansko); ter tudi po tem, kako so ti deli pridani eden drugemu. Na ta način se oblikujejo skupine, ki natančnega kronološkega poteka družbenih procesov sicer ne morejo razkriti, lahko pa dodajo nekaj informacij o romanizaciji, o mešanju kultur ter nakažejo družbeno pravni status prebivalca, ki se za posameznim tipom imena skriva.

Delitev imen – kako in zakaj

Na območju Celeje smo imena najprej razdelili na dve veliki skupini: imena v mestu in imena v agru. Razvrščanje smo nadaljevali znotraj obeh skupin, na osnovi števila in izvora posameznih delov imena. V prvo skupino torej sodijo *tria nomina* (oz. *duo nomina*), v drugo imena s filiacijo in v tretjo imena, ki so sestavljena iz enega samega dela. Pri tem smo sledili delitvi imen Fulvije Mainardis (1997). Med delitvama in skupinami imen so nastale razlike, ki so geografsko pogojene. Njena delitev je bolj kompleksna, imenskih skupin je več in so bolj heterogene kot tiste, ki jih lahko tvorimo na območju Celeje. Sklep, da imenske formule niso indikator premočrtnega (kronološkega) razvoja, je skupen obema (prim. tudi Ma-

inardis 2002, 531-574; Mainardis 2001, 55-69; Mainardis 2003, 559-589). V vsaki od teh treh večjih skupin so se oblikovale manjše, v katere sem uvrščala imena s skupnimi značilnostmi. Zaradi fragmentarne ohranjenosti vseh imen ni bilo mogoče spraviti v okvir skupine. Kljub trudu, da bi bilo takšnih čim manj, so v agru in v mestu ostala tako imenovana »neuvrščena« imena, pri katerih se ni bilo mogoče nasloniti na nobenega od prej omenjenih kriterijev za uvrstitev.¹ Na osnovi števila vseh imen prepoznavamo okvirna socialno pravna razslojenost na širšem in ožjem celejskem območju v času antike. Pri tem pa ne gre zanemariti dejstva, da poznamo zelo majhen del prebivalstva.²

Ilustracija delitve – Celeia

Tria (duo) nomina - AGER

Prva večja skupina imen je posvečena imenom, ki so praviloma sestavljena iz treh delov, torej *tria nomina*, v njenem okvirju obravnavamo tudi *duo nomina*, ki so že sama po sebi okvirni kriterij za datiranje. Ta tip imen je načeloma indikator rimskih državljanov; državljanstvo jim je lahko podelil cesar sam, na kar kažejo cesarski gentiliciji, ki so obenem tudi *terminus post quem* za datiranje napisa. Italski gentiliciji so pokazatelj priseljevanja na provincialna tla, pri čemer ugotavljamo družine, ki so bile pri tem najbolj aktivne. Poseben fenomen so psevdogentiliciji, za katere še ni popolnoma jasno, kdaj in kje so nastali. Tvorjeni so iz keltskega imena s pripomo – *ius*, kar je značilno za gentilicije. Vseh imen agra, ki sodijo v to skupino, je 125, od tega jih lahko 37 uvrstimo v prvo podskupino, 15 v drugo, 68 v tretjo ter 5 v četrto. T.i. *tria nomina (duo nomina)* sem razdelila na štiri dele (prim. Mainardis 2003, 570):

- 1 Prim. Alföldy 1974, 232-238, kjer avtor navede keltska imena v Noriku. Natančnejša analiza noriškega imenskega materiala sledi v Alföldy 1977, 249-264, kjer avtor izračuna tudi odstotek keltskega prebivalstva v posameznem mestu (skozi čas), prim. predvsem str. 262. Za 1. in 2. st. avtor na območju Celeje izračuna 21,5 % avtohtonih (keltskih) imen v primerjavi z 72,5 % latinskih ter 6 % grških; v 3. in 4. st. odstotek avtohtonih pade na samo še 7 %, latinskih je 88 % in 5 % grških. Število imen, ki sem jih upoštevala pri tej analizi, je zaradi na novo odkritih napisov nekoliko večje; za razporeditev pa lahko upravičeno domnevamo, da ostane v veliki meri podobna tisti, ki jo je ugotovil že Alföldy.
- 2 Alföldy 1984, 88 predvideva, da je večina mest v rimskem imperiju štela 10.000 do 15.000 prebivalcev. Šašel Kos 1984, 251 predvideva za Celejo okoli 10.000 prebivalcev, kar je realna ocena za municipij takšnega kova, tako bi poznali manj kot pol odstotka vsega prebivalstva antične Celeje.

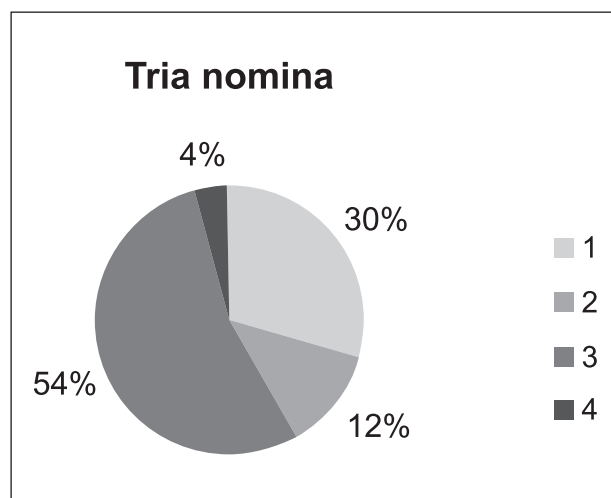
tria (duo) nomina s cesarskimi gentiliciji;

tria (duo) nomina s psevdogentiliciji;

tria (duo) nomina z ostalimi (italskimi) gentiliciji;

El 1 + El 2.³

TRIA NOMINA	skupno št.	ženske
	125	30
1. Imperialni gentiliciji	37	15
2. Psevdogentiliciji	15	3
3. Italski gentiliciji	68	11
4. El 1 + El 2	5	1

Sl. 1: Razdelitev imen tipa tria/duo nomina v agru.

Imena s filiacijo

V drugo veliko skupino sodijo imena, ki so sicer sestavljena iz dveh delov, a od tega je drug del očetovo ime, ki stoji v genetivu. Gre torej za posameznika, ki ga natančneje določimo s tem, da povemo čigav sin ali hči je (v nekaterih primerih je izraženo tudi drugačno razmerje: suženj, osvobojenec). V veliki večini primerov gre za peregrino prebivalstvo, torej posameznike, ki sicer so svobodni, a brez posebnih pravic. Glede na to, da smo v provincialnem okolju, je pričakovati, da bo oseb takega tipa največ (prim. Kakoschke 2002, 25). Imena s peregrino filiacijo sem razdelila na štiri skupine glede na izvor

³ El = element.

prvega in drugega sestavnega dela, ki sta lahko latinska (oba, samo eden od obeh) ali nelatinska (zopet oba, eden ob obeh), kar pri nas pomeni predvsem to, da so imena keltskega porekla. Nekatera keltska imena so značilna prav za to okolje.

Skupine imen:

EL 1 (lat. ime) + EL 2 (lat. ime v gen.);

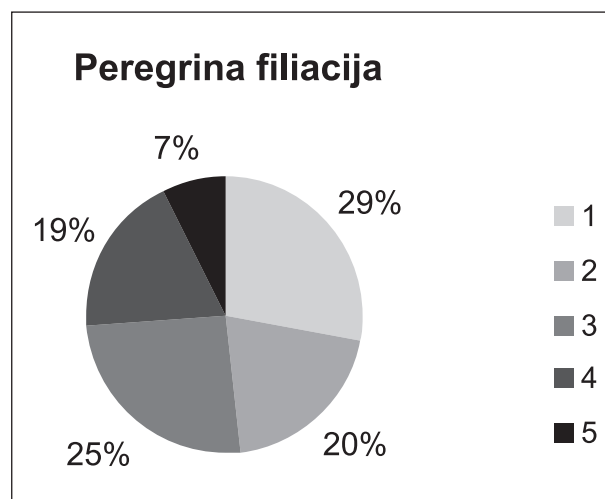
EL 1 (lat. ime) + EL 2 (nelat. ime v gen.);

EL 1 (nelat. ime) + EL 2 (nelat. ime v gen.);

EL 1 (nelat. ime) + EL 2 (lat. ime v gen.);

fragmentarno ohranjena imena peregrine filiacije.

FILIACIJA	skupno št.	ženske
	118	48
I. skupina	31	11
II. skupina	22	10
III. skupina	28	12
IV. skupina	21	12
V. skupina	8	3

Sl. 2: Razdelitev imen s filiacijo v agru.

Samostojna (enodelna) imena

V tretjo veliko skupino sodijo vsa tista imena, ki vsebujejo en sam del. Včasih je veljalo prepričanje, da so prebivalci z enim samim imenom po pravnem statusu sužnji, sploh

če je to ime grško. V primeru grških enodelnih imen je verjetnost za to dejansko velika; na suženjski status lahko kaže tudi (latinsko) ime samo; določena imena so bila namreč med sužnji posebej priljubljena (*Felix* in *Hilarus*).⁴ Prav tako so bili določeni poklici oziroma oznake za njih rezervirani samo za sužnje, kot npr. *vilicus* ali *actor*. V poznejšem obdobju se lahko zgodi, da so tudi rimski državljani še pred *Constitutio Antoniniana* (l. 212) zapisani samo z enim imenom. Že prej, torej do 3. st., pa naletimo na samostojna imena predvsem pri otrocih, pa tudi pri drugih osebah, a le na napisih družinskega značaja. Tudi ni nemogoče, da se za enim imenom skriva peregrin, katerega ime ni opremljeno še z imenom očeta, čeprav za to ni posebnega razloga (prim. Kakoschke 2002, 15). Verjetnost za peregrine je še toliko večja v primeru avtohtonih (keltskih) imen. Možnosti za pravni status je več kot pri prejšnjih skupinah, do izraza pride individualen značaj posameznih napisov in s tem imen, ki jih je potrebno še toliko bolj preučevati v povezavi s celotnim napisom, na katerem so izpričana in v času, iz katerega izhajajo.

Skupine imen:

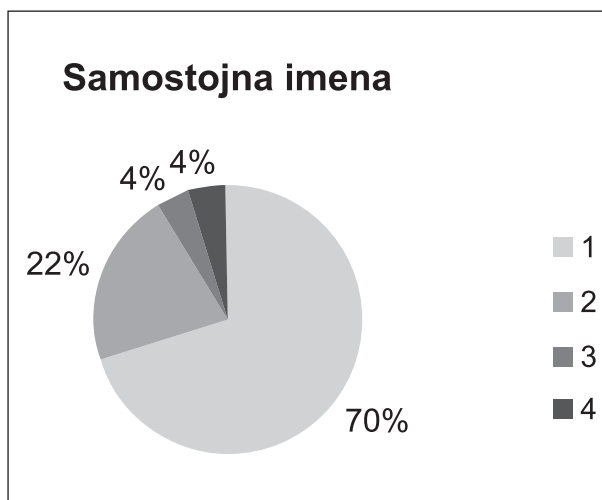
latinska imena;

keltska imena;

grška imena;

»nevrščena« imena (tista, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v katero od obstoječih skupin).

SAMOSTOJNA IMENA	št. (skupno)	ženske
	116	40
1. latinska	81	25
2. avtohtona	25	14 ?
3. grška	5	
4. »nevrščena«	5	1 ?

Sl. 3: Samostojna imena po skupinah v agru.

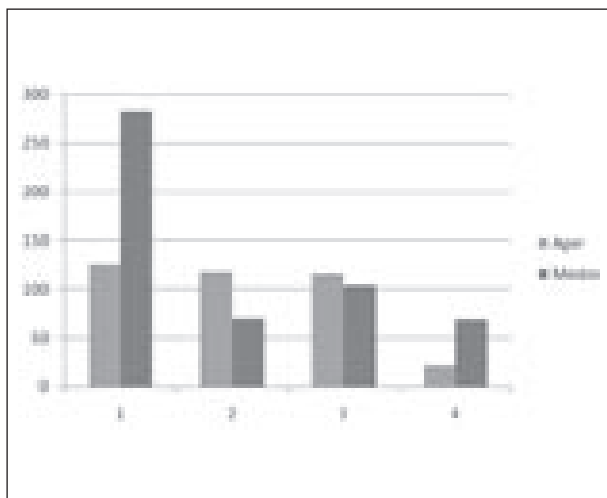
Razlike med mestom in agrom

Za ilustracijo naj navedem primerjavo deležev posameznih tipov imen v agru in v mestu. Razlike so očitne iz tabel in grafa, ki sledi.

AGER	skupno št.	ženske
	381	118
1. Tria nomina	125	30
2. Filiacija	118	48
3. Samostojna imena	116	40
4. Fragmentarna	22	???

MESTO	skupno št.	ženske
	526	113
1. Tria nomina	283	56
2. Filiacija	70	21
3. Samostojna imena	104	36
4. Fragmentarna	69	/

⁴ Že prej smo omenjali imena na -io, ter še npr. ime *Fortunatus*. Zanimivo je, da imajo ta za sužnje še posebej primerna in priljubljena imena pozitivnega, optimističnega pomena.

Sl. 4: Primerjava strukture prebivalstva po tipih imen med agrom in mestom.

Natančno razporejanje imen v skupine se izkaže za pozitivno, saj se na ta način izrišejo določene zakonitosti romanizacije, ter okvirna pravno socialna razslojenost prebivalstva v provincialnem mestu. Razlike med mestom in njegovim zaledjem so očitne. Kažejo se v večji romaniziranosti mesta, ki ima večje število prebivalstva z imeni tipa *tria* (*duo*) *nomina* in s tem več rimskih državljanov ter več imen latinskega izvora v vseh skupinah. Manjša prisotnost »rimskega« v agru pa je vidna v manjšem odstotku imen latinskega (italskega) izvora ter obenem v obsežnejših sledih avtohtonega elementa na vseh nivojih družbe.

Sestava prebivalstva glede na imena. Na območju agra so imena enakomerno razporejena po treh glavnih skupinah. Po predvidevanjih je delež *tria/duo nomina* manjši kot v mestu, imen s filiacijo in samostojnih imen pa je veliko več. V mestu je potrebno ponovno poudariti več kot polovico imen tipa *tria/duo nomina*, kar je potrditev večje in intenzivnejše prisotnosti rimske kulture v urbanem okolju. Primerjanja (ager/mesto) bi se bilo mogoče lotiti še v okviru posameznih tipov imen,⁵ vendar naj na tem mestu navedem le nekaj ugotovitev, ki izhajajo iz številčne zastopanosti po skupinah.

Tria/duo nomina. Razporeditev znotraj *tria/duo nomina* se med mestom in agrom nekoliko razlikuje. Odstopanje je mogoče opaziti pri deležu psevdogentilicijev, ki je v

skladu s pričakovanji nekoliko večje v agru, kjer je keltski element imel večjo težo in je vplival tudi na tvorbo imen. V mestu izstopa število italskih gentilicijev, kar potrjuje privlačnost Celeje za italske koloniste.

Peregrina filiacija. Imena peregrine filiacije so v mestu večinoma latinska, saj več kot polovico vseh predstavlja skupina, pri kateri sta oba dela latinska. Razmeroma velik delež pa pripada še skupini, pri kateri je prvi del latinski. V agru so avtohtona imena pogosteje zastopana, kar četrtno namreč predstavlja skupina z obema domačima deloma, pa tudi skupini s po enim avtohtonim delom sta veliki. Mešanje avtohtonega in rimskega je v agru prihajalo bolj do izraza, romanizacija je bila bolj počasna in ni zajela vseh. V agru se je izoblikovala še dodatna fragmentarna skupina, pri kateri ni jasen izvor enega od obeh delov.

Samostojna imena. Razporejenost samostojnih imen po posameznih skupinah je podobno tako v agru kot tudi v mestu. Poudariti je potrebno izredno visok delež latinskih imen v mestu, ki gre na račun manjšega števila avtohtonih (v agru je le-teh v skladu s pričakovanji več). Grška imena predstavljajo povsod relativno majhen, skoraj zanemarljiv delež.

Potencial takšnega preučevanja imen

Predstavljene so nekatere prednosti tovrstnega preučevanja onomastike na izbranem prostoru, ki pa se omejujejo predvsem na rezultate znotraj enega mesta, torej neke celote, v našem primeru Celeje.

Nikakor pa to ni vse, kar bi bilo mogoče napraviti s pomočjo takšnega razvrščanja imen. Do zanimivih izsledkov bi se dokopali, če bi primerjali med seboj več mest, najprej v okviru ene province, nato sosednjih provinc, ali celo med italskim mestom na eni strani in provincialnim na drugi. Primerjava med Celejo ter Virunom oziroma Flavijo Solvo bi pokazala zanimive sorodnosti (ali odstopanja) znotraj province Norika. Pozornost bi pritegnile predvsem razlike, saj gre za mesta v isti provinci, na relativno majhnem prostoru, ki so morala imeti dokaj veliko stikov. Na našem prostoru bi bila še najbolj zanimiva primerjava Celeje z Emono, sicer s sosednjim mestom, pa vendar italsko kolonijo, ki je znana po svoji specifični onomastični sliki, npr. nenavadna imena z Iga, ki so mešanica severno jadranske in keltske komponente (Katičič 1966, 145-168; Lochner-Hüttenbach 1965, 15-45).

⁵ Navajanje vseh števil in grafov po posameznih skupinah za mesto se za potrebe tega prispevka ni zdelo smiselno, prim. Visočnik 2007, 126-256 (predvsem 251-256).

Namesto zaključka

Potenciali tovrstnega pristopa k preučevanju imen obstajajo, živa je potreba po slovenski epigrafski bazi, pa vendar največji manko slovenske epigrafike niso metodološke pomanjkljivosti, saj je metodologijo mogoče z »delovno ročico« v relativno kratkem času spraviti v red, spraviti v korak s časom. Problem je drugačne narave. Če se nam zdi, da epigrafike ne potrebujemo, da ne potrebujemo epigrafikov, smo na dobri poti, da se uresničijo upravičeni strahovi slovenske avtoritete na tem področju. Sramotno namreč bo, če bodo naše napise začeli objavljati tuji strokovnjaki, če bodo naš del novega CILa pripravili avstrijski študenti. Takrat bo prepozno, zdaj pa ... ? Zdaj pa se zdi, da čas pač temu ni naklonjen.

Literatura

- ALFÖLDY, G. 1974, *Noricum*. – London, Boston.
- ALFÖLDY, G. 1977, Die Personennamen in der römischen Provinz Noricum. – V: *Colloques internationaux du C. N. R. S. N. 564 - L'onomastique latine* (13-15 octobre), 249-264.
- ALFÖLDY, G. 1984, *Römische Sozialgeschichte*. – Wiesbaden.
- ALFÖLDY, G. 2005a, Romanisation – Grundbegriff oder Fehlgriff? Überlegungen zum gegenwärtigen Stand der Erforschung von Integrationsprozessen im römischen Weltreich. – V: Z. Visy (ur.), *Limes* 19. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary, September 2003, 25-56, Pécs.
- ALFÖLDY, G. 2005b, Die Anfänge der epigraphischen Kultur der Römer an der Donaugrenze im 1. Jahrhundert n. Chr. – V: M. Mirković, *Römische Städte und Festungen an der Donau*. Akten der regionalen Konferenz Beograd 16-19 Oktober 2003, 23-38, Beograd.
- BAJEC, A. 1928, Romanizacija in jezik rimskih provinc Norika ter obeh Panonij. – V: *Razprave*. Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani 4, 43-56, Ljubljana.
- CURCHIN, L. A. 2004, *The Romanization of Central Spain*. – London, New York.
- DONDIN-PAYRE, M. in M.-T. RAEPSAET-CHARLIER (ur.) 2001, *Noms, identités culturelles et romanisation sous le haut-empire*. – Bruxelles.
- KAKOSCHKE, A. 2002, *Ortsfremde in den römischen Provinzen Germania inferior und Germania superior*. – Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption 5, Möhnesee.
- KATIČIĆ, R. 1966, Keltska osobna imena u antičkoj Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 17, 145-168.
- LOCHNER-HÜTTENBACH, F. 1965, Die antiken Personennamen aus Ig bei Ljubljana. – V: *Arheološke študije II. Varia archaeologica II*. Situla 8. – Ljubljana.
- MACMULLEN, R. 2000, *Romanization in the Time of Augustus*. – New Haven, London.
- MAINARDIS, F. 1997, *Kaì vñv 'Ρωμαῖοι μὲν εἰσιν ἅπαντες*. *L'evoluzione delle formule onomastiche nelle iscrizioni della Transpadana romana*. – Roma (neobjavljena disertacija).
- MAINARDIS, F. 2001, Tracce di onomastica Celtica nell'epigrafia preromana e Romana delle regioni nord-orientali. – V: G. Cuscito (ur.), *I Celti nell'Alto Adriatico*. Atti delle tre giornate internazionali di studio, Trieste, 5-7 aprile 2001. Edizioni Quasar 48, 55-69, Trieste.
- MAINARDIS, F. 2002, L'onomastica idionimica nella Transpadana Romana tra resistenza e integrazione. – V: *Scienze dell'antichità. Storia archeologia antropologia* 10 (2000), Edizioni Quasar, 531-574, Roma.
- MAINARDIS, F. 2003, Norma onomastica e uso del nome in Aquileia Romana: alcune riflessioni. – V: G. Cuscito (ur.), *Aquileia dalle origini alla costituzione del ducato Langobardo*. *Storia – Amministrazione – Società*. Atti della XXXIII settimana di Studi Aquileiesi, 25-27 aprile 2002. Edizioni Quasar 54, 559-589, Trieste.
- MATTINGLY, D. 2004, Being Roman: expressing identity in a provincial setting. – *Journal of Roman Archaeology* 17, 5-25.
- ŠAŠEL, J. 1964, Probleme und Möglichkeiten onomastischer Forschung. – V: *Akte des IV. internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, 352-368, Wien (= *Opera selecta*, 1992, 79-98).
- ŠAŠEL KOS, M. 1984, Prerez čez zgodovino celejanskih prebivalcev v luči onomastičnih in prozopografskih podatkov. – *Živa Ant.* 34, 252-255.
- VISOČNIK, J. 2007, *Jezikovne značilnosti napisov antične Celeje z okolico kot vir za preučevanje romanizacije celeyskega prostora*. – Ljubljana (neobjavljena disertacija).
- WOOLF, G. 1998, *Becoming Roman: the origins of provincial civilization in Gaul*. – Cambridge, New York, Melbourne.

Analiza dokumentacije nestratigrafskih izkopavanj: primer Mali grad v Kamniku

The Planum Excavation Analysis: the Mali Grad Castle Case Study

© Benjamin Štular

Izvleček: Avtor predstavlja metodologijo stratigrafskega vrednotenja dokumentacije reženjskih arheoloških izkopavanj na primeru najdišča Mali grad v Kamniku. Metodologijo predstavi v štirih korakih: inventarizacija, informatizacija, analiza in interpretacija. Najpomembnejše je spoznanje, da v podobnih primerih velja izhajati iz stratigrafije navkljub dejstvu, da je dokumentacija reženjskih izkopavanj artefaktno usmerjena.

Abstract: The methodology of stratigraphic evaluation of the archaeological site excavated with the *planum* method is presented. The Mali grad castle excavation is used as an example. The four-step methodology is proposed: inventarisation, informatisation, analysis and finally, interpretation. The key notions of the article is that in such cases one is strongly advised to base the entire four-step methodology on stratigraphic data despite the fact that the *planum* excavation documentation is artefact-orientated.

Uvod

Pred debelim desetletjem in pol je Peter Turk (1991, 4) v tej reviji opozoril na pomen opisa izkopavalne metodologije kot integralnega dela vsake arheološke objave najdišča. Hkrati je opozoril tudi na pomanjkljivosti slovenske arheologije na tem področju.

Kot nadebudnemu študentu so se mi te vrstice vtisnile globoko v spomin. Toda resničnost vsakdana je hotela, da sem bil prisiljen iz lastne objave najdišča izpustiti ravno to poglavje. Zato razširjeno besedilo na tem mestu predstavljam kot samostojen prispevek, katerega namen je dvojen. Prvi je predstaviti eno izmed možnosti, kako podatke reženjskih izkopavanjih stratigrafsko ovrednotiti. Drugi je poudariti pomen, ki ga imajo pri končnem vrednotenju na videz še tako nepomembne podrobnosti, kot na primer številčno razmerje fotografskih posnetkov.

Ključnega pomena za uspešno analizo arheoloških podatkov je dobro poznavanje metodologije konkretnih izkopavanj. O metodologiji ne gre razmišljati kot o pravilni in napačni, še posebej če preučujemo arheološke podatke starejših izkopavanj. Osebna izkušnja o "pravilni" in "napačni" metodologiji gre nekako v smer, da so "pravilno izkopana" najdišča tista, na katerih je dotična oseba sodelovala. Seveda le, če ni bila v sporu z vodjo izkopavanj.

Šele ko dodobra poznamo metodo dela, lahko razumemo dokumentacijo in jo uspešno uporabimo za lastne potrebe. Za ilustracijo povedanega bomo uporabili primer Malega gradu v Kamniku.

Inventarizacija

Prvi korak vsake analize najdišča je spoznavanje metodologije in dokumentacije, ki je bila uporabljena v

konkretnem primeru. V nadaljevanju je podan opis arhiva in vsebinski opis dokumentacije z Malega gradu. V zaključku poglavja bomo na nekaj primerih pokazali smisel tovrstne akribije.

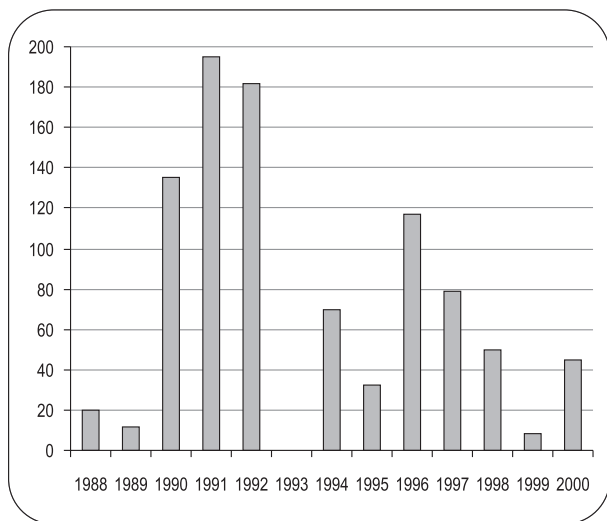
Terenski dnevnik iz izkopavalne sezone 1986 je zapisan v 80-listnem zvezku formata A4 s trdimi platnicami z naslovom *Kamnik - Mali grad 28.4. - 17. 9. 1986. Mengeš - VVZ, 10. 3. 1986*. Na drugi platnici je naslov *Šmarjetna - Gradišče, 26. 5. - 27. 6. 1986*. Terenski dnevnik najdišča Mali grad je s kemičnim svinčnikom popisano na 13-tih listih. Poleg besedila zvezek vsebuje tudi šestnajst skic najdišča.

Pod oznako 1965 do 1990 hranijo v arhivu ZVKD OE Kranj 117 diapozitivov. 20 diapozitivov je shranjenih pod oznako 1988 in 12 pod oznako 1989.

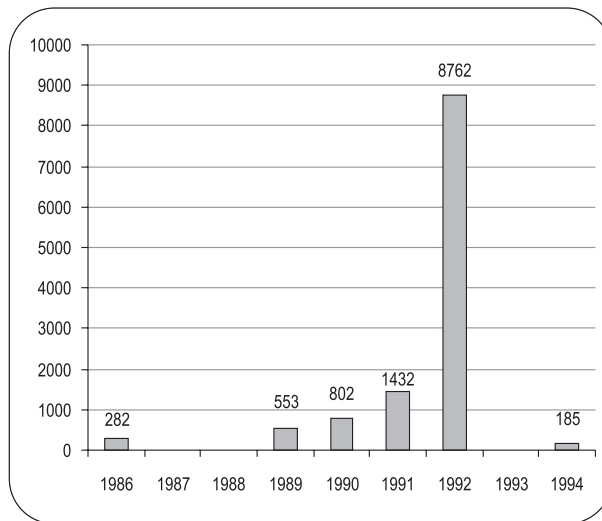
Skoraj vse gradivo in dokumentacija ter posledično analize, izsledki in interpretacije se nanašajo na izkopavanja od leta 1990 do leta 1994. Iz sezon 1986 in 1989 so ohranjeni le 304-je odlomki lončenine, kar je 2,5 odstotka obravnavanega gradiva. Najbolje so dokumentirane izkopavalne sezone 1990 do 1992 ter 1994, ko je bil raziskan večji del grajskega jedra. Dokumentacijo sestavljajo zvezki izkopavalnih dnevnikov, fotografije na diapozitivih in risbe.

Pisno dokumentacijo izkopavalne sezone 1990 predstavlja terenski dnevnik v zvezku z naslovom *Kamnik - Mali grad, 10. 8. - 12. 10. 1990*. V 50-listnem zvezku formata A5 z mehкими platnicami je s kemičnim svinčnikom popisanih 33 listov. Poleg besedila zvezek vsebuje tudi skice najdišča in tri skice predmetov. Iz te sezone hranijo v arhivu ZVKD OE Kranj 135 diapozitivov.

Pisno dokumentacijo izkopavalne sezone naslednjega leta predstavlja terenski dnevnik v zvezku z naslovom *Kamnik - Mali grad 91*. V 60-listnem zvezku formata A5 z mehкими

Sl. 1. Mali grad, število diapozitivov po posameznih sezonah, ki jih hrani ZVKD, OE Kranj. Razmerje kaže na največjo dejavnost v času arheoloških izkopavanj od leta 1990 do leta 1992.

Sl. 2. Število odlomkov lončenine z Malega gradu, razvrščeno po izkopavalnih sezonah. Skupaj smo dokumentirali 12016 odlomkov.

platnicami je s kemičnim svinčnikom popisanih 16 listov. Poleg besedila zvezek vsebuje tudi štiri skice najdišča in skico faziranja gradbenih faz palacija. Iz te sezone hranijo v arhivu ZVKD o. e. Kranj 195 diapozitivov.

Pisna dokumentacija izkopavalne sezone 1992 je v terenskem dnevniku v zvezku z naslovom *Kamnik Mali grad 92*. V 60-listnem zvezku formata A5 z mehкими platnicami je s kemičnim svinčnikom popisanih 58 listov. Poleg besedila zvezek vsebuje tudi devetnajst skic najdišča Mali grad in sedemnajst skic predmetov (prim. T. 2: 1, 2; 5: 6, 7, 12; 6: 6). Iz te sezone hranijo v arhivu ZVKD OE Kranj 182 diapozitivov ter risarsko dokumentacijo, tlorise štirih poglobitev na milimetrskem papirju. Posamezen tloris je zlepljen iz štirih listov formata A3.

Pisna dokumentacija izkopavalne sezone 1994 je v terenskem dnevniku v zvezku z naslovom *Sp. Bitnje sv. Miklavž, 3. 5. - 13. 7. 1994. Breg pri Žirovnici, 4. 8. - 30. 8. 94. Kamnik - Mali grad 13. 10. - 21. 11. 94*. V 80-listnem zvezku formata A5 s trdimi platnicami je s kemičnim svinčnikom z dnevnikom izkopavanj na Malem gradu popisanih 8 listov. Poleg besedila zvezek vsebuje tudi pet skic najdišča Mali grad. Iz te sezone hranijo v arhivu ZVKD OE Kranj 70 diapozitivov.

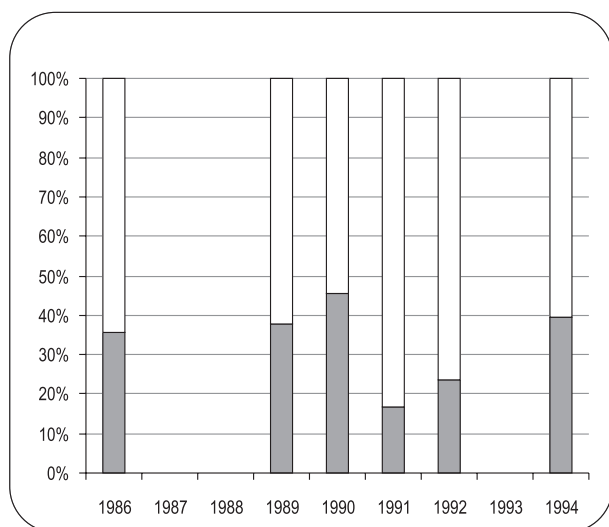
Fotografski arhiv z diapozitivi se je širil tudi v naslednjih letih, vendar ne vsebuje dokumentarnih arheoloških po-

snetkov. Kot pomemben vir podatkov so se izkazali tudi pripisi na najdbnih listkih.

Namen zgornjega opisa dokumentacije je trojen. Prvič, gre za fizičen opis arhiva, ki je uporaben tako morebitnim bodočim raziskovalcem kot tudi za vrednotenje rezultatov konkretne raziskave. Drugič, gre za praktičen prikaz natančnosti poznavanja dokumentacije, ki smo jo imeli v mislih. Predvsem pa smo iz drobcev zgornjih opisov pridobili podatke, ki so bili nujni za končne analize. Sledi prikaz dveh primerov.

Prvi temelji na fotografski dokumentaciji. Skupno število diapozitivov, ki so nastali kot fotografska dokumentacija vseh posegov (sl. 1), odraža intenzivnost spomeniškovarstvenih posegov na Malem gradu med leti 1988 in 2000 ter hkrati natančnost dokumentiranja samih arheoloških izkopavanj. Kaže na primer intenzivnost restavratorskih del po zaključku arheoloških izkopavanj leta 1995. Predvsem pa je razvidno, da so bila najboljšeješka izkopavanja visokosrednjeveškega grajskega dvorišča leta 1992 dokumentirana manj natančno kot izkopavanja zgodnjerednjeveškega grobišča leta 1991.

Skladna z intenzivnostjo izkopavanj in načinom dela je bila tudi količina arhivirane lončenine. Iz preglednice je razvidno, da je bilo največ gradiva dokumentiranega v

Sl. 3. Razmerje med ohranjenimi odlomki ustij (temen del stolpca) in ostalimi odlomki lončenine (svetel del stolpca). Manjši odstotek ustij in hkrati večje skupno število odlomkov kažeta na drugačen izbor gradiva med izkopavanji v sezonah 1991 in 1992 glede na ostale sezone.

sezoni 1992 (sl. 2). Struktura gradiva pa pokaže razlog nesorazmerne razporeditve. Poleg dejstva, da so bila izkopavanja v sezonah 1991 in 1992 najboljše, je bila pomembna tudi izkopavalna strategija. Razmerje med ustji in ostalimi odlomki lončenine namreč kaže, da je bil v ostalih sezonah določen izbor gradiva opravljen že med izkopavanji (sl. 3). Ta podatek je ključen za vse interpretacije, ki temeljijo na velikosti odlomkov lončenine. V tem primeru lahko medsebojno primerjamo le odlomke iz let 1991 in 1992 ali odlomke iz ostalih sezon.

Na podlagi prikazanega smo si lahko ustvarili precej natančno sliko izkopavalne metodologije. Dolgotrajna izkopavanja na Malem gradu so bila metodološko raznolika (prim. sl. 4). Posegov pred letom 1986 ne moremo obravnavati kot arheološka izkopavanja, kar tudi uradno niso bila, saj arheološke dokumentacije pred letom 1986 ni. Obstaja le fotografski arhiv, ki pa beleži predvsem arhitekturne elemente. Šele najdba prazgodovinskega noža 11. junija leta 1986 je privedla do tega, da so izkopavanja uradno postala strokovna arheološka izkopavanja. Glede na metodo lahko arheološka dela na Malem gradu torej razdelimo na tri obdobja.

1. Do vključno leta 1983 so potekala dela na zahodnem delu gradu (sl. 4). Kot rečeno, so bile v tem obdobju

spomeniškovarstvene aktivnosti omejene na umetnostno zgodovinske metode dela, kar je povsem v skladu s tedajšnjo prakso in zakonodajo.

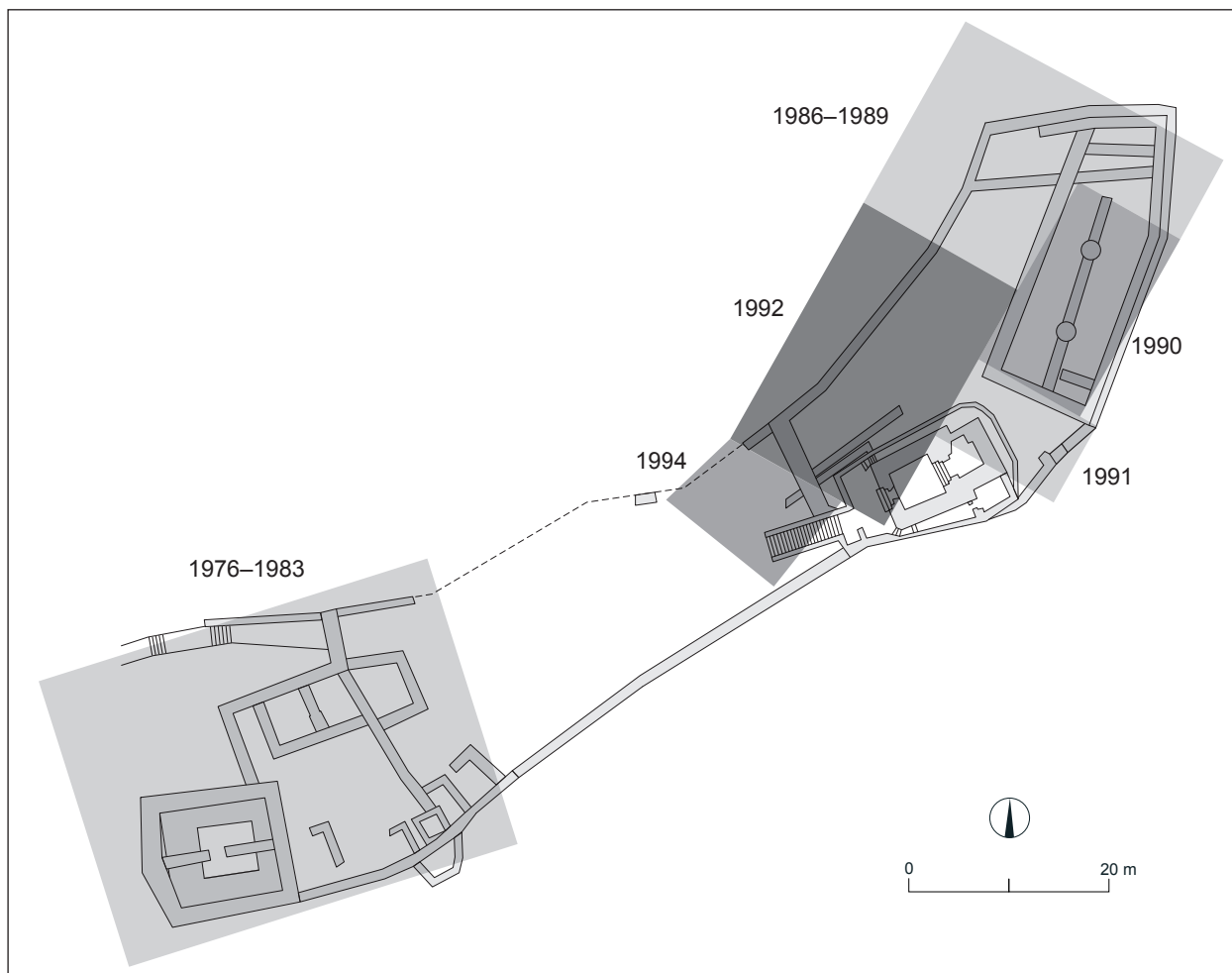
2. Dela na Malem gradu v sezonah 1986, 1988 in 1989 lahko označimo kot ročni izkop z arheološkim nadzorom.

3. Izkopavalne sezone od leta 1990 dalje lahko imenujemo strokovna arheološka izkopavanja, na katerih je bil stalno prisoten arheolog, ki je dela načrtoval in vodil. V teh letih je bila izkopana večina grajskega jedra. Poleg izkopavanja arheoloških sledov visokosrednjeveške poselitve so v tem obdobju izkopavalci veliko časa in truda namenili predvsem izkopavanju zgodnesrednjeveškega grobišča.

Metodologija strokovnih izkopavanj od leta 1990 je bila reženjska (v strokovnem jeziku tudi *planumska*, *arbitrar-na*). Arheološki zapis je bil odstranjen in dokumentiran znotraj posameznih kvadrantov, in sicer postopoma, v treh do petih režnjah, ki so obsegali celotno površino kvadranta. Najdbe so bile dokumentirane znotraj planumov in kvadrantov. Kjer so izkopavalci naleteli na izrazito drugačne plasti ali strukture, so jim planume prilagodili. Toda mrežo kvadrantov so za dokumentiranje uporabljali le v sezonah 1990, 1991 in 1992. Ker pa so bili izkopi v ostalih sezonah zamejeni s posameznimi zidovi, je posamezne opise lege struktur in najdb praviloma možno dovolj natančno umestiti v prostor.

Predvsem so za analizo podatkov pomembna opažanja izkušenega izkopavalca, ki jih je skrbno beležil v terenske dnevnike. V primerih, ko so izkopavalci naleteli na jasne stratigrafske kontekste, so jih upoštevali in opisali. Poimenovanja so bila opisna, na primer *tanka rjava peščena plast*. Ta opažanja je pogosto možno povezati tudi s konkretnimi najdbami, saj so pogosto zabeležena tudi na listkih za označevanje najdb.

Šele na podlagi predstavljene analize dokumentacije smo se lahko odločili za nadaljnje postopke. Najpomembnejša je bila odločitev o osnovni enoti dokumentiranja, ki je pri stratigrafskih izkopavanjih seveda stratigrafska enota. Vendar so bila malograjska izkopavanja, kot večina takratnih, izrazito artefaktno usmerjena. Zato smo kot osnovno enoto dokumentiranja izbrali najmanjšo dokumentirano enoto, torej vrečko z najdbami. To smo poimenovali zbiralna enota (dalje ZE). Druga pomembna odločitev je bila izbira postopka informatiziranja podatkov.

Sl. 4. Mali grad, načrt najdišča in lokacija posameznih izkopavalnih sezon.

(vir: grafična predloga dokumentacija ZVKDS, OE Kranj; vir za areale Sagadin 1996, 110–111 ; avtorica Tamara Korošec)

Informatizacija

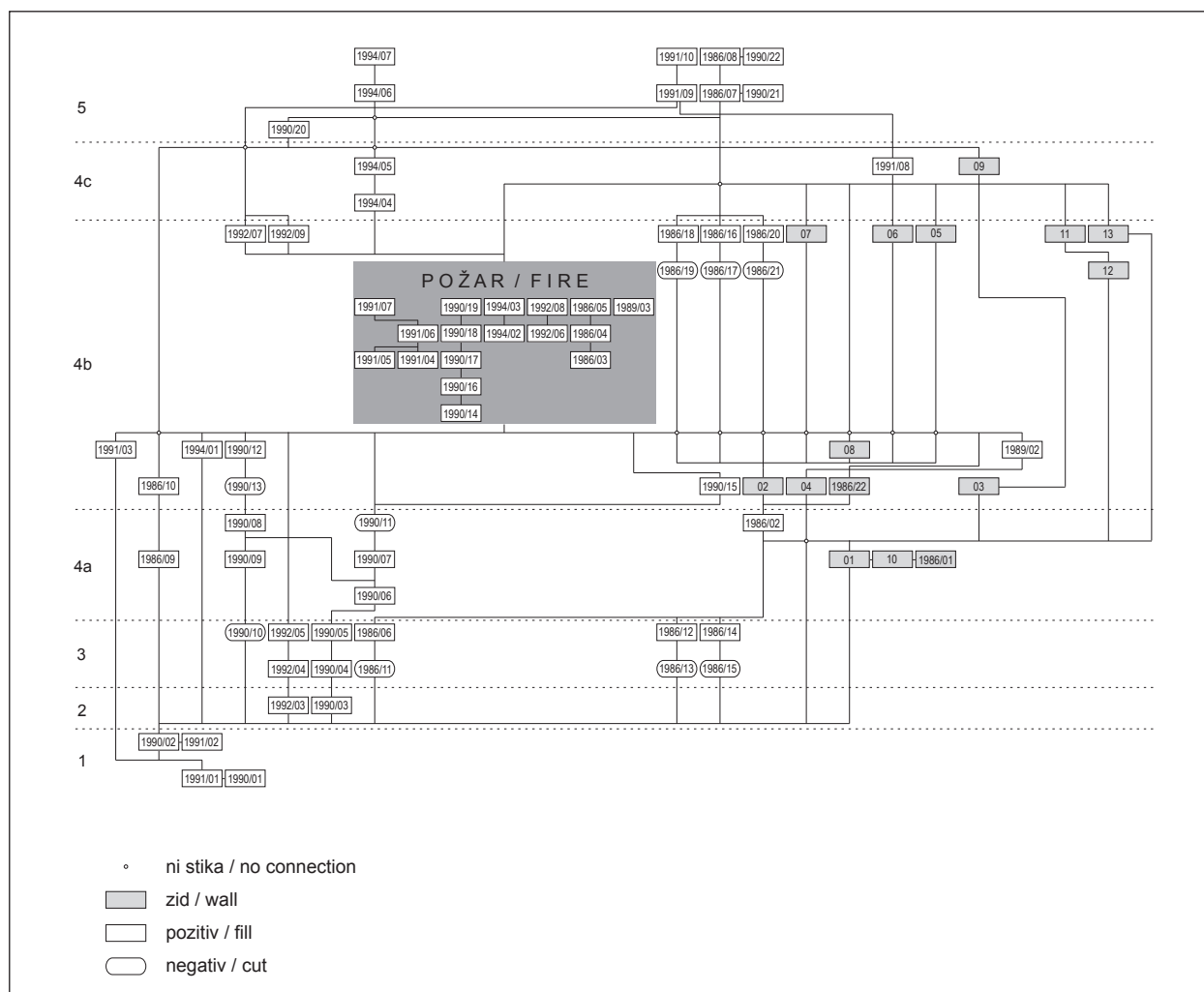
S pojmom informatizacija opisujemo postopek pretvarjanja nesistematično zbranih podatkov, pogosto iz različnih analognih virov, v sistematično digitalno podatkovno zbirko. Obstaja skorajda nešteto različnih oblik podatkovnih zbirk. V prikazanem primeru smo izdelali podzbirko, ki smo jo dodali obstoječi predmetni podatkovni zbirki ZBIVA (Pleterski 2002). V to smo že pred tem vnesli podatke o več kot 12.000 artefaktih. Vendar bi za vse opravljene analize stratigrafskih podatkov povsem zadoščala običajna tabela v kakem izmed pisarniških programov, za večino bralcev MS© Excel™.

Ključna torej ni izbira programa, temveč struktura podatkovne zbirke. Kot omenjeno, v našem primeru je postala osnovna dokumentarna enota ZE. Za opis vsake izmed 244 ZE smo uporabili naslednje kategorije:

- kvadrant,
- planum,
- datum,
- opis,
- komentar (interpretacija),
- faza in
- zanesljivost.

Prvih treh kategorij ni potrebno razlagati, podatke za te pa smo pridobili iz najdbnih listkov.

Sl. 5. Harrisov diagram stratigrafskih enot, t. i. stratigrafska matrika. Diagram je faziran in ima obliko t. i. objektnega diagrama.

V opis smo vnesli vse za posamezno ZE relevantne podatke iz terenskega dnevnika in dodatne opombe z najdbnih lističev. V kategorijo *komentar* smo dodali lasten komentar oziroma interpretacijo. Ti kategoriji bi bilo seveda možno bodisi razdeliti v več podkategorij, bodisi indeksirati s ključnimi pojmi (npr. opis plasti, stratigrafski odnosi, najdbe, opis metode, interpretacija izkopavalca...). V primeru večje podatkovne zbirke priporočamo predvsem slednje.

Zadnji kategoriji, opredelitev stratigrafske faze in zanesljivost konteksta, sta pravzaprav že rezultat tega dela postopka.

Podatki za vsako ZE izvirajo iz dveh virov, najdbnega lističa in terenskega dnevnika. Ključen povezovalen element je bil datum. Vendar je bilo tudi pri tem potrebno natančno razčleniti opise v terenskih dnevnikih, saj je posamezen opis pogosto opisoval večdnevno delo in se je tako navezoval na različne ZE.

V nadaljevanju postopka smo na podlagi te zbirke in znanih stratigrafskih odnosov med posameznimi ZE poskusno izdelali diagram, nekakšen približek Harrisovega diagrama. Vendar je že na prvi pogled razvidno, da so stratigrafski podatki pomanjkljivi. Tako je na primer ZE 19=44 brez stratigrafskih podatkov, ZE 39 pa opredeljuje le podatek, da so najdbe ležale nad skalno osnovo. Za ZE

30 in 15 imamo le podatek, da sta istočasni, manjkata pa odnosa starejši in mlajši i.t.d.

V našem primeru so se podatki o režnju izkazali za povsem neuporabne. Največji problem je pri tem predstavljala geomorfologija najdišča. Ravno dvorišče grajskega jedra, kjer so izkopavalci najskrbneje upoštevali metodo vodoravnih režnjev, je bilo v vseh obdobjih uporabe konkavno. Tako so izkopavalci tudi znotraj enega režnja v enem kvadrantu hkrati izkopavali stratigrafske enote, ki so nastajale več stoletij.

Analiza

Izhodišče naslednjega koraka je bilo, da ZE ne moremo obravnavati kot stratigrafske enote. Le za posamezne ZE smo namreč lahko ugotovili, da izvirajo iz zanesljivih kontekstov, na primer v *jami*, in jih lahko obravnavamo kot stratigrafske enote.

V nadaljevanju smo torej izhajali iz dvojega. Eno so že našete težave in izkušnja, da smo do razmeroma trdnih zaključkov prišli le pri zbiralnih enotah, ki smo jih lahko označili kot zelo zanesljive. Zelo zanesljive zbiralne enote, na primer *jama* ali *plast žganine*, pa niso nič drugega kot stratigrafske enote, ki so bile dokumentirane nekoliko drugače, kot smo vajeni danes. To je bil prvi razlog, da smo se v nadaljevanju oprli predvsem na tovrstne podatke.

Drugi je bila tudi kvaliteta podatkov, ki je močno nihala in je bila na večjem delu najdišča še slabša od podatkov za zgornji diagram iz izkopavalne sezone 1992.

Zato smo izdelali stratigrafsko sekvenco neodvisno od ZE. Kot stratigrafske enote smo opisali tudi zidove grajskega jedra. S pomočjo predvsem fotografske dokumentacije in obstoječih analiz (Sagadin 1997) smo posamezne zidove lahko umestili v arhitekturne faze, kar je bil temelj za faziranje celotnega Harrisovega diagrama.

Dostopni viri (prim. Sagadin 1997; isti 2001) so zadoščali, da smo opredelili 5 stratigrafskih faz najdišča. Le znotraj visokosrednjeveške faze 4 smo lahko določili ne le 3 podfaze temveč tudi posamezne stratigrafske enote. Ostale faze so bile podrobneje razčlenjene le na podlagi lokacije, na primer ruševine v zahodnem delu in ruševine v osrednjem delu gradu. Stratigrafske enote smo oštevilčili glede na izkopavalno sezono, znotraj te pa glede na strati-

grafski položaj. Posamezne faze smo predvsem na podlagi pisnih virov umestili v čas (prim. Štular 2005, 437).

V naslednjem koraku smo z analizo podatkovne zbirke nekatere ZE lahko pripisali posameznim stratigrafskim enotam. Tako je na primer stratigrafska, opisana kot *trda, rjava, nekoliko peščena* plast, dokumentirana leta 1990, dobila številko SE 1990/14. Za to plast vemo, da je ležala *nad maltnim estrihom* in pod *žganino s tramovi*. Na podlagi teh podatkov smo z analizo podatkovne zbirke tej stratigrafski enoti pripisali najdbe štirinajstih ZE. Podatki morda ne zadostijo modernim standardom pisne terenske dokumentacije (prim. npr. Roskams 2001, 110-212), vendar po našem mnenju zadoščajo, da takšno plast obravnavamo stratigrafsko.

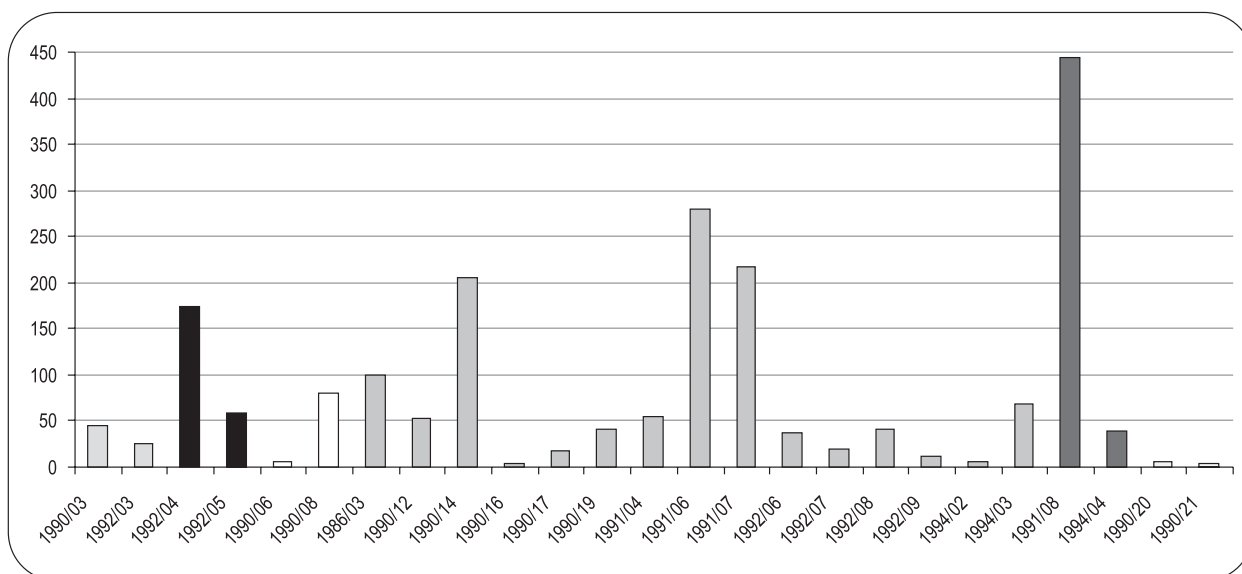
Rezultat je Harrisov diagram stratigrafskih enot (*sl. 5*). Uspeli smo določiti 92 stratigrafskih enot, ki pa niso enakomerno razporejene po najdišču. Metoda je bila najuspešnejša znotraj stavb, k čemur je največ prispevala stratifikacija sama. Ta je bila znotraj stavb razmeroma enostavna, na dvorišču pa zelo kompleksna. Do določene mere smo uspeli rekonstruirati le prvo, torej enostavno stratifikacijo znotraj stavb palacija.

Stratigrafskim enotam smo lahko pripisali skupno 68 ali 28 odstotkov ZE. Tako smo stratigrafsko opredelili 1991 odlomkov lončenine in 28 kovinskih najdb, kar je 16 odstotkov lončenine in slaba polovica kovinskih najdb, največ iz faz 4b in 4c (*sl. 6*). Morda se zdi komu izkoristek vloženega dela premajhen, vsak bralec pa je dobrodošel, da si o konkretnem primeru (Štular 2008) ustvari lastno mnenje.

Naj še enkrat ponovim eno ključnih spoznanj za najdišča s primerljivo dokumentacijo. Izhajati je potrebno iz stratigrafske sekvence, kakršnakoli že je, in to "polniti" z najdbami. Naravnost tovrstne dokumentacije k najdbam namreč raziskovalce skoraj vedno navede k obratni poti, ki, kot smo pokazali zgoraj, ne prinaša zadovoljivih rezultatov.

Interpretacija

V tem poglavju seveda ne bo govora o interpretaciji najdišča. Za to je potrebna cela knjiga. Opis stratigrafske sekvence v nadaljevanju je interpretacija zgoraj prikazane analize. Z metodološkega stališča so zanimive predvsem

Sl. 6. Mali grad, diagram števila odlomkov lončenine, ki jih je bilo možno pripisati posamezni stratigrafski enoti in fazi. Faze (od leve proti desni: 2, 3, 4a, 4b, 4c, 5) so prikazane s sivinskimi odenki.

podrobnosti, ko je način izkopavanja in dokumentiranja neposredno vplival na faziranje, kot na primer pri *podfazi 4c*.

Upoštevanje stratifikacije je bilo moč na najdišču Kamnik – Mali grad določiti pet faz: geološka osnova, prazgodovina, zgodnji srednji vek ter visoki in pozni srednji vek.

V *prvo fazo* smo umestili plasti naravnega nastanka, skalno osnovo in plasti sterilne ilovice.

Le eno stratigrafsko enoto je moč umestiti v *drugo*, prazgodovinsko *fazo*. Po opisu in razprostranjenosti plasti (Sagadin 1996, sl. 1) ter ohranjenosti prazgodovinskih najdb sklepamo, da gre za plasti koluvialnega nastanka. Najdbe so torej v drugotni, t. i. sekundarni legi.

Tretja faza opredeljuje zgodnesrednjeveško grobišče in druge zgodnesrednjeveške objekte. Grobovi so bili vkopani v ilovice prve in druge faze prav do skalne osnove (prim. Sagadin 2001a; Štular 2007).

Velika večina izkopanih plasti sodi v *četrto*, visokosrednjeveško *fazo*, ki jo delimo v več *podfaz*.

V *podfazo 4a* smo uvrstili vse plasti, ki so stratigrafsko pod dvoriščnim maltnim tlakom. Ta faza torej obsega obdobje, ki ga opredeljuje arhitekturna faza prvega pala-

cija. Vendar je to obdobje v arheološkem zapisu skorajda neprepoznavno. Zadnje dejanje v tej *podfazi* je bila priprava terena za gradbena dela naslednje *podfaze*.

Plasti v neposredni povezavi z omenjenim maltnim tlakom smo označili kot *podfazo 4b*. Največ najdb izvira iz tanke sivorjave peščene plasti, ki je nastala v času uporabe hodne površine. Tej *podfazi* smo pripisali tudi žganinske plasti, ki so nastale v času za grad uničujočega požara. Plast na podlagi depozicijskih kriterijev sodi v naslednjo *podfazo*, saj je nastala po uporabi hodnih površin. Kljub temu smo jo umestili v to *podfazo*, saj časovno zaokrožuje gradivo, ki je v arheološki zapis prišlo v času življenja na gradu.

V *podfazo 4c* smo umestili ruševinske plasti. Slednje so verjetno nastajale v dolgotrajnih procesih rušenja gradu in izrabe gradbenega materiala. Tako so med gradivom te stopnje zastopane najdbe mlajše od dogodka, v katerem je bil grad uničen. Določene aktivnosti, na primer uporaba grajske kapele, so na tem prostoru potekale v času celotnega novega veka. A ker so bile plasti te *podfaze* odstranjene skupaj, jih obravnavamo kot celoto.

V *peto fazo* smo umestili ruševinske plasti plast humusa, ki je nastala v času izrabe prostora gradu kot zelenjavnega vrta. Gre za zgodnje- in pozno-novoveške plasti.

Zgolj kot ilustracijo naj navedemo še najuspešnejši rezultat, stratigrafsko skupino (za izraz glej Herzog 2004, 10-12) "Požar". Ta omogoča, da najdbe te skupine obravnavamo kot sočasne oziroma kot t. i. zaprti kontekst, kar odpre povsem drugačne možnosti za tipološko analizo gradiva.

Zaključek

Zaključek naj začnem s stavkom, s katerim me je Andrej Pleterski spodbujal k na prvi pogled ne obetavni analizi malograjskega gradiva: "Zelo malo je neskončno več kot nič!"

Kot je razvidno iz zgornje interpretacije, je bila možna opredelitev gradiva le v faze, kar v konkretnem primeru pomeni stoletno natančnost. Kar pa je enkrat bolj natančno kot tipološko datiranje večine kovinskih predmetov in lončenine ali C14 datacija! Kljub na videz skromnim podatkom je torej stratigrafska opredelitev najbolj natančno orodje.

Za konec lahko izluščimo korake v predstavljenem postopku, ki jih lahko uporabite kot metodološka priporočila:

1. spoznati metodologijo dela;
2. inventarizacija, presek med možnostmi dokumentacije in cilji analize;
3. informatizacija, od zapletene zbirke do navadne tabele;
4. Analiza;
5. Interpretacija.

Prva koraka (1, 2) le težka ločimo in sta pravzaprav prepletena v spoznavni spirali, ki jo moramo pripeljati do zadovoljivega rezultata. Bolje ko poznamo ustroj najdišča in dokumentacije, več podatkov izvlečemo. Z vedno novimi podatki pa bolj in bolj spoznavamo predvsem najdišče samo. Pri tem se je včasih težko odločiti, kdaj je dovolj. V strukturno podobnem postopku datiranja grobov je Andrej Pleterski (Losert, Pleterski 2003, 528-529) rezultate tudi kvantificiral. Po šestem od enaindvajsetih korakov je bilo število novih podatkov zanemarljivo.

Ključni korak je informatizacija podatkov (3). Pri tem je pomembno predvsem, da smo kakovostno opravili predhodna koraka in da hkrati dovolj natančno vemo, kakšen rezultat želimo. Najboljši možen nabor kategorij je

v vsakem posameznem primeru namreč natančen presek med dokumentiranimi in iskanimi kategorijami. Povedano drugače, ključen trenutek v postopku je najti natančen presek med razpoložljivimi podatki in želenimi cilji.

Zadnja koraka, analiza (4) in interpretacija (5), sta močno odvisna od vloženega časa in znanja. Kakršnikoli napotki se zato zdijo odveč. Sam sem za prikazan postopek na najdišču z razmeroma skromnim arhivom dokumentacije porabil približno 4 leta. Večino časa je šlo na račun pridobivanja potrebnega znanja. Upam, da bo ta prispevek kakemu izmed bralcev postopek vsaj nekoliko olajšal in predvsem skrajšal.

Literatura

- HERZOG, Irmela 2004, *Stratify 1.3. Manual*. – http://www.stratify.org/Download/Stratify_Manual.pdf (dostop/access 31.7.2008).
- LOSERT, Hans, Andrej PLETERSKI 2003, *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und "Ethnogenese" der Bajuwaren*. – Berlin, Bamberg, Ljubljana.
- PLETERSKI, Andrej 2002, Zbirka predmetov. – <http://www.zrc-sazu.si/iza/navodila.htm>, Ljubljana (dostop/access 31.7.2008).
- ROSKAMS, Steve 2001, *Excavation*. – Cambridge.
- ŠTULAR, Benjamin 2005, *Lončenina s kamniškega Mallega gradu*. – Ljubljana.
- ŠTULAR, Benjamin 2008, Mali grad. Visokosrednjeveški grad v Kamniku. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 15.
- TURK, Peter 1991, O geometriji in nepredvidljivosti (uvodnik). – *Arheo* 12, 3-8.

Nastavki za kvantitativno analizo rezultatov arheološke geofizike na primeru Sagalassosa, Turčija

Starting Points for a Quantitative Analysis of Archaeological Geophysics Results on the Example of Sagalassos, Turkey

© Branko Mušič

Izvleček: Arheološka geofizika sodi v domeno (ultra)plitve geofizike visoke ločljivosti. Deterministični način interpretacije, ki se je uveljavil v arheologiji, počasi zamenjujejo kvantitativne analize, ki so se uveljavljavile na področju »konvencionalne geofizike«. Določanje fizikalnih lastnosti in geometrije odkritih arheoloških ostankov postaja vse pomembnejše. Nehomogenost in anizotropnost preiskovanega medija in relativno majhna prostornina arheoloških ciljnih objektov pa preizkušajo učinek teh algoritmov v robnih pogojih. Za uspešno uvajanje postopkov kvantifikacije, kot sta direktna in inverzna metoda interpretacije, je potrebno razumevanje teoretičnega ozadja izbranih metod in strukture izmerjenih podatkov. Članek obravnava uvajanje različnih filtrov, transformacij in kvantitativne analize za zagotavljanje popolnejše informacije o odkritih arheoloških ostankih, kar predstavlja prvi korak v smeri reševanja inverznega problema interpretacije.

Ključne besede: arheološka geofizika, kvantitativna analiza, magnetna metoda, georadarska metoda

Uvod

Članek je nadaljevanje smernic za učinkovito rabo geofizikalnih raziskav, ki so bile pripravljene v okviru projekta EPOCH (Mušič, B. 2005). Več informacij o tem združenju je dostopnih na spletni strani projekta: <http://www.epoch-net.org>.

Termin »arheološka geofizika«, ki se je uveljavil v arheoloških krogih, opredeljuje naravo ciljnih objektov oz »tarč« raziskave v domeni (ultra)plitve geofizike visoke ločljivosti. Praktično vse geofizikalne metode, ki jih danes uporabljamo pri arheološki prospekaciji, so se že prej uporabljale za reševanje stratigrafskih, ekonomsko-geoloških, geotehničnih, inženirsko-geoloških, hidrogeoloških ipd. problemov, kjer so kvantitativni postopki vrednotenja rezultatov praviloma uporabnejši od izključno kvalitativnih analiz. Medtem ko sta osnovna fizikalna teorija in principi uporabe enaka, pa majhne globine in relativno majhna prostornina arheoloških ostalin preizkušajo delovanje »arheološke« geofizike v robnih pogojih, s katerimi se redkeje srečujemo na področju »konvencionalne« geofizike, kjer nehomogenost in anizotropnost vrhnjega sloja tal, ki je naš raziskovani medij, predstavljajo najpomembnejši vir šuma na račun signala oz. koristne informacije iz večjih globin.

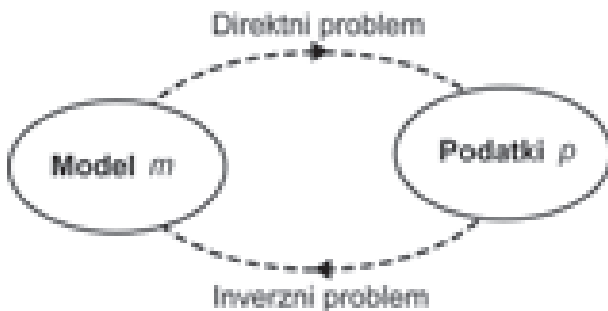
Abstract: Archaeological geophysics is the domain of high resolution (ultra)shallow geophysics. The deterministic interpretation that is put forward in archaeology is slowly substituted by the quantitative analysis previously established in the field of »conventional geophysics«. Determining the physical parameters and the geometry of archaeological remnants is becoming increasingly important. The non-homogeneity and anisotropy of the investigated medium and relatively small volume of archaeological targets are testing the effect of these algorithms in border conditions. For a successful introduction of the quantitative procedures and the direct (as well as inverse) problem, it is crucial to understand the theoretical background of the selected geophysical methods as well as the structure of the measured data. The article discusses the introduction of different filters, transformations and quantitative analyses that assure greater depth of information on the discovered archaeological remnants, which represents the first step in the direction of inverse problem solution.

Keywords: archaeological geophysics, quantitative analyses, magnetic method, ground penetrating radar method

Vključevanje skrbno izbranih kvantitativnih metod s področja »konvencionalne« ali boljše rečeno uporabne geofizike v »arheološko geofiziko«, daje dodatno interpretativno sposobnost arheološkega potenciala, kakor tudi dragoceno izkušnjo za matično področje (ultra)plitve geofizike visoke ločljivosti. Ker je interpretacija v geofiziki definirana kot analiza podatkov za ustvarjanje logičnih, s fizikalno teorijo podprtih modelov o fizikalnih lastnostih podpovršinskih objektov. je ključnega pomena poznati možnosti, ki so na voljo plitvi geofiziki za potrebe arheologije. V članku so predstavljeni nekateri postopki kvantifikacije na izbranih primerih geofizikalnih raziskav antičnega mesta Sagalassos v Turčiji (<http://www.archaeology.org/interactive/sagalassos/>). Pri geofizikalnih raziskavah se za postopke določanja fizikalnih lastnosti uporabljata direktna metoda (*forward problem*) in inverzna metoda (*inverse problem*) interpretacije. Pri arheoloških raziskavah se je direktna metoda z arheo-fizikalnimi modeli že precej uveljavila, inverzna metoda pa je ostala na le redkih poskusih, ki so običajno še spregledani.

Metoda

Najpomembnejši vidik geofizike so zaključki o fizikalnih lastnostih preiskovanega medija na osnovi izmerjenih podatkov. To je omogočeno z uvajanjem koncepta di-

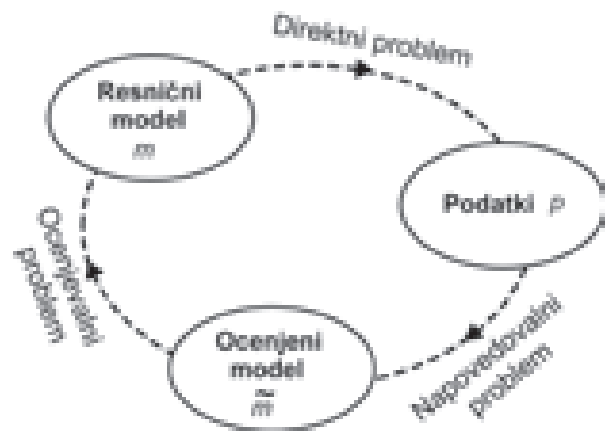

Sl. 1: Običajna definicija direktnega in inverznega problema interpretacije je preenostavna za stvarne situacije v naravi in zato v realnem svetu ne velja (povzeto po Sneider, R. et al. 1999, 119-190).

rektnega in inverznega problema. Fizikalni zakoni predstavljajo podlago za izračunavanje vrednosti fizikalnega polja v izbranih profilih oz. točkah, kar predstavlja napovedovalni model za to, kakšne bi morale biti izmerjene vrednosti za predpostavljen teoretični model. Na ta način lahko napovedujemo anomalije v različnih fizikalnih poljih, ki so posledica različnih predpostavljenih arheoloških ostankov v različnih naravnih danostih. Takšen pristop imenujemo direktni problem interpretacije. Pri inverznem problemu interpretacije je namen rekonstruirati model na osnovi meritev.

Inverzni problem interpretacije je določanje vrednosti ali prostorske spremenljivosti fizikalnih lastnosti s primerjavo izmerjenih vrednosti z napovedanimi vrednostmi za konkretni fizikalni model. V idealnem primeru obstaja eksaktna teorija, ki predpisuje, kako morajo biti izmerjene vrednosti transformirane, da ustvarimo odgovarjajoči model (sl. 1).

Pri tem naletimo na več težav. Prvič so inverzne tehnike običajno uporabne za idealne situacije, s katerimi se v praksi le redko srečujemo. Drugič so eksaktne inverzne tehnike pogosto zelo nestabilne. Najbistvenější pa je tretji razlog. Pri večini inverznih problemov so modeli, ki jih želimo določiti, funkcije prostorskih spremenljivk. To pomeni, da v splošnem vsebuje model teoretično neskončno veliko stopenj prostosti. V realnosti je količina vrednosti, ki jih lahko uporabimo za določanje modela, običajno končna. Preprosto štetje spremenljivk pokaže, da podatki ne vsebujejo dovolj informacije za enoznačno določitev modela. Pri realističnih situacijah je torej za rekonstrukcijo modela z neskončno veliko stopenj prostosti

Sl. 2: Ustreznejša razlaga inverznega problema interpretacije, kjer je obravnavan kot kombinacija napovedovalnega in ocenjevalnega problema (povzeto po Sneider, R. et al. 1999, 119-190).

na voljo le končna količina podatkov. To pomeni, da inverzni problem ni edinstven postopek z enoznačnimi rešitvami, temveč obstaja veliko modelov, ki enako dobro razlagajo iste podatke in da posledično model, pridobljen z inverzno metodo, ni nujno pričakovani model oz. model, ki ga iščemo. Za stvarne probleme inverzna metoda sestoji iz vsaj dveh korakov (sl. 2) in ne samo enega (sl. 1). V splošnem sta dva bistvena razloga, zakaj se napovedani model razlikuje od resničnega modela. Prvi razlog je neenotnost inverznega problema, kar rezultira v številnih rešitvah (modelih), ki odgovarjajo istim vhodnim podatkom. Drugi razlog je, da realni podatki vedno vsebujejo napake, ki vplivajo tudi na napovedani model (Sneider, R. et al., 119-190). To še posebej velja za (ultra)plitvo geofiziko, ki raziskuje prvih nekaj metrov, kjer so spremenljivost, heterogenost in anizotropnost največje.

Za uspešno geofizikalno raziskavo je ključnega pomena izbor najustrežnejših metod in način izvajanja meritev, ki upošteva fizikalne lastnosti arheoloških ciljnih objektov in neposredne okolice. V idealnih razmerah bi izbor najustrežnejše geofizikalne metode oz. tehnike narekovali ciljni arheološki objekti. Dejansko ciljni arheološki objekti prispevajo samo določen delež pri tem izboru, ker moramo vselej upoštevati tudi posebnosti okolja, v katerem se ti objekti nahajajo. V geofiziki imenujemo anomalijo v fizikalnem polju, ki je posledica prisotnosti arheološkega objekta, "signal", vse neželjene motnje, ki so posledica številnih drugih okoljskih faktorjev, pa ime-

nujemo “šum”. Izbor najustreznejše metode narekuje izključno ocena razmerja med “signalom” in “šumom”, ki mora biti za izbrano metodo zadosti visoko, da kontrast med obema slojema podatkov zagotavlja uspešno prospekcijsko. V fazi obdelave rezultatov meritev uporabljamo razne filtre in transformacije, ki iz podatkovnih nizov odpravljajo neželjene informacije in v fazi interpretacije še kvantitativne metode za zanesljivejše zaključke o fizikalnih lastnostih in geometriji ciljnih objektov: geofizikalno modeliranje (Desvignes, G. et al. 1999, 85-105; Hašek, V. 1999, 25-42; Marshall, A. 1999, 11-29; Tsokas, G. N. et al. 2000, 17-30; Coskun, N. et al. 2000, 179-186; Leckebusch, J. et al. 2001, 29-40; Linford, N. 2004, 237-246), simuliranje anomalij (De la Vega, M. et al. 2005, 19-30), inverzna metoda interpretacije (Dimanti, N. G. et al. 2005, 79-91, Desvignes, G., et al. 1999, 85-105; Hašek, V. 1999, 39-42; Eppelbaum, L.V. et al. 2001, 163-185; Zdanovich, G. et al. 2003;), dekonvolucijska metoda (Karousova, O. 1979), kvantitativna integracija geofizikalnih metod (Piro, S. et al. 2000, 203-213), kompozitne slike normaliziranih vrednosti, ki jih interpretiramo s statistično metodo nenadzorovane klasifikacije (unsupervised classification) (Ladefoged, T. N. et al. 1995, 471-481), neuronske mreže (Bescoby, D. J. et al. 1994, 189-199), podaljševanje magnetnih anomalij navzgor in transformacija na magnetni pol (Baranov V. 1957, 359-383).

Rezultati magnetnih raziskav

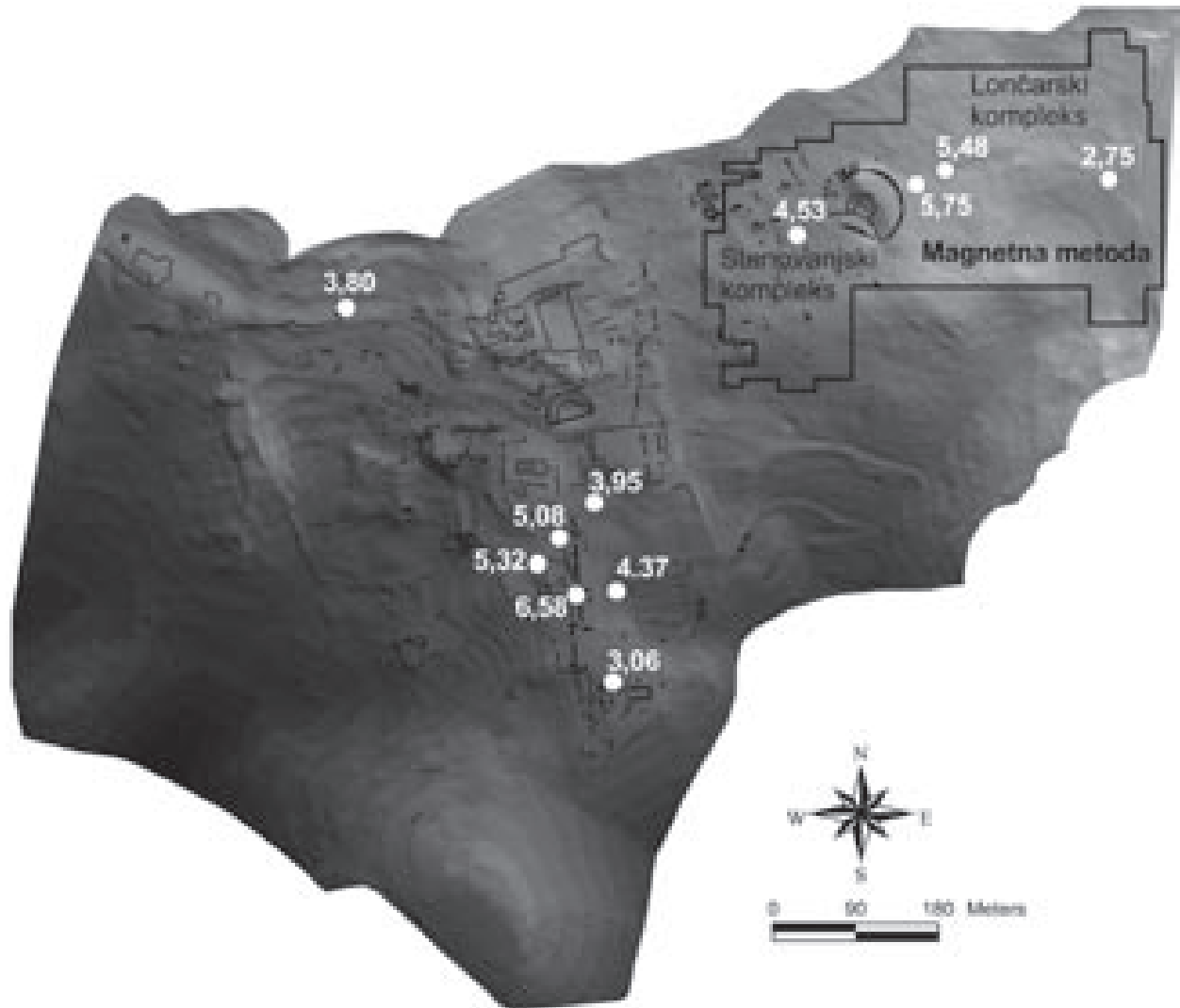
Magnetna metoda temelji na fizikalnih zakonih, ki veljajo za Zemljino magnetno polje. Snovi s sposobnostjo magnetizacije se namagnetijo v prisotnosti zunanjega Zemljinega magnetnega polja z magnetno indukcijo. Stopnja magnetizacije je podana z izrazom $M = \kappa H$, pri čemer je M jakost magnetizacije (magnetna polarizacija, dipolni moment), H jakost Zemljinega magnetnega polja in κ je magnetna susceptibilnost, s katero je določena stopnja magnetizacije za različne snovi. Pri magnetni prospekcijski merjenju fizikalna veličina gostota magnetnega pretoka oz. magnetna indukcija (B), ki je totalno magnetno polje skupaj z učinkom magnetizacije (M). Magnetno indukcijo lahko zapišemo kot $B = \mu_0(H + M) = \mu \mu_0 H$, pri čemer je μ magnetna permeabilnost materiala, μ_0 pa magnetna permeabilnost praznega prostora. SI enota za B je Tesla (Telford, W. M. et al. 1990, 64).

Možnosti magnetne metode v največji meri določa kontrast v magnetni susceptibilnosti med arheološkimi ostanki in neposredno okolico. Če želimo rezultate magnetne metode kvantificirati in kreirati teoretične napovedne modele, moramo nujno razpolagati z vrednostmi magnetne susceptibilnosti. V ta namen lahko uporabimo instrument *Kappameter KT-5* (Geofizika, Brno), s katerim merimo navidezno susceptibilnost vzorcev z natančnostjo $\times 10^{-5}$ SI. Na antičnih mestih se susceptibilnost ozadja na veliki površini zaradi številnih dejavnikov spreminja in s tem vpliva na magnetno kontrastnost arheoloških ostankov. To pomeni, da lahko enaki ostanki na različnih delih najdišča na magnetogramih izgledajo nekoliko drugače. Na Sagalassosu smo opravili številne meritve navidezne magnetne susceptibilnosti na površini, pa tudi v izkopnih poljih, deponijah izkopenega materiala, vzorcih za geokemično analizo, geoloških profilih in na jedrih vrtin (sl. 3).

Interpretacija rezultatov magnetnih meritev za potrebe arheologije še vedno v glavnem temelji na preprosti tipologiji anomalij v lokalnem magnetnem polju. Ta deterministični pristop lahko najboljše ilustriramo na primeru obsežne magnetne prospekcijske na antičnem arheološkem najdišču Wroxeter v Angliji, kjer so določili tipe magnetnih anomalij, ki ustrezajo določenim vrstam arheoloških (arhitekturnih) ostankov (Gaffney, C. and V. Gaffney (ur.) 2000).

Za reševanje specifičnih problemov obdelave, prikazovanja in interpretacije kompleksnih rezultatov magnetne metode so na razpolago številni filtri, transformacije kot tudi kvantitativne metode z magnetnim modeliranjem: manipulacija s histogrami (linearne/nelinearne porazdelitve, poenotenje histogramov (histogram equalisation), (semi)logaritemski diagrami), redukcija na magnetni pol (*reduction-to-pole*, RTP), podaljševanje magnetnih anomalij navzgor/navzdol (*upward/downward continuation*), reziduali (residuals), korekcije kontrasta magnetnih anomalij s sintetičnimi vertikalnimi in horizontalnimi gradienti, določanje globin magnetnih virov, določanje deklinacije remanentne magnetizacije, direktna (forward problem) in inverzna metoda (inverse problem) interpretacije, 2D in 3D modeliranja magnetnih anomalij za predpostavljene situacije oz. na podlagi znanih fizikalnih parametrov iz arheoloških izkopavanj.

Zaradi bipolarnega značaja Zemljinega magnetnega polja so magnetne anomalije povsod razen na magnetnih polih asimetrične celo v primerih, kadar je razporeditev magnetnih dipolov simetrična. Ker je poleg tega vsaka magnetna anomalija teoretično lahko posledica neskončno veliko

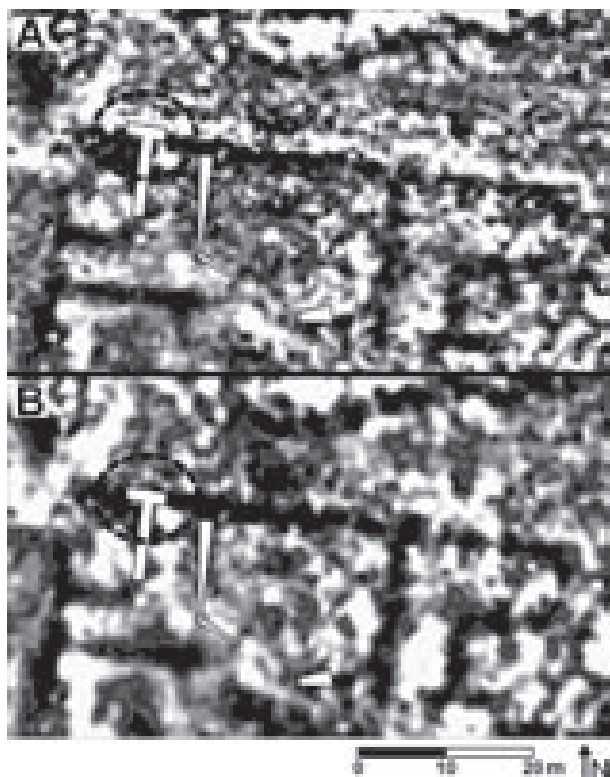

Sl. 3: Digitalni model reliefa antičnega mesta narejen, na podlagi Topografske karte Sagalassosa v merilu 1:500, ki jo je sodelavci izdelal prof. Frans Depuydt (K.U.Leuven). Za izbrane lokacije so prikazane srednje vrednosti navidezne magnetne susceptibilnosti ($\times 10^{-3}$) (Kappameter KT-5), ki ilustrirajo spremenljivost magnetnega ozadja na najdišču. Označena sta tudi vzhodni stanovanjski kompleksa in lončarski kompleks na območju, ki smo ga raziskali z magnetno metodo (Geometrics G-858) (sl. 6).

kombinacij magnetnih virov, je interpretacija magnetnih anomalij praviloma zahteven postopek. Z redukcijo na magnetni pol (*reduction-to-pole*, RTP) lahko odpravimo bipolarnost magnetnih anomalij na poljubni geografski širini s transformacijo v obliko, kot bi se isti objekt nahajal na magnetnem polu, kjer je inklinacija magnetnega polja vertikalna in so anomalije simetričnih teles simetrične (Cooper & Cowan 2005). Ta transformacija korigira zamik med položajem magnetnih anomalij (bližnje relativno višje in nižje vrednosti na karti izolinij) in magnetnih

virov, kar je posledica vektorskega značaja Zemljinega magnetnega polja. Učinek RTP je prikazan na sliki 4 s »surovimi« vrednostmi in bipolarnostjo na magnetogramu (sl. 4A) in transformirane vrednosti na magnetogramu (sl. 4B). Na podlagi rezultatov geofizikalne raziskave je Peter Talloen (KULeuven) pri izkopavanjih odkril več zidov, katerih položaj je prikazan na obeh slikah za boljšo ilustracijo učinka RTP. Jasno se vidi, da se nahaja po uporabi transformacije RTP magnetna anomalija točno nad njenim virom, ki je v tem primeru zid iz apnenčevih lomljenecv.

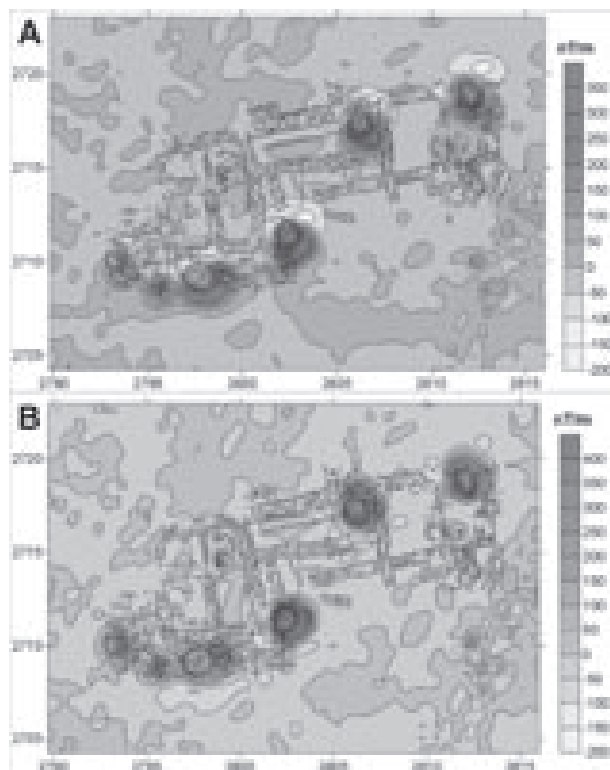

Sl. 4: »Gimnazij«. A: »surove« vrednosti z bipolarnostjo magnetnih anomalij, B: transformirane vrednosti z uporabo RTP. Primerjava z zidovi, odkritimi pri izkopavanjih P. Talloena (K.U.Leuven), ilustrira pomen odstranjevanja bipolarnosti magnetnih anomalij z RTP (detajl znotraj črtkane krožnice). Položaj obravnavanega območja je označen na sliki 6: A.

V splošnem velja, da mora biti za uspešno transformacijo usmerjenost totalne magnetizacije magnetnih virov znotraj obravnavanega območja vzporedna Zemljinemu magnetnemu polju. To pomeni, da transformacija ne deluje pravilno v primeru remanentne magnetizacije, ker je usmerjenost magnetnih dipolov praviloma drugačna od usmerjenosti Zemljinega magnetnega polja. Neustreznost RTP transformacije v takšnih primerih se vidi na slikah 8A in 8B, kjer so magnetne anomalije železnih predmetov z drugačno usmeritvijo magnetnih dipolov po transformaciji popolnoma deformirane (označeno z X).

Testi na eni od lončarskih delavnic na Sagalassosu dokazujejo, da transformacija deluje korektno za posebne primere remanentne magnetizacije manjših deklinacij. Za primerjavo smo uporabili rezultate arheoloških

Sl. 5: »Lončarski kompleks«. Prikaz delovanja RTP transformacije na arheoloških ostankih s termoremanentno magnetizacijo. Primerjava magnetogramov z rezultati izkopavanj kaže izrazito prostorsko dislociranost »surovih« bipolarnih magnetnih anomalij (A). Centri magnetnih anomalij se nahajajo natančno nad lončarskimi pečmi šele po uporabi RTP (B), ki odpravi bipolarnost. Položaj obravnavanega območja je označen na sliki 6: B.

izkopavanj, ki jih je leta 2004 vodil Jeroen Poblome (K.U.Leuven) (Poblome, J. 2006, 189-212).

Za arheološko interpretacijo je pomemben učinek RTP, da so izračunane anomalije veliko preprostejše z relativno najmočnejšim pozitivnim delom magnetne anomalije točno nad virom anomalije. Poleg reducirane kompleksnosti magnetograma, ki vsaj deloma poenostavi interpretacijo, dobimo s to transformacijo torej tudi natančen položaj magnetnih virov (=arheoloških ostankov). Poleg ostalih postopkov, ki so omenjeni v nadaljevanju, je ta ugotovitev pomembna za načrtovanje natančne upodobitve območij, ki ne bodo v doglednem času v celoti izkopana.

Podatke o lokalnem Zemljinem magnetnem polju, ki jih potrebujemo za to transformacijo, dobimo na spletni

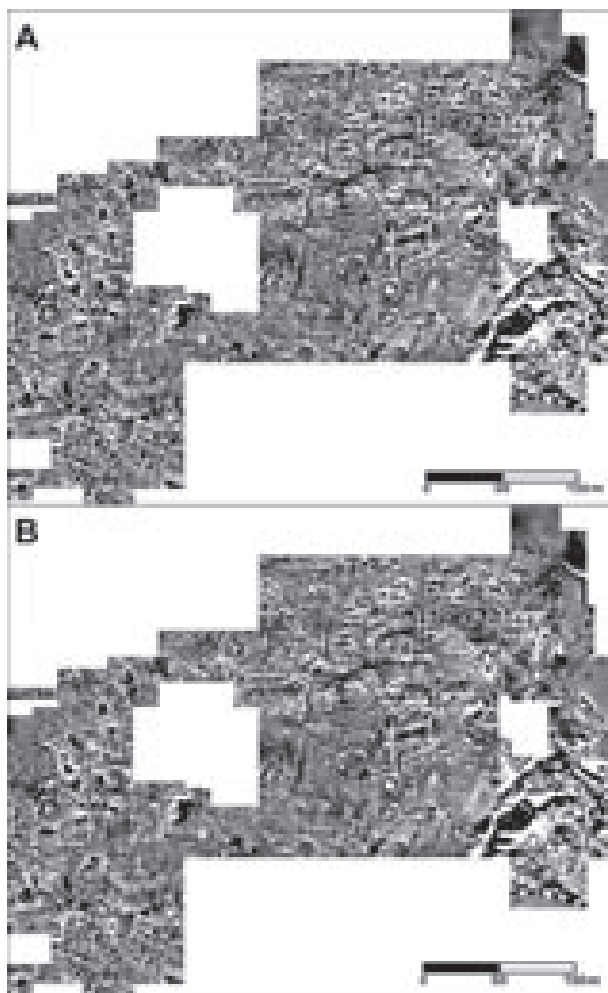
Sl. 6: Magnetogram vertikalnega gradienta gostote totalnega magnetnega pretoka. Označene so površine (A-D), ki so v članku podrobneje obravnavane. Položaj raziskane površine je označen na sliki 3.

strani International Geomagnetic Reference Field (IGRF; <http://www.ngdc.noaa.gov/IAGA/vmod/igrf.html>).

Zaradi potencialnega značaja magnetnega polja lahko izračunamo vrednosti magnetnega pretoka na poljubni višini nad dejansko višino magnetnega profila. Ta postopek imenujemo podaljševanje magnetnih anomalij navzgor (*upward continuation*), ki je pravzaprav učinkovit filter visokih frekvenc (low pass filter). Njegova uporabnost je predvsem v odstranjevanju magnetnih anomalij, ki so posledica magnetnih virov na površju ali plitvo pod njim. Na ta način učinkovito odstranimo vse površinske vire magnetnega šuma, ki ga ustvarja heterogena sestava vrhnjega horizonta tal, in poudarimo magnetne anomalije z

viri na večjih globinah (sl. 7). Nadaljevanje magnetnih anomalij navzgor lahko uporabimo kot vhodne podatke za direktno in inverzno metodo, ker bistveno zmanjša šum površja in s tem izboljša zanesljivost napovedovalnega modela.

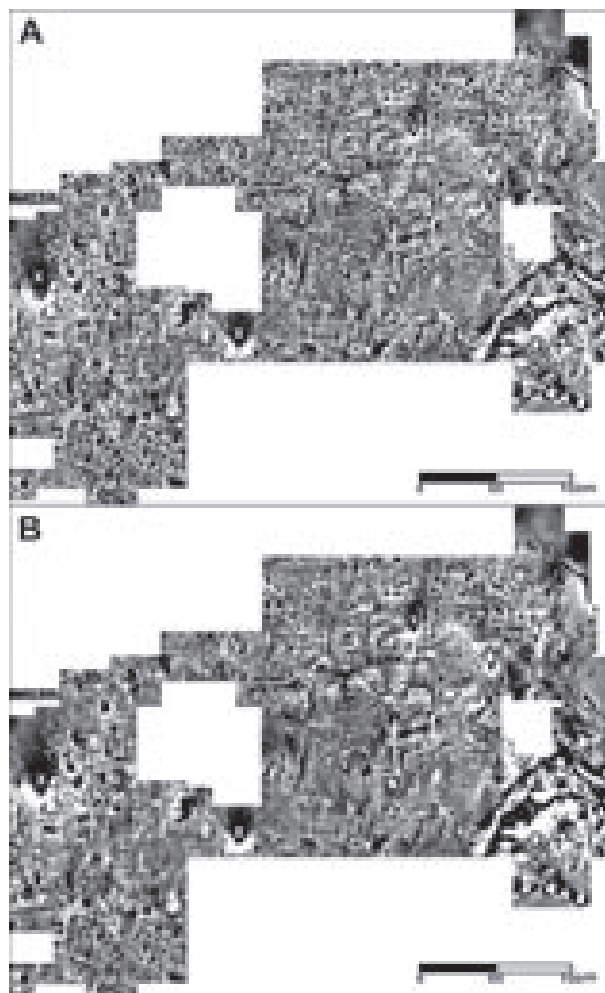
Če na ta način izračunane vrednosti magnetnega polja odštejemo od originalnih vrednosti v izmerjenem magnetnem profilu, pa nasprotno odstranimo učinek virov magnetnih anomalij na večjih globinah, s čimer zmanjšamo med drugim tudi učinek regionalnega trenda zaradi geološke podlage in poudarimo magnetne anomalije plitvih virov. Te rezidualne razumemo kot indikacijo o »kontaminaciji« površine s feromagnetnimi materiali zaradi

Sl. 7: Podaljševanje magnetnih anomalij navzgor (upward continuation), s katero odpravimo oz. zmanjšamo učinek magnetnih virov na današnji površini. A: 20 cm nad dejansko višino magnetnega profila, B: 30 cm nad dejansko višino magnetnega profila. Glej tudi sliki 3 in 6.

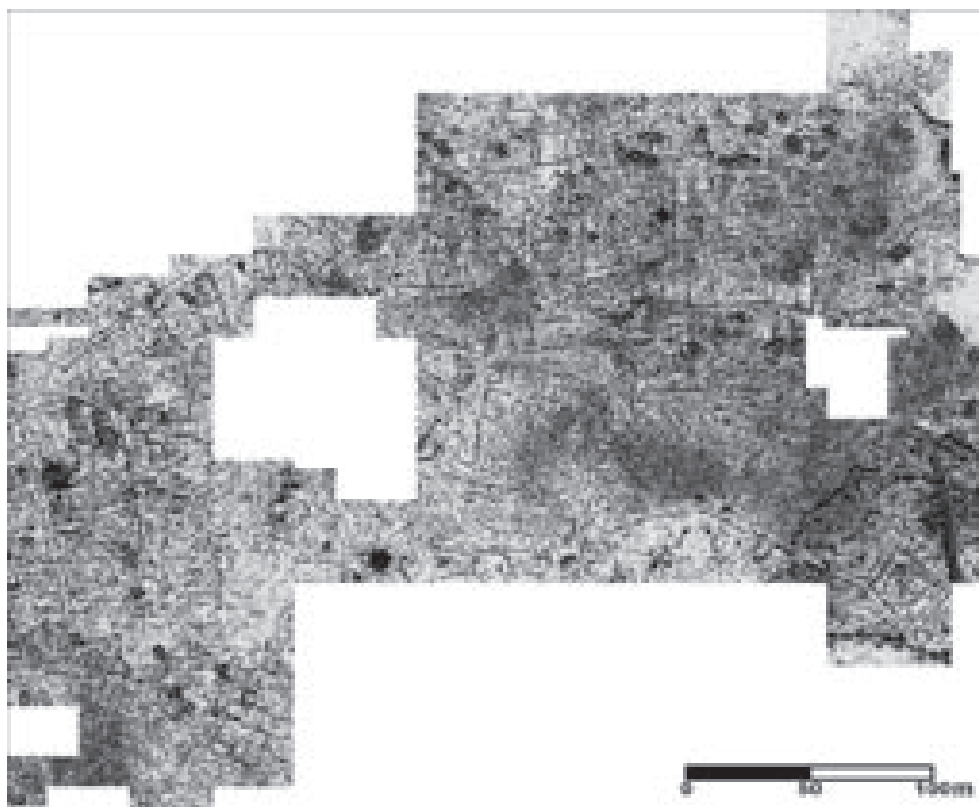
obrnih dejavnosti lončarstva in/ali železarstva, za kar se sicer v arheologiji uporabljajo aktivne metode meritve magnetne susceptibilnosti.

Pri magnetni metodi se za določanje fizikalnih lastnosti arheoloških tarč praviloma uporabljajo teoretični 2D (sl. 10) in 3D (sl. 11) arheofizikalni modeli (glej. npr.: Desvignes, G. et al. 1999, 85-105; Marshall, A. 1999, 11-29; Tsokas, G. N. et al. 2000, 17-30; Coskun, N. et al. 2000, 179-186; Hašek, V. 1999, 25-42), ki izhajajo iz interpretacije na osnovi izmerjenih vrednosti magnetnega polja in primerjave z izračunanimi magnetnimi anomalijami za predpo-

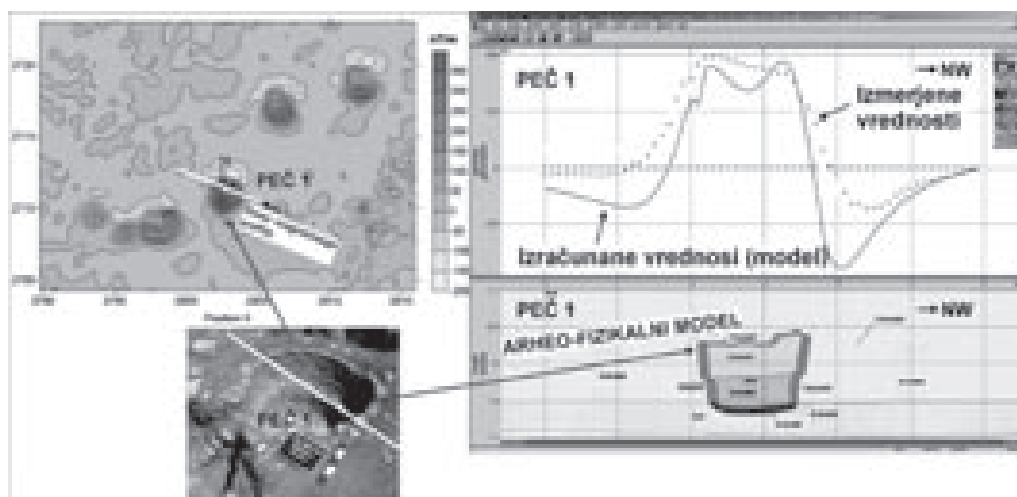

Sl. 8: Karta magnetnih anomalij po transformaciji z redukcijo na pol (reduction-to-pole, RTP) (A) in podaljševanje magnetnih anomalij navzgor (upward continuation) (B), 50 cm nad dejansko višino magnetnih profilov in redukcija na pol. Z X so označene ponesrečene transformacije, ki so posledica sodobnih železnih predmetov z bistveno različno usmeritvijo magnetnih dipolov od današnje smeri Zemljinega magnetnega polja, ki za ta algoritem ni rešljiva. Glej tudi sliki 3 in 6.

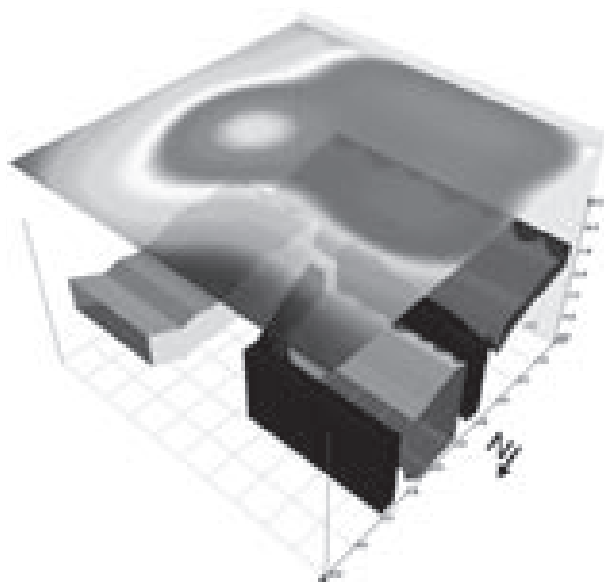
stavljene arheofizikalne modele. Najustreznejši model je tisti, pri katerem je razlika med izmerjenimi in teoretičnimi oz. izračunanimi vrednostmi najmanjša. Spremenljivke so oblika objektov, njihova velikost, globina ter njihove vrednosti magnetne susceptibilnosti. Poleg tega moramo poznati podatke o inklinaciji (I), deklinaciji (D) in gostoti magnetnega pretoka totalnega Zemljinega magnetnega polja (H). Te podatke za poljubno izbrano točko na Zemljinem površju dobimo iz internetnih naslovov geomagnetnih

Sl. 9: Reziduali magnetnih anomalij, pri čemer smo odšteli izmerjene vrednosti magnetnega pretoka totalnega magnetnega polja od izračunanih s podaljševanjem magnetnih anomalij navzgor (upward continuation). Temnejša polja na magnetogramu rezidualov so na območjih z visokim magnetnim šumom ozadja, ki je posledica drobnih magnetnih virov na današnji površini ali plitvo pod njo. Najverjetneje gre za »kontaminacijo« z ferimagnetnim materialom pri lončarstvu in morda tudi kovaštvu. Glej tudi sliki 3 in 6.

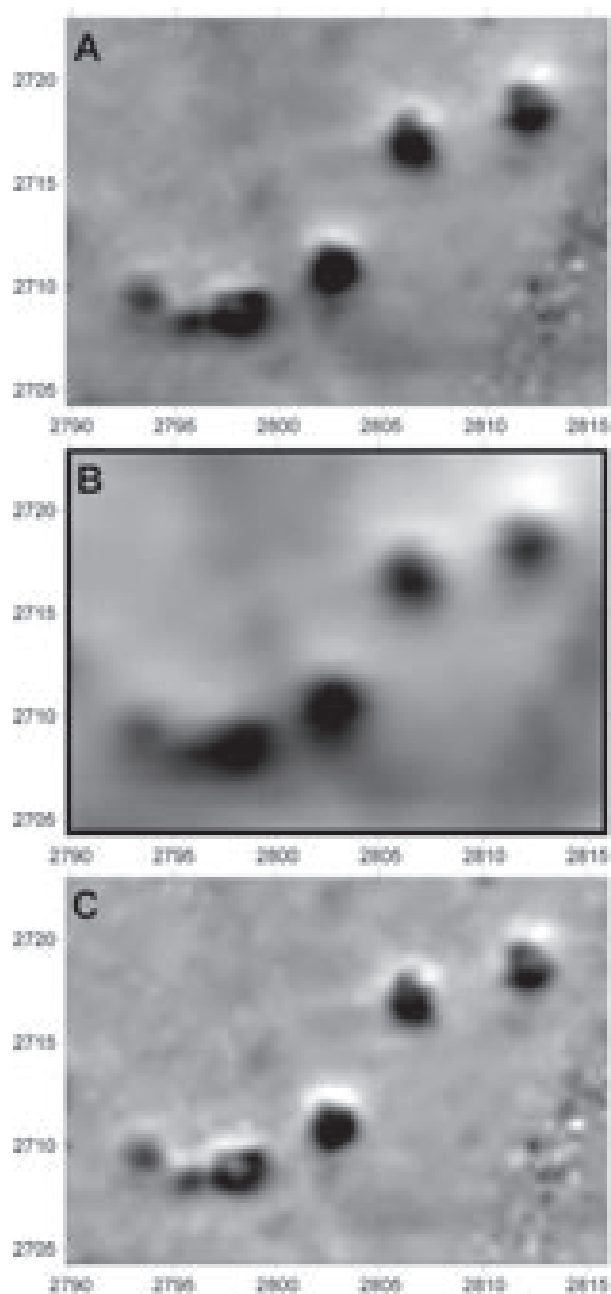
Sl. 10: Shematski prikaz postopka za ustvarjanje 2D teoretičnega magnetnega modela lončarske peči na osnovi podatkov iz izkopavanj in primerjava s predhodno izmerjenimi vrednostmi. Položaj obravnavanega območja je označen na sliki 6: B.

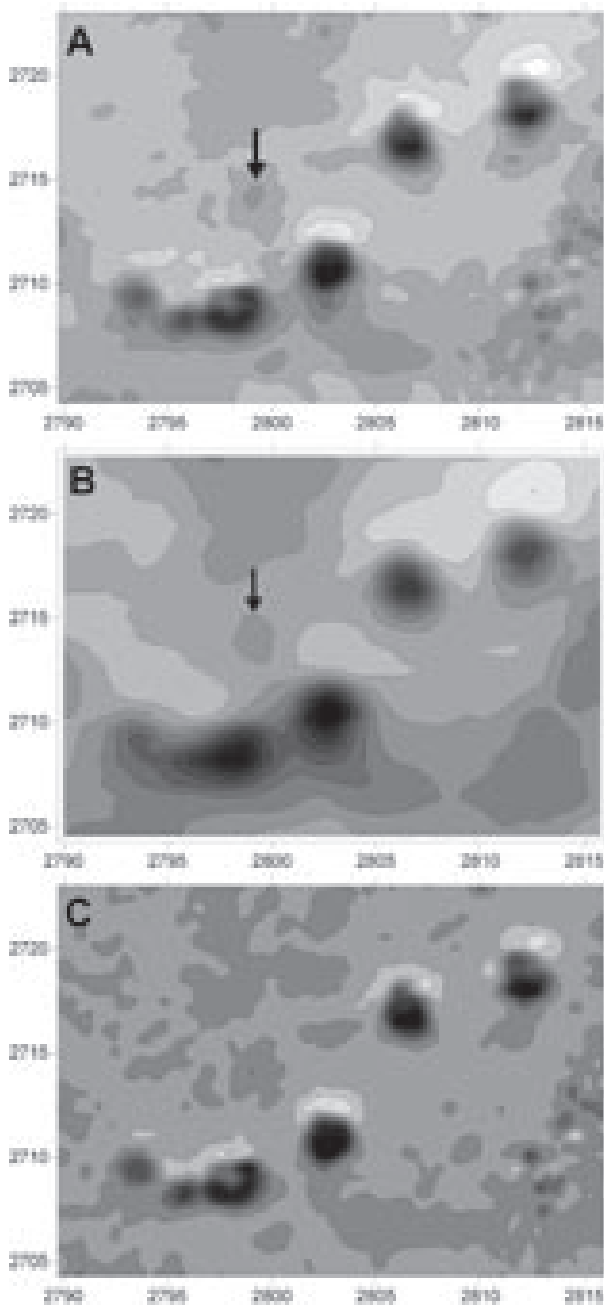
Sl. 11: Primer teoretičnega 3D modela magnetnih anomalij arhitekturnih ostankov na osnovi podatkov z arheoloških izkopavanj.

observatorijev (IGRF - International Geomagnetic Reference Field – IAGA V-MOD Division; <http://www.ngdc.noaa.gov/IAGA/vmod/igrf.html>) (glej. npr.: Mušič, B. et al. 1998, 157-286; Mušič, B. et al. 2007, 219-283).

Poleg boljše ločljivosti in hitrosti odčitavanja je pomembna prednost cezijevega magnetometra *Geometrics G-858* možnost prikazovanja izmerjenih vrednosti totalne gostote magnetnega polja za zgornji in spodnji senzor posebej, kakor tudi na (pseudo)gradientni način, kjer dobimo prirastek gostote magnetnega polja med obema senzorjema. Čeprav se gradientni način uporablja veliko pogosteje, predvsem pa na velikih površinah, ker sam po sebi eliminira učinek dnevnih sprememb v Zemljinem magnetnem polju in zato ne potrebujemo baznega senzorja, ki je pri daljših (celodnevni)h meritvah z enim senzorjem za to korekcijo nujno potreben. Meritve totalne gostote magnetnega polja na gradientni način pa za razliko od instrumentov, ki merijo samo vertikalno komponento, znatno povečajo kontrastnost magnetnih anomalij. Premajhna oddaljenost senzorjev v vertikalni smeri (magnetometri s fiksnimi senzorji), pa lahko zmanjša ali celo popolnoma zaduši magnetne anomalije z viri na večjih globinah. Kakorkoli že, možnost spremljanja totalnega magnetnega polja na ločenih senzorjih je poleg

Sl. 12: Rezultati meritev magnetnega pretoka totalnega magnetnega polja na spodnjem senzorju (A), zgornjem senzorju (B) in gradient (C), prikazani s sivimi odtenci. Na rezultatih meritev na spodnjem senzorju je vidnih več podrobnosti kot na gradientnem načinu. Primerjava med spodnjim in zgornjim senzorjem nam pove veliko o relativnem razmerju v ohranjenosti peči, ker so šibkejše anomalije od slabše ohranjenih peči na zgornjem senzorju slabše vidne. Položaj obravnavanega območja je označen na sliki 6: B.

Sl. 13: Rezultati meritev magnetnega pretoka totalnega magnetnega polja na spodnjem senzorju (A), zgornjem senzorju (B) in gradientu (C), prikazani z izolinijami. S puščico je označena šibka magnetna anomalija slabše ohranjene lončarske peči, ki je vidna na obeh senzorjih, na gradientnem načinu prikazovanja rezultatov pa ni vidna. Položaj obravnavanega območja je označen na sliki 6: B.

gradientnega načina prikazovanja izmerjenih vrednosti vsekakor pomembna prednost cezijeve magnetometrov. Zaradi velike hitrosti meritev (5-10Hz) lahko premerimo razmeroma velike površine v sorazmerno kratkem času, ko se značaj izmerjenih magnetnih anomalij še ne spremeni bistveno zaradi učinka počasnih dnevnih sprememb v Zemljinem magnetnem polju. Če trajajo meritve vzdolž profila npr. manj kot 2 min, lahko privzamemo, da spremembe Zemljinega magnetnega polja odgovarjajo nizkofrekvenčnim prostorskim spremembam, ki jih lahko dovolj natančno opišemo in odpravimo že z linearno regresijo (če ne pa zanesljivo s polinomi druge stopnje), ker trend Zemljinega magnetnega polja preprosto odštejemo od izmerjenih vrednosti. Po podatkih iz literature (Tabbagh, J. 2003,75-81) so meritve gostote magnetnega pretoka s spodnjim senzorjem, ki je bližje površini, celo boljše od gradientnega načina (sl. 12 in 13).

Rezultati raziskav z georadarjem

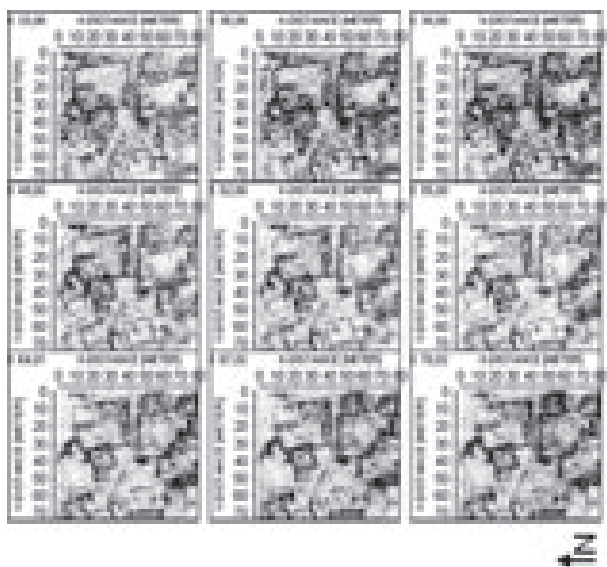
Z georadarjem (GPR-Ground Penetrating Radar) preko oddajne antene (*transmitter*), usmerjene v tla, pošiljamo impulze elektromagnetne energije in s sprejemno anteno (*receiver*) registriramo čase in amplitude povratnih valov. Ob poznavanju dielektrične konstante in s tem hitrosti širjenja EM valovanja v preiskovanem mediju, lahko čase povratnih odbojev (ns) pretvorimo v dolžinske enote oz. globine. Delež elektromagnetnega valovanja, ki se odbije na neki diskontinuiteti med dvema različnima materialoma (npr. tla/zid, tla/arheološka plast, ...), je odvisen od kontrasta v dielektrični konstanti (v manjši meri od konduktivnosti in magnetne permeabilnosti) in razmerja med valovno dolžino EM valovanja (določena s frekvenco oddajne antene) in debelino arheološkega objekta. Vertikalno in horizontalno ločljivost ter globino dosega georadarskega signala v praksi nadziramo z izbiro ustrezne centralne frekvence oddajne antene, ki določa valovno dolžino elektromagnetnega valovanja. Ločljivost je v splošnem določena s polmerom eliptične osnovne ploskve stožca elektromagnetnega snopa, ki je definirana kot: $A=\lambda/4$ (Leckebusch, J. et al. 2001, 32). To pomeni, da lahko v splošnem odkrijemo objekte, katerih velikost je večja ali enaka četrtini valovne dolžine elektromagnetnih valov v določenem mediju. Tudi če je temu pogoju zadoščeno, bo objekt viden na radargramu le v primeru, če so amplitude odbojev zadosti kontrastne. Amplituda odboja elektromagnetnih valov na meji dveh

materialov z različno dielektričnostjo je odvisna od refleksijskega koeficienta: $R = (\epsilon_1^{1/2} - \epsilon_2^{1/2}) / (\epsilon_1^{1/2} + \epsilon_2^{1/2})$ pri čemer je ϵ_1 dielektričnost okolja oz. medija in ϵ_2 je dielektričnost ciljnega objekta (Leckebusch, J. et al. 2001, 36).

Globina dosega je v največji meri odvisna od frekvence oddajne antene in znaša pri 200 MHz anteni, ki jo najpogosteje uporabljamo, v suhem okolju ob optimalnih pogojih največ 7 m, običajno pa do 5 m. Poleg frekvence antene namreč na globino dosega močno vpliva tudi vsebnost vode v tleh.

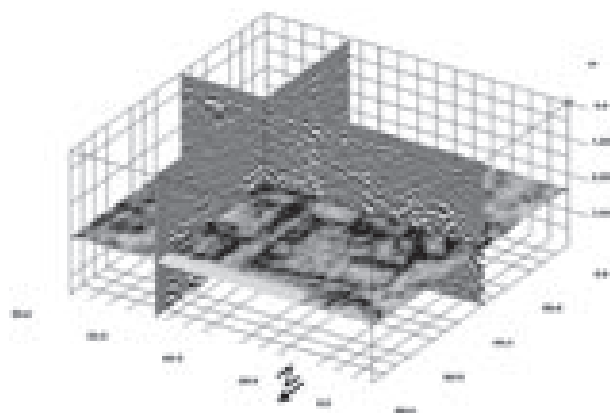
Poleg tega moramo upoštevati tudi pojanje signala z globino zaradi dušenja. Pojanje signala pojasni, kako se energija »izgubi« oz. »potroši«. Izguba energije se pojavlja kot transformacija iz ene vrste energije v drugo. Tako se lahko elektromagnetna energija npr. spremeni v toplotno energijo.

Najbolj razširjen je način prikazovanja rezultatov s časovnimi rezi (*time slices*) (glej npr. Neubauer, W. et al., 2002, 135-156 in Leckebusch, J. 2003, 213-240), ki pomenijo globinske (vodoravne) reze serije vzporednih in praviloma enako oddaljenih radarskih profilov. Priporočljiva razdalja med vzorednimi profili je 0,5 m in le

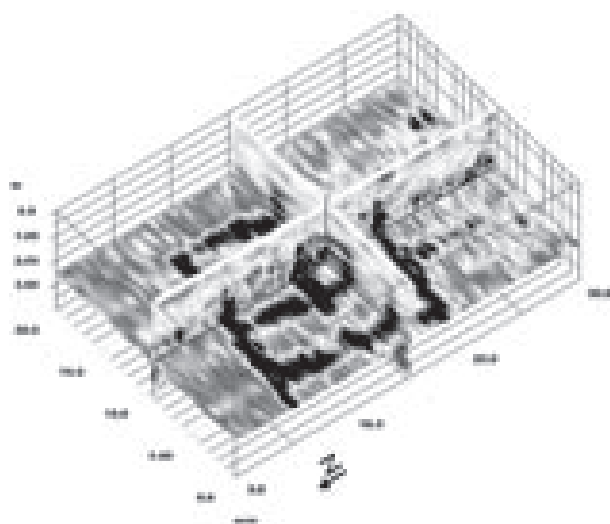

Sl. 14: Horizontalni rezi radarskih odbojev (*time slices*) na območju stanovanjskega kompleksa (sl. 6:D). Serija »tlorisov« oz. diagram enakih amplitud v določenem območju povratnih radarskih signalov (v ns) daje vpogled v spremembe položaja in smeri zidov, kar je lahko koristna indikacija faznosti gradnje že pred izkopavanji.

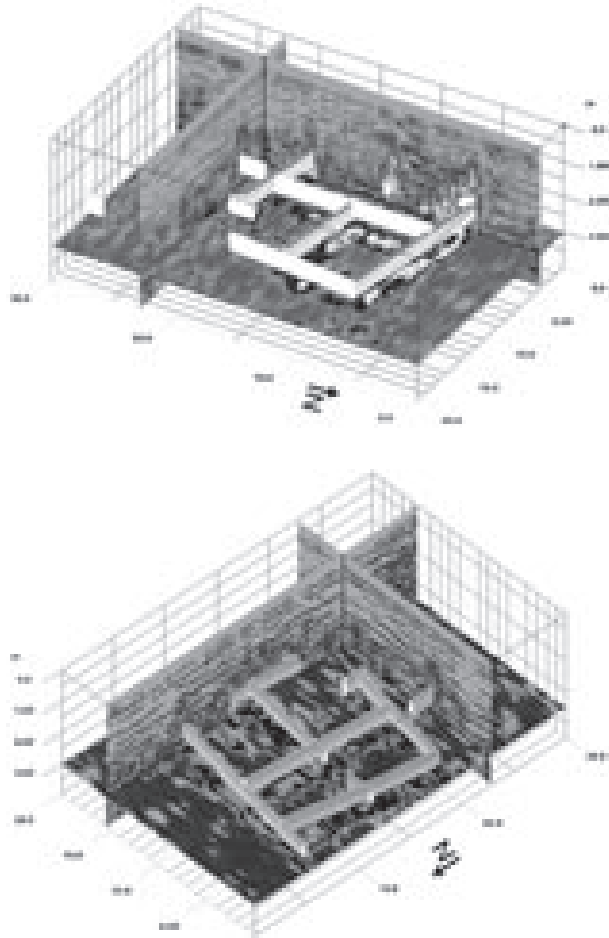
izjemoma, kjer terenske okoliščine tega ne dopuščajo, 1m. Rezultat časovnih rezov je diagram enakih amplitud odbojev v istem časovnem območju povratnih valov (v ns). V arheološki praksi to pomeni serijo »tlorisov« na poljubnih globinah. V nekaterih primerih s takšnim pri-

Sl. 15: 3D prikaz radarskih odbojev na stanovanjskem kompleksu (sl. 6: D). Negativne in pozitivne amplitude odbojev od arhitektur v tlorisu so poenotene s Hilbertovo transformacijo, v vertikalnih ravninah so prikazani nekorigirani odboji od zidov s pozitivnimi in negativnimi amplitudami. Arhitekturne ostanke lahko prikazemo v poljubni kombinaciji horizontalnega in vertikalnih prereзов.

Sl. 16: 3D prikaz radarskih odbojev na območju »gimnazija« (sl. 6: C). Hiperbole so deloma odpravljene z migracijo, negativne in pozitivne amplitude odbojev pa poenotene s Hilbertovo transformacijo zaradi nazornejšega in bolj realističnega upodabljanja arhitekturnih ostankov.

Sl. 17: Primer interaktivne interpretacije radarskih odbojev na sliki 16 v 3D okolju. Položaj raziskane površine je označen na sliki 6: C.

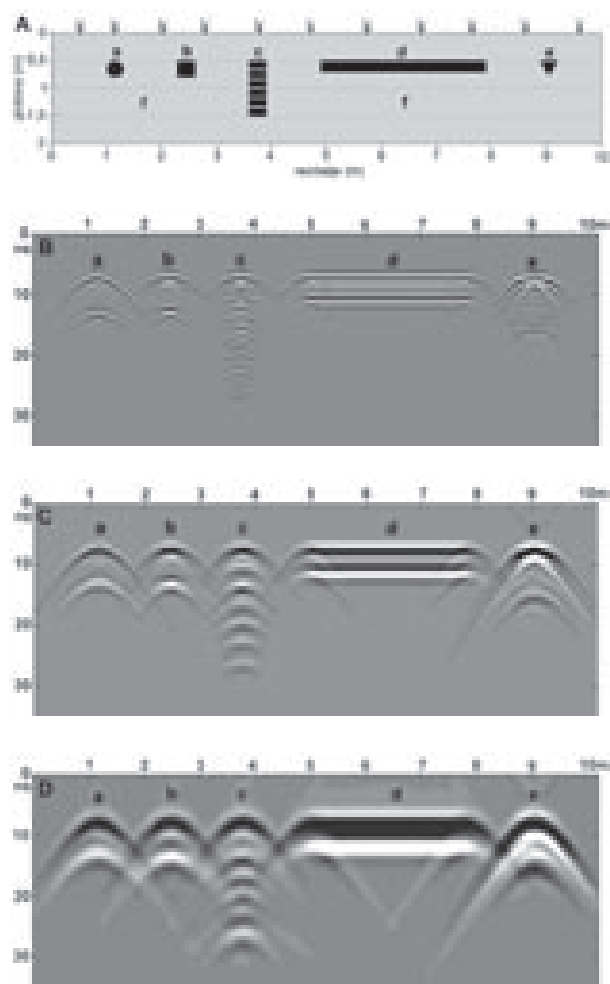
kazovanjem amplitud radarskih odbojev pridobimo tudi informacije o faznosti gradnje (sl. 14).

Čedalje bolj se uveljavlja tudi 3D način prikazovanja rezultatov georadarske raziskave (sl. 15 in 16) z interaktivno interpretacijo radarskih odbojev (sl. 17). Prednost tega načina je vpogled v amplitude radarskih odbojev (arheološke strukture) z istočasnim opazovanjem presekov radarskih odbojev v treh pravokotnih ravninah, kar omogoča natančne zaključke o obliki in prostorskih razsežnostih arheoloških ostankov. Na ta način hitro in zanesljivo ocenimo globino, na kateri se pojavijo arhitekturni ostanki, relativne razlike v debelini zidov in njihovi ohranjenosti, identificiramo prostore s tlakovano površino ipd. (glej npr. Neubauer, W. et al., 2002, 135-156).

Modeliranja georadarskih signalov (glej. npr. Leckebusch, J. 2003, 213-240) se poslužujemo, kadar moramo zagotoviti kvantitativne podatke o podpovršinskih fizikalnih lastnostih arheoloških ostankov in njihovi geometriji. Georadar beleži amplitudo elektromagnetnega polja kot funkcijo prostorskega položaja, orientacije in časa. Merjeno elektromagnetno polje korigiramo z obdelavo, da odstranimo nepravilnosti pri meritvah, zmanjšamo šum in morebitne interference. S tem določimo natančen, kalibriran položaj signalov v prostoru in času in lahko enačbe, ki opisujejo širjenje elektromagnetnega valovanja, uporabimo tako, da na osnovi amplitude elektromagnetnega polja dobimo fizikalne lastnosti arheoloških ostankov in ocenimo njihovo geometrijo. Če so znane električne in magnetne lastnosti materialov, lahko uporabimo značilnosti frekvenčne domene in enačbe za izpeljavo dodatnih fizikalnih veličin, kot so npr. gostota in vsebnost vode. Iz prostorske razširjenosti le-teh podamo statistično ovrednoteno heterogenost medija in sklepamo na geološko zgradbo oz. geološke procese, geometrijske parametre (velikost, oblika in orientacija) idr.

Na sliki 18 (A) so prikazani modelni radarski odboji za preproste oblike arhitekturnih elementov iz apnenčevih lomljencev (njihov premer, širina oz. debelina znaša 30 cm): manjši elementi krožnega preseka(a), manjši elementi kvadratnega preseka (b), tanek zid (c) in cesta tlakovana z apnenčevimi lomljenci (d). Dodan je še model negativne oblike oz. jarka (e) zapolnjenega z vlažnim peskom. Vse našete oblike se nahajajo v suhem pesku (f). Odboji so izračunani za antene s centralnimi frekvencami 900 (B), 400 (C) in 200 (D) MHz. Teoretične modele uporabljamo za kvantitativno interpretacijo rezultatov georadarske raziskave in napovedovanje ustreznosti georadarske raziskave za odkrivanje določenih tipov arheoloških ostankov v specifičnih naravnih danostih. Za predpostavljeno situacijo na sliki 18A je najprimernejša 400 MHz antena, ker so radarski odboji ob ustreznem globinskem dosegu, dobri vertikalni in lateralni ločljivosti, na dielektričnih mejah kontrastni in nedvoumni. V realni situaciji, bi se zaradi večjega globinskega dosega lahko odločili tudi za anteno s centralno frekvenco 200 MHz, ki pa ima slabšo ločljivost. Podobno velja tudi za terene z nehomogeno sestavo vrhnjega sloja tal in razgibano morfologijo površja. 200 MHz antena je manj občutljiva na učinek razgibanega površja, ki onemogoča stalni kontakt antene

Sl. 18: Modeli georadarskih odbojev za predpostavljano situacijo (A) so manjše arhitekturne elemente iz apnenca krožnega preseka (a) in kvadratnega preseka (b), zid iz apnenca (c), cesta, tlakovana z apnenčevimi ploščami (d), in jarek (e). Dielektričnost za arhitekturne elemente iz apnenca (a, b, c in d) je 8, dielektričnost vlažnega peska v jarku (e) je 25 in dielektričnost okolice iz suhega peska je 5. Teoretični modeli radarskih odbojev za 900 MHz anteno (B), 400 MHz anteno (C) in 200 MHz anteno (D).

s podlago, kar poveča dušenje pri prodiranju signala v tla (*coupling effect*). V vsakem primeru pa nam pravilno načrtovani teoretični modeli pomagajo razumeti situacijo pod površjem, ker lahko za anteno poljubne centralne frekvence ustvarimo teoretični model za katerega so razlike med izmerjenimi in izračunanimi odboji najmanjše. Na ta način dobimo zelo dober približek fizikalnih lastnosti (dielektričnost) in geometrije arheoloških ostankov.

Zaključki

Na primeru obsežne geofizikalne raziskave na arheološkem najdišču Sagalassos v Turčiji (<http://www.archaeology.org/interactive/sagalassos/>) so izbrani rezultati magnetne in georadarske metode obdelani in prikazani v smislu zagotavljanja kvalitetnejših podatkov za kvantitativno interpretacijo. Z uporabo podaljševanja magnetnih anomalij navzor (*upward continuation*) smo odstranili magnetni učinek drobnih magnetnih virov na površini in s tem povečali kontrastnost globljih arheoloških ostankov. Z navidezno transformacijo izmerjenih vrednosti na magnetni pol (*reduction-to-pole*) smo odpravili izrazito bipolarnost magnetnih anomalij in dobili s tem preprostejši magnetogram, kjer se pozitivni gradienti nahajajo natančno nad arheološkimi ostanki. Širina magnetnih anomalij ustreza dejanski širini oz. premeru arheoloških objektov, ki jih lahko na ta način v tlorisu natančno zamejimo. Tretjo dimenzijo (globino) dobimo z uporabo direktne metode oz. magnetnih modelov, ki upoštevajo podatke o magnetni susceptibilnosti in geometriji podobnih objektov odkritih pri arheoloških izkopavanjih. Relativna razmerja v stopnji ohranjenosti objektov s termoremanentno magnetizacijo (lončarske peči) ugotovljamo z analizo totalnega magnetnega pretoka na spodnjem in zgornjem sensorju. Primerjava rezultatov (pseudo)gradientnega načina in spodnjega sensorja magnetometra kažejo, da za majhne površine ne potrebujemo baznega sensorja in da so rezultati meritev samo na spodnjem zenzorju včasih podrobnejši in z manj šuma. Obdelava georadarskih profilov z migracijo in Hilbertovo transformacijo bistveno prispeva k zanesljivejši oceni geometrijskih parametrov, ker odpravimo hiperbolične oblike odbojev, ki navidezno povečajo oz. popačijo reflektorje in poenotimo pozitivne in negativne amplitude odbitih valov. Na horizontalnih rezih radarskih odbojev (*time slices*) in 3D prikazih lahko na ta način natančneje ocenimo geometrijske parametre, ki so pomembni npr. za oceno stopnje ohranjenosti arhitekturnih ostankov. 2D modeli radarskih odbojev nam pomagajo razumeti odnose med dielektričnimi konstantami v preiskovanem mediju in s tem sklepati na fizikalne lastnosti materialov. Radarske modele lahko uporabljamo tudi kot napovedovalne modele v situacijah, ko imamo na voljo podatke o naravnem okolju in arheoloških ostankih. V tem primeru z uporabo modelov ocenimo ustreznost georadarske metode oz. napovemo katera centralna frekvenca oddajne antene je najustreznejša glede na velikosti objektov, globino in refleksijski koeficient.

Literatura

- BARANOV, V. 1957, A new method for interpretation of aeromagnetic maps: pseudo gravimetric anomalies. - *Geophysics* 22, 359-383.
- BESCOBY, D. J., GAVIN C. C. in P. N. CHROSTON 2004, Enhanced interpretation of magnetic survey data using artificial neural networks: a case study from Butrint, southern Albania. - *Archaeological Prospection* 11 (4), 189-199.
- COOPER, G. R. J. in D. R. COWAN 2005, Differential reduction to the pole. - *Computer & Geosciences* 31.
- COSKUN, N. IN J. E. SZYMANSKI 2000, A discussion on the resolution of two-dimensional resistivity modeling. - *Archaeological Prospection* 6 (4), 179-186.
- De la VEGA, M., OSELLA, A., LASCANO, E. in J. M. CARCIONE 2005, Ground-penetrating radar and geoelectrical simulations of data from the Floridablanca archaeological site. - *Archaeological Prospection* 12 (1), 19-30.
- DESIGNES, G., TABBAGH, A. in C. BENECH 1999, The determination of the depth of magnetic anomaly sources. - *Archaeological Prospection* 6 (2), 85-105.
- DIAMANTI, N. G., TSOKAS, G. N., TSOURLOS, P. I. in A. VAFIDIS 2005, Integrated interpretation of geophysical data in the archaeological site of Europos (northern Greece). - *Archaeological Prospection* 12 (2), 79-91.
- EPPELBAUM, L. V., KHESIN, B. E. in S. E. ITKIS 2001, Prompt magnetic investigations of archaeological remains in areas of infrastructure development: Israeli Experience. - *Archaeological Prospection* 8 (2), 163-185.
- GAFFNEY, C. in V. GAFFNEY 2000, Non-invasive investigations at Wroxeter at the end of the Twentieth Century. - *Special issue of Archaeological Prospection* 7 (2).
- HAŠEK, V. 1999, Methodology of geophysical research in archaeology. - *Bar International Series* 769, 127 pp.
- KAROUSOVA, O. 1979, Dekonvoluce profilových křivek T (dipl. práce). - MS PrF UK Praha.
- LADEFOGED, T. N., MCLACHLAN, S. M., ROSS, S. C. L., SHEPPARD, P. J. in D. G. SUTTON 1995, GIS-based image enhancement of conductivity and magnetic susceptibility data from Ureturituri Pa and Fort Resolution, New Zealand. - *American antiquity* 60 (3), 471-481.
- LECKEBUSCH, J. 2003, Ground-penetrating radar: A modern three-dimensional prospecting method. - *Archaeological Prospection* 10, 213-240.
- LECKEBUSCH, J. in R. PEIKERT 2001, Investigating the true resolution and three-dimensional capabilities of Ground-penetrating radar data in archaeological surveys: Measurements in a sand box. - *Archaeological Prospection* 8, 29-40.
- LINFORD, N. 2004, From hypocaust to hyperbola: Ground-penetrating radar surveys over mainly Roman remains in the UK. - *Archaeological Prospection* 11, 237-246.
- MARSHALL, A. 1999, Magnetic prospecting at high resolution: survey of large silo-pits in Iron age enclosures. - *Archaeological Prospection* 6, 11-29.
- MUŠIČ, B. 2005, Archaeogeophysical research. EPOCH (IST-2002-507382). Excellence in Processing Open Cultural Heritage. Network of Excellence. D3.1.1: Overview of CH related IT research, related to stake-holder needs and the position of Europe therein (<http://arheologija.ff.uni-lj.si/zaposleni/music.html>)
- MUŠIČ, B. in L. ORENGO 1998, Magnetometrične raziskave železnodobnega talilnega kompleksa na Cvingerju pri Meniški vasi. - *Arheološki vestnik* 49, 157-286.
- MUŠIČ, B. in J. HORVAT 2007, Nauportus – zgodnjericimska trgovska postojanka na Dolgih njivah na Vrhniku. Rezultati geofizikalne raziskave z več neodvisnimi metodami. - *Arheološki vestnik* 58, 219-283.
- NEUBAUER, W., EDER-HINTERLEITNER, A., SEREN, S. in P. MELICHAR 2002, Georadar in the Roman civil town Carnuntum, Austria: An approach for archaeological interpretation of GPR data. - *Archaeological Prospection* 9, 135-156.
- PIRO, S., MAURELLO, P. in M. F. CAMMARANO 2000, Quantitative integration of geophysical methods for archaeological prospecting. - *Archaeological Prospection* 7 (4), 203-213.
- POBLOME, J. 2006, Mixed feelings on Greece and Asia Minor on the third century AD, in: D. MALFITANA, J., POBLOME and J. LUND (ur.): Old pottery in a new century. Innovating perspectives on Roman pottery studies (Monografie dell'Istituto per i Beni Archeologici Monumentali-CNR 1) Catania, 189-212.

SNEIDER, R. in J. TRAMPERT 1999, Wave field Inversion (A. WIRGIN, ur). - Springer Verlag, 119-190, New York.

TABBAGH, J. 2003, Total field magnetic prospection: are vertical gradiometer measurements preferable to single sensor survey. - *Archaeological Prospection* 10 (2), 75-81.

TELFORD, W.M., GELDART, L.P. in R.E.SHERIFF 1990. *Applied geophysics* (second edition). Cambridge University Press, 770 pp., New York.

TSOKAS, G. N. in R. O. HANSEN 2000, On the use of complex attributes and the inferred source parameter estimates in the exploration of archaeological sites. - *Archaeological Prospection* 7 (1), 17-30

ZDANOVICH, G., KOCHNEV, V. in B. PUNEGOV 2003. The experience in applying 3D technologies of magnet fields interpretation got at the archaeological site "Arkaim". - *Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (Enter the Past, Vienna conference 2003)*.

Vrednotenje arheološkega potenciala z uporabo jedrnih vrtin: metoda, stanje, izkušnje, prednosti in slabosti

Evaluating the Archaeological Potential with the Use of Core Wells: Methods, State, Experience, Advantages and Disadvantages

© Matjaž Novšak

Izvleček: Uporaba vrtalnih tehnik v arheologiji služi pridobivanju vzorcev za razne naravoslovne analize, za pod površinski terenski pregled znotraj omejene lokacije ter za zamejitve arheološkega najdišča. Vrsta terena in cilj raziskave določata izbiro orodja. V prispevku je predstavljena avtorjeva izkušnja z uporabo jedrnega vrtanja v urbanem okolju za vrednotenje arheološkega potenciala. Opisan je postopek dela od načrtovanja raziskav, pridobivanja dovoljenj in izvedbe do končnega ovrednotenja. Na dveh arheoloških najdiščih je ovrednotenje preverjeno tudi z izkopavanji.

Gljučne besede: arheologija, predhodne arheološke raziskave, vrednotenje arheološkega potenciala, vrtnice, jedrno vrtanje, jedrniki, vrtalna garnitura

The application of the drilling technique in archaeology serves to proffer samples for a variety of scientific analyses and for prospecting the archaeological potential within a limited area or the confines of an archaeological site. The type of terrain and the research goal together determine the type of tool used. This contribution presents the author's experience in applying the drilling technique in an urban environment for the evaluation of the archaeological potential. A description of the procedure is put forth, all inclusive from the planning stage to the securing of permits, the execution and ultimately also evaluation. The evaluation is verified with excavations at two of the archaeological sites.

Keywords: archaeology, preliminary archaeological investigation, evaluation of the archaeological potential, bore holes, coring, corer, drilling rigs

¹Uvod

Vedno nove okoliščine arheologom narekujejo izbiro orodij in tehnik za zajem in obravnavo podatka. Zgolj z izborom dragocenega in zmogljivega kosa opreme namesto izrabljene strgulje še ni storjen bistven preskok v raziskovalnem napredku. Prenos z orodja v možgane in spet nazaj v orodje je proces, ki zahteva svoj čas. Prehod od opazovalca preko posnemovalca v kreativnega tvorca se razvije šele ob lastnih empiričnih ugotovitvah. Na tem mestu predstavljeno metodo jedrnega vrtanja sem nekaj let spremljal, izvajal in ocenjeval njen potencial. Z možnostjo preizkušanja na večjih površinah v urbanem okolju sem dobival povratno informacijo in potrditev o (ne)ustreznosti tovrstnega vrednotenja.² Ugotovitve in opis metode sledijo v nadaljevanju.

Metoda

Jedrno vrtanje je ena izmed geo-vrtalnih tehnik za vzorčenje strukture tal. Z vrtalno garnituro se pridobiva vzorec v obliki valja. Vzorec ohranja vertikalno zaporedje zemeljskih plasti in vsebuje nekaj sedimenta, primernege

za morebitne analize oz. makroskopski pregled. Vrsta in velikost orodja se izbira glede na namen raziskave in okoliščine območja testiranja. Za odvzemanje vzorcev v mehkih tleh do globine 5m zadošča že ročno ali pnevmatsko orodje s široko izbiro vrtalnih nastavkov. V predelih s kompaktnim pokrovom (npr. asfalt, beton,...), s prodnatimi plastmi ali z večjimi globinami pa je potrebna vrtalna garnitura na motorni pogon s hidravličnim prenosom sile. V tem primeru se za odvzem valjastega vzorca uporabi jedrno glavo in jedrniki. Možno pa je uporabiti tudi spiralni sveder. Vendar na ta način ne dobimo natančnega sosledja plasti, temveč razsut material, primeren zgolj za ugotavljanje prisotnosti antropogenih sestavin.

Razvoj

Najdaljšo tradicijo uporabe vrtanja v povezavi z arheologijo sledimo v ZDA. Razvoj in uporabo tehnike je prvič povzela Julie Stein že leta 1986 (Stein 1986). Študijo je kasneje na pripombe Schuldenreina dopolnila (Stein 1991). V obdobju med 1935 do 1955 so predvsem v spodnji delti reke Mississippi z ugotavljanjem relacij med rečnimi nanosi in arheološkimi plastmi datirali slednje. Od odkritja možnosti radiokarbonskega datiranja so postale tovrstne raziskave nepotrebne. Ponovno so jih začeli uvajati sredi 60-ih let, ko se je med arheologi pojavljalo vse večje zanimanje za paleokoljske podatke (Stein 1986). Obujena povezava med strokama se je ohranila vse do danes in se je postopoma prenesla tudi v Evropo, kjer se je poleg naravoslovne podpore arheolo-

1 V nadaljevanju so navedena dosedanja vrtanja. Na tem mestu se želim zahvaliti konzervatorjem, ki so mi zaupali v oceno potencial nekaterih zelo občutljivih najdišč: Danijeli Brišnik (ZVKDS, OE Celje), Milanu Sagadinu (ZVKDS, OE Kranj) in predvsem Borisu Vičiču (ZVKDS, OE Ljubljana). Zahvala gre tudi vodji SAAS-a Bojanu Djuriću.

2 Doslej opravljena vrednotenja so potekala v sodelovanju s Tomažem Verbičem, ki me je pri opredelitvah nesebično opremljal s koristnimi informacijami.

giji, vrtanje uveljavilo kot ena od tehnik prehodnega vrednotenja dediščine, predvsem v urbanih okoljih (pregled: Canti, Meddens 1998, 97-98, tehnični del in zakonodaja: Clayton et al 1995, Davies et al 2004; primer: Carver 73-75, fig. 4/7).

V Sloveniji so bile še do pred kratkim arheološke vrtalne izkušnje vezane na odvzem vzorcev za naravoslovne analize ter uporabo vrtanja s svedrom v sklopu pod površinskih terenskih pregledov. Pred nekaj leti se je pojavila potreba po aktivnejšem izkoristku razpoložljive vrtalne tehnologije.

Razlogi za uporabo

V letu 1992 pripravljeno Evropsko konvencijo o varstvu kulturne dediščine je Republika Slovenija ratificirala leta 1999 (MEKVAD 1999). Dokument, ki je nastal kot opozorilo pred intenzivnimi gradbenimi projekti, je opredelil pomen arheološke dediščine. Podpisnice je pozval k izdelavi registra in na tej osnovi k ohranjanju arheološke dediščine. Med drugim jih obvezuje, da kolikor se le da, uporabljajo nedestruktivne raziskovalne metode (MEKVAD 1999, člen 3, alinea 2).

Predvsem na tej pravni podlagi (takrat še ne obvezujoči) se je v 90-ih letih prejšnjega stoletja stroka v projekt izgradnje avtocest vključila že od faze planiranja. Postopki s koordinacijo SAAS so bili in so še vodeni z enotno metodologijo. Organizacijski podvig ima žal tudi temnejšo plat, ki se kaže v zapostavljanju dediščine izven avtocestne mreže. Dejstvo je, da se je tudi zaradi vključitve večine razpoložljivega kadra v SAAS-ov projekt pokazala nemoč spomeniškovarstvene službe pri vse intenzivnejših posegih v urbanem okolju in predmestjih ter pri spremembah prostorskih planov.

Za oris problematike naj omenim, da smo še v letu 2003 na območju keltsko rimske naselbine, vpisane v register dediščine pod imenom Celje – arheološko najdišče Celje, ki nosi EŠD 56 in je razglašena za spomenik lokalnega pomena (Odlok... 1986), skoraj štiri mesece spremljali gradbena dela le z arheološkim nadzorom. V fazi predhodnega vrednotenja je bil namreč arheološki potencial ocenjen samo z izkopom ene sonde, ki je bila locirana na edino dostopno površino v bližini predvidenega posega in se je izkazala za bolj ali manj negativno (Lazar 2000)! Šele po odkritju prvih najdb pri nadzoru je sledilo sondiranje na

dejanski lokaciji bodoče gradnje za definiranje debeline in obsega arheoloških depozitov (Plestenjak et al. 2003a, Plestenjak et al. 2003b). Na tem mestu se je kasneje raziskalo eno najbolj izpovednih najdišč, izkopanih v Sloveniji v zadnjih desetletjih (Novšak et al 2004). Omenjen primer ni osamljen in je rezultat pomanjkljive strategije.

Dva dokumenta pripravljena v letih 2007 in 2008, obeta nekaj sprememb na bolje. Sama definicija predhodnih raziskav je po novem *Zakonu o varovanju kulturne dediščine* podana takole:

«*»predhodna raziskava« je raziskava dediščine, ki jo je treba opraviti, zato da se: – pridobijo informacije, potrebne za vrednotenje dediščine pred posegi v prostor ali pred graditvijo, – natančneje določijo ukrepi varstva ...»* (ZVKD-1 2008, 3. člen, točka 27).

Drugi dokument, ki je še v fazi potrditve oz. prilagoditve novemu zakonu – *Minimalni standardi izkopavalne dokumentacije* (Novaković et al 2007, 59-142) – v 4. poglavju z naslovom *Predlog standardov* definira standarde delovnih postopkov in potrebnih dokumentov za izvedbo in dokončanje arheoloških raziskav. Predlog med drugim uvaja **vrtanje** kot samostojen postopek *«...šibko invazivnega vzorčenja zemeljskih plasti in struktur z namenom oceniti debelino arheoloških depozitov, dobiti informacije o njihovi sedimentološki strukturi... relevantnih za oceno arheološkega potenciala...»* (Novaković et al. 2007, 77).

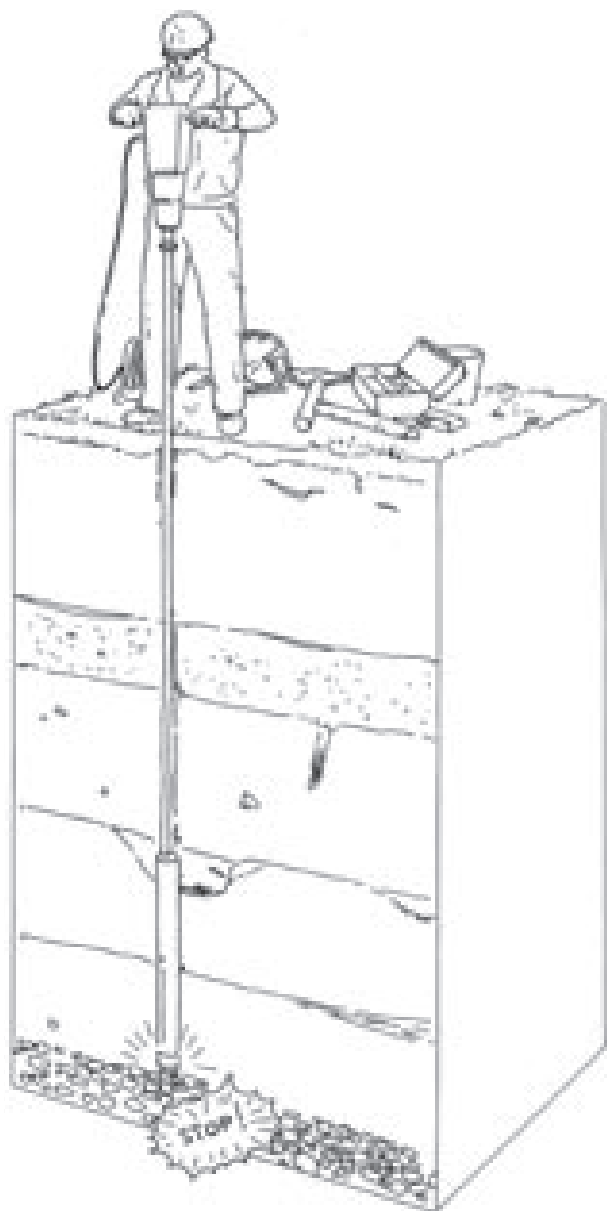
Vpeljava tehnik in metod s predpisanimi standardi skozi zakonodajne akte omogoča olajšanje izbire pristojne službe za ustrezni raziskovalni postopek. Preizkušanje tehnik pa omogoča pretehtanje ustreznosti razpoložljivih orodij in znanja ter dodatno vpeljavo standardov predhodnega vrednotenja.

Postopki izvedbe

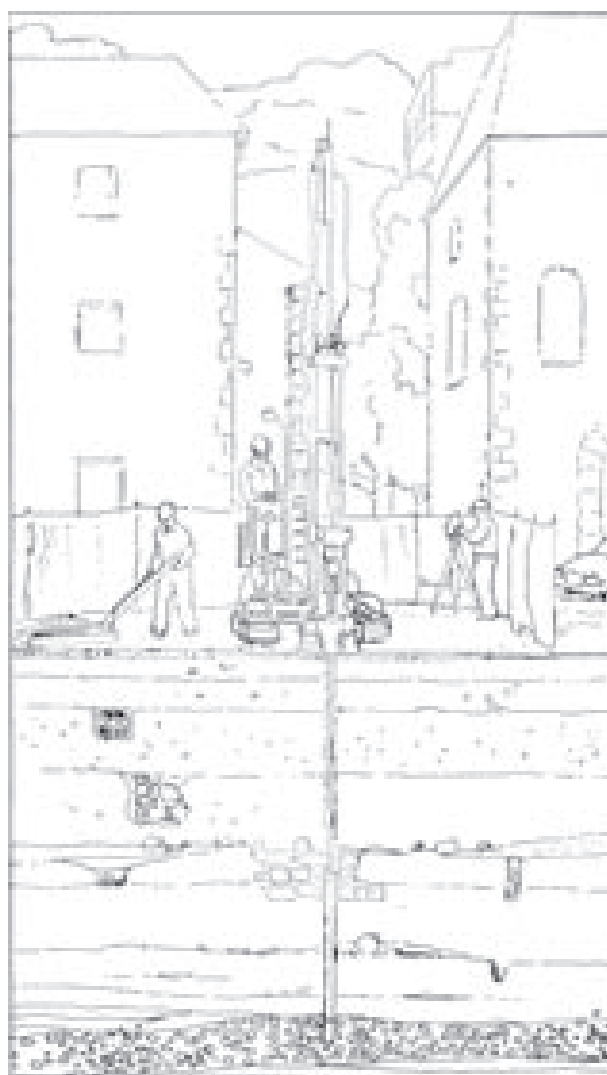
Shema delovnega procesa, glede na aktualno zakonodajo in izkušnjo:

Priprava:

1. Pred začetkom raziskav mora naročnik posredovati projektno dokumentacijo z vrisanim območjem posega ali obravnave, talnim katastrom komunalnih vodov in predloženimi *kulturnovarstvenimi pogoji*. Naročnik imenuje *koordinatorja* za varstvo pri delu.

1. Ročni vrtalnik za palinološke vzorce.
(ilustracija Marko Zorović)

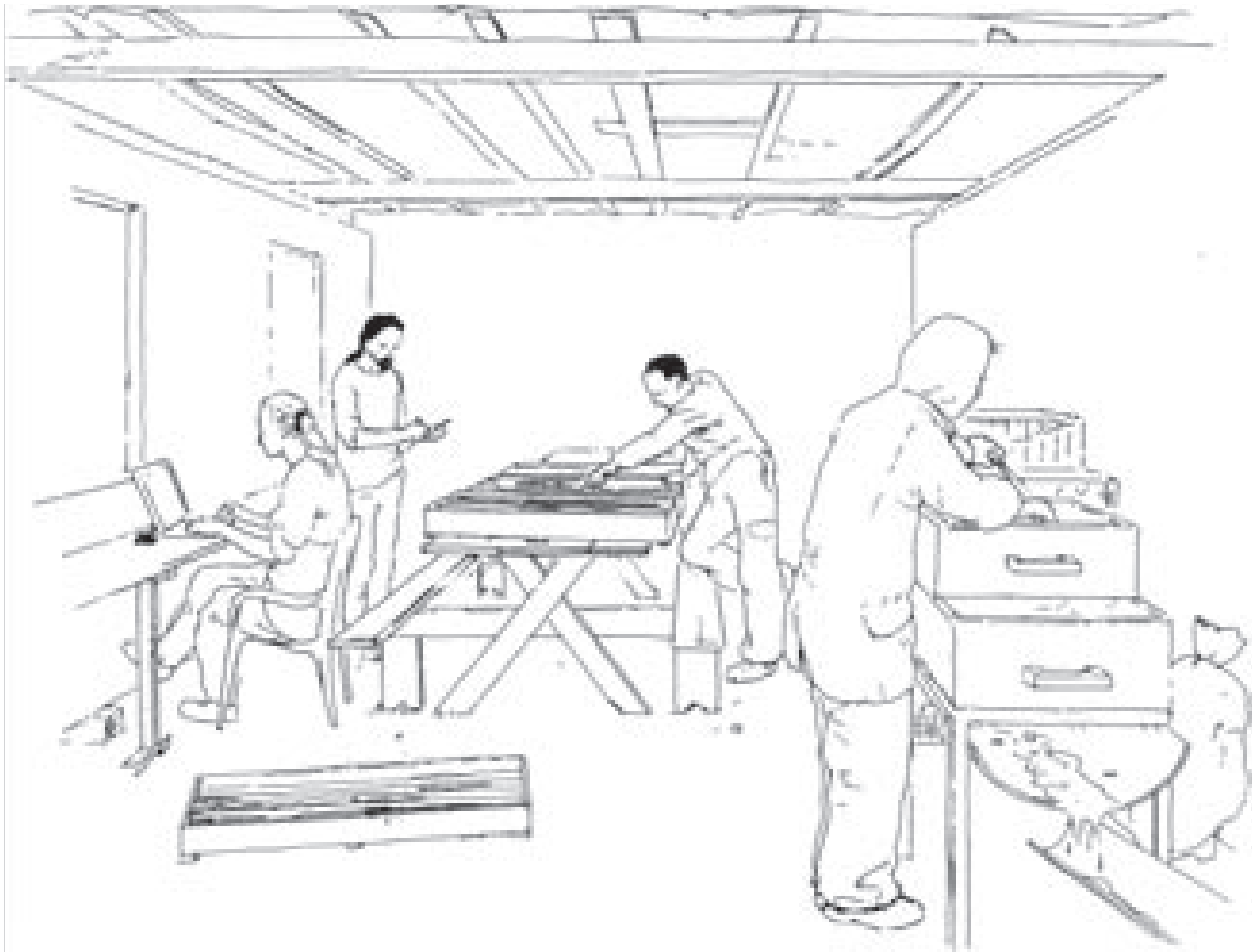

2. Vrtalna garnitura. Teža 4,5 ton z možnostjo vrtanja do 150m. (ilustracija Marko Zorović)

2. Izvajalec pripravi *delovni načrt* raziskave z vrisom pozicij vrtn ali drugih postopkov vrednotenja (z odmiki vsaj 2 metra od znanih vodov), na osnovi katerega naročnik zagotovi izdelavo *varnostnega načrta* ureditve območja del. Pri vrisu pozicij vrtn se vzpostavlja sistematična mreža, vendar v okvirih dostopnosti površin. Delovni načrt je sestavni del varnostnega načrta in *pogodbe* z naročnikom.

3. Na osnovi delovnega načrta se pridobi *kulturnovarstveno dovoljenje* za poseg s strani Javnega zavoda za izvedbo predhodne raziskave (ZVKD-1 2008, 31. člen, točka 1).

4. Dejavnost izvajanja raziskovalnih vrtn ureja *Zakon o rudarstvu*, ki v 49. členu, določa kot pogoj za plitvo vrtanje do 30 m, dovoljenje Upravne enote (ZRud 1999, 49.člen).

3. Procesiranje izvrtanih vzorcev. (ilustracija Marko Zorovič)

5. Soglasja k delovnemu načrtu je potrebno pridobiti s strani vseh upravljalcev komunalnih vodov ter s strani lastnika zemljišča.

6. Potrditev varnostnega načrta s strani vseh sodelujočih strank.

Izvedba:

1. Pooblaščen geodet umesti pozicije vrtanja skladno z umestitvijo v delovnem načrtu.

2. Zavaruje se območje delovanja stroja.

3. Ekipo v sestavi vodja-koordinator in dva vrtalca izvaja vrtine. Vodja nadzoruje pozicijo vrtanja, ki ne sme odstopati od predvidene. Določa končno globino vrtanja in nadzoruje pravilno zaporedje vlaganja izvrtanih jeder v predalne zaboje. Fotografira vzorce, takoj po odvzemu.

4. Saniranje vrtine v prvotno stanje.

Procesiranje:

1. Opisovanje plasti in drugih opažanj. Posvetovanje z geologom in izbor nekaterih vzorcev za podrobno geološko ovrednotenje.³

2. Geološka opredelitev izbranih vzorcev.

3. Arheološko vrednotenje sedimentov. V tej fazi so vzorci še zadnjič zloženi v prvotni obliki. Arheolog celostno ugotavlja zaporedja nanosov in relacije med posameznimi vzorci. Ugotovitve združi z geološko oceno in definira sklope potenciala. Po teh razmejitvah določi sklope za nadaljnje preglede.

³ Razen spodaj naštetih primerov sta mi iz Slovenije znani le še dve doslej opravljene oceni z jedrnim vrtanjem:

GOLEŽ, M., 2007, Revitalizacija Žičke kartuzije. - www.zag.si/download_file_web.php?hash=ab8c9d58a7293a831184aa94394efd690269.dat – Preverjeno dne 8.10.2008;

VIČIČ, B. 2004, Vrednotenje arheoloških depozitov na lokaciji Šumi.Poročilo. – Neobjavljeno, hrani ZVKDS OE Ljubljana.

4. Mokro sejanje vseh vzorcev.
5. Fotografiranje najdb iz sejanja.
6. Izdelava poročila s pripravo grafičnih podlag. V poročilu se ovrednoti kvaliteta potenciala že prej definiranih sklopov glede na tip in količino najdb iz mokrega sejanja.

Primeri⁴

V nadaljevanju so predstavljene izkušnje s petih že znanih arheoloških lokacij, kjer se je za vrednotenje uporabila tehnika vrtanja. V vseh primerih je šlo za oceno debeline in vrste depozitov znotraj zavarovanega spomenika. Strojna dela je vsakič izvajala druga ekipa. Prav tako so bili vsakič drugačni organigrami naročniško-izvajalskih razmerij. Identičen v vseh primerih je le premer jedra – 103 mm in suh način vrtanja. Uporabljeni so bili stroji teže med 3 in 6 tonami.

Celje, Mariborska cesta - IV. Etapa (sl. 4)

Obravnavan prostor: 700 m dolžine, ca 2 ha površine;
Število vrtin: 16;
Odstotek preverjene površine: 0,001%;
Povod za izvedbo del: rekonstrukcija ceste;
Debelina ocenjenih arheoloških plasti: med 1,75 do 2,5m;

Ključne ugotovitve:

1. Ugotovljen velik potencial v južnem območju. Po dotlej znanem bi naj predstavljal prazen zamočvirjen prostor. Izkazalo se je, da je bil urbaniziran v starejši fazi Celeje, zatem poškodovan s poplavo, v zadnji fazi pa prostor skeletnega grobišča.
2. Globina do 6 m na področju Teharskega podhoda – z izkopavanji je bil tu potrjen obrambni jarek. (Novšak, 2007, 28-29)

⁴ Lokacije v nadaljevanju podajam skrajšano. Podatki so povzeti po naslednjih poročilih: NOVŠAK M, 2005 Poročilo o arheološkem vrednotenju geoloških vrtin na lokaciji Celje, Mariborska cesta – IV. Etapa, – *Neobjavljeno, hrani ZVKDS OE Celje*; NOVŠAK M, VERBIČ T. 2007, Arheološko vrednotenje vrtin na lokaciji Ljubljana – Stanovanjska soseska Tribuna. – *Neobjavljeno, hrani ZVKDS OE Ljubljana*; NOVŠAK M, ŠINKOVEC A., VERBIČ T., 2008, Arheološko vrednotenje jedrnih vrtin na lokaciji »Mengeš-Osnovna šola« – *Neobjavljeno, hrani ZVKDS OE Ljubljana*; NOVŠAK M. 2008, Poročilo o arheološkem vrednotenju jedrnih vrtin na lokaciji Ljubljana-Tržnica (Garažna hiša pod Vodnikovim trgom). – *Neobjavljeno, hrani ZVKDS OE Ljubljana*; NOVŠAK M. 2008, Poročilo o arheološkem vrednotenju jedrnih vrtin na lokaciji Ljubljana-Kongresni trg. – *Neobjavljeno, hrani ZVKDS OE Ljubljana*.

4. Celje, Mariborska cesta – IV. etapa, tloris vrtin.

Vplivi na izvedbo nadaljnjih del:

- glede na definirano zgornjo koto plasti z arheološkim potencialom uskladitev z naročnikom in minimaliziranje posegov le v območjih, kjer gradbeni posegi segajo v arheološke plasti (Brišnik 2006, 18).
- zagotovitev primerne varovanja gradbišča (zagatnice na predelih predvidenih večjih globin)

Zaključki in ugotovitve:

- Interpretacijo in povprečno vrednotenje so izkopavanja skoraj v celoti potrdila.

- Glavna ovira pri izvedbi vrtin je bila razpoložljivost površine. Raziskave so se izvajale na glavni cesti ob popolni zapori, ki pa je bila zagotovljena le za dva dni. 16 vrtin za tako veliko področje je premalo, še posebej, ker gre za predel tik pred sotočjem Voglajne in Savinje z intenzivnim rečnim preoblikovanjem.

Ljubljana, Tribuna

Obravnavan prostor: 4000m²;

Število vrtin: 40;

Odstotek preverjene površine: 0,007%;

Povod za izvedbo del: stanovanjska gradnja;

Debelina ocenjenih arheoloških plasti: 1,21m;

Ključne ugotovitve:

1. Prepoznani antična in prazgodovinska plast,
2. Ugotovljeni ilovnate hodne površine
3. Nakazan velik potencial artefaktnega gradiva (ocena 140.000 kosov).

Vplivi na izvedbo nadaljnjih del:

- določitev parametrov za izkopavanja;
- na osnovi tipa sedimentov je bilo predvideno 29000 litrov vzorcev za mokro sejanje

Zaključki in ugotovitve:

- Izvajalec vrtnih del je izvajal vrtnanje po naročilu investitorja do globine -3 m, kar se je izkazalo za napačno, saj v devetih vrtinah nismo dosegli geološke podlage. Tako smo spregledali paleostrugo, kasneje odkrito pri izkopavanjih.
- Volumen izkopanih depozitov je za 13% presegel ocenjene količine, v glavnem zaradi spregledane struge. Podcenili smo prazgodovinske plasti, ki so se izkazale kot preostanek halštatskega naselja z več kot 300-letno kontinuiteto. Napačna ocena za ca 20%.

Mengeš, Osnovna šola

Obravnavan prostor: 4680m²;

Število vrtin: 9,

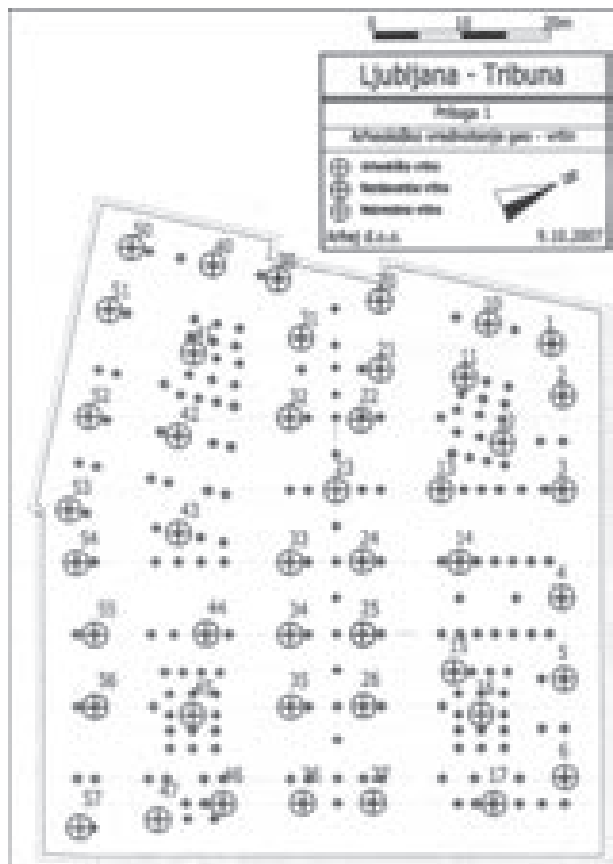
Odstotek preverjene površine: 0,002%;

Povod za izvedbo del: predvidena gradnja;

Debelina ocenjenih arheoloških plasti: 1,67m, na območju z arheološkim potencialom;

5. Mengeš, tloris območja raziskav.

6. Ljubljana, Tribuna, tloris območja raziskav

7. Ljubljana, Tržnica, tloris vrtin s prikazom ugotovljenega arheološkega potenciala..

Ključne ugotovitve: Zamejen obseg arheološkega potenciala, ki se od vznožja pobočja intenzivira do meje s poplavnim področjem.

Vplivi na izvedbo nadaljnjih del: uskladitev projekta, verjetno prestavljena gradnja na področje izven najdišča!

Zaključki in ugotovitve:

Gre za primer pravočasnega vrednotenja, ko investitor še ni s projektom dokončno določil posega, pač pa se po opravljeni oceni išče optimalna rešitev.

Ljubljana, Tržnica

Obravnavan prostor: 8000m²;

Število vrtin: 21;

Odstotek preverjene površine: 0,003%

Povod za izvedbo del: gradnja garažne hiše, izvedba projekta je v pripravi.

8. Ljubljana, Kongresni trg, tloris območja raziskav s terminskim načrtom.

Ključne ugotovitve:

Zelo številni so kostni ostanki in sledovi arhitekture tako v obliki zidov kot ruševinskih sedimentov.

Vplivi na izvedbo nadaljnjih del: izvedba arheoloških izkopavanj je v fazi priprave

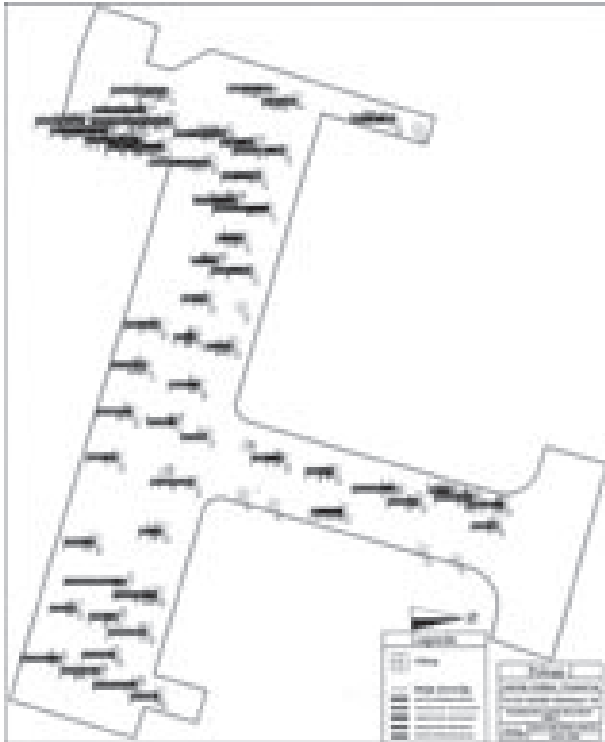
Zaključki in ugotovitve:

Obseg vrednotenja je bil prilagojen delovanju tržnice, tako da so se vrtanja s posebnimi dovoljenji izvajala le ob nedeljah. Zato je število nekaj manjše od zelenega.

Ljubljana, Kongresni trg

Obravnavan prostor: 7800m²;

Število vrtin: 53;

9. Ljubljana, Kongresni trg, tloris vrtin s prikazanim potencialom v presekih.

Odstotek preverjene površine: 0,007%;

Povod za izvedbo del: gradnja garažne hiše, ki je v fazi priprave na izvedbo.

Ključne ugotovitve:

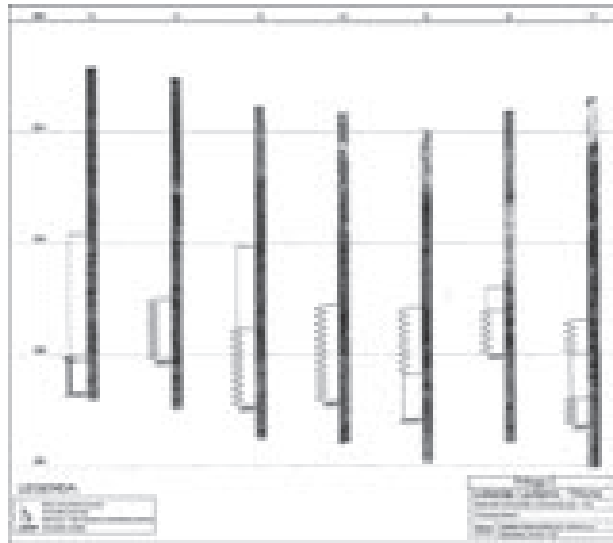
Z vrtinami pred severnim emonskim obzidjem ugotovimo presek obrambnih jarkov do globine -5,45m. Debeline arheoloških plasti so cenjene med 0,8 do 2 m. Jedra 62 vzorcev so vsebovala 1040 artefaktov, najdenih pri mokrem sejanju.

Vplivi na izvedbo nadaljnjih del: izvedba arheoloških izkopavanj je v fazi priprave

Zaključki in ugotovitve:

Optimiziran delovni proces. Raziskave smo prvič izvedli z lastno opremo.⁵ S tem je bila povečana operativnost, nujna za usklajen potek vrtanja z delovnim načrtom zaradi vnaprej dogovorjenega prometnega režima. Pri določanju globin vrtanja smo se prosto odločali, kje je morda primerno preveriti kakšen meter globlje ipd.

⁵ Z garnituro je upravljalo podjetje ER-TAC d.o.o., koordiniral pa jih je geovrtalni tehnik Robert Erjavec.

10. Ljubljana, Tribuna, presek linije ovrednotenih vrtin.

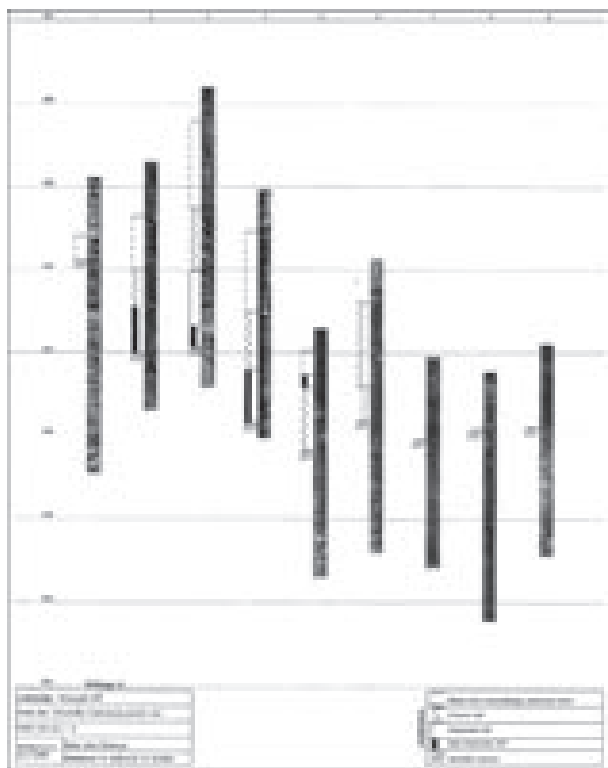
Prednosti in slabosti

Izbira jedrnega vrtanja za vrednotenje je lahko modra odločitev. Vrtanje sicer ne šteje med nedestruktivne metode, vendar pa je odstotek uničenja depositov, ki pri posegu nastanejo, minimalen. V primeru Kongresnega trga, ki je optimalno izveden in upamo, da tudi pravilno ovrednoten, je segel do 0,007%, v ostalih primerih je delež uničenja celo še manjši.

S smotrno uporabo tehnologije (spreminjanje globin po potrebi, lociranje vrtin) in s primerno ekipo (nujna je prisotnost arheologa in geologa specialista) metoda zagotavlja visok odstotek v zanesljivosti ovrednotenja. Beleženje znotraj sistematčne mreže vrtin omogoča tridimenzionalno prostorsko distribucijo arheoloških pokazateljev in rekonstruiran paleorelief. Konservatorji na osnovi teh ocen enostavneje postavljajo izhodišča za predpisovanje nadaljnjih postopkov raziskav.

Metoda vrtanja je zlasti primerna za delo v mestnem okolju, že zaradi same logistične izvedbe delovnega postopka. Mehanska tehnika omogoča relativno enostaven preboj skozi zgornje asfaltne ali betonske površine ter tudi preboje skozi zidove, ne da bi bili slednji ob tem povsem porušeni. Nekaj težav se pojavlja pri vrtanju v prodnate sedimente zaradi posuivanja sten.

V ruralnih okoljih je dostopnost površin s težko mehanizacijo včasih problematična in zahteva dodatna dovolje-

11. Mengeš, presek ovrednotenih vrtin.

nja lastnikov. Uporabnost vrtanja v tovrstnih okoljih se kaže zlasti na območjih intenzivne aluvialne ali kolvialne aktivnosti ali antropogenega prekrivanja tal (deponije, nanašanje zemljine ipd.).

Za konec še primerjava z drugimi tehnikami vrednotenja. V primerjavi s sondiranjem je, ob izhodišču enakega stroška, prednost vrtin zaradi krajšega časa izvedbe in večjega pokritja obravnavanega območja s precej manjšim uničenjem. Pri tem velja omeniti, da je k predhodnemu vrednotenju potrebno pristopiti z upoštevanjem možnosti, da lahko investitor kasneje zaradi novih dejstev odstopi od predvidenega posega. Zato je toliko bolj smiselno omejiti dimenzije posega predhodnih raziskav zgolj na nujno potreben obseg.

Geofizikalne tehnike omogočajo primerljivo pokritje površine v prav tako kratkem času in imajo prednost, ker so povsem nedestruktivne. Vendar je njihova uporabnost omejena na prepoznavanje zgolj določena tipa ostalin (predvsem arhitektura). Vrtine pa z vpogledom v sestavo sedimentov in pridobljenim arheološkim gradivom

nudijo verodostojno podlago za celovitejše vrednotenje. Obe tehniki v urbanem okolju omejujejo komunalni vodi. Kljub temu se vrtine lahko izvedejo s potrebnim odklikom iz predvidenega rastra, kar pa ne velja za vse geofizikalne tehnike.

Zahvala

Pričujoči zapis je plod večletnega dela ekipe sodelavk in sodelavcev, katerim gre moja pohvala. Zahvaljujem se vztrajnim fantom Matetu, Mateju in Dejanu, ki so osvojili termin »rok za oddajo poročila« in grafično opremljali poročila običajno do svetle zore. Ani in Janezu pa za pogum, da sta jo ucvrla na Nizozemsko in se od tam vrnila z mašino.

Literatura

BRIŠNIK, D. 2006, Celje. *Varstvo spomenikov* 42/02, Poročila, 18-19.

CANTI M. G., MEDDENS F. M. 1998, Mechanical Coring as an Aid to Archaeological Projects. *Journal of Field Archaeology*, Vol. 25, No. 1, 97-105.

CARVER M., con contributo di BROGIOLO G.P. 2003, Archaeological value and evaluation. *Manual per l'Archeologia* 2, S.A.P. Societa Archaeologica Padana s.r.l., Mantova.

COLEMAN R., EYDMANN S. 2004, *Development and Archaeology in Historic Towns and Cities*. Technical Advice Report. TAN 27.

DAVIES M.J., GDANIEC K.L.A., BRICE M., WHITE L., 2004, *Mitigation of Construction Impact on Archaeological Remains*. Volume 1: Main Report. English Heritage.

LAZAR I. 2000, *Predhodne arheološke raziskave na Mariborski cesti v Celju*. Poročilo. – neobjavljeno, hrani ZVKDS OE Celje.

MEKVAD (Zakon o ratifikaciji evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (spremenjene)), 1999, *Uradni list RS št. 24/99*.

NOVAKOVIĆ P., GROSMAN, D., MASARYK R., NOVŠAK M., 2007, *Minimalni standardi izkopavalne dokumentacije: pregled stanja in predlogi standardov*. Študija MK RS.

NOVŠAK M., GASPARI A., KREMPUŠ R., KRAJŠEK J. 2004, Mariborska cesta v Celju, III. etapa obnove : poročilo o izvajanju zavarovalnih arheoloških izkopavanj v letih 2003 in 2004 /, Arhej d.o.o., 2004. - 142 str.: ilustr.

NOVŠAK, M. 2007, Celje. *Varstvo spomenikov* 43, Poročila, 28-39.

Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Celje, - *Uradni list SRS, št. 28/86*.

PLESTENJAK A., GASPARI A., FIRŠT S. 2003b, *Arheološko sondiranje na trasi 3. etape obnove Mariborske ceste v Celju – podvoz pod železnico – jug; poročilo – neobjavljeno, hrani ZVKDS OE Celje.*

PLESTENJAK A., JOSIPOVIČ D., KREMPUŠ R., FIRŠT S. 2003a, *Arheološko sondiranje na trasi 3. etape obnove Mariborske ceste v Celju – podvoz pod železnico – sever. Poročilo. – neobjavljeno, hrani ZVKDS OE Celje.*

STEIN, J.K. 1986, Coring Archaeological Sites. *American Antiquity*, 51(3), 1986, 505-527.

STEIN, J.K. 1991, Coring in CRM and Archaeology: A reminder. *American Antiquity*, 56(1), 138-142.

ZRud (Zakon o rudarstvu) 1999. – *Uradni list RS, št. 56/99* in dopolnitve *Uradni list RS, št. 110/02, 115/0, 46/04, 98/04, 68/08*.

ZVKD-1 (Zakon o varstvu kulturne dediščine) 2008. - *Uradni list RS, št. 16/08*.

Kje so meje slovenske arheologije? O posrednjeveških arheologijah v Sloveniji

The Limits of Slovenian Archaeology? Post-medieval Archaeologies in Slovenia

© Benjamin Štular

V prvih desetletjih po drugi svetovni vojni, ko se je slovenska arheologija vzpostavljala kot samostojna veda¹, je bila v pomanjkanju boljših kriterijev ena od meja arheologije postavljena časovno. Najnatančneje jo je postavil Jože Kastelic, ko je problematiziral zgodnesrednjeveško arheologijo, v leto 1102². V takratnih okoliščinah je bila ta meja smiselna, že nekaj časa ne več³.

Toda vprašanje, kam mejo prestaviti, je marca leta 2008 dobilo svoj odgovor, ne da bi si ga slovenska arheologija sploh resneje postavila. Takrat je namreč stopil v veljavo nov zakon o varstvu kulturne dediščine, ki je arheološko javnost na tem področju prehitel. Med tem, ko se visoko in poznosrednjeveška arheologija šele počasi uveljavlja in diskusije o pomenu in smiselnosti arheologije obdobja po srednjem veku nismo niti pričeli, je slednja nenadoma postala dejstvo. Zakonsko predpisano dejstvo!

V luči tega smo se avtorji spodnjih prispevkov odločili, da predstavimo nekatere poglede na problematiko. Na prvo oviro smo naleteli že pri načrtovanju dela. Večini med nami namreč arheologija obdobja po srednjem veku ne sodi med osnovne delovne naloge. Glavna značilnost in temeljna pomanjkljivost tovrstne arheologije je namreč ta, da ni institucionalizirana. Kolikor nam je znano, v Sloveniji ni nobenega kustosa za arheologijo obdobja po srednjem veku (muzealski pogled predstavlja Tomaž Nabergoj), niti raziskovalca, ki bi se posvečal izključno tej temi. Posledično so arheologi, odgovorni za varovanje arheološke dediščine "na terenu", za ohranjanje te dediščine popolnoma neopremljeni. Spodbudno pa je, da je ta arheologija vključena v izobraževalni proces saj je del predmeta Arheologija mlajših obdobja.

Iz zgornjih vrstic je razvidna problematika časovne (ne)zamejenosti, s katero se je spopadla Katarina Predovnik. Ključne dele zakonodaje, tako v veljavnem zakonu kot tudi v starejših, predstavlja Barbara Nadbath.

1 Novaković, P. 2002, Refleksija o treh esejih. *Arheo* 22, 83-90, citat na strani 87.

2 Kastelic, J. 1965, Nekaj problemov zgodnesrednjeveške arheologije v Sloveniji. - *Arheološki vestnik* 15-16, 109-124, citat na strani 110.

3 Mirnik Prezelj, I. 1998, Slovenska zgodnesrednjeveška arheologija med preteklostjo in sedanjostjo - pogled z "Zahoda". - *Arheološki vestnik* 49, 374-382.

Rdeča nit prispevkov, ki jih objavljamo na tem mestu, je odsotnost sistematičnega zbiranja podatkov o arheologiji obdobja po srednjem veku v preteklosti. In ravno pri varovanju te arheološke dediščine je potrebnih še toliko več podatkov, da se sprejme odločitev o režimu varovanja. Zakaj? Količina tovrstne arheološke dediščine po našem mnenju presega količino dediščine vseh ostalih arheoloških obdobja. Seveda konkretnih podatkov za Slovenijo o tem ni, toda do te ocene nas pripelje že preprost izračun: manjša starost prinaša boljšo ohranjenost, večja gostota poselitve večje število najdišč. Te dediščine je verjetno toliko, da je v realnih razmerah ni možno v celoti varovati, o čemer piše Barbara Nadbath.

In tako se vrnemo k podatkom, katerih odsotnost je tako očitna. Če torej želimo slovenski arheologi v prihodnjih nekaj letih vzpostaviti osnovne pogoje za varovanje arheološke dediščine obdobja po srednjem veku, kot to nalaga zakon, moramo v zelo kratkem času zagotoviti čim večjo količino podatkov. Ko se arheologi znajdemo pred takšno nalogo, sežemo po različnih nedestruktivnih metodah: ekstenzivni terenski pregledi, geofizikalna prospekcija, tehnike daljinskega zaznavanja. Glede na obsežnost naloge se ta nabor pravzaprav skrči predvsem na slednje, o čemer pišem sam.

Andrej Gaspari predstavlja specifično zvrst, arheologijo bojišč, ki pa je v Sloveniji zagotovo najbolj aktualna. Slednjo tako morda lahko vidimo ne kot trn v peti, temveč priložnost, da se arheologija v očeh nestrokovnih javnosti uveljavi kot družbeno aktualna veda.

Še ena rdeča nit, ki veje iz zgornjih vrstic, je neenotnost poimenovanja teme. Obširneje o tej problematiki piše predvsem Katarina Predovnik, na kratko pa lahko povzamemo, da so poimenovanja odvisna od konteksta oziroma vsebine.

Ozrmo se po izrazih, ki so na voljo. Izraz *historična arheologija* se v evropski arheologiji ni uveljavil, saj bi si pod tem pojmom zlahka predstavljali tudi na primer rimsko epigrafiko. Nekatere izraze, kot na primer *industrijska arheologija* ali *kolonialna arheologija*, lahko slovenimo brez zadržkov, vendar gre za podpomenke, ki so vezane na specifično temo. Podobno kot na primer uporabljamo izraz *rimski provincialna arheologija*.

Nasprotno pa je izraz *arheologija mlajših obdobj* že kako desetletje v rabi tako, da zajema visoko in pozno-srednjeveško arheologijo kot tudi arheologijo obdobj po srednjem veku.

Položaju, v katerem smo se znašli slovenski arheologi, se zdi primeren izraz *posrednjeveška arheologija*. Preprosto zato, ker združuje vse, česar doslej (večinoma) nismo obravnavali kot "pravo" arheologijo. Vendar ta pojem (ang. *postmedieval archaeology*) v angleško govorečih okoljih ne obsega arheologije najnovejšega časa. Tam so pričeli za slednjo uporabljati izraz arheologija sodobnosti (ang. *contemporary archaeology*). Izraz *posrednjeveška arheologija* je problematičen tudi zaradi enoznačnosti. Slovenska predpona *po* ni tako povedna, kot angleška *post*, hkrati pa je v angleškem izrazu predpona zvezana s še eno besedo latinskega izvora. Slovenska raba *postsrednjeveški*, ki jo občasno zasledimo, pa je jezikovno neprimerna.

Če se ozremo po izrazoslovju slovenske arheologije, ne najdemo ustaljene rabe izrazov kronološkega pomena s predpono *po*. Tako izrazov, kot bi bili na primer *poneolitski*, *polatenski*, *poantični*, *porimski* ne poznamo. Občasno sicer naletimo na uporabo predpone *pred*, na primer *predrimski*, ne pa na primer *predneolitski*, *predhalštatski*, *predželeznodobni* in tudi ne *predsrednjeveški*⁴.

Ostane nam še možnost uporabe izrazov srednjeveška, novoveška in arheologija moderne dobe. Takšno rabo lahko utemeljujemo z ustaljeno delitvijo obdobj tako v zgodovini kot tudi v arheologiji, kjer že imamo prazgodovinsko, antično in seveda zgodnesrednjeveško arheologijo. V zgodovini je povsem ustaljena raba pojmov za obdobja kot so srednji vek, novi vek, moderna doba. V tem primeru bi torej za arheologijo obdobj po srednjem veku, ki smo jo skladno z zakonom dolžni ohranjati, uporabljali pojma *novoveška arheologija* in *arheologija moderne dobe*. A tudi ta raba je le nekakšna zasilna rešitev, saj se ne sklada z nekaterimi širšimi koncepti glede periodizacije obdobj. Tema izrazoma bi morali dodati še izraz *arheologija sodobnosti*, ki bi opisoval študij materialne kulture "neposrednih sodobnikov", kot se je izrazila Katarina Predovnik.

Potrebno je poudariti, da se z isto problematiko soočajo tudi v drugih državah in jezikih, kjer sta izrazoslovje in predvsem vsebina ravno tako nedorečena in pač posledica specifičnega razvoja v posameznem primeru.

Po takšnem pretresu problematike, nam na tem mestu preostane le dvoje. Poudariti, da so predlagani izrazi začasna rešitev, stvar dogovora in celo subjektivne presoje, ki naj bo v prihodnje tema diskusije. Šele, ko bomo dali pojmom vsebino, bomo lahko dorekli izrazoslovje.

Do nadaljnega predlagam rabo vseh pojmov, ki pa jih lahko definiramo nekoliko podrobneje.

Izraz *arheologija mlajših obdobj* označuje vse arheologije, ki preučujejo obdobja mlajša od tistega, kar je predmet zgodnesrednjeveške arheologije. Uporablja se predvsem v povezavi z univerzitetnim učnim predmetom, kjer so ta obdobja združena.

Izraz *posrednjeveške arheologije* označuje arheologije obdobj po srednjem veku in se uporablja predvsem tam, kjer je potreben skupen izraz, bodisi za obdobja *novoveške arheologije*, *arheologije moderne dobe* in *arheologije sodobnosti*, bodisi za številne tematsko opredeljene arheologije kot so na primer *arheologija bojišč* ali *industrijska arheologija*, *arheologija kolonializma* ipd.

⁴ Del besedila o rabi izrazov sem povzel po korespondenci s Tomažem Nabergojem.

Nova obzorja: arheologija mlajših obdobj

New Horizons: Archaeology of the Later Periods

© Katarina Predovnik

Izvleček: Avtorica predstavlja različne vsebinske in časovne opredelitve arheoloških raziskav novejšje preteklosti. Oriše ključne koncepte, teoretske usmeritve in raziskovalne cilje historične arheologije, ki proučuje zgodovinski razvoj modernega sveta s soočanjem materialnih, pisnih in celo ustnih virov. Opozori tudi na pomanjkljivosti novega slovenskega Zakona o varstvu kulturne dediščine, ki raziskovalnega dometa arheologije mlajših obdobj ne upošteva v celoti.

Ključne besede: arheologija mlajših obdobj, historična arheologija

Abstract: The author presents the various conceptual and chronological definitions of the archaeological study of the recent past. She sketches the key concepts, theoretical directions and research goals of historical archaeology which studies the evolution of the modern world using both material and documentary evidence, and even oral history. Furthermore, the new Slovenian Cultural Heritage Protection Act is discussed regarding its incomplete understanding of the research scope of the archaeology of later periods.

Keywords: archaeology of later periods, historical archaeology

Uvod: o imenih in njihovi vsebini

Preberi si ime! Kaj je ime?

To, čemur roža pravimo, dišalo

bi prav tako lepo z imenom drugim...

(William Shakespeare, Romeo in Julija, II-2;
prevod Oton Župančič)

Pred leti je Charles E. Orser mlajši, eden najvidnejših predstavnikov severnoameriške historične arheologije, v svojem učbeniku arheologijo opredelil kot »sistematičen študij ljudi v preteklosti«, historično arheologijo pa kot »arheologijo bolj nedavne preteklosti« (Orser 2004b, 4–5; prva izdaja 1995). In če arheologija proučuje preteklost, če je prav »historičnost« njeno temeljno določilo, tedaj se nam zastavlja ključno vprašanje, namreč, kdaj se preteklost in s tem delovno polje arheologije začne? Pred tisoč leti? Pred petstotimi, stotimi ali morda petdesetimi leti? Včeraj? Ali morda celo že ta hip? Meja med preteklostjo in sedanjostjo je problematična, saj jasne ločnice med njima ni. Preteklost je bistveni konstituent sedanjosti, ki je pravzaprav zgolj bežno stičišče med prihodnjim in minulim. Osebne in kolektivne identitete so osnovane na minulem, imajo časovno globino, ki preteklost, zgodovino v najširšem smislu, neločljivo povezuje s sedanjostjo. Materialne ostaline preteklosti so fizični, čutno zaznavni most med sedanjostjo in preteklostjo (Lowenthal 1985, xxiii) in so obenem sidrišča sodobnih identitet. Materialna kultura je fizična manifestacija tega, kar ljudje počnemo, mislimo in čutimo, in njeno proučevanje je enako pomembno za razumevanje sedanjosti in preteklosti. Številni arheologi si zato že dolgo več ne postavljajo časovnih omejitev in se – opremljeni s celotnim

arzenalom konceptualnih in metodoloških orodij, ki jih je veda razvila v svoji dvestoletni zgodovini – brez zadrege lotevajo študija materialne zapuščine ne le naših babic in dedov marveč tudi naših neposrednih sodobnikov (McAtackney et al. 2007).

Poimenovanja in z njimi povezane vsebinske opredelitve arheologije novejšega časa se med seboj pogosto precej razlikujejo. Najbolj široko razširjen pojem je – predvsem v nekdanjih kolonialnih deželah – tako imenovana »historična arheologija«. V širšem smislu izraz označuje vsakršno arheološko proučevanje najdišč in ostalin iz časa, dokumentiranega z zgodovinskimi, pisnimi viri, torej tudi arheologijo antičnih civilizacij starega sveta, srednjeveške Evrope ipd. (Schuyler 1970; Andrén 1998).

V nekdanjem kolonialnem svetu se takšno razumevanje historične arheologije večinoma ujema s časovno opredelitvijo v smislu pokolumbovske arheologije (Orser 2007, 26), arheologije kolonialnega obdobja. Evropski kolonisti so v ta okolja med drugim vpeljali tudi uporabo pisave kot orodja politične in družbene dominacije in mehanizma družbenega nadzora. Domorodne skupnosti, tudi tiste, ki so tehnologijo pisanja sicer že razvile, je pred prihodom Evropejcev praviloma niso uporabljale v tolikšni meri in na takšen način kot kolonialna oblast, zato tudi pisni viri, ki so ohranjeni iz predkolonialne dobe, niso resen konkurent sporočilnosti arheoloških virov.

Metodološko specifično historične arheologije nekateri raziskovalci poudarjajo z uporabo sintagem »dokumentarna arheologija« (Beaudry 1993) ali tudi »z besedili podprta arheologija« (Little 1992). Še nekoliko širšo metodološko vključevalnost predpostavlja pojem »etnoarheologija«, ki označuje metodološko in interpretativno prepletanje štu-

dija ne le arheoloških (materialnih) in zgodovinskih (pisnih) marveč tudi etnoloških (ustnih) virov pri obravnavi ostalin iz bližnje preteklosti (Adams 1977).

Izraz historična arheologija lahko razumemo še drugače, kot arheologijo s posebno teoretsko naravnostjo, arheologijo, ki se izrecno označuje za zgodovinsko vedo. V tem primeru historična arheologija ni opredeljena časovno marveč po svojem pristopu. Pretekle družbe obravnava historično, svoje pojasnitve gradi na razumevanju specifičnih zgodovinskih kontekstov in dinamik, in ne v iskanju statičnih struktur, rigidnih sistemov in obče veljavnih zakonitosti (Predovnik 1995, 26). Epistemološko in metodološko je takšno historično arheologijo nedavno poskušal utemeljiti nemški arheolog Sören Frommer (2007).

Vsebinsko jasneje poskušajo predmet in cilje arheologije novejšje preteklosti označiti poimenovanja, kot so arheologija modernega sveta (Orser 2004a), globalna historična arheologija (Orser 2007) ali še ožje arheologija kapitalizma (Leone 1995; Johnson 1996), industrijska arheologija (Casella, Symonds 2005), arheologija kolonializma (Lyons, Papadopoulos 2002) in podobno. Osnovna premisa teh opredelitev je generična zveza med zgodovinskim razvojem v minulih petih stoletjih in sodobnim globalnim in s kapitalističnimi razmerji prežetim svetom. Po koncu srednjega veka je evropska ekspanzija v nova okolja svet povezala v tesno prepletano celoto. Za to, tako imenovano moderno, dobo so značilne tri ključne poteze: kapitalizem, kolonializem in potrošništvo (Newman et al. 2001). Arheologija moderne dobe je torej arheologija modernega sveta, ne toliko v časovnem smislu kot v smislu arheologije procesov modernosti (Hall, Silliman 2006a, 2).

V Evropi se izraz historična arheologija uporablja le redko, bolj razširjeni sta oznaki arheologija zgodnjega novega veka ali posrednjeveška arheologija.

V slovenski arheologiji poleg naštetih pojmov poznamo še izraz »arheologija mlajših obdobij«. Nastal je v akademski sferi, ko je bil na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani leta 1991 v študijski program vpeljan predmet arheologija mlajših zgodovinskih obdobij. Čez nekaj let je bil iz imena predmeta izpuščen pridevnik zgodovinskih, saj bi bilo nesmiselno razločevati med srednjeveško in kasnejšo arheologijo kot zgodovinsko ter denimo klasično ali rimsko arheologijo kot ne-zgodovinsko. Poleg tega je vsakršna arheologija, če arheologijo razumemo kot proučevanje človekove

preteklosti in če zgodovino razumemo kot zgodbo o človekovi preteklosti, zgodovinska (Predovnik 1995, 11).

Sintagma mlajša obdobja je skorajda prazen pojem, fluiden in nestabilen, razumljiv le v razmerju do tradicionalnega pojmovanja arheologije kot nekakšne opozicije zgodovinopisja, od katerega jo loči kronološka ločnica, na slovenskem prostoru postavljena v čas okoli leta 1000 n. št. Mlajša obdobja so torej tista, ki sledijo zgodnjeresrednjeveškemu, tradicionalni domeni arheologije.

Izraz »mlajša obdobja« v drugih jezikovnih okoljih sicer poznajo, v angleščini npr. kot »archaeology of later periods«, a ga uporabljajo le izjemoma. Reči moramo, da se tudi v slovenski arheologiji doslej ni širše uveljavil. Njegova izbira ter vztrajanje, da študijski predmet poimenujemo s to sintagmo, in ne denimo z natančneje opredeljivimi izrazi kot npr. arheologija poznega srednjega in novega veka, nista naključna: menimo, da je čar in epistemološka prednost poimenovanja arheologija mlajših obdobij prav njegova kronološka izmuzljivost. Izraz predpostavlja kronološko zamejitev navzdol, ne da bi to spodnjo mejo natančno opredeljeval (arheologija obdobja, mlajših od česa?), navzgor pa časovne meje niti implicitno ne daje slutiti. Takšna opredelitev omogoča svobodno izbiranje časovnih, in ne zgolj časovnih, meja v skladu z raziskovalnimi cilji in strategijami, ne da bi jih že vnaprej določala (Predovnik 1995, 11).

Iskanje identitete:

cilji arheologije mlajših obdobij

Cilj arheologije ni zanesljiva vednost o preteklosti sama na sebi, temveč zanesljiva vednost o preteklosti, ki je družbeno odzivna v sedanosti.

(Hodder 1991, 30)

Podobno, kot se razlikujejo poimenovanja in osnovne vsebinske opredelitve arheološkega raziskovanja novejšje preteklosti, se vsaj v podrobnostih razlikujejo tudi predstave raziskovalcev o tem, kakšen naj bi bil namen in cilj njihovega dela. Prav tu se skriva kleč, kako sploh utemeljiti, osmisлити in nenazadnje upravičiti specifično arheološki študij »zgodovinskega« časa. Pri tem nikakor ne želimo podleči skušnjavi pojasnjevanja in utemeljevanja ločnic in povezav med arheologijo in zgodovino, (histo-

rično) antropologijo, etnologijo, umetnostno zgodovino, arhitekturno zgodovino in drugimi vedami. O tem je bilo zapisanega že dovolj (prim. Nabergoj 1995; Predovnik 1995; Predovnik 2000).

V svoji knjigi »Historična arheologija« je Barbara J. Little cilje historične arheologije opredelila takole: 1. ohranjanje in interpretiranje najdišč, 2. dopolnjevanje in kritika zgodovine, kot jo poznamo skozi pisne vire, 3. rekonstruiranje načinov življenja, 4. izboljšanje arheoloških metod, 5. razumevanje modernizacije in globalizacije (Little 2007, 22). Sledimo kar njeni shemi:

1. Ohranjanje in interpretiranje najdišč

Vsakršno arheološko proučevanje materialnih ostalin je namenjeno tako pridobivanju novih spoznanj o preteklosti kakor tudi ohranjanju materialne dediščine človeštva. Sodobni človek vse hitreje in vse bolj radikalno posega v svoje življenjsko okolje ter ga nepovratno spreminja. To je sicer značilno za vse človeške družbe, toda v sodobnem kapitalističnem svetu sta hitrost in daljnosežnost teh sprememb postali komaj še dojemljivi. Vsak dan se soočamo s kalejdoskopskimi menjavami snovne, fizične stvarnosti, z izgubo oprijemljivih ostankov preteklosti, okoli katerih tkemo svoje osebne in kolektivne identitete. Dediščina preteklosti, ne le oddaljene, neznane in tuje preteklosti marveč tudi naše neposredne, doživete preteklosti, v imenu napredka nenehno izginja pred našimi očmi. To erozijo spomina pogosto doživljamo kot zelo osebno izgubo. Zgodovinopisje in arheologija služita fiksiranju, objektiviranju in memorializaciji preteklosti, kar nam omogoča, da se z izgubo soočimo in jo sprejmemo. Imata torej terapevtsko vlogo (Buchli 2007, 116–117).

Zelo načelna naloga arheologije, da skrbi za ohranjanje materialne dediščine človeštva pred uničenjem in dokončno izgubo, ni lahko uresničljiva. Arheološka dediščina je v svojem bistvu unikatna. Tudi izdelki masovne, serijske proizvodnje, navidezno povsem enaki tisočem drugih takšnih izdelkov, so lahko glede na dani arheološki kontekst, v katerem nastopajo, po svoji sporočilnosti enkratni. Vsi materialni ostanki ljudi so v najširšem smislu legitimen arheološki vir, pot do razumevanja preteklosti in nenazadnje tudi sedanjosti. V tem pogledu se materialna zapuščina kamene dobe in šestnajstega ali celo enaindvajsetega stoletja prav nič ne razlikujejo med seboj.

Seveda pa vseh materialnih ostalin ne moremo niti raziskati niti ohraniti. Nujno je torej oblikovati pragmatične kriterije izbire, opredeliti, kaj je (arheološka) dediščina, kaj ohranjamo in zakaj (Gelichi 2007, 10).

2. Dopolnjevanje in kritika zgodovine, kot jo poznamo skozi pisne vire

Leta 1991 je ameriški arheolog James Deetz o vlogi historične arheologije v razmerju do zgodovinopisja zapisal: »Arheologija vsekakor lahko omogoči uvide v zgodovinske procese, ki jih pisni viri preprosto ne ponujajo. Historična arheologija se ukvarja z nenamernim, nezaveznim, s svetovnim nazorom in mentaliteto posameznika. Omogoča nam spoznati, kako so vsi ljudje, in ne le majhna skupina pismenih, organizirali svoja fizična življenja. Če bomo proučevali le pisne vire, naj so še tako bogati in podrobni, bodo naše ugotovitve odražale le zgodbo male manjšine iztirjenih, bogatih belih moških in komaj kaj drugega« (Deetz 1991, 6).

Izjava je postala antologijska in večina historičnih arheologov je trdno prepričanih, da je poslanstvo (historične) arheologije, da razkriva »luknje« v zgodovini, pomenljive odsotnosti, utišane glasove revnih, zatiranih, brezpravnih ali nepismenih, ki v pisnih dokumentih ne nastopajo. Toda mnenje, da lahko pisne in materialne vire zgolj seštejemo, uskladimo in sestavimo v celovito sliko preteklosti, je naivno in v osnovi zgrešeno. Arheološki in dokumentarni viri niso ekvivalentni, niso zgolj preslikava iz materialnega v nematerialno in nazaj. Pogosto se zdi, da si nasprotujejo. V vsakem primeru je kritičen študij različnih podatkov smiseln, saj nas vodi k zastavljanju vedno novih vprašanj in k bolj kompleksni, pluralni podobi preteklosti (Little 2007, 29, 62).

Deetzevo pojmovanje pisnih virov kot izkrivljene podobe minule realnosti, ki jo je ustvarjala elita, je močno vplivalo na ameriško historično arheologijo. Kako naivno in samoomejevalno je takšno odrekanje sporočilnosti pisnemu na račun materialnega ter popolno neupoštevanje sodobnega zgodovinopisja, ki »utišane glasove« razbira s kritično analizo in interpretacijo prav teh omalovaževanih besedil, je nedavno opozoril John Moreland (2001, 98–119). Tudi besedila so rezultat kulturnih in družbenih praks istih družb, ki so ustvarjale in uporabljale druge artefakte. In nenazadnje so tudi besedila artefakti, katerih snovno naravo je potrebno obravnavati na enak način kakor denimo snovnost lončenih črepinj ali železnih orodij.

Mnenje, da so arheološki viri sami na sebi objektivna in neproblematična odslkava vseh vidikov nekdanje stvarnosti, je naivno in poenostavljeno. V sebi skriva implicitno pojmovanje arheologije kot nekakšne preslikave Rankejevega koncepta zgodovinopisja, v empiricističnem smislu kopičenja dejstev, ki naj bi razkrila preteklost, »kakršna je resnično bila«. Utvara je dvojna: prvič, dokončna podoba »resnične« preteklosti je tako za zgodovinarje kakor tudi za arheologe nedosegljiv cilj; naj si še tako prizadevno raziskujemo, nikoli ne bomo imeli pred seboj celote nekdanje stvarnosti. In drugič, ene same, dokončne podobe preteklosti sploh ne more biti, saj se tudi dojemanje lastne zgodovinske sedanosti med sodobniki razlikuje. Družbeno življenje ljudi se odvija v okvirih kulturno pogojenih nazorov in verovanj, in to velja tako za ljudi, ki jih proučujemo, kakor tudi za naše lastno znanstveno delovanje v danem zgodovinskem trenutku.

Historična arheologija je enakovredna in potrebna partnerka zgodovinopisja, saj lahko pomembno prispeva k spoznavanju in izražanju različnih vidikov preteklosti, tudi skritih, zanikanih in travmatičnih. Na ta način prispeva k oblikovanju inkluzivne, multivokalne zgodovine, ki priznava vrednost življenja vsakega in vseh ljudi. S preizpraševanjem podatkov o preteklosti, o začetkih in razlogih za posamezne pojave, arheologija prispeva k zavesti, da zgodovina ni neizbežna ali vnaprej določena marveč je rezultat tako preišljenih kot tudi naključnih izbir in odločitev ljudi v vsakokratnih zgodovinskih okoliščinah (Little 2007, 149).

3. Rekonstruiranje načinov življenja

Rekonstrukcija ali, bolje rečeno, spoznavanje in proučevanje nekdanjih kultur in načinov življenja je neposredni rezultat arheološkega dela. Odkrivanje materialnih ostalin je več kot le način, kako preteklosti nadeti otipljivo podobo in jo napraviti dostopnejšo emocionalno-doživljajskim soočenjem laične publike z minulim, je več kot le pridobivanje relikvij, ki sooblikujejo identitete posameznikov in skupnosti (prim. Lowenthal 1985, 238–249). Arheološki zapis je rezultat družbenega delovanja ljudi v preteklosti in je kot tak legitimen spoznavni vir.

Primarne arheološke raziskave so detajlne, razkrivajo podrobnosti in raznolikosti, posamezna najdišča, posamezne artefakte ter njihove medsebojne povezave. Charles E. Orser mlajši jih je primerjal s koncepti zgodovine

vsakdanjika in mikrozgodovine, s pristopi tako imenovane zgodovine od spodaj, ki so se v zgodovinopisju razvijali posebno v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Toda lokalna, mikro raven je prepletana z makro ravni globalnih procesov, zato je za razumevanje konkretnih izrazov in posebnosti kultur v mlajših obdobjih nujno razumevanje njihovih povezav z globalnimi družbeno-ekonomskimi pojavi in sistemi (Orser 2007).

4. Izboljšanje arheoloških metod

V sedemdesetih letih dvajsetega stoletja so ameriški arheologi poskušali historično arheologijo iztrgati iz domene zgodovinskih raziskav in jo tesneje povezati z antropološko usmerjeno prazgodovinsko arheologijo, ki jo je takrat obvladovala paradigma tako imenovane nove ali procesne arheologije (South 1977; Rahtz 1983; Hodges 1982). Historična arheologija naj bi bila nekakšen etnoarheološki laboratorij (prim. Adams 1977), ki bi s kombiniranjem arheoloških, pisnih in ustnih virov omogočal preverjanje arheoloških hipotez, izgradnjo pojasnitvenih modelov in preverjanje ter izboljšave arheoloških metod. Pisni in ustni viri naj bi omogočali zunanjo, neodvisno kontrolo tez, utemeljenih na interpretacijah diagnostičnih vzorcev artefaktov. Tako naj bi historična arheologija predvsem služila eksperimentalnemu preverjanju konceptov in metod prazgodovinske arheologije.

Projekt »nove« historične arheologije je temeljil na ključni premisi procesne arheologije, da je mogoče formulirati splošno veljavne zakonitosti človeškega vedenja. Ta je kasneje doživela hude kritike in danes nihče več ne razmišlja o tem, da je značilne artefaktne vzorce na najdišču iz kolonialnega obdobja mogoče preprosto interpretirati na podlagi ohranjenih arhivskih virov, nato pa ugotovljene vedenjske vzorce ali družbene strukture uporabiti kot pojasnitveni model za interpretacijo sorodnih artefaktov vzorcev na prazgodovinskih najdiščih. Kljub temu številni historični arheologi še danes svoje poslanstvo vidijo prav na področju razvoja metod arheološke analize in interpretacije.

5. Razumevanje modernizacije in globalizacije

Historični arheologi proučujejo moderni svet in njegove korenine vidijo v dobi prehoda med modernim in srednjeveškim, med fevdalnim in kapitalističnim redom.

Modernost naj bi imela svoj izvor v Evropi in naj bi se rojevala iz renesančne mentalitete v kolonialnih soočenjih med evropskimi in zunajevropskimi kulturami (Johnson 2007, 21).

Historična arheologija proučuje velike teme moderne dobe, ki določajo tudi našo sodobno družbo in kulturo: kolonializem, evrocentrizem, kapitalizem, industrializem, potrošništvo, urbanizem, znanost, sekularizem, internacionalizem, institucionalni nadzor, vojaško moč, ideologijo spolov, pismenost, verske inštitucije in drugo (Little 2007, 46).

Proučevanje korenin in razvoja kapitalizma kot ekonomskega sistema in kompleksnega omrežja družbenih odnosov je v samem žarišču historične arheologije (Leone 1995; Johnson 1996). Kapitalizem je seveda mogoče razumeti zgolj v njegovi neločljivi povezanosti s kolonializmom in imperializmom, ki ju označujejo asimetrična razmerja dominacije in eksploatacije ene družbene skupine ali kulture nad drugimi. Tudi suženjstvo je sestavni del teh odnosov in prav tem pojavom in njihovim raznolikim lokalnim izrazom se historični arheologi intenzivno posvečajo predvsem v zunajevropskih okoljih (Little 2007, 57-58). Seveda pa je sočasno dogajanje v Evropi zgolj druga plat iste zgodbe o kolonialnem osvajanju in izkoriščanju novih svetov (Johnson 2006).

Pomembna velika tema historične arheologije je proučevanje potrošnje materialnih dobrin in pojava potrošništva v sklopu kapitalističnih družbeno-ekonomskih razmerij. Arheologija, ki svoje raziskave utemeljuje na proučevanju materialnih ostalin, se z vprašanji potrošnje srečuje v vseh časovnih obdobjih in družbeno-kulturnih kontekstih. Vprašanja, kako so ljudje izbirali in uporabljali predmete, na kakšen način so jim pripisovali pomene, kako so določene predmete v kulturnem smislu sprejemali ali zavračali in kako so skozi materialno kulturo oblikovali, izražali ali prikrivali svoje identitete, imajo v arheologiji mlajših obdobj posebnost, saj so bili prav v tem času izumljeni mehanizmi sodobnega potrošništva (Orser 2007, 32; Little 2007, 46). Navidezno pomensko izpraznjenost potrošniških praks v dobi množične kulture in množične potrošnje dobrin historična arheologija postavlja pod vprašaj, s tem ko evidentira, razbira in interpretira kompleksnost oblik potrošnje (Little 2007, 65).

Cilj obravnave velikih tem modernosti se zdi marsikomu preveč ambiciozen, saj je arheološko delo primarno

vezano na detajlen študij posamičnega, konkretnega, kulturnih raznolikosti. Charles E. Orser mlajši odgovarja s parafrazo znane maksime naravovarstvenikov: »dig locally, think globally!« (koplji lokalno, razmišljaj globalno!). Za arheologijo modernega sveta naj ne bi bilo toliko značilno globalno merilo proučevanja kot globalni fokus, osredotočenost na globalne procese in umeščenost lokalnega vanje. Interpretacija naj bi bila usmerjena v pojasnitev povezav med posamičnim (konkretnim arheološkim zapisom na najdišču) in »zunanjim svetom«. Kot razrešitev dileme med partikularnim in generalnim Orser predlaga koncept multiskalarne analize (Orser 2007, 27-28; Gilchrist 2005), analize posameznih pojavov na več prostorskih in časovnih ravneh oz. merilih.

Novim obzorjem naproti

Kar nas ovira na poti do novih znanstvenih odkritij, ni naša nevednost marveč utvara vednosti.

(Laura Nader, nav. v Little 2007, 35)

Letos je v Sloveniji stopil v veljavo nov »Zakon o varstvu kulturne dediščine« (Ur.l. RS, št. 16/2008), ki med drugim ureja varovanje in upravljanje z arheološko dediščino. V 7. členu zakona sta zapisani dve opredelitvi, ki spreminjata dosedanje pravno-formalno kategorizacijo arheologije in bosta vplivali tudi na arheološko prakso, saj dokončno ustoličujeta arheologijo mlajših obdobj kot enakovreden segment arheologije:

...2. »arheološka najdba« je premična arheološka ostalina, ki je bila pod zemljo ali pod vodo vsaj 100 let. Arheološke najdbe so tudi orožje, strelivo, drug vojaški material, vojaška vozila in plovila ali njihovi deli, ki so bili pod zemljo ali pod vodo vsaj 50 let;

3. »arheološke ostaline« so vse stvari in vsakršni sledovi človekovega delovanja iz preteklih obdobj na površju, v zemlji in vodi, katerih ohranitev in preučevanje prispevata k odkrivanju zgodovinskega razvoja človeštva in njegove povezanosti z naravnim okoljem, za katere sta glavni vir informacij arheološko raziskovanje ali odkritja in za katere je mogoče domnevati, da so pod zemljo ali pod vodo vsaj 100 let in da imajo lastnosti dediščine. Arheološke ostaline so tudi stvari, povezane z grobišči, določenimi na podlagi predpisov o vojnih grobiščih, in z vojno, sku-

paj z arheološkim in naravnim kontekstom, ki so bile pod zemljo ali pod vodo vsaj 50 let. Strokovno identificirane in registrirane arheološke ostaline postanejo dediščina...

Kljub dejstvu, da uradno priznanje legitimnosti in celo nujnosti arheološkega raziskovanja dediščine mlajših obdobij lahko le pozdravimo, moramo besedilo zakona vendarle problematizirati. Zakonodajalec očitno kot arheološko dediščino pojmuje zgolj in samo materialno zapuščino, ki je bila pod zemljo ali pod vodo vsaj sto let. Očitna arbitrarnost tako postavljene časovne zamejitve je zgolj in samo odraz nezmožnosti arheologije, da bi se otesla ujetosti v takšne in drugačne kronološke meje. Če je še pred slabega pol stoletja veljalo, da je zgornja meja arheološke preteklosti na Slovenskem nekako okoli leta 1000, jo danes potemtakem postavljamo v leto 1908? In zakaj ne v leto 1898 ali 1918? Kdaj bomo vendar tudi slovenski arheologi spoznali, da bistvo arheologije niso koledarski datumi marveč to, kar proučujemo – »ljudje v preteklosti«?

Drugi pomislek v zvezi z omenjenima opredelitvama je izjema, ki jo zakonodajalec napravi v primeru vojnih grobišč ter drugih najdišč in artefaktov, povezanih z vojno in vojsko. Da bi jih obravnavali in varovali kot arheološko dediščino, namreč zadošča, da so v zemlji ali pod vodo »počivali« petdeset let. Politični kontekst in namen takšne odločitve, je jasen: ustrezno zaščititi, raziskovati in varovati ostaline obeh svetovnih vojn in tudi grobišča žrtev povojnih izvensodnih pobojev. Smiselnosti arheološko ustreznih raziskav nikakor ne oporekamo. Kot smo že rekli, je problem drugje, v samem dejstvu, da arheologije zakonodajalec ne opredeljuje vsebinsko marveč kronološko.

V kontekstu arheologije mlajših obdobij je poleg tega potrebno problematizirati še en vidik zakonske opredelitve arheoloških najdb. Te naj bi namreč izhajale izključno iz arheoloških kontekstov pod površjem tal ali pod vodo. Srednjeevropska arheologija mlajših obdobij že skoraj dve desetletji s pridom raziskuje arheološke kontekste »nad tlemi«. Gre za raziskave stavbnih konstrukcij, v katerih se nahajajo tudi artefakti. Polnila etažnih konstrukcij med lesenimi stropovi ali kamnitimi oboki in podi ali tudi same stene stavbe, izravnave za omet, odrnice in tramovnice so lahko izredno zanimivi arheološki konteksti, v katerih se ohranjajo celo predmeti iz organskih materialov, ki so sicer med arheološkimi najdbami le izjemoma zastopani (Ericsson, Atzbach 2005). Kdo naj jih obravnava, če ne arheologi? Kako bo zakonodajalec zagotovil, da bodo ob prenovah stavbne dediščine takšni arheološki

konteksti ustrezno dokumentirani in raziskani, če že ne bodo ohranjeni?

Arheološko raziskovanje novejših preteklosti se je v Sloveniji pričelo uveljavljati, četudi se pogosto zdi, da še vedno potrebuje opravičila, tako pred sorodnimi disciplinami kakor tudi pred arheologijo samo (prim. Predovnik 2000). Novi zakon je kljub omenjenim pomanjkljivostim pomemben korak v pravo smer, saj opredeljuje pravno podlago varovanja arheološke dediščine mlajših obdobij in s tem tudi zavezuje arheologijo, da to dediščino raziskuje z vso odgovornostjo, veščino in znanjem, ki jih uporablja pri proučevanju dediščine starejših dob.

Če se morda komu kljub temu dozdeva, da arheološke raziskave bogato dokumentiranega zgodovinskega časa in celo sodobnosti niso potrebne, naj spomnimo, da prav arheologija mlajših obdobij pomembno bogati naše razumevanje preteklosti in sedanjosti z razkrivanjem neskladij med zapisanim, povedanim in narejenim (prim. Rathje 2001, 68) ter da prispeva k demokratizaciji podo-be preteklosti s proučevanjem zgodovine vseh, tudi »nemih« akterjev, o katerih pisni viri povečini molčijo. Sili nas v nenehen razmislek o vlogi in odzivnosti arheologije v sodobni družbi in o odgovornosti, ki jo imamo, ko soustvarjamo vednost o preteklosti in s tem sodelujemo pri izgradnji sodobnih družbenih identitet. Preveč poenostavljeno je reči, da nam je o mlajših obdobjih vse povedalo že zgodovinopisje. Dovolimo si pokukati čez plotove časovnih meja, ozrmo se v nova obzorja onkraj že znanega in pričakovanega. Dopustimo, da nas preteklost, tudi tista komaj včerajšnja, preseneti, da nas nauči česa novega o naših prednikih in o nas samih, namesto da v njej iščemo zgolj potrditev tega, kar mislimo, da že vemo, ali onega, za kar si želimo, da bi bilo resnično (Little 2007, 164).

Literatura

ADAMS, William Hampton 1977, *Archaeology of the recent past: Silcott, Washington, 1900–1930*. – *Northwest Anthropology Research Notes* 9/1, str. 156–165.

ANDRÉN, Anders 1998, *Between Artifacts and Texts: Historical Archaeology in Global Perspective*. – New York: Plenum Press.

BEAUDRY, Mary C. (ur.) 1993, *Documentary Archaeology in the New World*. – Cambridge: Cambridge University Press.

- BUCHLI, Victor 2007, Afterword: towards an archaeology of the contemporary past. – V: McATACKNEY, PALUS, PICCINI 2007, str. 115–118.
- CASELLA, Eleanor Conlin, SYMONDS, James (ur.) 2005, *Industrial Archaeology: Future Directions*. – New York: Springer.
- DEETZ, James 1991, Introduction. – V: FALK, Lisa (ur.) 1991, *Historical Archaeology in Global Perspective*. – Washington, DC: Smithsonian Institution Press, str. 1–9.
- ERICSSON, Ingolf, ATZBACH, Rainer (ur.) 2005, *Depotfunde aus Gebäuden in Zentraleuropa = Concealed Finds from Buildings in Central Europe. – Bamberger Kolloquien zur Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit 1 = Archäologische Quellen zum Mittelalter 2*. – Berlin: scripvaz.
- FROMMER, Sören 2007, *Historische Archäologie. Ein Versuch der methodologischen Grundlegung der Archäologie als Geschichtswissenschaft. – Tübinger Forschungen zur historischen Archäologie 2*. – Büchenbach: Verlag Dr. Faustus.
- GELICHI, Sauro 2007, Introduction. Constructing post-medieval archaeology in Italy: a new agenda. – V: GELICHI, LIBRENTI 2007, str. 7–10.
- GELICHI, Sauro, LIBRENTI, Mauro (ur.) 2007, *Constructing Post-Medieval Archaeology in Italy: a New Agenda. Proceedings of the International Conference (Venice, 24th and 25th November 2006)*. – Borgo S. Lorenzo: All'Insegna del Giglio.
- GILCHRIST, Roberta 2005, Introduction: scales and voices in World Historical Archaeology. – *World Archaeology* 37/3, str. 329–336.
- HALL, Martin, SILLIMAN, Stephen W. 2006a, Introduction: archaeology of the modern world. – V: HALL, SILLIMAN 2006b, str. 2–19.
- HALL, Martin, SILLIMAN, Stephen W. (ur.) 2006b, *Historical Archaeology. – Blackwell Studies in Global Archaeology* 9. – Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- HODDER, Ian 1991, Postprocessual archaeology and the current debate. – V: PREUCHEL, Robert W. (ur.) 1991, *Processual and Postprocessual Archaeologies: Multiple Ways of Knowing the Past*. – Carbondale: Southern Illinois University, Center for Archaeological Investigations, str. 30–41.
- HODGES, Richard 1982, Method and theory in medieval archaeology. – *Archeologia medievale* 9, str. 7–38.
- JOHNSON, Matthew 1996, *An Archaeology of Capitalism*. – Oxford: Blackwell Publishers.
- JOHNSON, Matthew 2006, The tide reversed: prospects and potentials for a postcolonial archaeology of Europe. – V: HALL, SILLIMAN 2006b, str. 313–331.
- JOHNSON, Matthew Harry 2007, Some thoughts on post-medieval archaeology, theory and the Italian Renaissance. – V: GELICHI, LIBRENTI 2007, str. 19–24.
- LEONE, Mark P. 1995, A historical archaeology of capitalism. – *American Anthropologist* 97, str. 251–268.
- LITTLE, Barbara J. (ur.) 1992, *Text-Aided Archaeology*. – Boca Raton: CRC Press.
- LITTLE, Barbara J. 2007, *Historical Archaeology: Why the Past Matters*. – Walnut Creek, CA: Left Coast Press, Inc.
- LOWENTHAL, David 1985, *The Past is a Foreign Country*. – Cambridge: Cambridge University Press.
- LYONS, Claire L., PAPADOPOULOS (ur.) 2002, *The Archaeology of Colonialism*. – Los Angeles: Getty Research Institute.
- McATACKNEY, Laura, PALUS, Matthew, PICCINI, Angela (ur.) 2007, *Contemporary and Historical Archaeology in Theory. Papers from the 2003 and 2004 CHAT conferences. – BAR Int. Ser. 1677 = Studies in Contemporary and Historical Archaeology 4*. – Oxford: Archaeopress.
- MORELAND, John 2001, *Archaeology and Text*. – London: Duckworth.
- NABERGOJ, Tomaž 1995, Arheologija in gotika = Archaeology and Gothic. – V: LOZAR ŠTAMCAR, Maja (ur.) 1995, *Gotika v Sloveniji – svet predmetov = Gothic Art in Slovenia – The World of Objects*. Katalog razstave. – Ljubljana: Narodni muzej, str. 7–119.
- NEWMAN, Richard, CRANSTONE, David, HOWARD-DAVIES, Christine (ur.) 2001, *The Historical Archaeology of Britain c. 1540–1900*. – Stroud: Sutton Publishing.

ORSER, Charles E., Jr. 2004a, The archaeologies of recent history: historical, post-medieval, and modern-world. – V: BINTLIFF, John (ur.) 2004, *A Companion to Archaeology*. – Oxford: Blackwell Publishing, str. 272–290.

ORSER, Charles E., Jr. 2004b, *Historical Archaeology*. – New Jersey: Pearson Prentice Hall (2. izdaja).

ORSER, Charles E., Jr. 2007, The global and the local in modern-world archaeology. – V: GELICHI, LIBRENTI 2007, str. 25–33.

PREDOVNIK, Katarina Katja 1995, *O stvarih in besedah: arheologija mlajših obdobj*. Neobjavljeno diplomsko delo. – Ljubljana: Filozofska fakulteta.

PREDOVNIK, Katarina 2000, Cur archaeologia medievalis? – *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* XXVIII/200–201, str. 31–51.

RAHTZ, Philip 1983, New approaches to medieval archaeology. – V: HINTON, David A.(ur.) 1983, *25 Years of Medieval Archaeology*. – Sheffield: University of Sheffield, str. 12–23.

RATHJE, William 2001, Integrated archaeology: a garbage paradigm. – V: BUCHLI, Victor, LUCAS, Gavin (ur.) 2001, *Archaeologies of the Contemporary Past*. – New York: Routledge, str. 63–76.

SCHUYLER, Robert L. 1970, Historical archaeology and historic sites archaeology as anthropology: basic definitions and relationships. – *Historical Archaeology* 4, str. 83–89.

SOUTH, Stanley 1977, *Method and Theory in Historical Archaeology*. – London: Academic Press.

Muzeji in arheologija obdobj po zgodnjem srednjem veku

Museums and Archaeology of the Periods Following the Early Middle Ages

© Tomaž Nabergoj

Izvleček: Avtor najprej natančno predstavi razvoj arheologije obdobj po zgodnjem srednjem veku v zadnjih dveh desetletjih in pokaže poglobitve vzroke za obstoječ odnos stroke do obravnavanega raziskovalnega področja. Sledi zgodovina delovanja Centra za arheologijo srednjega veka in kustodiata v Narodnem muzeju. V zaključku avtor predstavi težaven položaj, v katerem so se z uveljavitvijo novega zakona o kulturni dediščini znašli muzeji ter predstavi lastno videnje izhoda iz nastalega položaja. Prispevek avtor zaključuje s kritičnim pogledom na postavljanje časovnih omejitev arheologiji.

Ključne besede: arheologija obdobj po zgodnjem srednjem veku, zgodovina raziskav, muzeji

Abstract: The paper starts with a depiction of the development of the post-early medieval archaeology during the last two decades and an outline of the prevailing causes for the existing state of affairs. This is followed by an outline of the history of the Centre for Medieval Archaeology and the Department for Medieval Archaeology at the National Museum in Ljubljana. In the closing parts the author presents the unenviable situation in which the museums found themselves following the passing of the new Slovenian Cultural Heritage Protection Act. The author also presents the possible solutions and concludes with the debate whether there is a need to stamp archaeology with a time limitation.

Keywords: post-early-medieval archaeology, research history, museums

Eppur si muove!

Devetdeseta leta 20. stoletja so v slovensko arheologijo prinesla pomembno spremembo: zavedanje o nujnosti sistematičnih, konceptualno in metodološko utemeljenih arheoloških raziskav obdobj po zgodnjem srednjem veku je postalo močnejše in je z nekaterimi novimi institucionalnimi okviri dalo nov delovni zagon posameznim raziskovalcem, ustanovam in stroki nasploh. Ta sprememba se kaže najprej v prvih pregledih zgodovine arheoloških raziskav obdobj, ki so v arheologiji bila oziroma so še vedno pojmovana kot "nearheološka" in zato prepuščena drugim vedam, predvsem zgodovini, umetnostni zgodovini in etnologiji (Guštin in Predovnik 1994, Nabergoj 1995; prim. še Guštin in Horvat 1994, 7–10, Predovnik 1995, 78–84, Kerman 1996, Guštin 1999, Predovnik 2000). Sprememba je vidna tudi v novih postavitvah in katalogih stalnih ali občasnih razstav (npr. Žbona-Trkman et al. 1991, Križ et al. 1996, Balažič in Kerman 1997, Ravnikar 1998, Fugger Germadnik 1999),¹ v nekaterih monografskih objavah posameznih najdišč ali najdb z njih (npr. Guštin, Cunja in Predovnik 1993, Guštin in Horvat 1994, Brišnik in Ravnikar 1999) in v novi knjižni seriji *Archaeologia historica Slovenica*, ki jo izdaja Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Lju-

bljani (doslej Guštin in Horvat 1994, Guštin in Predovnik 1997,² Guštin 2001, Predovnik 2003, Podpečan 2006). Začela ali nadaljevala so se arheološka izkopavanja na nekaterih pomembnih najdiščih ("spomenikih") oziroma so bili zanje narejeni novi raziskovalni in sanacijski programi; omenimo obsežna izkopavanja na Ljubljanskem gradu in v Knežjem dvoru v Celju ter sanacijski program in raziskave ruševin gradu na Kozlovem robu nad Tolminom.³ Razen tega so bili terenski pregledi, sondiranja in zaščitna arheološka izkopavanja najdišč iz teh obdobj vključeni v projekte arheoloških raziskav ob izgradnji avtocest v Sloveniji od druge polovice 90. let naprej (pod vodstvom Skupine za arheologijo na avtocestah Republike Slovenije). Primer za to so izkopavanja na Mrzlem Polju pri Ivančni Gorici, kjer je Narodni muzej Slovenije leta 1998 med drugim izkopal in natančno dokumentiral novoveško cesto s plastmi, strukturami in najdbami iz obdobja od 18. do 20. stoletja (Nabergoj 2008).

Nov, drugačen odnos in perspektive je potrdil bistven in enakovreden prispevek arheologije v predstavitvi materialne kulture iz obdobja gotike oziroma poznega srednjega veka na Slovenskem leta 1995 – problemsko zasnovano razstavo s katalogom so pripravili zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji in arheologi Narodnega muzeja sočasno

1 Prvi takšni razstavi sta iz začetka 80. let: Loški muzej je po izkopavanjih na Mestnem trgu v Škofji Loki leta 1980 uredil novo razstavno zbirko »Poslikana meščanska keramika 16. in 17. stoletja« (Šubic 1980, Slabe 1980), prav tako je v stalni zbirki razstavil najdbe z izkopavanj na Krancju (za novo postavitev in ovrednotenje glej Štukl 2004). Leta 1981 pa sta v razstavišču Narodnega muzeja Arka in Ljubljani postavila Vinko Šribar in Vida Stare: *Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi. Arheološka pričevanja o nastajanju slovenskih mest* (Šribar in Stare 1981). Prav tako v Ljubljani so po izkopavanjih na Kapucinskem vrtu v Kopru leta 1989 odprli razstavo Koper med Rimom in Benetkami (Guštin in Cunja 1989).

2 Ta zbornik je nastal z objavo nekaterih raziskav in dela gradiva, ki je bilo predstavljeno na pregledni razstavi z naslovom *Drobci nekega vsakdana. Srednjeveške in novoveške najdbe z arheoloških izkopavanj Koroške, Štajerske in Prekmurja* leta 1994 na gradu Kromberk in leta 1995 v Celju, Murski Soboti in Velenju.

3 Za Kozlov rob glej *Tolminski zbornik 1997*, Tretja knjiga, Tolmin 1997, sklop prispevkov *Grad na Kozlovem robu nad Tolminom*, članki M. Guština (*Arheološko-sanacijska dela in programi*, str. 35–40), B. Žbona Trkman (*Renesančne najdbe na Kozlovem robu*, str. 41–44) in N. Štupar Šumi (*Razvoj naselja Tolmin z gradom Kozlov rob*, str. 45–58).

z razstavama gotske umetnosti in arhitekture v Narodni galeriji in Cekinovem gradu v Ljubljani (Lozar Štamcar 1995, Balažič et al. 1995). Nove pristope in razmišljanja so utirala še različna, bolj ali manj formalna strokovna srečanja, na primer pogovor o arheološki dediščini srednjega in novega veka, ki sta ga ob razstavi *Drobci nekega vsakdana* na gradu Kromberk januarja 1995 pripravila Goriški muzej in Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ter posvet o raziskavah visoko- in poznosrednjeveške ter zgodnjenovoveške keramike na Slovenskem, ki ga je decembra 1997 organiziral Narodni muzej Slovenije (prim. Nabergoj 1999, 41, in tematski blok petih člankov na temo *Preučevanje srednjeveške in novoveške keramike na Slovenskem v Argo* 43/1, Ljubljana 2000, 29–74). Slovenski raziskovalci so začeli dejavnije sodelovati s kolegi v tujini, npr. v Italiji. Razen tradicionalnega sodelovanja Goriškega muzeja s kolegi predvsem iz Furlanije omenimo študijski posvet o poznosrednjeveški in renesančni keramiki v severovzhodni Italiji in čezalpskih območjih: marca 1996 so ga v Vidmu (Udine) organizirali Civici Musei di Udine – Museo Archeologico in Societá Friulana di Archeologia ter Goriški muzej – Nova Gorica (Archeologia di frontiera 2 – 1999). Dolgoročno najpomembnejša pa je vzpostavitev študijskega predmeta *arheologija mlajših zgodovinskih obdobj*,⁴ pozneje konceptualno pravilneje imenovanega *arheologija mlajših obdobj*, kot sestavnega dela študijskega programa na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete. Na pobudo Mitje Guština so ga uvedli leta 1991 in ga od študijskega leta 1993/94 dalje izvajajo v obliki seminarjev in predavanj tako domačih kot tudi gostujočih predavateljev (podpisani pa je že 10. 5. 1988 na Oddelku za arheologijo poslušal predavanje Vinka Šribarja *Uvod v arheologijo visokega in poznega srednjega veka*). Prav tako na Guštinovo pobudo je leta 1996 nastal *Center za srednjeveške in novoveške študije* Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete z izpostavo v Celju, ki pa je zaradi neurejenih prostorskih oziroma finančnih razmer po desetletju dejavnosti prenehal delovati.

Ta razvoj se nam zdi posebno pomemben iz treh razlogov: najprej zato, ker z njim ne le posamezni arheologi, temveč slovenska arheologija v celoti dokončno razširja svoje področje delovanja na tradicionalno “nearheološka obdobja” in torej razbija namišljene kronološke (in konceptualne) meje, ki si jih je postavila na “konec zgodnjega srednjega

veka”, v 11. stoletje ali okroglo v leto 1000. Drugič, arheologija prehaja “fazo nekonceptualizirane prakse” v preučevanju materialnih virov (prim. Slapšak 1987, 145, op. 3), začenja vzpostavljati metodološka izhodišča in koncepte svojega delovanja, programe prihodnjih raziskav in organizacijsko “infrastrukturo”. Končno, začenja se zavedati pomena arheoloških raziskav omenjenih obdobj in vloge, ki jo samostojno in v sodelovanju z drugimi vedami, tako humanističnimi oziroma družboslovnimi kot tudi naravoslovnimi, mora prevzeti v ohranjanju skupne dediščine, v preučevanju enkratne in nedeljive preteklosti ter v prenašanju svojih spoznanj javnosti.

Do kod je segla arheologija

V slovenski arheologiji tako poleg prazgodovinske, klasične, rimske provincialne in zgodnjersrednjeveške arheologije dobiva svoje enakovredno mesto in čas tudi arheološko preučevanje mlajših obdobj: preostalega srednjega veka, novega veka in moderne dobe. V preglednih člankih in publikacijah o slovenski arheologiji v celoti vse do 90. let prejšnjega stoletja namreč ta obdobja še niso bila samostojno obravnavana oziroma so bila iz konceptov predstavitev izključena. To velja za programske članke (Kastelic 1964–1965), zgodovinske preglede arheologije (Gabrovec 1971, Dular 1999), orise arheoloških obdobj (Šašel 1975, Petru 1979, Valič 1994), enciklopedična gesla (Kastelic 1987), prikaze arheoloških spomenikov (Curk 1995). Edina izjema je prispevek Marijana Slabeta izpred 28 let o “raziskovanju kulturnih ostalin mlajših dob”, ki pa je spomeniškovarstveno naravnano in obravnava “dosežke, dobljene z arheološko metodo dela na spomeniških objektih oziroma območjih, ki niso arheološke narave” (Slabe 1980b, 35).⁵ Stroka je tako prezrla in zanemarila razmeroma veliko število *arheoloških* najdišč, ki so jih za to poklicani *arheologi* raziskovali bodisi v okviru zaščitnih (spomeniškovarstvenih) bodisi celo “sistematičnih” posegov, obsežno in raznovrstno izkopano *arheološko* gradivo pa je ostalo v muzejih v veliki meri neurejeno, neraziskano, neobjavljeno in seveda nerazstavljeno. Prav tako je neupoštevano in zato za nadaljnji razvoj metod in teoretskih izhodišč slovenske arheološke vede neizkoriščeno ostalo tudi pionirsko delo Rajka Ložarja pred 2. svetovno vojno (Nabergoj 2005).

4 Ta pojem je pri nas prvi uporabil B. Slapšak, *O zgodovini in arheologiji*, Arheo 2/1981, Ljubljana 1982, 53.

5 Marijan Slabe je bil sicer eden prvih, ki se je zavedal pomena raziskav in varovanja najdišč s »kulturno-zgodovinskimi ostalinami mlajših obdobj« (prim. Slabe 1974).

Prvi sintetični pregled arheoloških raziskav na Slovenskem od paleolitika do zgodnjega srednjega veka je bil objavljen leta 1965 v *Arheološkem vestniku* št. XV–VI. V njem posebne predstavitve arheoloških raziskav celotnega srednjega veka ni bilo (kljub nekaterim tovrstnim izkopavanjem in objavam v tistem času), kar je predvsem posledica takrat že uveljavljene (čeprav nikjer utemeljene) zgornje meje raziskovalnega delovnega področja v slovenski arheologiji, leta 1000 oziroma 11. stoletja – v novi dobi, ko je bila vzpostavljena še danes veljavna mreža muzejskih, spomeniškovarstvenih in izobraževalno-raziskovalnih ustanov na področju arheologije, so bile Ložarjeve konceptije iz leta 1939 žal povsem prezrte. Tako je Jože Kastelic prikazal pogloblitve probleme zgodnesrednjeveške arheologije v Sloveniji, pri tem pa se le dotaknil tudi raziskav poznejših obdobj (Kastelic 1964–1965).

Kakor je bilo že zapisano, sta takšno stališče in obravnava arheoloških obdobj, vsekakor v okviru tedanjih koncepcij celotne arheološke stroke na Slovenskem, pomembno vplivala na prepričanje mnogih slovenskih arheologov o časovni in tudi metodološko-problemski (s tem pa interpretativni) predestiniranosti stroke. Poleg poenostavljene ločitve obdobj človeške preteklosti na “*arheološka*” in “*nearheološka*” in virov te iste preteklosti na *materialne* in *pisne* (oziroma arheološke in zgodovinske) ter *umetnostne* je bila nehote potrjena še implicitna razdelitev celotnega srednjega veka kot – vsaj z vidika evropske historiografije – celostnega zgodovinskega obdobja na arheološki *zgodnji srednji vek* in “preostali” ali “poznejši” srednji vek, ki da ni več predmet arheoloških raziskav. Rezultat te razdelitve, torej redukcija srednjeveškega obdobja s stališča arheologije na njegov zgodnji del in s tem sprejetje “magične meje” leta 1000 oziroma 11. stoletja, je kljub pogosto drugačni arheološki praksi na področju spomeniškega varstva ohranjal takšno usmeritev slovenske arheološke stroke vse do 90. let in še dlje – tudi zato, ker zgodnesrednjeveška arheologija vse do leta 1998 ni doživela nobenega novega teoretsko podprtega premisleka o naravi in pomenu svojih raziskav (Mirmik Prezelj 1998; prim. še Žvanut 1999 in Žvanut 2000).

Kaj se je zgodilo v slovenski arheološki stroki po drugi svetovni vojni, da v dvajset letih sicer stalnega in vsestranskega napredka ni zmogla izoblikovati pozitivnega odnosa do lastnih raziskav obdobj po zgodnjem srednjem veku? Zakaj je nato še nadaljnjih dvajset let in dlje vztrajala pri tradicionalnem konceptu “arheoloških ob-

dobij” in pri kulturno-zgodovinskih paradigmah nemške (oziroma srednjeevropske) “arheološke šole”? Pri tem pa je posebno od 70. let naprej v praksi bistveno sodelovala v spomeniškovarstvenih “zaščitnih” izkopavanjih na srednjeveških in novoveških “najdiščih” oziroma historičnih spomenikih in celo dopuščala metodološko nekoherentno “uporabo arheoloških metod” v konservatorskih raziskavah s strani umetnostnih zgodovinarjev in arhitektov! Ali so velika arheološka izkopavanja na Otoku pri Dobravi (v letih 1967–1984 jih je opravil Narodni muzej pod vodstvom Vinka Šribarja), ki v prvi vrsti niso iskala kakih “zgodnesrednjeveških plasti lokalitete”, ampak “pravi” srednji vek,⁶ pomenila resničen preboj, ali pa so bila le prezgodnje ptice zapoznele pomladi? Značilno je, da še zdaj nimamo monografije o tem najdišču, ki je pri nas edina načrtno odkrita in sistematično raziskovana srednjeveška naselbina – pustota (prim. Nabergoj 1995, 17–19, z navedeno literaturo, in objave Vide Stare, posebno v reviji ARGO).

Pogloblitve vzroke za tak odnos stroke do obravnavanega raziskovalnega področja smo že skušali poiskati: neupoštevanje svoje lastne tradicije oziroma nevrednotenje dela Rajka Ložarja; “nerazčiščeno” in predvsem nekonstruktivno razmerje do slovenske zgodovinske vede in do drugih ved, posebno umetnostne zgodovine in arhitekture, tako na področju metodologije kot teorije; zanemarjujoč in neizoblikovan odnos do raziskav in razvoja različnih disciplin ali smeri arheologije (posebno teoretske) za obdobja po zgodnjem srednjem veku v tujini (v Evropi in še bolj v severni Ameriki): srednjeveške, novoveške, “post-srednjeveške” (oziroma “posrednjeveške”), historične, industrijske “arheologije” oziroma arheologije kapitalizma in arheologije sodobnosti.⁷

Center za arheologijo srednjega veka in kustodiat v Narodnem muzeju v Ljubljani

Ni čudno, da slovenska arheologija v celoti – pravzaprav glede na prakso le spomeniško varstvo, saj se univerza

6 Vendar so pri raziskavah na Otoku pri Dobravi posebno pozornost »posvetili deležu, ki ga ima slovenska kultura zgodnjega srednjega veka pri formiranju kulturne in civilizatorične tvornosti v času razvitega fevdalizma« (Šribar in Stare 1981, 7).

7 Prvi obsežnejši prikaz zgodovine arheoloških raziskav obdobj po zgodnjem srednjem veku v tujini je neobjavljeno diplomsko delo Katarine Katje Predovnik (Predovnik 1995); prim. Predovnik 2000.

(do 90. let) in akademija oziroma njen Inštitut za arheologijo z "nearheološkimi" obdobji formalno nista ukvarjala – ni znala razvijati niti dosežkov in spoznanj, ki so jih ob veliki količini izkopanega gradiva ponudile dolgotrajne sistematične raziskave na Otoku pri Dobravi. Ob tem leta 1977 v Narodnem muzeju na novo organizirani (poimenovani) *Center za arheologijo srednjega veka* (ustanovljen kot *Arheološki znanstveni dokumentacijski center* leta 1961 in preimenovan v *Center za zgodnjersrednjeveške in staroslovanske študije* leta 1964), ki ga je vodil Vinko Šribar, ni dobil podpore slovenske arheologije. Po desetletnem raziskovalnem delu z zadovoljivimi rezultati, ki so "zahtevali svojo potrditev", je Center želel nadaljevati izkopavanje z raziskovanjem velikih površin in "zato poskušal pridobiti k sodelovanju Smithsonian Institution iz Washingtona, vendar mu to kljub velikim naporom ni uspelo. Doma za tako velike posege na terenu ni bilo pravega razumevanja in seveda tudi ne razpoložljivih sredstev." (Stare 1993, 32). Kljub več opravljenim akcijam ("sondiranja okoli najstarejših stoječih cerkva", pomembna, žal dokončno še ne objavljena izkopavanja na Blejskem otoku, interdisciplinarni projekt Mihovo s poglobitvami in pri nas pionirskimi raziskavami na Otoku pri Dobravi) in kljub poznejši uvedbi delovnega mesta kustosa za visoki srednji vek (po upokojitvi Vinka Šribarja leta 1987 je to postala Vida Stare) je Center leta 1987 prenehal samostojno delovati in bil spet vključen v Arheološki oddelek Narodnega muzeja (Stare 1993, 31 sl.). Njegov razvoj v letih 1964–1987 pa značilno odraža tudi okoliščine v slovenski arheološki stroki, kar zadeva raziskovanje obdobj po zgodnjem srednjem veku.

Center je kot posebna služba nastal po zamisli tedanjega ravnatelja Narodnega muzeja Jožeta Kastelica, in sicer z namenom načrtno preučevati obdobje zgodnjega srednjega veka na etničnem prostoru slovenskega naroda. Poglavitne naloge so bile sistematično zbiranje vsega arheološkega in zgodovinskega gradiva z omenjenega prostora (kartoteke predmetov, najdišč, cerkva, pražupnij in župnij, patrocinijev, gradov, pisnih virov) ter obdelava in objava gradiva (predvsem še neobjavljenih najdb iz Narodnega muzeja in tudi iz drugih slovenskih muzejev). V Centru pa bi razen predvidenega samostojnega kustosa za dokumentacijo (V. Šribar) morali "sodelovati tudi drugi strokovnjaki, ki bi lahko pripomogli osvetliti nedognanosti zgodnjega srednjega veka Slovencev", tako zgodovinar, antropolog, umetnostni zgodovinar, jezikoslovec. Pri nastajanju Centra je opazna pomembna vloga zgodovinarjev,

ki so sestavljali Svet posebne službe – Centra: Milko Kos, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan. Poglavitne akcije Centra so bile posvečene zgodnjersrednjeveškim oziroma staroslovanskim najdiščem: topografske raziskave in sondiranja morebitnih grobišč okoli cerkva, na primer cerkve sv. Marka v Prešernovi Vrbi, izkopavanja na blejskem otoku v letih 1962–1965, oblikovanje osteološkega depoja z gradivom z zgodnjersrednjeveških grobišč ter razstavi "Zgodnji srednji vek v Sloveniji" leta 1971 in "K zametkom slovenske kulture" leta 1974. Po odkritju lokacije v pisnih virih omenjenega srednjeveškega naselja Gutenwert na Otoku pri Dobravi leta 1967 (na posebno pobudo zgodovinarja Ferda Gestrina) pa so bila v ospredju izkopavanja tega najdišča. Te raziskave so bile leta 1971 vključene v interdisciplinarni projekt Mihovo kot del 15-letnega programa arheoloških raziskav za zgodnji srednji vek, ki sta ga skupaj zasnovala Center in Slovensko arheološko društvo, in sicer "zaradi nemoči arheologije, da bi zgolj s svojimi prijemi lahko ovrednotila rezultate in objekte raziskovanj na Otoku pri Dobravi".⁸

Vsekakor je vzpostavitev kustodiata za "visoki srednji vek" na Arheološkem oddelku Narodnega muzeja pomenila enakopravno vključitev obdobj po zgodnjem srednjem veku v muzejske zbirke in delo muzeja, pa čeprav formalno le visokega (in poznega) srednjega veka. Glavni del zbirke, približno 14.000 najdb z Otoka pri Dobravi, so dopolnile najdbe z manjših arheoloških najdišč, raziskanih v okviru Centra za srednjeveško arheologijo, nekaj predmetov z različnih lokacij, ki jih je zbral še kustos Rajko Ložar pred drugo svetovno vojno, in tudi naključne ali z iskalci kovine odkrite najdbe, pridobljene od zasebnikov. Razen tega hrani Narodni muzej Slovenije precej gradiva iz obdobj po zgodnjem srednjem veku v veliki zbirki podvodnih najdb iz Ljubljane. Podpisani je kot naslednik Vide Stare uradno postal "kustos za arheologijo visokega in poznega srednjega veka", čeprav je neformalno zadolžen tudi za najdbe oziroma predmete iz poznejših dob, ki jih pridobi muzej. Predlog, ki ga je Narodni muzej Slovenije ob ponovni kategorizaciji delovnih mest pred nekaj leti poslal ministrstvu za kulturo, namreč da se pristojnosti in naloge omenjenega kustodiata formalno razširijo tudi na obdobja po srednjem veku, pa ni bil obravnavan oz. sprejet.

⁸ Program znanstveno raziskovalnega dela arheologije zgodnjega srednjega veka za obdobje 15 let, izdala Slovensko arheološko društvo in Narodni muzej Ljubljana, Center za zgodnjersrednjeveške in staroslovanske študije, Ljubljana 1971, priloga.

Kolikor nam je znano, je v drugih muzejih v Sloveniji kot kustos za arheologijo srednjega veka (ob kustosinji za zgodnji srednji vek) zaposlen le še kolega v Mestnem muzeju v Ljubljani Martin Horvat. Tudi tam zbirke obsegajo predmete iz obdobja po srednjem veku, posebno z velikih izkopavanj na Ljubljanskem gradu in na prostoru nekdanje Turjaške palače. Kustosov za arheologijo novega veka ali celo moderne dobe seveda v slovenskem muzealstvu še ni, glede na novi zakon o varstvu kulturne dediščine in nekatera nova delovna mesta, na primer v Vojaškem muzeju Slovenske vojske, kjer je kot kustos arheolog zaposlen kolega Andrej Gaspari, pa bo država morala dopolniti organizacijsko shemo javnih muzejev na tem področju. To narekujejo tudi vedno večje količine gradiva, še posebej iz srednjega in novega veka, ki je bilo odkrito ob raziskavah na avtocestnih trasah po Sloveniji v zadnjih petnajst letih, če ne upoštevamo razmeroma številnih najdb, ki so jih zavodi za spomeniško varstvo po svojih raziskavah predali pristojnim muzejem. Velika večina tega gradiva še ni bila sistematično objavljena, najbrž pa prepogosto tudi ne konservirana in niti inventarizirana.

Muzeji pred novimi izzivi

Slovenski muzeji, ki zbirajo arheološko premično dediščino – in po novem zakonu je to vsaka “premična arheološka ostalina, ki je bila pod zemljo ali pod vodo vsaj 100 let”, v primeru militarij pa celo vsaj 50 let – so pred velikimi izzivi, ne le nalogami. Če hočejo delovati skladno z zakonom in svojim poslanstvom, morajo pridobiti, izobraziti, najeti ali zaposliti primerne strokovnjake za nova področja. Premisliti in dopolniti morajo svoja dosedanja izhodišča in koncepte, kar zadeva našo obravnavano temo: doslej se večinoma še niso lotili sistematičnega katalogiziranja, obdelave, objave in razstavljanja raznovrstnega gradiva iz “nearheoloških” obdobja, tako arheološkega kot drugega, pridobljenega naključno oziroma neprofesionalno.⁹ Vzroki za to so v mnogočem objektivne narave in povezani predvsem z nezadovoljivim sis-

temskim urejanjem ter financiranjem kulture in znanosti s strani države. Pogosto gre za nezanimanje muzealcev in nepripravljenost, da bi se študijsko lotili urejanja in obdelave gradiva, ki je večinoma “drobno”, ne “monumentalno”, vsakdanje in ne “boljše” ali celo “elitno”, enostavno in ne okrašeno, lokalno in ne uvoženo, fragmentarno in ne ohranjeno v celoti – poglobitni primer za to je keramika iz srednjega in novega veka (prim. Nabergoj 1999 ter Kos in Nabergoj 2000). Zato sta bila arheološko pridobljena materialna dediščina in seveda znanje le malokje enakopravno vključena v doslej klasične (enostranske) “kulturnozgodovinske” predstavitve srednjeveške in noveveške zgodovine v stalnih muzejskih zbirkah. Ni torej čudno, da javnost na primer o vsakdanjem življenju in materialni kulturi ljudi v srednjem ali novem veku – ne na gradu ne v mestu in sploh ne na vasi – v muzejih ne izve skoraj ničesar. Ne glede na splošno skepso in nekatero slabe obete za prihodnost muzejev (država denarna sredstva zanje v splošnem zmanjšuje in še posebej pri zaposlovanju vodi restriktivno politiko) bi bili nastavitvev ali projektno sodelovanje strokovno usposobljenih kadrov, ureditev gradiva in zbirk ter financiranje raziskovalnih projektov tudi za ta zgodovinska/arheološka obdobja in teme vsekakor upravičeni in nujni.

Preteklost ni ena sama – pa vendar je ...

Arheologija je ena sama, kakor je tudi zgodovina ena sama: njena teoretska izhodišča, metode in tehnike raziskovanja morajo biti, če jih pravilno razumemo in uporabljamo, v osnovi primerni za preučevanje kateregakoli obdobja preteklosti, pa naj raziskujemo železnodobno obzidje stiškega Cvingerja, ostanke poznoantičnih zapor Claustra Alpium Iuliarum, srednjeveško grajsko razvalino na Starem gradu nad Podbočjem ali strelske jarke na območju soške fronte. Pomembna je zamejitev delovnega področja arheologije – ali pač odpiranje horizontov stroke – torej ambicija arheoloških raziskav, ki za obdobja po zgodnjem srednjem veku ne bi smela biti nič manjša kot za zgodnejše dobe. Ker imamo za srednji in novi vek, posebno od visokega srednjega veka naprej, na razpolago tudi toliko drugih vrst virov oziroma preostankov preteklosti, ki jih s svojimi metodami in tehnikami suvereno obravnavajo druge stroke, je za ta obdobja raziskovanje lahko še toliko bolj poglobljeno in seveda kompleksno. Odpira namreč veliko vprašanj in problemov, ki si jih z viri in metodami posamične stroke ne moremo zadovo-

⁹ Večinoma gre za »drobne najdbe«, pridobljene v zemlji ali vodi na nepooblaščen in nestrokovno način, posebno z iskalcem kovin, navadno brez kakršnekoli strokovne dokumentacije – takih najdb ne moremo obravnavati kot »arheološke« v smislu arheologije kot specifične vede s svojimi posebnimi metodami in tehnikami pridobivanja, dokumentiranja, obdelovanja in interpretiranja arheoloških virov. Lahko pa so dragocene in koristne za naše poznavanje materialne kulture, za priporočila spomeniškovarstvenim službam, kaj zavarovati, in za načrtovanje nadaljnjih raziskav.

ljivo pojasniti, kakorkoli pomembna se že zdi sama sebi. Realnost neke pretekle družbe, ki jo želimo podrobneje preučevati, vsebuje prav vse različne vrste in skupine virov, ne le ene same.

Kako nujno je v preučevanju preteklosti povezovanje strok in pristopov, kažejo najnovejše arheološke raziskave bivališč nemškega verskega reformatorja Martina Luthra in njegovih staršev v Mansfeldu, Wittenbergu in Eislebnu. Te so kljub dokaj dobremu poznavanju Luthrovega življenja na podlagi arhivskih virov, sodobne literature in avtobiografskih pričevanj ponudile povsem nov vpogled v življenje Luthrovih. S sistematičnim študijem materialnih preostankov, tako arhitekture in stotin raznovrstnih predmetov kot tudi ostankov hrane oziroma živalskih kosti iz odpadnih jam, so celo spremenile vedenje o Luthrovem poreklu ter družbenem statusu in življenjskem standardu njegove družine. Martin pač ni izhajal iz "revne hiše" ("*armer Leute Haus*"), kakor se je sam predstavljal, ampak iz dobro situirane meščanske družine, ki je imela svoj dvorec s stanovanjskimi stavbami, hlevi in skladišči, njegov oče ni bil "reven rudar", ampak uspešen rudarski podjetnik, njegovi materi pa ni bilo treba "znositi na hrbtu vsega lesa" za kurjavo ...¹⁰

O podobnih raziskavah na primer zasebnega življenjskega okolja Primoža Trubarja iz njegovih otroških let pri nas gotovo ni nihče niti razmišljal, zadnje zgodovinske raziskave Borisa Golca pa so pokazale, da tudi o Malnarjevem Primožu z Rašce ne vemo vsega. Enako gotovo velja še za nekatere druge znamenite osebnosti iz zgodovine Kranjske oziroma slovenskih dežel, začevši z Janezom Vajkardom Valvasorjem, ki mu je zgodovinar Golec prav tako "popravil" nekaj življenjepisnih podatkov. A kje točno je pokopan, še vedno ni znano ...

Arheologije vsekakor ne zanimajo le velike zgodovinske osebnosti, ki se jim je zgodovinarje vedno posvečalo, ampak tudi brezimni človek, slehernik – dovolj individualen, da mu znanost išče njegovo lastno življenjsko zgodbo, hkrati pa dovolj dober predstavnik celega družbenega sloja ali skupine. Kmetje, vojaki, romarji, gospoda, meščani, duhovščina, kriminalci in ljudje z roba, domačini, tujci in prišleki – njihov svet predmetov, njihove navade in načini bivanja, bolezni in nesreče, duhovni horizonti

in življenjske usode, njihove poti od doma v svet in od rojstva do smrti – vse to je lahko predmet arheoloških raziskav. Pa njihove stavbe in "nadstavbe": od bivališč in proizvodnih obratov do spomenikov in grobov; od kulturnih do duhovnih in simbolnih krajin, pomembnih za zavest in identiteto tako posameznika kot tudi skupnosti.

Kje sta torej pravo površje in resnična globina arheologije? Samo v ostalinah in sledovih v zemlji in vodi? Kje naj se začne in konča arheologija? Ali jo zaradi sile zgodovinskega spomina oziroma tiste namerne zaznave preteklosti človeka in družbe, ki ji tradicionalno pravimo Zgodovina, res moramo umeščati med takšne in drugačne letnice, dogodke, dogajanja, procese? Ali naj se odvrnemo od različnih bolj ali manj posrečenih opredelitev, klasifikacij in ocen, vedno dovolj subjektivnih, togih ali celo nesmiselnih, da jih zavržemo kot produkt neke dobe, okolja, kulture, ideologije? Če sprejmemo eno izmed mogočih suhoparnih opredelitev, da je arheologija v celoti preučevanje medsebojnega delovanja človeka z okoljem in materialno kulturo skozi čas, potem se lahko strinjamo, da razpon njenega raziskovanja sega od pojava prvih hominidov in vse do študij o vsakdanji, to je sodobni, današnji človekovi rabi materialne kulture. V tem smislu se arheologija ne more končati pred 100 ali 50 leti, kakor po političnozgodovinskih kriterijih določa novi zakon o kulturni dediščini (zanimivo, v Nemčiji se po letu 1989 grejo "arheologijo berlinskega zidu", v Franciji so iznašli vedno aktualno "arheologijo volilnih plakatov", v ZDA pa v naši potrošniški družbi še pomembnejšo "arheologijo smeti" oz. "*the archaeology of us*" ...). Arheologija mora nadaljevati svoje sistematično odkrivanje in preučevanje materialnih preostankov preteklosti, lahko tudi včerajšnjega dne – seveda preostankov v kontekstih. Samo v njihovih smiselni povezavah, ki imajo svoje prostorske, časovne, okoljske in kulturne pomene, svojo materialno razsežnost in duhovno globino, lahko arheologija kot ena izmed sodobnih vej univerzalne človekove znanosti zgosti svoja spoznanja o preteklih dobah. Samo z njimi lahko nazira, išče in razbira logos in mit minulih vekov, subtilno vtkana v tisto neustavljivo izginjajočo dediščino, ki ji pravimo materializirana preteklost človeštva. Le s temi spoznanji pa lahko arheologija sodobnemu človeku in družbi ponudi košček spomina, etični premislek in vzpodbudo pri iskanju zavedanja o dveh temeljnih vprašanjih slehernega izmed nas: o razpetosti materije in duha med drobnim trenutkom sedanjosti in neskončno težo večnosti; o smislu življenja in smrti. In omejitvev – nebo.

¹⁰ Nova dejstva oz. (arte)fakte je na ogled postavil Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle / Saale, na razstavi »Fundsache Luther – Archäologen auf den Spuren des Reformators«, 31. 10. 2008 – 26. 4. 2009.

Literatura:

ARCHEOLOGIA DI FRONTIERA 2 – 1999, Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine. Atti della giornata di studio (Udine, 16 Marzo 1996), *Archeologia di frontiera* 2. – Udine.

BALAŽIC, J. et al. 1995, *Gotika v Sloveniji* (Narodna galerija, Ljubljana, razstavni katalog). – Ljubljana.

BALAŽIC, J. in B. KERMAN (ur.) 1997, *Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog stalne razstave*. – Murska Sobota.

BRIŠNIK, D. in RAVNIKAR T. 1999, *Grad Šalek*. – Velenje.

CURK, I. 1995, *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji*. – Ljubljana.

DULAR, J. 1985, *Arheološka topografija Slovenije, Topografsko področje XI (Bela Krajina)*. – Ljubljana.

DULAR, J. 1999, Razvoj slovenske arheologije. – V: *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, 16–21. – Ljubljana.

FUGGER GERMADNIK, R. (ur.) 1999, *Grofje Celjski* (Pokrajinski muzej Celje, razstavni katalog). – Celje.

GABROVEC, S. 1971, *Sto petdeset let arheologije v Narodnem muzeju*, Argo X/1, 35–48.

GUŠTIN, M. 1999, *Le ricerche archeologiche sul Medioevo e sull'età moderna in Slovenia*. – V: Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine. Atti della giornata di studio (Udine, 16 Marzo 1996), *Archeologia di frontiera* 2 – 1999, 121–126. – Udine.

GUŠTIN, M. (ur.) 2001, *Srednjeveško Celje (Medieval Celje)*. – *Archaeologia historica Slovenica* 3.

GUŠTIN, M. in R. CUNJA 1989, *Koper med Rimom in Benetkami. Izkopavanje na vrtu kapucinskega samostana (Capodistria tra Roma e Venezia. Gli scavi nel convento dei Cappuccini)*. (Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran, razstavni katalog). – Ljubljana.

GUŠTIN, M., R. CUNJA in K. K. PREDOVNIK 1993, *Podbočje / Stari grad*. – Posavski muzej Brežice. Knjiga 9. – Brežice.

GUŠTIN, M. in Ma. HORVAT (ur.) 1994, *Ljubljanski grad. Pečnice (Ljubljana Castle. Stove Tiles)*. – *Archaeologia historica Slovenica* 1.

GUŠTIN, M. in K. PREDOVNIK 1994, *Zu den mittelalterlichen und neuzeitlichen archäologischen Forschungen in Slowenien*. – V: *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 10, 41–49. – Wien.

GUŠTIN, M. in K. PREDOVNIK (ur.) 1997, *Drobci nekega vsakdana (Bruchstücke eines Alltags)*. – *Archaeologia historica Slovenica* 2.

KASTELIC, J. 1964–1965, *Nekaj problemov zgodnje-srednjeveške arheologije v Sloveniji*. – *Arheološki vestnik* XV–XVI, 109–124.

KASTELIC, J. 1987, *geslo Arheologija, poglavje Arheologija po letu 1000*. – V: *Enciklopedija Slovenije*, 1. zvezek. – Ljubljana.

KERMAN, B., 1996, *Arheologija visokega in poznega srednjega veka v Prekmurju*. – V: *Vestnik*, 8. 2. 1996. – Murska Sobota.

KOS, M. in NABERGOJ, T. 2000, *Preučevanje srednjeveške in novoveške keramike na Slovenskem*. – *Argo* 43/1, 29–30. – Ljubljana.

KRIŽ, I. et al. 1996, *Od antičnega vrča do majolke (Vom antiken Krug bis Majolka)*. (Dolenjski muzej, razstavni katalog). – Novo mesto.

LOZAR ŠTAMCAR, M. (ur.) 1995, *Gotika v Sloveniji – svet predmetov (Gothic in Slovenia – the world of objects)*, (Narodni muzej, Ljubljana, razstavni katalog). – Ljubljana.

MIRNIK-PREZELJ, I., 1998, *Slovenska zgodnje-srednjeveška arheologija med preteklostjo in sedanostjo – pogled z »Zahoda«*. – *Arh. vest.* 49, 361–381.

NABERGOJ, T. 1995, *Arheologija in gotika (Archaeology and Gothic)*. – V: *Gotika v Sloveniji – svet predmetov (Gothic in Slovenia – the world of objects)*, (ur. Maja Lozar Štamcar, Narodni muzej, Ljubljana, razstavni katalog), 7–107. – Ljubljana.

NABERGOJ, T. 1999, *Srednjeveška keramika iz Ljubljane in Ljubljanice (Iz zbirke Arheološkega oddelka Narodnega muzeja Slovenije)*. – *Argo* 42/1, 39–66. – Ljubljana.

- NABERGOJ, T. 2005, Muzealec v Narodnem muzeju in začetki arheologije srednjega veka. – V: *Pretrgane korenine. Sledi življenja in dela Rajka Ložarja*, (ur. Ingrid Slavec Gradišnik s sodelovanjem Helene Ložar-Podlogar), Opera ethnologica slovenica, 159–189.
- NABERGOJ, T. 2008, Mrzlo Polje. – V: *Mrzlo Polje pri Ivančni Gorici* (Draga Svoljšak et al.), Arheologija na avtocestah Slovenije 5, 41–75. – Ljubljana.
- PETRU, P. 1979, Arheološka obdobja v Sloveniji. – *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana, 17–93.
- PODPEČAN, B. 2006, Nagrobnik, podoba živih, *Archaeologia historica Slovenica* 5. – Ljubljana.
- PREDOVNIK, K. K. 1995, *O stvarih in besedah. Arheologija mlajših obdobj*, neobjavljena tipkopijska diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo. – Ljubljana.
- PREDOVNIK, K. K. 2000, Cur archaeologia mediaevalis? – *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in antropologijo* XXVIII/200–201, 31–51.
- PREDOVNIK, K. K. 2003, Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem, *Archaeologia historica Slovenica* 4. – Ljubljana.
- RAVNIKAR, T. (ur.) 1998, *Šaleška dolina med romaniko in barokom. Katalog razstave* (Muzej Velenje). – Velenje.
- SLABE, M. 1974, Varovanje zemeljskih slojev s kulturnimi ostanki na področju Škofje Loke. – *Loški razgledi* XXI, 73–78.
- SLABE, M. 1980a, Ob otvoritvi razstave meščanske keramike. – *Loški razgledi* 27, 311–313.
- SLABE, M. 1980b, *Raziskovanje kulturnih ostalin mlajših dob*. – V: *Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945–1980*, 35–36. – Ljubljana.
- SLAPŠAK, B. 1987, Tabori v sistemu protiturške obrambe. – *Kronika* 35/3, 143–146.
- STARE, V. 1993, Center za arheologijo srednjega veka Narodnega muzeja 1960–1987. – *Argo* XXXV, 27–33.
- ŠAŠEL, J. 1975, Kasnoantično in zgodnesrednjeveško obdobje v vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem. – *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 68–73.
- ŠRIBAR, V. in V. STARE 1981, *Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi. Arheološka pričevanja o nastajanju slovenskih mest* (Narodni muzej, razstavni katalog). – Ljubljana.
- ŠTUKL, J. 2004, *Arheološke raziskave srednjeveške Škofje Loke. Katalog razstave*. – Škofja Loka.
- ŠUBIČ, Z. 1980, Nova razstavna zbirka v Loškem muzeju. – *Loški razgledi* 27, 308–310.
- VALIČ, A. 1994, *Časovna in kulturna preglednica arheoloških najdišč Slovenije*. – Kranj.
- ŽBONA-TRKMAN, B. et al. 1991, *Grajska zapuščina. Katalog ob razstavi keramike in stekla, 14. – 17. stol.* (Goriški muzej, razstavni katalog). – Grad Dobrovo.
- ŽVANUT, K. 1999, Umetnostna produkcija med antiko in visokim srednjim vekom in problem njenega vrednotenja, *Zbornik za umetnostno zgodovino* XXXV, 33–47.
- ŽVANUT, K. 2000, Likovna produkcija zgodnjega srednjega veka: med arheologijo in umetnostno zgodovino, *Časopis za kritiko znanosti* 28, 200/201, 53–77.

Posrednjeveška arheološka dediščina: raziskave, zaščita in varovanje

Post-medieval Archaeological Heritage: Research, Protection and Management

© Barbara Nadbath

Izvleček: Posrednjeveška arheološka dediščina je bila v obdobju po drugi svetovni vojni v domeni raziskovanja in varovanja drugih strok. Šele z uveljavitvijo Zakona o varovanju kulturne dediščine (ZVKD-1) je zakonsko zagotovljeno, da je metoda raziskovanja tudi arheološka.

Avtorica v prispevku na kratko predstavi definicije kulturne in arheološke dediščine, kot so bile opredeljene v zakonih veljavnih v obdobju po drugi svetovni vojni in arheološke raziskave posrednjeveške dediščine, ki so v zadnjih dveh desetletjih potekale v okviru ZVKDS, OE Ljubljana. Opozori pa tudi na naloge in izzive, ki čakajo konservatorsko stroko ob uveljavljanju določila po varovanju in raziskovanju posrednjeveške dediščine.

Ključne besede: arheologija, konservatorstvo, zakon, raziskave, zaščita, varovanje

Abstract: In the post World War II period the Late Medieval archaeological heritage was researched and protected by other scientific fields. It was only with the introduction of the Slovenian Cultural Heritage Protection Act that it became legally binding to use the archaeological method.

In this contribution the authoress briefly presents the definitions of cultural and archaeological heritage as presented in the legislation that was binding after World War II. She also presents the archaeological research of the post-medieval heritage that took place within the frame of the Ljubljana branch of the Institute for the Protection of Cultural Heritage during the last two decades. At the end she draws attention to the tasks and challenges that await the conservation field once the provision for protecting and researching post-medieval heritage will be enforced.

Keywords: archaeology, conservation branch, law, research, protection, preservation

Uvod

Delovanje Zavoda za varstvo kulturne dediščine je pri svojih strokovnih nalogah, ki se izvajajo skozi upravne postopke, bolj kot ostale kulturne institucije zavezano k uveljavljanju določil zakona o varstvu kulturne dediščine. Na prvi pogled se zdi, da je delo arheologa konservatorja enolično uradniško delo, ki ga priden uradnik opravi v okviru osemurnega delovnika. Pa temu ni vedno tako. Delo arheologa konservatorja je razbito med številne naloge: terenske raziskave (nadzor nad predhodnimi pregledi in zaščitnimi izkopavanji), terensko delo za potrebe evidentiranja, dokumentiranja in valoriziranja arheološke dediščine, določevanje varstvenih območij, razglašanje kulturnih spomenikov lokalnega ali državnega pomena, promocija, varovanje v prostorskih aktih, upravne naloge itd. Pri vsem naštetem je nemogoče zaobiti tudi usklajevanje varstvenih zahtev z drugimi strokami. Marsikdaj je utečena praksa delitve dediščine po zvrsteh (arheološka, etnološka, umetnostnozgodovinska, zgodovinska; sakralna, stavbna, urbana itd.) in s tem tudi na odgovorne konservatorje določene stroke ovira pri uveljavljanju novih določil zakona¹, saj (ne)hote posegajo v t.i. vrtičke tega ali onega strokovnjaka. Ob vsem tem pa se zavedamo, da je uveljavljanje določil novega zakona o raziskovanju in varovanju posrednjeveške arheološke dediščine v praksi ter skrb, da ta ne bodo ostala le mrtva črka na papirju, močno odvisna od delovanja zavoda.

Kratek pregled zakonodaje o varovanju kulturne dediščine po drugi svetovni vojni in statusu arheološke dediščine

Zavod za varstvo kulturne dediščine kot institucija v sebi združuje strokovnjake različnih strok, ki delujejo oz. bi morali delovati interdisciplinarno. Temu žal ni vedno tako, kar pa je posledica razvoja službe od njenih začetkov do danes. Zdi se, da je delitev dediščine na zvrsti zakoreninjena v samem načinu delovanja službe, ki je bila oblikovana tudi skozi določila zakonov, ki so bili v uveljavi v obdobju po drugi svetovni vojni.

V skladu z določili zakona iz leta 1948² in leta 1958³ so bili za kulturne spomenike opredeljeni *premični in nepremični predmeti ali skupine predmetov, ki so zgodovinsko, arheološko, kulturnozgodovinsko, umetniško, etnografsko in sociološko pomembni oz. domačijsko značilni, ali pa so spomeniki narodnoosvobodilne borbe*. Arheološka dediščina ni bila posebej obravnavana.

Tudi v zakonu iz leta 1986 arheološka dediščina ni natančneje opredeljena. Kulturna dediščina po tem zakonu so bili *predvsem predmeti ali skupine predmetov zgodovinskega, arheološkega, umetnostnega, etnološkega, antropološkega in naravoslovnega pomena, ki dokumentirajo zgodovinsko dogajanje na Slovenskem, stavbe in*

1 Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1, Uradni list RS 16/2008).

2 1. člen Zakona o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LRS 23/1948).

3 2. člen Zakona o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti (Uradni list LRS 22/1958).

drugi predmeti, arheološka najdišča, arheološki predmeti itd.⁴ Arheološki spomeniki pa so bila *zemljišča, ki vsebujejo posebno pomembne sledove človeškega delovanja v zgodnjih zgodovinskih obdobjih, in posebno pomembni predmeti iz teh obdobjih*.⁵ V diktiji "zgodnja zgodovinska obdobja" se kaže odmev znanstvene debate med zgodovinarji in arheologi v 60. letih 20. stol., ko je bila ločnica delovne oz. raziskovalne pristojnosti med strokama postavljena v čas okoli leta 1000.

V skladu z določili zakona iz leta 1999⁶ so bila kot kulturna dediščina opredeljena *predvsem arheološka najdišča; naselbinska območja, zlasti stara mestna in vaška jedra, oblikovana narava in kulturna krajina* itd. Arheološki spomeniki so bila *zemljišča in zemeljske plasti, ki hranijo pomembne sledove človekovega delovanja v zgodovinskih obdobjih in njegove povezanosti z naravnim okoljem, ter posebno pomembni predmeti iz teh plasti oz. obdobji*.⁷

Z uveljavitvijo Zakona o varstvu kulturne dediščine marca leta 2008 je kot arheološka najdba opredeljena *premična arheološka ostalina, ki je bila pod zemljo ali pod vodo vsaj 100 let oz. orožje, strelivo in drug vojaški material, vojaška vozila in plovila ali njihovi deli, ki so bili pod zemljo ali pod vodo vsaj 50 let*,⁸ kot arheološka ostalina pa vse stvari in vsakršni sledovi človekovega delovanja na površini, v zemlji in vodi, katerih ohranitev in preučevanje prispevata k odkrivanju zgodovinskega razvoja človeštva in njegove povezanosti z naravnim okoljem, za katere sta glavni vir informacij arheološko raziskovanje ali odkritja in za katere je moč domnevati, da so pod zemljo ali pod vodo vsaj 100 let in imajo lastnosti oz. stvari povezane z grobišči in z vojno skupaj z arheološkim in naravnim kontekstom, ki so bile pod zemljo ali pod vodo vsaj 50 let.⁹

Zakon pa razlikuje tudi med registriranim in neregistriranim arheološkim najdiščem.¹⁰ Kar je pri obravnavi

4 2. člen Zakona o naravnih in kulturnih dediščinah (Uradni list SRS 1/1986).

5 2. odstavek 16. člena Zakona o naravnih in kulturnih dediščinah (Uradni list SRS 1/1986).

6 2. člen Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD) (Uradni list RS 7/1999).

7 2. odstavek 6. člena ZVKD., kar je identična diktija *Malteški konvenciji* (Uradni list RS 7/99).

8 2. alineja 1. odstavka 3. člena Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1) (Uradni list RS 16/2008).

9 3. alineja 1. odstavka 3. člena ZVKD-1.

10 Razlika med registriranim in neregistriranim arheološkim najdiščem se po ZVKD-1 odraža predvsem v načinu financiranja raziskav. glej predvsem 4. alinejo 1. odstavka 3. člena in 34. člen ZVKD-1.

problematike posrednjeveške arheološke dediščine bistvenega pomena. Redke so namreč enote posrednjeveške kulturne dediščine, ki so v Registru nepremične kulturne dediščine opredeljene kot arheološka dediščina in s tem registrirane kot arheološko najdišče.

Šele z uveljavitvijo slednjega zakona je zakonsko zagotovljeno, da je pri raziskovanju dediščine mlajših obdobji metoda raziskovanja tudi arheološka. Seveda z uveljavitvijo zakona zakonske določbe še ne zaživijo v praksi. Do tega je dolga pot, predvsem pa so, poleg ostalega (glej ostale prispevke), potrebne spremembe v miselnosti pristojnih v odgovornih institucijah.

Raziskave ZVKDS, OE Ljubljana

Posrednjeveška arheološka dediščina je bila skozi celotno obdobje po drugi svetovni vojni in do konca 20. stol. v domeni raziskovanja in varovanja drugih strok, predvsem umetnostnozgodovinske, etnološke ali zgodovinske. Zato so bile redke arheološke raziskave dediščine mlajših obdobji nepovezane.

Med uspešnimi raziskavami posrednjeveške arheološke dediščine na območju ZVKDS, OE Ljubljana, v zadnjem desetletju 20. stoletja lahko izpostavimo arheološke raziskave Polhograjske graščine¹¹ in Mülleyeve hiše na Vrhniki.¹² Omenimo lahko tudi raziskave znotraj stavbne dediščine, kjer je bil izveden arheološki nadzor ob gradbenih delih z dokumentiranjem odkrite arheološke dediščine (npr. Preserje - Sv. Vid¹³ itd.).

Vendar je v zadnjih dveh desetletjih odnos do posrednjeveške arheološke dediščine ostajal mačehovski, kar smo še posebej lahko opazovali pri obnovah npr. gradov kot sta Turjak in Snežnik, samostana Kostanjevica¹⁴ itd. Obnove omenjenih spomenikov so praviloma potekale v obliki gradbenih projektov z "izvedbo na ključ" ne da bi bile izvedene predhodne arheološke raziskave. Te so bile praviloma omejene na arheološki nadzor nad posegi v zemeljske plasti. Ob slučajnem odkritju arheoloških struktur in najdb pa le na dokumentiranje v okviru predvidenega posega.

11 Železnikar 2002.

12 Železnikar 1997.

13 Železnik, Nadbath 2007, 171–173.

14 Topličanec, Nadbath 2007, 99–100.

Ob statični sanaciji gradu Snežnik leta 2006 je bilo odkritih več struktur in velika količina drobnega gradiva, predvsem lončenine in odlomkov pečnic. V okviru statične sanacije je bila poleg utrditve stropnih konstrukcij in obnove vseh tlakov izvedena tudi obnova vseh instalacij v gradu (elektrika, voda, telefon itd.). Pod obstoječim tlakom je bilo v grajski kuhinji odkrito srednjeveško ognjišče, ki je bilo postavljeno na živo skalo in več faz popravila hodnega nivoja na neravni skalni podlagi, ki so bile izvedene tako s kamnitimi tlakovci v obliki čebeljega satja, opečnatimi tlakovci in estrihom. Arheologi ZVKDS, OE Ljubljana, so bili o odstranjevanju obstoječega tlaka in odkritju struktur obveščeni naknadno ter povabljeni k dokumentiranju že očiščenega kuhinjskega prostora.

V tem kratkem pregledu arheoloških raziskav na gradovih lahko izpostavimo tudi grad Kostel, ki so ga francoski vojaki oplenili in požgali leta 1809.¹⁵ Tu so arheološke raziskave potekale leta 1999, tedaj jih je vodil D. Josipović¹⁶, in leta 2000, ko jih je vodil T. Kajfež.¹⁷ Leta 2001 pa so bile arheološke raziskave v delu vzhodnega trakta spremenjene v arheološki nadzor pri odstranjevanju ruševin. Z arheološkimi izkopavanji je bilo leta 1999 raziskano notranje dvorišče, ki je bilo izrazito prilagojeno terenu. Odkrita sta bila grajski vodnjak in dobro ohranjena ureditev s petimi stopnišči in štirimi tlakovanimi vmesnimi podesti. Slednji so bili od vzhodnega trakta gradu ločeni s štirimi skupinami arkad, ki so sledile nivojem podestov. Leta 2000 je bil raziskan prostor I. vzhodnega trakta. Drobne najdbe odkrite ob izkopavanjih kot ob nadzoru večinoma sodijo v 18. stol., najstarejše pa v renesančni čas. Rezultati izkopavanja žal niso objavljeni.

Evidentiranje, valorizacija in varovanje

Kot je bilo že opozorjeno, posrednjeveška dediščina praviloma ni evidentirana kot arheološka dediščina. V prihodnje bo potrebno izvesti dokumentiranje in evidentiranje ter oceno stanja tovrstne dediščine na terenu, pridobiti dostopne arhivske vire in izvesti historično analizo prostora za posamezna območja. Nato sledi vrednotenje in ocena pomena posamezne enote dediščine, kar predstavlja osnovo za odločanje o načinu varovanja in ohranjanja enote. Pri tovrstnem delu se postavlja vpra-

šanje kako vrednotiti to dediščino. Pomembni kriteriji pri valoriziranju arheološke dediščine so redkost/pogostost, znanstvena in zgodovinska izpovednost itd. Že pri arheoloških najdiščih iz "klasičnih arheoloških obdobij", ki kot vir informacij predstavljajo le del zapisa oz. materialne kulture, ki je nastala v preteklosti, je jasno, da vsa arheološka najdišča ne vsebujejo enako pomembnih in izpovednih podatkov. Dokončno oceno o statusu in pomenu nekega najdišča lahko podamo šele na podlagi strokovno izvedenih raziskav in poizkopavalnih postopkov. Torej lahko vsako, danes še tako slabo raziskano najdišče nosi nadvse pomembne informacije, zato je pomembno, da ne varujemo le posameznih delov arheološke dediščine, temveč njeno celoto.

Posrednjeveška arheološka dediščina pa je v primerjavi z ostalinami iz "klasičnih arheoloških obdobij" veliko bolj pogosta. Zato verjetno pri valorizaciji te dediščine ne moremo povsem povzeti oz. preslikati kriterijev za ostalo arheološko dediščino in varovati celoto, temveč bo potrebno smiselno upoštevati tudi kriterije za vrednotenje stavbne dediščine npr. pričevalnost, avtentičnost (v smislu izvirnosti in neponarejenosti), ogroženost (v smislu izginjanja oziroma odmiranja tradicionalnih vrednot in s tem povezanih stvaritev), ohranjenost (kot kompliment avtentičnosti) itd.

Vsekakor bi bilo potrebno pri delu na terenu večjo pozornost posvetiti tudi klasični topografiji z intervjuji domačinov ter z zapisovanjem starih ledinskih imen in njihovo označitvijo na kartah. Slednje pa ne velja le za posrednjeveško arheološko dediščino temveč tudi za vse ostale. Na primeru Žabjega gradu¹⁸ je bilo ugotovljeno, da je obdobje po drugi svetovni vojni z uveljavitvijo novega družbenega sistema močno zarezalo pustilo tako v razumevanju dediščine, ki jo povprečen človek na podeželju še danes razume kot oviro razvoju in kot nekaj nepotrebne, nazadnjaškega, staromodnega in slabega kot tudi v spremembi ledinskih imen. Nova ledinska poimenovanja so bila ugotovljena predvsem pri pomembnih točkah v prostoru kot so npr. križišča poti. Tako se danes križišče poti pod Žabjim gradom imenuje po bližnji domačiji, ledinsko ime Žabji grad pa je pri generaciji mlajši od štiridesetih let že popolnoma pozabljeno.

Zelo močan pečat je obdobje po drugi svetovni pustilo tudi na Kočevskem. Dejstvo, da je bil večji del Kočevske

¹⁵ Reisp 1998, 91; Železnik 2006, 89.

¹⁶ Josipović 1999.

¹⁷ Kajfež 2000.

¹⁸ Nadbath, Rutar 2008a; ista 2008b.

zaprto območje, je vsekakor pripomoglo k boljši ohranjenosti arheološke dediščine, saj ta ni bila neposredno ogrožena z modernimi posegi v prostor. Izselitev večjega dela nemškogovorečega prebivalstva in opustitev vasi po koncu druge svetovne vojne¹⁹ je pustilo močan pečat v kulturni krajini tega območja. Na večino lokacij nekdanjih vasi opozarja le večje število starega sadnega drevja v mladem gozdu in ruševine stavb ter opuščena pokopališča. Nekatere vasi so le še zaselki z eno ali dvema hišama. Cerkve so praviloma porušene. Večina lokacij teh cerkva je v Registru nepremične kulturne dediščine vpisana kot arheološka dediščina, večina območji vasi ni zaščiteni niti kot kulturna krajina niti kot arheološka ostalina.²⁰

Območje Kočevske torej predstavlja velik izziv konservatorski stroki. Območja porušenih vasi ne predstavljajo le kulturne krajine in arheološke dediščine, temveč in predvsem ohranjeno in nedotaknjeno historično krajino.

Zaključek

Zavod za varstvo kulturne dediščine je institucija, ki mora določila zakona dejansko prenesti in uveljaviti v praksi. Navihano bi lahko rekli, da je za vsakega zaposlenega na zavodu "najboljši zakon" tisti, v obdobju katerega veljavnosti so nastopili službo na zavodu, ki je tedaj še predstavljala izziv. Čeprav nekateri izmed nas nismo popolni začetniki v tej službi, upam, da nam bo uveljavljanje varovanja in raziskovanja dediščine starejše od 100 let ali 50 let, kot arheološke dediščine, uspelo.

Viri in literatura

JOSIPOVIĆ, D. 1999, *Poročilo o izkopavanjih na gradu Kostel v letu 1999*. Arhiv ZVKDS; OE Ljubljana.

KAJFEŽ, T. 2000, *Preliminarno poročilo o arheološkem izkopavanju na gradu Kostel*. Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

NADBATH, B., G. RUTAR 2008a, *Lost spirit and found memory: Žabji grad in the Ljubljansko barje and its sur-*

rounding landscape. Finding the Spirit of place. ICOMOS 16th General Assembly and International Scientific Symposium Quebec, Canada, September 29 – October 4, 2008.

NADBATH, B., G. RUTAR 2008b: *Žabji grad, pozabljena srednjeveška utrdba na južnem obrobju Ljubljanskega barja. Varstvo spomenikov* (v tisku).

REISP, B. 1998, *Gradovi dežele Kranjske*. Ljubljana.

TOPLIČANEC, M., B. NADBATH 2007, *Kostanjevica na Krki. Varstvo spomenikov* 43, 2007, 97–100.

Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LRS 23/1948).

Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti (Uradni list LRS 22/1958).

Zakon o naravni in kulturni dediščini (Uradni list SRS 1/1986).

Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD) (Uradni list RS 7/1999)

ZUPAN, G., M. FERENC, F. M. DOLINAR 1993, *Cerkve na Kočevskem nekoč in danes*. Kočevje.

ŽELEZNIK, A., B. NADBATH 2007, *Preserje – cerkev sv. Vida. Varstvo spomenikov* 43, 171–173.

ŽELEZNIK, A. 2006, *Grajski naselbinski kompleks Kostel. Gradovi, utrdbe in mestna obzidja. Vodnik po spomenikih. Dnevi evropske kulturne dediščine*, Ljubljana, 89–93.

ŽELEZNIKAR, J. 1997, *Arheološko izkopavanje v Muleyevi hiši na Vrhniki, junij 1987*. Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

ŽELEZNIKAR, J. 2002, *Graščina v Polhovem gradu. Arheološki vestnik* 53, 301–371.

¹⁹ Zupan, Ferenc, Dolinar 1993, 15–16.

²⁰ Izjemo predstavlja enota Rinža – Kulturna krajina (EŠD 591455), Čeplje pri Predgradu – Kulturna krajina (EŠD 22994), Jelenja vas – Kulturna krajina (EŠD 17962).

Perspektiva arheologije bojišč in raziskav vojaških ostankov iz zadnjih dveh stoletij na Slovenskem

Battlefield Archaeology and Research of Military Remnants from the Last Two Centuries in the Territory of Modern Day Slovenia

© Andrej Gaspari

Izvleček: V prispevku so predstavljene osnovne premise arheologije bojišč in konfliktov, ki se je začela uveljavljati kot znanstvena poddisciplina v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. V Sloveniji so raziskave tradicionalno povezane z utrdbenimi sistemi iz časa Napoleonskih vojn in poznejših obdobj, na problematiko soške fronte ter na dokumentiranje vojaških letal in plovil iz 2. svetovne vojne. V ospredju zanimanja so še prizorišča bitk ter ostanki partizanskih bolnišnic in delavnic, pomemben zgodovinski vir pa predstavljajo tudi sklopi predmetov in posamezne najdbe vojaškega značaja iz celinskih voda in kraških jam.

Gljučne besede: arheologija mlajših obdobj, bojevanje, svetovne vojne, orožje, vojaška letala, ladje, utrdbe

Abstract: This contribution represents the basic premises of battlefield and conflict archaeology that has started to establish itself as an expert scientific sub-field in the 1980s. In Slovenia this research is traditionally linked to the fortification systems from the times of the Napoleonic wars and later periods, e.g. the issues connected to the Soča front (World War I) and documenting military aircrafts and other air vessels from World War II. In the forefront are also battlefield scenes and remnants of partisan hospitals and workshops; an important historic source is also represented by the groupings of objects or individual finds of military importance from the inland waters and the Karst caves.

Keywords: archaeology of the later periods, battles, world wars, arms, military aircraft, ships, fortifications

Uvod

Bojišča in druga prizorišča vojnih dogodkov so v Evropi in Severni Ameriki že nekaj desetletij predmet proučevanja z arheološko metodo, pri čemer ta skuša odgovoriti na različna vprašanja v zvezi s posameznimi konflikti, pa tudi s širšimi vzorci obnašanja v času in prostoru. Znanе raziskave D. Scotta in R. Foxa iz National Park Service na območju Little Bighorna v Montani, kraju poraza 7. konjeniškega regimenta pod poveljstvom podpolkovnika G. A. Custerja leta 1876 proti vojski Lakot in in Čejenov, so leta 1984 omogočile rekonstrukcijo dogajanja na ravni osebnih usod posameznih vojakov. Podobno velja tudi za nekatera najdišča iz časa Vojne za neodvisnost in Državljske vojne, med drugim tudi za raziskave koncentracijskega taborišča Andersonville v zvezni državi Georgia.

V Evropi so na tem področju aktivni zlasti raziskovalci iz Velike Britanije, npr. iz Centre for Battlefield Archaeology na Glasgowski univerzi, ki izdaja *Journal of Conflict Archaeology* in od leta 2000 deluje na različnih lokacijah na Otočju, npr. na lokaciji odločilne bitke v uporju Jakobitov pri Cullodenu na Škotskem leta 1746, in na območju zahodne fronte, kjer izstopajo multi-disciplinarne raziskave bojišča pri Ypresu v Belgiji.

Še daljšo tradicijo imajo raziskave vojnih ladij in letal na morskem dnu, ki so pogosto hkrati počivališča posmrtnih ostankov posadk in zato posebej zaščitene z mednarodnimi konvencijami, med drugim tudi s Konvencijo UNESCO o zaščiti podvodne kulturne dediščine (Paris 2001), ki jo je Slovenija ratificirala kot 19. drža-

va in bo stopila v veljavo z januarjem 2009. Spomnimo se na Ballardovo dokumentiranje bojne ladje Bismarck, ponosa nemške mornarice, ki leži v Atlantiku 650 milj zahodno od francoskega pristanišča Brest na globini okoli 4.791 m, ali nam bližjih ostankov admiralske ladje Re d'Italia, potopljene v Viški bitki med mornaricama Habsburške monarhije in Kraljevine Italije leta 1866, in vojne ladje Szent István, ki je potonila po zadetku italijanskega torpednega čolna pred Premudo leta 1917, ter številnih ostankov vojaških plovil, bombnikov in lovcev iz oddobja obeh svetovnih vojn, s katerimi se ukvarjajo arheologi hrvaškega restavratorskega zavoda (HRZ) pri Ministrstvu za kulturo. Večina od omenjenih lokacij je bila še do nedavna cilj ljubiteljskih raziskovalcev, zbiralcev in fotografov, katerih prizadevanja so v precejšnji meri vzpodbudila uradne ustanove k sistematičnemu pristopu do varovanja in promocije tovrstne dediščine.

Na Slovenskem je tradicija povezana z izjemnimi entuziasti, kot npr. Tržačanom Diegom de Henriquezom (1909-1974), ki je med 2. svetovno vojno kot italijanski vojak vodil vojno-zgodovinski muzej 25. obmejnega območja v Pivki, njegova zbirka pa je danes razstavljena v Mestnem muzeju vojne za mir "Diego de Henriquez" v Trstu (Il Civico Museo di guerra per la pace "Diego de Henriquez"). Pomembno je tudi delovanje poznejših zbiralcev militarij, ki so prek začetnega nabiranja barvnih kovin za reciklažo pričeli z zbiranjem materialnih pričevanj o bojevanju, od sedemdesetih let naprej sprva predvsem na območju soške fronte, ki so jim s časom sledile lokacije iz druge svetovne vojne. Bogata strokovna publicistika s področja zgodovine, taktike in osebnih

pričevanj s fronte v Posočju in na Krasu, kjer sta človek in vojaška tehnologija v pokrajini pustila obsežne sledove, ter v promocijskem smislu hvalevredna društvena iniciativa in delovanje zasebnih muzejev, doslej ni bila nadgrajena s celovito raziskavo enega od najdišč. V preteklosti je dogajanje pogosto spominjalo na stihijsko preiskovanje terena ter prilaščanje in celo preprodajo gradiva, katerega državno lastništvo nikoli ni bilo sporno. V najboljših primerih je šlo za čiščenja in obnove strelskih jarkov, utrdbenih kompleksov in kavern pod bolj ali manj konsistentnim nadzorom ene od pristojnih ustanov, marsikdaj pospremljeno z argumentacijo o nezadostni skrbi države za dediščino oz. s trivialnimi izgovori, da bi sicer vse propadlo. Kot je znano, novi Zakon o varstvu kulturne dediščine eksplicitno varuje vojaške ostanke starejše od 50 let, ki se nahajajo v originalnem najdiščnem okolju tako v (na) zemlji, kot v vodi ter za njih predpisuje dokumentiranje oz. izkopavanje z arheološko metodo. Izdelava osnovne fotografske dokumentacije, izmera in sonarski posnetek desantno transportne ladje iz 2. svetovne vojne pred Strunjanom na globini 24 m, ki jih je leta 1984 na pobudo Zvoneta Kralja, vodje piranskega akvarija, izvedla potapljaška ekipa Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani v okviru ocene potenciala podmorskih arheoloških lokacij, sodi med prve raziskave tovrstne dediščine v Sloveniji.

Večji del sodobnih raziskav s področja arheologije bojišč je še vedno emblematski, t.j. vezan na posamezno bitko v smislu analize s spopadom povezanih artefaktov. Ta omogoča natančnejše razumevanje dogajanja, saj so dokumenti in ustna pričevanja o dogodku praviloma ustrezni, ne pa nujno natančni. Vloga arheološkega dela je odkrivanje, dokumentiranje in pojasnjevanje neodvisnega zbira podatkov, ki jih lahko uporabimo za primerjavo ali preizkus ostalih virov. Razbrani detajli v zvezi z individualnim obnašanjem na bojišču omogočajo posebne interpretacije, ki v pisnih opisih običajno manjkajo. Očitna je uporabnost teh spoznanj v promociji in izobraževanju, saj sodijo med ključne muzealske vzvode za približevanje zgodb obiskovalcem.

Raziskava posameznega spopada je običajno le eden od ciljev arheološke obravnave prizorišča, saj je skoraj nemogoče, da med njeno izvedbo ne bi naleteli na ostaline iz drugih obdobj. V skladu s tem je tudi zahteva, da se na terenu skrbno dokumentira vse ostanke, ne le tistih, ki jih lahko neposredno povežemo z obravnavanim konfliktom.

Poleg najdišču specifičnih interpretacij je arheologija bojišč zmožna odgovorov na vprašanja o širših temah tako na ravni antropologije vojne kot analiz vzorcev spopadov skozi zgodovino in različna naravna in urbana okolja. Gre za pojasnjevanje izrabe zemljišča, razvoja enot, taktičnih odločitev in načinov obladovanja bojišča ter prevzemanja pobude, pa tudi identifikacijo negativnih strani kot npr. izgube nadzora ali taktičnega razkroja in posledičnega poraza.

Drugi splošni izraz, arheologija konfliktov, se uporablja predvsem v kontekstu raziskav masovnih grobov civilnih žrtev ali pobitih ujetnikov, v modernem okolju tudi materialnih ostankov vojnih zločinov in zločinov zoper človeštvo. Tudi v raziskavah časovno bližnjih usmrtilcev se zmožnosti arheološke metodologije in teorije nikdar niso postavljale pod vprašaj, zato številni forenzični preiskovalci, tudi slovenski, rutinsko vključujejo arheologe in osteologe v delovne skupine. Izkušnje zadnjih desetletij kažejo, da je pomen tovrstnih raziskav predvsem v dokumentiranju tragičnih dogodkov za zanamce oziroma zagotavljanju materialnih dokazov v izogib potvorjenemu zapisovanju zgodovine.

Eno prvih zbirk navodil raziskovalcem na področju arheologije bojišč in konfliktov predstavlja delo P. W. Andrusa iz leta 1999, še bolj celovito predstavitev postopkov in tehnik pa prinaša novejši priročnik T. Sutherlanda z Bradfordske univerze (2005).

Izbrani tematski sklopi

Utrdbeni sistemi

Geostrateško pomembna prehodnost dinarske pregrade med severnim Sredozemljem in srednjo Evropo oz. zahodnim Balkanom ter mejni značaj regije med Julijskimi Alpami in Kvarnerjem so imeli odločilen vpliv na potek obrambnih sistemov skozi vsa obdobja od pozne prazgodovine naprej. Arheološko najbolj oprijemljiv, vendar še ne zadostno poznan, je poznorimski sistem obrambnih zapor *Clastra Alpium Iuliarum*, predmet zelo uspešnih raziskav v šestdesetih in sedemdesetih letih, ki so pod okriljem Narodnega muzeja v Ljubljani privedle do objave antičnih pisnih virov, geodetskih posnetkov nekaterih odsekov in rezultatov izkopavanj trdnjave *Ad Pirum* na Hrušici. Današnja prizadevanja različnih projektnih skupin za dokumentiranje in oceno potenciala preostalih

segmentov sistema učinkujejo nepovezano, uspešnejša pa se zdi njegova promocija in turistična eksploatacija na lokalni ravni.

Kompleks antičnih zapor posnemajo v topografiji glede na spremenljiva strateška in politična izhodišča t. i. Rupnikova linija in Vallo Alpino del Littorio na razmejitveni črti med Kraljevino Jugoslavijo in Italijo ter pas italijanskih utrd iz druge svetovne vojne med Pivško kotlino in Javorniki, ki je bil dograjen pod Nemci v pričakovanju invazije zaveznikov v severnojadransko zaledje. V teku so terensko dokumentiranje in stavbne analize odsekov zahodne obrambne črte kraljevine Jugoslavije, zgrajene po vzoru Maginotove linije s t. i. orkestri, skupinami armirano-betonskih bunkerjev z železnimi kazematami in povezovalnimi rovi, ter slabše utrjene severne obrambne črte med Podkorenem in Ptujem.

Za opazovanje fenomena kontinuitete zapornih sistemov so primerni zlasti že od prazgodovine naprej ustaljeni prehodi, npr. širše območje Postojnskih vrat s komunikacijo čez preval Razdrto mimo Studena, Planine in Logatca proti Ljubljanskemu barju ter z odcepom proti Pivki in Kvarnerju. V železni dobi je poselitev regije zaznamovala mreža manjših gradišč ter centralnih utrjenih naselbin, simbolov politične moči plemenskih elit, ki je slonela tudi na nadzoru trgovskega prometa. Medtem ko so gradišča kot bivalne utrdbe v vojaškem smislu igrala podobno vlogo kot sorodno umeščeni gradovi visokega srednjega veka, pa se obvladovanje prostora temeljito spremeni z uvedbo ognjenega strelnega orožja. Sledovi položajev različnih vojska zadnjih dveh stoletij blizu najnižje točke prevala Razdrto so hkrati nazoren primer statičnosti doktrine kopenskega vojskovanja, ki ga na ravni zavarovanja položajev diktirajo možne smeri napredovanja nasprotnika, strelni kot in domet orožja. Arheološko zanimiv je zlasti sistem avstrijskih pehotnih položajev s prsobrani in jarki na Žingarici na južnem pobočju Nanosa in nasproti ležeče topniške utrdbe na območju prazgodovinskega gradišča na Golem vrhu, kjer je med četrto koalicijsko vojno leta 1809 prišlo do bitke z Napoleonovimi četami. V isti čas sodijo iz lesa, zemlje in kamna izdelani krožni nasipi topniških utrd na vzpetinah okoli Ljubljane (Golovec, Grajski grič, Šišenski hrib s Tivolskim in Debelim vrhom ter Gradišče nad Pržanjem), ki so jih v pričakovanju prodora Francozov na hitro zgradili avstrijski delovni oddelki, medtem ko izvira kompleks francoskih položajev na hribu Straža nad mostom čez Savo pri Črnučah iz obdobja med 1809 in 1813.

Soška fronta z zaledjem

Zanimanje za ostanke evropsko pomembnih bojišč iz 1. svetovne vojne v Posočju in na Krasu si delijo tako strokovnjaki oziroma uradne ustanove kot tudi ljubitelji in amaterski raziskovalci, pogosto člani različnih združenj in interesnih društev s ciljem promocije in ohranjanja tovrstne kulturne dediščine. Hvalevredni so začeti projekti evidentiranja ostankov utrdbenih objektov, strelskih jarkov, oskrbovalnih poti, žičnic, barak, kavern in objektov v naravnih jamah ter spomenikov in napisov, ki govorijo o enotah, žrtvah in zmagah ene ali druge armade, kot tudi povezovanje najbolj znanih frontnih položajev oz. muzejev na prostem v zgodovinske poti, opremljene z informacijskimi točkami in pojasnjevalnimi tablami.

Tudi na temu področju je vsebinska usmerjenost slovenske arheologije v starejša obdobja povzročila strokovni vakuum na področju terenskega raziskovanja in dokumentiranja, ki sta bila tako kot odločanje o mestu hrambe najdenih predmetov podvržena laični presoji. Na znanih lokacijah z ostanki pozicijskega vojskovanja na Bato gnici in Mrzlem vrhu, ki sta bili do pred četrto stoletja praktično nespremenjeni in s tem izjemen zgodovinski vir, je bil pobran večji del površinskih in deloma tudi podpovršinskih najdb orožja, zaščitne in druge opreme kot tudi zasebnih predmetov padlih vojakov, preostali so le še masivni kovinski kosi kot so lafete ali tulci granat ter žične ovire. Pri tem velja opozoriti, da za večji del iskalcev oziroma zbiralcev dokumentiranje lokacij najdb ni (bilo) ravno prioriteta, posebej problematični pa so tudi primeri nekontroliranega prekopavanja posmrtnih ostankov. Sprejemljivo pot h kompetentnim rezultatom ob primernem vključevanju javnosti nakazuje projekt Fundacije poti miru v Posočju, ki je v sodelovanju s Centrom za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU izvedla LIDAR-sko snemanje terena v okolici Kobarida med Podbelo in Drežniškimi ravnami z namenom identifikacije in dokumentiranja arheoloških najdišč, vključno z ostanki iz prve svetovne vojne.

Ostanki vojaških letal

V okviru raziskav ostankov svetovnih vojn na našem ozemlju so verjetno največjo pozornost vzbudile zgodbe o reševanju zavezniških pilotov in članov posadk ter z njimi povezanih ostankov zrušenih letal. Z lažje dostopnih razbitin je okoliško prebivalstvo navadno kmalu po

nesreči odneslo večino uporabnega materiala, npr. kose aluminijaste pločevine, gume s koles ali kvalitetno padalsko svilo. Simbolno pomembni deli kot so propelerji, deli instrumentov in pilotskih sedežev, kosi z identifikacijskimi oznakami ali orožje so bili v nekaterih primerih prav tako pobrani že med vojno, pozneje pa so krasili marsikatero pročelje ali spominsko sobo. Najdlje so se navadno ohranili ostanki letal v mokrih okoljih in visokogorju, čeprav so bile ravno razbitine v Julijcih pred nekaj leti celo cilj prave čistilne akcije znanega slovenskega »humorista«. Med najbolj znanimi najdišči omenimo mesti nesreč ameriških Liberatorjev (Consolidated B-24) na Kotovem sedlu pod Jalovcem (2645 m) z 22. novembra 1944 in v južni steni Male Rjavine s konca marca 1945 ter nemškega Heinkel He-111 iz 55. letalskega polka, ki se je spomladi 1944 zaletel v greben med Črnim Voglom in vrhom Laške Planje (2448 m) v Kaninskem pogorju. Pred dvajsetimi leti je srečni zbiralec na prizorišču nesreče, kjer je po tem potekala akcija dviganja posmrtnih ostankov članov posadke in potnikov v organizaciji Kobariškega muzeja, po naključju našel srebrnik za 5 mark in visoko nemško odlikovanje, viteški križ z železnim križcem I. stopnje.

Posebne pozornosti so bile deležne sestrelitev novozelandskega vodnika (Sgt.) Clarka v britanskem lovcu Supermarine Spitfire LF IX z oznako MJ 116 iz 73. eskadrilje RAF iz Foggie, ki je 18. septembra 1944 zasilno pristal na Ljubljanskem barju ob Ižanski cesti, kot tudi okoliščine njegovega zajetja in nadaljne usode v rokah gestapa. Okupator je fotografije sestreljenega letala uporabil v propagandne namene v novembrski številki revije Slovensko domobranstvo v prispevku pod naslovom *Lufthunnen über Laibach*. Kmalu po drugi svetovni vojni je bil iz razbitine iztrgan zadnji del z repom, medtem ko je večji del letala potonil v barske sedimente. Eno od koles s pripadajočim nosilcem danes hrani Slovenska vojska, jakno pilota pa Muzej novejšje zgodovine Slovenije. Vojaški muzej SV je pripravil projekt celovite raziskave, ki naj bi se končala z dvigom in prezentacijo razbitin in predstavitev celotnega dogodka.

Po zaslugi vojaškega pilota Milana Medena so bolje poznane okoliščine nesreče B-24 iz 783. B. SQ iz letalske baze Pantanella v Italiji, ki je med vračanjem z bojne misije na tovorno železniško postajo v Beljaku 31. marca 1945 padlo v Cerkniško jezero. Na Medenovo pobudo so leta 2003 geodetsko kartirali lokacijo razbitin na ledini

Jepave med Gorenjim Jezerom in Otokom ter s pomočjo detektorja kovin izkopali nekaj zverženih delov letala. Ohranjen je tudi rešilni jopič, iz padalske svile pa so leta 1948 izdelali birmanski obleki za hčerki domačina, ki je pomagal nemcu od devetih rešenih letalcev.

Izjemno zanimiv vir za bodoče raziskave so tudi sezname o izgubah letal, npr. o Beaufighterju X iz 272. Squadrona z dne 25. 10. 1944 ali dveh Messerschmidtih Bf 109 iz eskadrilje Jg. 53 z dne 16. januarja 1944 pred Piranom ter pričevanja očitvidcev o letalu istega tipa, ki je pristalo na Muri v prvih urah napada na Jugoslavijo 6. aprila 1941. Edina dokumentirana najdba iz vode pri nas je rezervoar za gorivo v strugi Lahinje pri Pustem Gradcu v Beli krajini, ki ga je ameriški bombnik odvrigel pred zasilnim pristankom.

Med aktualnimi projekti iz sosednjih držav omenimo zaščitno arheološko raziskavo mesta nesreče B-24 v zahodni Istri pri vasi Krvaviči, ki jo je leta 2006 izvedel HRZ pod vodstvom Luke Bekića, ter uspešen dvig in obnovo ameriškega Thunderbolta (P-47) iz Traunsee v Avstriji leta 2005 v organizaciji zasebne korporacije.

Ostanki vojn iz celinskih voda

Reke in jezera so tudi v času svetovnih vojn pogosto predstavljale kraj deponiranja ali trajno skrivališče odvečnega orožja in občutljivega materiala, kot so to npr. oprema preizkusne postaje nemške mornarice in ponarejeni angleški funti iz 107 m globokega *Toplitzsee* na avstrijskem Štajerskem. Med slovenskimi jezeri v tem pogledu izstopa Blejsko jezero, iz katerega so poleg raznovrstnega strelnega orožja, streliva, min in ročnih bomb nemškega izvora, znane tudi sablje in razkošna bodala visokih častnikov ter zaboj z odlično konserviranimi pištolami modela Mauser P.08. Prvovrsten zgodovinski vir so identifikacijske ploščice vojakov in žig gestapa z nastavljenim datumom 5. maj 1945, ki so bile verjetno odvržene v jezero pred hotelom Park neposredno pred umikom okupatorjev z Bleda. Vedno prisotne govorice o skrivnostnih najdbah, ki jih je vzbujal jezerski ambient ob centru okupacijske oblasti za tedanje Južno Koroško in sedežu različnih varnostnih služb, prinašajo tudi ne-preverljivo zgodbo o šifrirni napravi Enigma, ki naj bi jo ob odkritju v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja prevzela zvezna Služba državne varnosti. Del tančice je odstrnila visokoresolucijska izmera globin jezera, ki jo je

po naročilu Skupine za podvodno arheologijo ZVKDS in Občine Bled maja 2007 izvedlo podjetje HarphaSea. Digitalni model višin dna izdaja več kot 90 umetnih anomalij različnih oblik, v katerih lahko med ostalim prepoznamo tudi številne zaboje.

Pomembne najdbe, ki jih lahko neposredno povežemo z vojnimi dogodki, izvirajo tudi iz struge reke Save med vasema Breg in Šmarčna nad Sevnico, kjer je Skupina za podvodno arheologijo ZVKDS v sklopu preventivnih pregledov pred gradnjo HE Boštanj leta 2005 dokumentirala ostanke napada angleških letal na nemško vlakovno kompozicijo, ki se je zgodil jeseni 1944. Ob tej priložnosti je bilo iz struge ob levem bregu dvignjenih več celih mitraljezov tipa Schwarzlose M1907/12 ter fragmentiranih MG42, medtem ko je bila o številnih ročnih minometih tipa Panzerfaust in drugega potencialno nevarnega gradiva sprotno obveščena Regijska enota Civilne zaščite za varstvo pred neeksplozivnimi ubojnimi sredstvi. V okviru iste akcije je bila pri Boštanju odkrita tudi skupina redkih polavtomatskih pušk SVT-40 sovjetskega izvora, ki so bile kot ostanek umika nemške armadne skupine E in kvizlinških enot predane v Posavski muzej Brežice. Iz časa zaključnih operacij na slovenskem ozemlju ob koncu vojne domnevno izvirajo tudi sporočena oklepna vozila iz Drave pri Dravogradu.

Prizorišča bitk ter ostanki skritih bolnišnic in delavnic

Posebne zanimanja so bile od nekdanj deležne lokacije znanih bitk partizanskih enot z nemškim in italijanskim okupatorjem, ki so dobro dokumentirane tako z vojaškotaktičnega kot zgodovinskega vidika, arheološko-terensko raziskovanje pa je doslej izostalo. Ena od takih bitk se je odvila 26. marca 1943 na območju Jelenovega žleba pri Mali Beli steni nad Ribnico, kjer je 360 Slovencev 1. in 2. bataljona Šercerjeve in 2. bataljona Gubčeve brigade v bitki s časom zavzelo strateško ključno koto 1180 in stisnilo v podkev elitni fašistični bataljon divizije Macerata s 480 vojaki. Po uri in pol srditih bojov in več kot 100 mrtvih so se italijanski vojaki spustili v beg. V devetdesetih so se v bližnje brezno nenadzorovano spustili pripadniki regimenta z istom imenom, stacioniranega v Pisi, in pobirali preostale kovinske kose opreme padlih vojakov.

Na zahodnem koncu Slovenije omenimo obkolitev Gregorčičeve brigade in krvav preboj partizanov na območju Rdečega roba in Velikega Stadorja 20. avgusta 1944.

Sledove boja na zahtevnem skalnem terenu, v katerem je padlo čez 100 partizanov, so odkrivali še po vojni; med drugim naj bi bilo najdeno tudi truplo nemškega poročnika s popolno opremo.

Med prizorišči bitk, ki sodijo zaradi odročnosti ali nedostopnosti med boljše ohranjena arheološka najdišča, omenimo še preizkušnjo partizanov v jami v Taborski steni nad Kolpo med italijansko ofenzivo v avgustu 1942 in boj z Nemci na Sinjem vrhu nad Ajdovščino v marcu 1945.

Posebno mesto v vojaški arheologiji našega ozemlja nadvomno zavzemajo partizanske bolnišnice, mednarodno priznani spomeniki humanitarnosti in posebnost okupirane Evrope. Izpostavljamo primer kraške jame Ogenjca v gozdovih med Loškim potokom in Goteniškim Snežnikom, v kateri se je med roško ofenzivo poleti 1942 odvila znana tragedija, v kateri je zaradi izdaje umrlo 13 ranjencev in bolničarka Mimica. Izjemno dobro skrito jamo z ozkim navpičnim vhodom, v kateri je bila urejena zasilna lesena baraka z ležišči za ranjence iz bližnje bolnišnice, so raziskovali kočevski jamarji leta 1976 in pri tem našli nekaj sledov boja, v stranskem rovu pa tudi okostje bolničarke.

Med težko dostopnimi lokacijami z ostanki iz druge svetovne vojne omenimo partizansko barako v votlini v Varvanju na jugozahodnem pobočju Rzenika v Kamniško-Savinjskih Alpah, v kateri je celo med nemško ofenzivo decembra 1944 delovala zasilna delavnica obutve.

Sklep

V interesu stroke in služb za varstvo kulturne dediščine bi morala biti politika ohranjanja materialnih ostalin bojevanja in vojne *in situ*, vključno z zaščito lokacij posebnega pomena v okviru rezervatnega varstva, dosledna uporaba arheoloških metodoloških postopkov pri dokumentiranju in raziskavah tovrstnih najdišč ter maksimiziranje njihovega izobraževalnega potenciala. To utemeljujejo tako problematika konservacije in prezentacije večjih količin industrijsko izdelanih kosov vojaške opreme, kot ocena o pregovorno zapoznelem prevzemanju pobude s strani pooblaščenih ustanov in posledično zelo razširjenem nekontroliranem siromašenju najdišč. V prihodnosti bo ta prvovrsten zgodovinski vir vedno bolj atraktivno raziskovalno področje, kar samo po sebi vzpodbuja k čimprejšnji ureditvi odnosov med zainteresiranimi stranmi.

Na področju terenskega dela vidimo v ospredju že vzpostavljene nastavke prostorskih analiz v podobi visokoresolucijskih snemanj z namenom identifikacije umetnih struktur, pri čemer mislimo zlasti na položaje in utrdbene komplekse večjih obrambnih sistemov. Zasuti strelski jarki, kaverne in naravne jame z območja soške fronte in drugod zagotovo skrivajo še nedotaknjene kontekste, katerih raziskava lahko zagotovi verodostojne interpretacije z njimi povezanih dogodkov kot tudi primeren muzealski epilog. Snemanje morfologije terena in topografska analiza sta ključna tudi pri obravnavi prizorišč posameznih spopadov. Ta vključuje intenzivni terenski pregled zemljišč s kolekcijo in natančnim kartiranjem površinskih najdb, geofizikalne preiskave z detektorjem kovin, radarjem in merilci električne upornosti tal ter usmerjena sondiranja. Rezultati dala na terenu omogočajo ob uporabi GIS, analizi kostnih ostankov in balističnih preiskav rekonstrukcijo poteka bitke, v nekaterih primerih celo do ravni ocene o premikih posameznih orožij oziroma njihovih uporabnikov na bojišču, okoliščin smrti padlih in ravnanju z mrtvimi po spopadu. Poudariti velja, da dvig vseh najdb ni absolutno nujen; slednje velja le za njihovo identifikacijo, čeprav lahko na morebitne povezave med predmeti opozorijo šele kabinetske analize.

Literatura in viri

ANDRUS, P. W. 1999, *Guidelines for Identifying, Evaluating and Registering of America's Historic Battlefields*. – National Park Service.

DEŽMAN, J. (ur.) 2008, *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005 – 2008*. Ljubljana.

JANKOVIČ POTOČNIK, A. 2008, *Utrdbe na Slovenskem*. Vodnik po utrdbah v Sloveniji in bližnji okolici. – Logatec.

JANKOVIČ POTOČNIK, A. 2004, *Rupnikova linija in Alpski zid*. Utrjevanje Rapalske meje med letoma 1932 in 1941. – Vrhnika.

KLANJŠČEK, Z. idr. (ur.) 1978, *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 – 1945*. – Ljubljana.

KNIFIC, T. 1993, *Arheološki pregled morskega dna v Sloveniji*. – V: Zbornik. Kultura narodnostno mešanega

ozemlja slovenske Istre, Razprave Filozofske fakultete, str. 13 – 27, Ljubljana.

MALEŠIČ, F. 2005, *Spomin in opomin gora*, Kronika smrtnih nesreč v slovenskih gorah. – Radovljica.

SIMIĆ, M. 1996, *Po sledih soške fronte*. – Ljubljana.

SUTHERLAND, T. 2005, *Battlefield Archaeology: A Guide to the Archaeology of Conflict*. – British Archeological Jobs Resource, november.

ŠELHAUS, E. 1980, *Stotinka sreče*. – Ljubljana. http://www.parkvojaskezgodovine.si/regio_carsica_militaris/index.html

“Industrializacija” podeželja, izbrana tema posrednjeveških arheologij

»Industrialisation« of the Rural Landscape:
Chosen Theme of the Slovenian Post-medieval Archaeologies

© Benjamin Štular

Izvleček: Avtor najprej na kratko predstavi koncept in kratek pregled tematike modernih študij t.i. historične arheologije in, na primeru Češke, tudi t.i. posrednjeveške arheologije. Avtorjevo izhodišče je, da si pri postavljanju temeljev slovenske arheologije obdobje po srednjem veku, ki nas čaka, lahko pomagamo z izkušnjami iz obeh konceptov. V nadaljevanju avtor na kratko predstavi zametek študije vplivov industrializacije na kulturno krajino slovenskega podeželja v drugi polovici 18. in 19. stoletju, ki bi lahko predstavljala eno izmed pomembnih tem slovenskih posrednjeveških arheologij.

Gljučne besede: posrednjeveške arheologije, historična arheologija, GIS, kulturna krajina, lidarski posnetki

Abstract: At the beginning the concept and a short overview of state-of-the-art of the historical archaeology and post-medieval archaeology is presented. The first is shown by the example of the predominantly North American historical archaeology and the latter by the example of Czech post-medieval archaeology. The authors stance is that both contain positive examples that can be used for building Slovenian post-medieval archaeology. In the second part the very beginning of the study of the influences of the industrialisation of the late 18th and 19th century on the rural cultural landscape is shown. This is one possible example for the themes for the future Slovenian post-medieval archaeologies.

Keywords: post-medieval archaeology, historical archaeology, GIS, cultural landscape, lidar scan

Kakšna arheologija?

Martin Hall in Stephen W. Silliman (2006, 1-20) sta v uvodu knjige *Historical Archaeology* zapisala, da “historična arheologija” pomeni različnim ljudem različno. Nekaterim (Falk 1991; Leone 1995; Paynter 2000) je to arheologija evropskega kolonializma in t.i. po-Kolumbovih ljudstev. Drugim spet (Andrén 1998) je historična arheologija rezultat prepletanja med besedo in objektom, med besedilom in artefaktom. Slednje po mnenju mnogih pomeni, da historično arheologijo opredeljuje uporabljena metodologija in ne časovno obdobje (Orser 1996, 23-24). Toda večina raziskovalcev, na primer napisov na rimskih nagrobnikih, se s tem ne bi strinjala. Kako tuj je tak pogled evropskim arheologom, lahko vidite tudi na kazalu revije, ki jo prebirate: epigrafski prispevek Julijane Visočnik je umeščen v povsem drug del, kot pričujoči prispevek.

V srednji Evropi, za razliko od zgornjih primerov, ki večinoma izhajajo iz “Novega sveta”, predvsem zaradi drugačne zgodovine vede “svojo” arheologijo raje opredeljujemo s časovnimi obdobji. Tako tudi v Sloveniji, kjer je takšno pojmovanje globoko zakoreninjeno tako v izobraževalnem kot tudi v raziskovalnem sistemu in ga skorajda ni mogoče spreminjati. In verjetno tudi ni smiselno, da bi ga poskušali. Arheologijo, o kateri bomo govorili, zato uvrščamo med posrednjeveške arheologije (za izraz glej zgoraj, prispevek *Kje so meje slovenske arheologije? O posrednjeveških arheologijah v Sloveniji*).

Toda ne glede na različna poimenovanja in razvoj vede (Predovnik 2008) menimo, da se pri oblikovanju raziskovalnih vprašanj in agend lahko zgledujemo po

historični arheologiji. Če posrednjeveške arheologije osvetlimo s stališča varovanja arheološke dediščine, je, poleg omenjenega “plesa” med predmetom in besedilom, najpomembnejša značilnost količina. Arheološko dediščino laičnim javnostim pogosto opisujemo z besedami “arheologija je prisotna povsod”. To za posrednjeveške arheologije drži skorajda dobesedno! Glavni značilnosti sta torej ogromna količina materialne dediščine in pogosto odlični podatki v pisani besedi.

Povsem logičen zaključek tega je, da so posrednjeveške arheologije usmerjane v izbrane teme. Zelo poučen je nabor tematik, ki so bile objavljene v eni pomembnejših revij historične arheologije, *International Journal of Historical Archaeology*.

Vedno prisotna je podvodna arheologija, kjer so predmet preučevanja predvsem potopi trgovskih ladij, ki so plule na poti Evropa - kolonije - Evropa. Žal je ta zvrst, podprta z zakonodajo o brodolomih v mednarodnih vodah, pogosto le pretveza za “lov na zaklad”.

Najobsežnejši sklop historične arheologije je preučevanje preteklosti marginalnih družb. Te raziskave lahko umestimo v širši sklop t.i. arheologije nemih glasov, nepismenih družb v sicer piščem okolju, kjer pridejo do izraza prednosti arheoloških raziskovalnih metod. V ta sklop sodijo na primer raziskave o sužnjih, marginalnih področij sicer že industrializirane Evrope, po-Kolumbovih ljudstev v srednji in južni Ameriki itd. Med zanimivejše raziskave tega sklopa vsekakor sodijo raziskave prepletanja besede in artefakta, med katerimi so najpogostejše raziskave odnosa med evropskimi misijoni ali trgovskimi posto-

jankami in "domorodno" okolico, ali na primer študije evropske identitete v Novem svetu.

Historična arheologija pa se ne ustraši niti tem, kjer na prvi pogled nima možnosti "zmagati" v primerjavi s pisnimi viri, kot na primer arheologija modernih mest in industrijska arheologija ter arheologija smeti.

Kot ni arheologije brez tipoloških raziskav materialne kulture, si tudi historične arheologije brez študij predvsem artefaktov množične potrošnje v trgovini na dolge razdalje ne predstavljamo. Med te v prvi vrsti sodijo pipe za kajenje, pa seveda vse vrste pivskega in namiznega posodja masovne proizvodnje v evropskih središčih itd.

Pogoste so tudi študije arheologije historičnih krajin, ki so s srednjeevropskega stališča podobne historično-geografskim študijam.

Tematike, ki so bližje slovenskim posrednjeveškim arheologijam, zanimajo tudi češke arheologe (Smetánka, Žegklitz 1990; Žegklitz 2007). Sprva, torej v 1980-tih, so tam prevladovala poleg raziskav vojaških utrd študije lončenine. Vendar za razliko od historične arheologije pri tem ne prevladuje namizna industrijsko izdelana lončenina temveč t.i. hišna ali groba lončenina ter seveda pečnice. V zadnjih dveh desetletjih so češki arheologi pričeli preučevati tudi posrednjeveško stavbno dediščino ter nasebine na splošno. Prav tako jih zanima tudi zgodnja industrijska arheologija, ki bi jo morda lahko poimenovali kar predindustrijska arheologija. Povsem pričakovane pa so tudi študije materialne kulture z neprekinjenim razvojem iz srednjega veka, na primer renesančno steklo ipd.

Namen zgornjega naštevanja je bil predvsem ta, da dobimo vtis na eni strani o posebnostih posrednjeveških arheologij in na drugi strani o povezavi z arheologijami starejših obdobij. Z metodološkega stališča lahko opazujemo selekcioniranje arheološke dediščine - s stališča varovanja dediščine - oziroma izbor tem - z raziskovalnega stališča. Na drugi strani pa osnovni predmet preučevanja tudi v posrednjeveških arheologijah ostaja materialna kultura, v kateri po količini prevladuje lončenina. Tudi za preučevanje te je potrebno najprej vzpostaviti tipološko-kronologijo (prim. Hall, Silliman 2006, 4) in če kdo misli, da so to že storili na primer etnologi ali zgodovinarji, se moti. Delo na tem področju v Sloveniji so posamezni arheologi začeli že pred desetletji (npr. Slabe 1977; Šubic 1980; Vuga 1983; Žbona-Trkman 1990), toda zaradi nesistematičnega pristopa arheologije kot

vede žal ne moremo poročati o zadovoljivem napredku. Tako je še danes vsako opredeljevanje posrednjeveškega gradiva potrebno začeti graditi od temeljev (npr. Guštin, Horvat 1994; Schein 1999; Cevc 2000; Železnikar 2002; Predovnik 2006; Štular 2009).

"Industrializacija" podeželja

V nadaljevanju bomo predstavili eno izmed izbranih raziskovalnih tem posrednjeveških arheologij, ki ima po našem mnenju v Sloveniji velik potencial. Pri naštevanju tem historične arheologije smo vedno znova izpostavljali prepletanje med pomenom besede in objekta. Hkrati je eden trenutno prevladujočih raziskovalnih tokov historične arheologije iskanje vprašanj, ki lahko ponudijo svež odsev modernosti. To raziskovalci pogosto dosežejo s premikanjem fokusa izkušnje znotraj "starih" tem: kolonizacija skozi perspektivo koloniziranih (Silliman 2005; Lightfoot 2006), kolonialno življenje v Latinski Ameriki skozi perspektivo zgodnjega razvoja moderne države v Španiji in na Portugalskem (Funari 2006), skupnosti pobeglih sužnjem kot družb v nastajanju (Cofield 2006), vpliv etnografije pacifiških otokov na samopodobo evropskih narodov kot civilizirajoče entitete (Lydon 2006), gregorijanski parki v Angliji v luči sužnjelastništva na plantažah (Matthew 2005, 117-119) itd.

Po drugi strani je arheologija posrednjeveških krajin pomembna iz istih razlogov kot arheologija krajin starejših obdobij (npr. Novaković 1995). Cilj, osvetliti preteklost z raziskovanjem interakcije ljudi z okoljem, ostaja isti. Arheologom je namreč izvor predmeta ravno tako pomemben, kot predmet sam, saj skušamo razumeti dejanja, ki jih predmet skriva. Ta odnos med ljudmi, materialno kulturo in prostorom arheologi preučujemo na različne načine. Izvor materialov, na primer, omogoča raziskovanje premikanja dobrin v prostoru. Deskriptivne študije raziskujejo prostorske odnose med različnimi predmeti, s čimer lahko prepoznamo na primer delovni prostor, bivalne prostore, obrambne naprave, trgovske poti itd. Pogosta tema historične arheologije pa je vloga prostora v družbenih odnosih, predvsem razporeditev moči (ang. *power relations*) - nekako po načelu poišči mesto posameznika ali skupine v prostoru in odkril boš njegovo ali njihovo mesto v družbi - kar razkriva predvsem arhitektura (Paulus 2006, 65-66).

V slovenskem prostoru se v okviru slednje teme kot nalašč zdi študija industrializacije v drugi polovici 18. in v 19.

Sl. 1. Okolica Kobarida, dve novoveški arheološki najdišči odkriti s pomočjo interpretacije lidarskih posnetkov (interpretacija avtor). Zgoraj izsek iz georeferenciranega franciscejskega katastra (M 1:1000; vir: Arhiv RS), na sredini satelitski posnetek današnjega stanja (M 1:650; vir: © Spot Image, © 2008 DigitalGlobe, © Google), spodaj senčenje digitalnega modela reliefa izdelanega iz podatkov lidarskega snemanja z uporabo algoritma REIN (M 1:650; avtor Žiga Kokalj, Inštitut za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU). Poleg obkroženega objekta je na spodnjih slikah viden tudi palimpsest predvsem mlajših izrab prostora, ki se že spreminjajo v arheološki zapis.

stoletju skozi perspektivo podeželja, natančneje spreminjanja kulturne krajine podeželja. Taka raziskava sledi ciljem historične arheologije (prim. Predovnik 2008), predvsem pa stremljeva k cilju, ki je značilen za posrednjeveške arheologije: razumevanje modernizacije in globalizacije.

Pomen takšne raziskave si lahko predočimo na primeru študije o ruralni pokrajini osrednje Sicilije v 19. in 20. stoletju (Pluciennik, Mientjes, Giannitrapani 2004). Prva značilnost, ki jo pri posrednjeveških študijah velja vedno znova poudarjati, je seveda interdisciplinarnost, predvsem s podporabo arheoloških in pisnih virov. Arheološke podatke so v prikazani študiji pridobili predvsem s terenskimi pregledi in nekaj manjšimi izkopavanji na sicer majhnem, a tipičnem študijskem območju.

Rezultati omenjene študije osvetljujejo pomen arheoloških virov za študijo posrednjeveške kulture podeželja. Pretežno nepismeno podeželsko prebivalstvo je namreč tipična družbena skupina, ki v pisnih virih ostaja "nema". S pomočjo arheoloških virov pa je raziskovalcem uspelo prepoznati družbeno in poselitveno dinamiko teh prebivalcev. Slika o preteklosti, znana iz predhodnih raziskav, je prikazovala predvsem pusto in statično podeželje, redko poseljeno s prislovično zaostalim prebivalstvom. Takšna podoba je nastala zato, ker pisni viri omogočajo predvsem preučevanje podeželja skozi odsev dejanj političnih in gospodarskih elit, v tem primeru predvsem prilagajanja podeželskega prebivalstva na vedno nove zemljiške reforme.

Omenjena študija pa je uspela s pomočjo arheoloških virov prikazati dinamičen razvoj. Tako so na primer v določenih obdobjih zaznali intenzivne gradbene dejavnosti, ki kažejo na poskuse družbene afirmacije tudi revnejših slojev. Hkrati je raziskava opozorila na živahno krajino dela (ang. *task-scape*). Prislovična opustelost je namreč posledica napačnega vtisa sodobnikov, saj je večina poljedelskih delavcev prebivala v manjših urbanih središčih.

Ne da bi se spuščali v podrobnosti tematike, ki slovenskim arheologom ni ravno domača, smo skušali prikazati vlogo arheologije v raziskavah, ki so na prvi pogled povsem v domeni zgodovine in historične geografije.

Vrnimo se k sočasnemu slovenskemu podeželju. Obdobje seveda ni izbrano naključno, temelji na dostopnosti historičnih zemljevidov. Najstarejši zemljevidi, ki zajemajo (med drugim tudi) celo Slovenijo, so Jožefinski vojaški

zemljevidi, nastali v letih 1763-1787 (Rajšp 1995). Izdelani so bili za potrebe vojske v merilu 1:28800 in poleg zemljevidov vsebujejo tudi podatke o poteh in prehodnosti ter trdnjših stavbah. Precej mlajši, a desetkrat natančnejši so vsem dobro znani zemljevidi Franciscejskih katastrof, ki so nastajali v letih od 1817 do 1822. Zadnje spremembe so v t.i. reambulančne katastrofe vnesli v 1860-tih letih. Zemljevide Franciscejskih katastrof vsaj v nekaterih primerih lahko "postaramo" tako, da v njih vnesemo podatke iz Jožefinskih katastrof, ki so nastajali v letih 1785 do 1789 (Pleterski 1989; prim. Štular 2001, 75-77). Franciscejski katastri so poleg v Arhivu Slovenije dostopni v zmanjšani resoluciji tudi brezplačno na spletu.

S podporabo teh virov pridemo do podatkov o kulturni krajini nekako od sredine 18. do konca 19. stoletja. Vendar ti zemljevidi vsaj ponekod (prim. Pleterski 1986) skrivajo tudi sledi precej starejše pokrajine, včasih celo zgodnje-srednjeveške. Tudi sicer so bili arheologi med prvimi, ki so pri svojih raziskavah uporabljali Franciscejske katastrofe (Slapšak 1995, izvornik 1983). V evropskem merilu pa uporaba podatkov, ki jih skrivajo historični zemljevidi, v zadnjih letih doživlja v arheologiji pravi razcvet predvsem zaradi povečane dostopnosti GIS-ov (Madry 2006; glej tam navedeno literaturo). Tudi v Sloveniji uporaba historičnih zemljevidov, podprta z GIS-i, v arheologiji ni novost (Štular 2001; Štular, Poglajen 2002).

Širše gledano k tovrstnim študijam pristopamo s široko paleto orodij arheologije krajine (pregled v Novaković 2003), dandanes predvsem v povezavi z GIS-i (npr. Mlekuž 2006; Poglajen 2006; Štular 2006a; Štular 2006b; Štular 2008a; Štular 2008b).

Konkreten primer poteka takšne študije, kot si ga predstavljamo, je razviden iz slikovne priloge (*sl. 1*), na kratko pa ga lahko povzamemo v treh korakih:

- kartiranje kulturne krajine na historičnih zemljevidih,
- preverjanje trenutnega stanja na letalskih ali satelitskih posnetkih,
- preverjanje obstoja in stanja arheološke dediščine ter pridobivanje arheoloških podatkov z vsemi dostopnimi arheološkimi metodami.

Na mestih, kjer ni kontinuirane uporabe prostora ali modernih destruktivnih posegov, lahko že po drugi točki predvidevamo obstoj arheološko dediščino. V nekaterih primerih lahko dejansko prisotnost arheološke dediščine potrdimo že s tehnikami daljinskega zaznavanja, na

primer na lidarskih posnetkih (*sl. I*). Slednji korak je predvsem pomemben s stališča varovanja posrednjeveške kulturne dediščine v Sloveniji, kjer sistematično zbranih podatkov praktično nimamo (prim. Nadbath 2008).

Seveda je prikazan del postopka, prepoznavanje posameznih elementov historične kulturne krajine, šele prvi drobec raziskave o vplivih industrializacije na kulturno krajino slovenskega podeželja v drugi polovici 18. in 19. stoletju. Pravzaprav je to del, ki "pravo" arheologijo, predvsem izkopavanja in študij materialne kulture, šele omogoči. Opisan postopek je torej prilagojen trenutnemu klavnemu stanju posrednjeveških arheologij v Sloveniji. Ker je študija še v zametkih, razmišljanje o potencialnih rezultatih prepuščamo bralcu. Vsekakor si izvedbo zamisljamo v obliki t.i. multiskalarne analize, torej analize več izbranih študijskih primerov, pri čemer so različna "merila" in časovne ravni pogojene že z virom, razpoložljivimi historičnimi zemljevidi (prim. Predovnik 2008). Potrebna bodo seveda vsaj minimalna arheološka izkopavanja. Za poglobljen vpogled v raziskovane procese pa bi bilo potrebno študijo razširiti tudi v ostale predele Avstrijskega cesarstva oziroma po letu 1868 Avstro-Ogrske monarhije.

Če si smemo izposoditi besede W. Churchilla ob zmagi zavezniških sil v severni Afriki, lahko rečemo, da "to še ni začetek; ni še niti začetek začetka; morda pa je začetek konca". Konec, ki ga imamo mi v mislih, je seveda konec popolnega ignoriranja posrednjeveške arheološke dediščine.

Zaključek

Kaj torej izbrana tema posrednjeveške arheologije, ki smo jo predstavili, prinaša. Tematiko sorodne vede že preučujejo, vsaka s svojimi metodami in raziskovalnimi vprašanji (npr. Ilešič 1950; Petek 2005). Vendar arheološke raziskave prinašajo možnost svežega vpogleda, ki ga druge vede ne morejo nadomestiti. S stališča varovanja arheološke dediščine predstavljeni pristop omogoča hitro in učinkovito vzpostavljane podatkovnih zbirk, ki bodo pristojnim službam omogočile učinkovite in utemeljene odločitve, kakršne si pri varovanju kulturne dediščine želimo (glej dalje, prispevek *Okrogla miza o varovanju arheološke dediščine na rednem letnem srečanju Slovenskega arheološkega društva*).

Literatura

- ANDRÉN, A. 1998, *Between Artifacts and Texts: Historical Archaeology in Global Perspective*. - New York.
- CEVC, T. 2000, *Lončene posode pastirjev: skleda in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah*. - Ljubljana.
- COFIELD, S.R. 2006, French-Caribbean Refugees and Slavery in German Protestant Maryland. - V: *International Journal of Historical Archaeology* 10(3), 273-287.
- FALK, L. 1991, *Historical Archaeology in Global Perspective*. - Washington.
- FUNARI, P.P.A. 2006, Conquistadors, Plantations, and Quilombo: latin America in Historical Archaeological context. - V: M. Hall in S.W. Silliman (ur.), *Historical Archaeology*, Malden, Oxford, Victoria, 209-229.
- GUŠTIN, M. in M. HORVAT (ur.) 1994, Ljubljanski grad. Pečnice (Ljubljana Castle. Stove tiles). - *Archaeologia historica Slovenica* 1.
- HALL, M. in S.W. SILLIMAN 2006, Introduction. - V: M. Hall in S.W. Silliman (ur.), *Historical Archaeology*, Malden, Oxford, Victoria, 1-20.
- ILEŠIČ, S. 1950, *Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem*. - Ljubljana.
- LEONE, M.P. 1995, A Historical Archaeology of Capitalism. - v: *American Anthropologist* 97, 251-268.
- LIDON, J. 2006, Pacific encounters, or Beyond the islands of History. - V: M. Hall in S.W. Silliman (ur.), *Historical Archaeology*, Malden, Oxford, Victoria, 293-312.
- LIGHTFOOT, K.G. 2006, Mission, Gold, Furs, and Manifest destiny: rethinking an Archaeology of colonialism for western north America. - V: M. Hall in S.W. Silliman (ur.), *Historical Archaeology*, Malden, Oxford, Victoria, 272-291.
- MADRY, S. 2006, The integration of historical cartographic data within the GIS environment. - V: S.N. Archer in K.M. Bartoy (ur.), *Between Dirt and Discussion; Methods, Methodology, and Interpretation in Historical Archaeology*, New York, 33-60.
- MATTHEW, H.J. 2005, On the Particularism of English Landscape Archaeology. - V: *International Journal of Historical Archaeology* 9(2), 111-122.
- MLEKUŽ, D. 2006, Complex settlement and the landscape dynamic of the Iščica floodplain (Ljubljana Marshes, Slovenia). - V: *Documenta Praehistorica. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji. Neolitske študije (Neolithic studies)* 33, 253-271.
- NADBATH, B. 2008, Posrednjeveška arheološka dedi-

ščina – raziskave, zaščita in varovanje;

primer Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana. - *Arheo* 25, v tisku.

NOVAKOVIČ, P. 1995, Deset let pozneje: prostorska arheologija v Sloveniji. Predgovor. - B. Slapšak, *Možnosti študija poselitve v arheologiji*, *Arheo* 17, 6-9.

NOVAKOVIČ, P. 2003, *Osvajanje prostora : razvoj prostorske in krajinske arheologije*. - Ljubljana.

ORSER, Jr. C. 1996, *A Historical Archaeology of the Modern World*. - New York.

PAULUS, E.P. 2006, *The Place of Space: Architecture, Landscape, and Social Life*. - V: M. Hall, S.W. Silliman (ur.), *Historical Archaeology*, Malden, Oxford, Victoria, 65-83.

PAYNTER, R. 2000, Historical and Anthropological Archaeology: Forging Alliances. - V: *Journal of Archaeological Research* 8(1), 1-37.

PETEK, F. 2005, Spremembe rabe tal v slovenskem alpskem svetu. - *Geografija Slovenije* 11.

PLETERSKI, A. 1986, *Župa Bled : nastanek, razvoj in prežitki*. - Ljubljana.

PLETERSKI, A. 1989, Metoda povezave retrogradne analize katastra s pisanimi in arheološkimi viri : primer Blejskega kota (A method of linking retrograde analysis of land-register with written and archaeological sources: the case of Blejski kot). - *Zgodovinski časopis (Historical review)* 43 (2), 157-182.

PLUCIENNIK, M., A. MIENTJES, E. GIANNITRAPANI 2004, Archaeologies of Aspiration: Historical Archaeology in Rural Central Sicily. - *International Journal of Historical Archaeology* 8(1), 27-65.

POGLAJEN, S. 2006, Iskanje rimske cestne mreže v severozahodni Istri. - V: D. Perko et al (ur.), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2005-2006*, Ljubljana, 211-222.

PREDOVNIK, K.K. 2006, Srednjeveška in novoveška lončenina s planin v Kamniško-Savinjskih Alpah. - V: T. Cevc (ur.) *Človek v Alpah*, Ljubljana, 182-208.

PREDOVNIK, K. 2008, Nova obzorja: arheologija mlajših obdobij. - *Arheo* 25, v tisku.

RAJŠP, V. 1995, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787 (Josephinische Landesaufnahme 1763-1787 für das Gebiet der Republik Slowenien) 1*. - Ljubljana.

SCHEIN, Tine 1999, Il castello di Predjama (Lueg) presso Postojna (Postumia). - *Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine*. Atti della giornata di studio (Udine, 16 Marzo 1996), *Acheologia di frontiera* 2, Società Friulana di Ar-

cheologia, Udine, 143-144.

SLABE, Marijan 1977, Loška slikana meščanska keramika. - *Loški razgledi* 24, 55-57.

SLAPŠAK, B. 1995, Možnosti študija poselitve v arheologiji. - *Arheo*, posebna izdaja.

SMETÁNKA, Z in J. ŽEKGLITZ (ur.) 1990, *Postmedievalní archaeologie (Studies in Postmedieval Archaeology) 1*. - Praga.

ŠTULAR, B. 2001, *Arheologija Mengeškega polja v zgodnjem srednjem veku*. - Ljubljana.

ŠTULAR, B. 2006a, Analiza gospodarskega zaledja v arheologiji krajin (Site catchment analysis in landscape archaeology). - V: D. Perko et al (UR.), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2005-2006*, Ljubljana, 199-210

ŠTULAR, B. 2006b, Prostor blejskih planin v srednjem veku (Raum der Bleider Almen im Mittelalter). - V: T. Cevc (ur.) *Človek v Alpah*, Ljubljana, 230-241

ŠTULAR, B. 2008a, Vloga kulturne dediščine pri trajnostnem razvoju varovanih območij na primeru arheološke dediščine v Kamniško-Savinjskih Alpah (The role of cultural heritage in the long-term development of protected areas: the example of archaeological heritage in the Kamnik-Savinja Alps). - V: D. Perko et al. (ur.), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2007-2008*, Ljubljana 341-353.

ŠTULAR, B. 2008b, Prostorske analize Malega gradu v Kamniku (Slovenija). -V: *Archaeologica Historica* 33, 243-252.

ŠTULAR, B. 2009, Srednjeveška in novoveška lončenina iz Blejskega jezera. - V tisku.

ŠTULAR, B. in S. POGLAJEN 2002, Zgodnjesrednjeveška pokrajina: študijski primer Bistriške ravni in Mengeškega polja (Early middle ages landscape: study case of the Bistrica plain and Mengeš field). - V: T. Podobnikar et al. (ur.), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2001-2002*, Ljubljana, 219-230.

ŠUBIC, Zorka 1980, Nova razstavna zbirka v Loškem muzeju. - *Loški razgledi* 27, 308-310.

VUGA, D. 1983, Nekaj srednjeveških in novoveških najdb iz struge Ljubljanice pri Podpeči in Bevkah. - V: *Zgodovinski časopis* 37, 21-29.

ŽBONA-TRKMAN, B. 1990, Arheološka izkopavanja na gradu Dobrovo v Brdih. - V: *Argo* 29/30, 14-16.

ŽELEZNIKAR, J. 2002, Graščina v Polhovem Gradcu. - V: *Arheološki vestnik* 53, 301-371.

ŽEKGLITZ, J. (ur.) 2007, *Postmedievalní archaeologie (Studies in Postmedieval Archaeology) 2*. - Praga.

Arheologija za javnost

Public archaeology

© Verena Perko

Izvleček: V aktualnem modelu varovanja slovenske arheološke dediščine zavzema znanost avtoritativni položaj, v katerem je javnost v vlogi neukega, potencialnega uničevalca odrinjena v pasivno vlogo in zato odtujena od svoje lastne kulturne dediščine. Model, ki temelji na ekskluziji javnosti, spreminja dediščino v moteči tujek v svojem lastnem okolju in je vnaprej obsojen na neuspeh.

Sodobna javnost se je na Zahodu kot aktivna in multivalentna družbena sila uprla avtoritativnim principom varovanja. Oblikovala se je t. im. arheologija za javnost, ki kot nova veja vede raziskuje možnosti vključevanja okolja v arheološko prakso ter prepoznavati in razvijati najuspešnejše načine varovanja arheološke dediščine.

S ciljem ohranjanja arheološke dediščine v primarnem okolju so v arheološki znanosti prevladali principi inkluzije javnosti na vseh področjih raziskovanj in interpretacije dediščine.

Ključne besede: arheologija za javnost, arheološka dediščina, zakonodaja, muzeologija

*WHO CONTROLS THE PAST, CONTROLS THE FUTURE:
WHO CONTROLS THE PRESENT, CONTROLS THE PAST*

*Kdor nadzoruje preteklost, obvladuje bodočnost:
kdor obvladuje sedanjost, nadzoruje preteklost.*

(G. Orwell)

Uvod

Kulturna dediščina, kamor kot nepogrešljiv del sodijo tudi vse arheološke najdbe in najdišča, predstavlja materialno in duhovno osnovo vsake človeške skupnosti. Je temeljni kamen načina življenja in verovanja, znanja ter zakonov, vidni znak in dokaz obstoja in suverenosti katerekoli skupnosti. Kulturna dediščina je brezpogojna osnova vsake kulturne in narodne, regionalne in lokalne identitete (Duncan 1991; Merriman 2002; Šola 2003).

Arheologija, ki razkriva materialne ostanke kulturne dediščine preteklosti, ima v svojih rokah veliko družbeno moč, ki pa je brez pravega komuniciranja z javnostjo podobna sestradani armadi brez orožja. Zato je interpretacija arheoloških najdb in najdišč v sodobni družbi presodnega pomena. Interpretaciji gradiva v arheološkem znanstvenem diskurzu mora slediti umeščanje arheoloških fenomenov v širši družbeni kontekst sodobne kulture določenega okolja (Thomas 2000). Sleherina interpretacija je trdno zasidrana znotraj širše (politične) kulture, procesi interpretiranja pa potekajo vedno v skladu s širšim družbenim diskurzom znanja in moči, kot je to pokazal Foucault in kot neizpodbitno kaže zgodovina arheološke znanosti same ter kar brez izjeme velja tudi

Abstract: In the past century, during the seventies, archaeological discipline developed a science model, which was based upon empirical and neutral approach. Consequently, tradition of study of archaeological heritage *ex situ* was practiced, i.e. removal of portable heritage and implying strict laws on protection of sites.

Within this model has science an authoritative function, where public has a role of an oblivious, potential demolisher and he is therefore a passive spectator, which means that he is alienated from his own cultural heritage.

Modern public in the West, as an active and multivalent society, rebelled to authoritative principles of protection. A new branch, so-called public archaeology developed, with its goal to help to recognise and to develop most successful forms of protection of cultural heritage with principles of inclusion of the environment.

Keywords: public archaeology, archeological heritage, museology

za današnji čas (Pearce 1990; Thomas 2000). Da bi se lahko interpretacija izognila tendencioznim ciljem in bi kulturna dediščina lahko služila demokratičnim ciljem sodobne družbe, mora že v samem izhodišču biti zagotovljena multi-interpretativnost (Merriman 2004 a).

Premalokrat se zavedamo, da je arheologija znanost moderne dobe z veliko preobrazbeno družbeno močjo. Z raziskavami starih civilizacij, posebej antične Grčije, je bistveno pripomogla k oblikovanju sodobne zahodne civilizacije. Ob arheoloških odkritjih sta se napajali sodobna umetnost in znanost, iz njih je rasla arhitekturna podoba sodobnih mest in nenazadnje, celo ustave modernih demokratičnih držav so nastajale po navdihu antične Grčije, kot jo je razkrivala in tolmačila arheološka znanost. Arheologija je skupaj z geologijo potrdila Darwinovo teorijo z materialnimi dokazi in v poldrugem stoletju raziskav potisnila kazalce človekovekovanja iz nekdanjih bibličnih 4004 na fascinantnih 2,5 milijonov let (Schnapp 1996).¹

¹ Toda nič manj ni res, da nosi arheologija skupaj z antropologijo (in muzealstvom!) tudi sence temne evropske polpreteklosti (Cruz-Ramirez 1985). Rasne teorije, ki so se opirale na spoznanja Kossinovich in Childovih del, je uspešno podprl *Heimatmuseum*, ki se je izoblikoval v Nemčiji poznega 19. stoletja pod močnim vplivom nacionalnih in domovinskih teženj in ki so jih kasneje prerasle ideje germanstva in čiste rase. Nastalo je čez 2000 'Heimat' muzejev, ki so bili posvečeni nemški zemlji in ljudem. Obsegali so arheološke, domoznanstvene in etnografske teme. Nacistična Nemčija je tradicionalne muzeje hitro in temeljito očistila 'degenerirane' umetnosti, uvedla aktivno edukativno službo in jih v imenu javnosti postavila v službo politike. Muzeji so prevzeli pomembno (pre)vzgojno vlogo v družbi predvojne Nemčije ter postali upoštevanja vredno propagandno orodje države v vojni (Cruz-Ramirez 1985).

Znanost je tako (nehote) služila za podlago gnezdenju rasnih teorij, ki so vodile v smrt milijone ljudi.

Arheologija, enako kot tudi vse druge znanosti, ni nevtravno vedenje in tega bi se še kako morali zavedati predvsem vsi arheologi. Poseduje in posreduje znanje o preteklosti, ki je presodnega družbenega pomena, vendar je brez vsakršne vrednosti, če ga ne umestimo v kulturne tokove sedanjosti. Znanstvena spoznanja je potrebno prevajati v ljudem razumljiv, sprejemljiv jezik in nenehno zagotavljati njihovo multi-interpretativnost. Da bi arheologija lahko integrirala v večplastne družbene procese, mora sprejeti javnost kot upoštevanja vrednega partnerja (Merriman 2004). Sodobna družba je družba nasprotij in zgolj tisto, čemur daje družba globlji pomen, pa najsi bo na simbolični, kulturni, identitetni in ekonomski ravni (največkrat pa vse naštetu skupaj!), integrira v esenco kolektivne biti. Šele ko je dediščina sprejeta v splošni družbeni zavesti kot vredna ohranjanja, so izpolnjeni osnovni pogoji za njeno varovanje in vključevanje v prihodnost (Maroević 1993; Šola 2003). Na tej stopnji se zakonodaja lahko pokaže kot uspešna nadgradnja, vse ostalo pa je le črka na papirju.

Arheološka dediščina ima vrednost zgolj in samo kot neločljiv del splošne kulture: neinterpretirana postane neizbežno plen pozabe in kar je še huje, zlahka tudi plen političnih manipulacij. Arheologija postane smiselno početje šele v okvirih širših družbenih nalog, kot so izobraževanje in vzgoja, umetniško ustvarjanje, koristno preživljanje prostega časa in druženje, kar je vse zunanji izraz za vsako družbo izredno pomembnih identitetnih procesov. Arheologija razpolaga s temeljnimi identitetnimi resursi in v skladu s temi spoznanji bi se morala tudi razvijati.² Kot znanstvena veda implicitno ni kos nalogam širšega kulturnega umeščanja odkritij svojih raziskav (Thomas 1996). Podobno kot tudi muzealstvo, sledeč sodobni muzeološki doktrini, po svojem poslanstvu ni raziskovalna ustanova, temveč središče kulturne komunikacije.

Družba se lahko nadeja korist zgolj iz povezovanja (raznorodnih) dediščinskih ustanov in njihovih usklajenih ciljev s strani raziskovalnih, izobraževalnih in kulturno varstvenih programov delovanja (Maroević 1993, Thomas 1996).

2 V informacijski dobi se je znanje kot informacija spremenilo v pomemben družbeni resurs, ki mu z uporabo vrednost narašča, kar je v nasprotju z ostalimi resursi, npr. energijo (Tudman 1990).

Arheologija za javnost

MAN GLAUBT, WAS MAN SIEHT.

Da bi ljudje lahko verjeli, morajo videti.

(Nemški pregovor)

Arheologija je bila vedno izjemno privlačna za javnost. Toda v drugi polovici 20. stol. je zaradi naraščajoče specializacije in visoke profesionalizacije med stroko in javnostjo zrasel zid, ki je postal s procesi demokratizacije sodobne družbe nepotrebna ovira (Merriman 2004; Plestenjak 2005). Pričakovanja javnosti do arheologije, za katero velja, da je veda, ki s svojimi spoznanji o preteklosti omogoča na podlagi materialne kulture razumevanje sedanjosti in s tem zaznavno vpliva na prihodnost, so velika in upravičena. Vodiijo k odpiranju znanosti navzven in prilagajanju potrebam sodobne družbe, ki se je z razvojem informacijske tehnologije povsem spremenila (Marty, Burton Jones 2008).

Prvi velik premik se je zgodil na področju informatike ter izobraževanja. Arheološke teme že dolgo vključujejo svetovno znane TV serije in cela vrsta sodobnih medijev, uglednih revij in časopisov, ki se trudijo razširiti splošno vedenje publike vseh starostnih dob in narodnosti.³ Gibanje je na zahodu steklo sinhrono s pospešenim uvažanjem edukacijskih programov v muzejih in posledični preobrazbi ustanov za potrebe publike (Hooper-Greenhill 1992). Družbene potrebe so narekovale tudi postopne spremembe univerzitetnih kurikulumov. Usposabljanje za delo z javnostjo je dobilo na zahodnih univerzah poleg arheološke teorije, metodologije in študija materialne kulture enakovredno mesto.

Največje novosti na tem področju je zadnji dve desetletji prinesla praksa, ki je z aktivnim vključevanjem v družbeno življenje spodkopala 'berlinski zid' med znanostjo in javnostjo. Vključevanje lokalnih javnosti v raziskave, interpretacije in prezentacije najdišč ter gradiva je postalo sinonim za amalgamiranje arheološke dediščine v tokove sodobnega gospodarskega in družbenega življe-

3 Naj omenim le nekatere najbolj znane, npr. *Discovery*, ki je poleg rednih TV serij o arheoloških temah izdal celo vrsto filmov in drugega izobraževalnega gradiva. Redko katera številka revije *National Geographic* izide brez arheološke teme. V Britaniji slovijo TV programi *Time Team*, *Meet the Ancestors* itd. Na voljo so tudi številne tematske edicije v različnih medijskih oblikah, med izjemno poučne sodijo oddaje BBC. Javnosti so se morda najbolj vtisnili v spomin BBC-jevi igrani filmi o Pompejih.

nja, kar posredno zagotavlja tudi njeno ohranjanje. Teh praktičnih in teoretičnih prizadevanj se je v anglo-ameriškem svetu sčasoma oprijela skupna oznaka *public archaeology*, kar bi v slovenskem jeziku ustrezalo izrazu arheologija za javnost.

Toda arheologija za javnost v sedanjem pomenu besede se je na zahodu razmahnila predvsem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Nastala je kot nekakšna filozofija delovanja stroke na vseh področjih v stikih z javnostjo, npr. pri izobraževanju, vprašanih lokalne samouprave in urejanja najdišč, na polju zakonodaje, nacionalne ali lokalne identitete, trgovine s starinami, v primerih nujnih posegov pri uničenjih najdišč itd. Medtem ko se je začetku gibanje omejevalo bolj na posredovanje v imenu javnosti oziroma se je sklicevalo na zahteve javnosti kot kontrast stališčem akademske arheologije in zahtevam zakonodaje, se je sčasoma razvilo v način delovanja, ki javnost vključuje neposredno in v celosten arheološki proces (Merriman 2002; Merriman 2004).

Do nedavnega akademski krogi arheologije za javnost niso niti omenjali.⁴ Zaradi njenega velikega družbenega pomena je pred desetletjem postala veja splošne arheološke znanosti, ki v stiku z javnostjo rezonira delovanje in obstoj arheološke stroke nasploh in omogoča, da postaja arheološka dediščina družbeno in ekonomsko relevantna. Nova veja si je sčasoma pridobila prostor tudi v akademskih znanstvenih objavah (Merriman 2002, 541). Začeli so izhajati prvi učbeniki, revije in časopisi na to temo.⁵

Posamezne definicije arheologije za javnost se razlikujejo iz dežele v deželo, kar je glede na njen specifičen razvoj in vlogo v posameznih družbah razumljivo. Vsem pa je skupna ugotovitev, da so teme arheologije za javnost tista področja, kjer arheologija v praksi naleti na ekonomska, politična ali katerakoli druga nasprotovanja. Arheologija za javnost ni omejena zgolj na 'produkte' arheološkega delovanja, kot so npr. razstave ali edukativni programi. Lahko bi jo označili kot večplastne družbene procese, ki se sprožajo med stroko in javnostjo ob raziskovanju, interpretiranju ali trženju in vzdrževanju arheološke dediščine. Kljub vsemu ali ravno zato je glavno podro-

čje arheologije za javnost območje etike in ekonomije (Ascherson 2004, 2).

Vzroki za pojav in nagel razvoj arheologije za javnost ležijo v spremenjenih družbenih razmerah postmodernistične družbe. Od šestdesetih let dalje je v Severni Ameriki in Veliki Britaniji prišlo do hitre širitve mest, pospešene industrializacije in gradnje cest. Številni obsežni projekti so z bliskovito naglico spreminjali cele pokrajine. Začelo je prihajati do vse pogostejših primerov izigravanja spomeniško varstvene zakonodaje, pojavila so se prva pogodbeno izkopavanja in začela so se odpirati prej nepoznana vprašanja profesionalne etike, povezana s standarizacijo, z obsegom raziskav in ohranjanjem najdišč, s financiranjem itd. Pri že raziskanih najdiščih pa so se odprla vprašanja oskrbe in trženja, odločanja o prostorskih rešitvah in varnosti ter upravljanju z njimi.⁶ To področje je v Severni Ameriki na začetku pokrivala neke vrste arheologija za javnost, ki je v korist stroke skušala delovati neodvisno od političnih pritiskov in vplivov kapitala.

Vendar se je arheologija za javnost v devetdesetih letih prejšnjega stoletja odtrgala od začetnega izhodišča in se pod zunanjimi in notranjimi pritiski razvila v povsem samostojno vejo arheologije. Njene poglobitve naloge so se preusmerile prvenstveno v delovanje z javnostjo, ki je v moderni družbi zavzela povsem novo vlogo. Sodobne demokratične družbe temeljijo na aktivni udeležbi državljanov, ki se, v nasprotju s pasivno in poslušno javnostjo brez mnenja, izrekajo o političnih odločitvah države in bdijo nad delovanjem državnih ustanov. Javnost in javno je kot kontrast privatnemu poznano že od rimske dobe in je globoko usidrano v evropskem pravnem redu. Javno je od časov oblikovanja moderne države v naši zavesti izenačeno z državnim ter državnimi, t.j. javnimi ustanovami in javnimi interesi. Toda pomen javnega je drugačen v povezavi z neko določeno skupino prebivalstva, kar je že odraz miselnosti razsvetljenstva in kar v skladu z razvojem moderne družbe doreče Habermas (Habermas 1989). Njegova javnost se nanaša na koncept strukturirane, kritične in demokratične javnosti moderne dobe, ki

4 Nič drugačna seveda ni slovenska arheološka znanstvena srenja. Pričujoči članek je uredništvo Arheološkega vestnika zavrnilo z utemeljitvijo, da tema 'ni zanimiva za mednarodno javnost'.

5 Leta 1999 je v Angliji izšla prva številka *Journal of Public Archaeology: internetna stran Public Archaeology* je dosegljiva na http://www.saaa.org/Public/for_Archaeologists/outreach_PAis.html.

6 Izraz *Public archaeology* se je prvič pojavil že leta 1972 z istoimensko publikacijo, vendar še ne v rabi, ki jo ima termin danes. Skoval ge je McGimsey, ki je tovrstno prakso navezoval na severnoameriško gibanje CRM (*Cultural Resource Management*) kot nasproten pol akademski arheologiji in njeni usmeritvi v širša, teoretična področja. Izraz se je nanašal na tiste arheološke raziskave, ki so bile običajno podprte moralno, s prostovoljnim delom in/ali denarjem s strani javnosti (Merriman 2002, 542).

se izoblikuje z razvojem sodobnih komunikacij in medijev, revij in literature. Poudarek percepcije javnosti je na demokratičnosti kritičnega dela javnosti, ki je zunaj in ločena od tega, kar se pojmuje kot državno in javno.

Tako npr. v primeru arheologije zastopajo državo raziskovalne, izobraževalne, muzejske in spomeniškovarstvene ustanove, za katere se avtomatično suponira, da delujejo v interesu široke javnosti, t.j. ljudstva (Merriman 2004, 2; Plestenjak 2005, 7). Toda zaradi pojava močno strukturirane javnosti sodobne družbe postajajo državne ustanove čedalje bolj nemočne za zahteve določenih družbenih skupin, npr. etničnih, kulturnih in drugih manjšin. Če se procesom državnosti pridruži še močan koncept centralizma, potem se kot po pravilu kmalu izkaže, da so te "nezastopane" javnosti običajno majhne, regionalne ali lokalne skupnosti ali skupine prebivalstva, ki jih združujejo skupni interesi, in zaradi česar močno odstopajo od povprečne "molčeče" javnosti.

Tako pridemo do splošno znane ugotovitve, da se državne institucije z okostenelim, centraliziranim državnim aparatom niso sposobne prilagajati različnim zahtevam demokratične družbe, kar vodi v dihotomijo javnih interesov. Horkheimer in Adorno sta predstavila sodobno družbo kot aktivno in multivalentno silo. Za modele nedemokratičnih družb je tipična predstava javnosti kot brezoblične, nezainteresirane mase, o kateri dosledno odloča politično vnaprej določena elita s statično naravnanimi ustanovami. Poseben primer predstavljajo tranzicijske družbe, ki so inherentno konfliktno in nepredvidljive in se šele razvijajo v smer demokratičnosti. Tako družbo sestavljajo številne etnične, stanovsko, izobrazbeno in/ali religijsko povsem različne in neredko med seboj konfliktno družbene skupine. Tem stalno spreminjajočim družbenim silam po svoji naravi ne morejo ustreči statične, vase zadržane državne institucije, ki so neredko konceptualno in organizacijsko naravnane še v procese legitimacije preživetih državnih tvorb in ki so bile kasneje le s posameznimi lepotnimi popravki preusmerjene v rituale državnosti (totalitarnih) sistemov dvajsetega stoletja (Sloterdijk 1993).

Stopnjo demokratičnosti neke družbe dobro odraža odnos, ki ga kaže znanost v komunikaciji z javnostjo. V primerih, ko znanstveniki nastopajo do javnosti z avtoritativnega stališča, govorimo o deficitarnem komunikativnem modelu. Za tak odnos je značilno, da znanstvenik nastopa proti javnosti patronatsko. Prevzema vlogo usposobljene,

uradne osebe, ki ima pravico sprejemati odločitve v imenu nekega ljudstva. Za model je značilno, da je močno poudarjena vloga edukativnih procesov, kajti javnost je 'deficitarna' v svojem znanju in jo je treba podučiti in usposobiti, da bo razumela in podpirala (ortodoksna) prizadevanja znanstvenikov. Alternativni pogledi niso dobrodošli, vloga vključevanja javnosti pa je omejena na pomožna opravila. Ko nastanejo med javnostjo in znanstveno srenjo zaznavnejša trenja, običajno vznikne splošno mnenje, da je potrebno posvečati več pozornosti komunikaciji, kjer bodo znanstveniki bolj jasno sporočali javnosti svoja stališča (Merriman 2004, 7).

Drugi, alternativni model, ki ga vzpostavlja znanstvena sredina z javnostjo, je multiperspektivni komunikativni model, ki temelji na spoznanjih modernih antropoloških znanosti, da je percepcija (preteklosti) v vsakem primeru osebna kreacija. Odločilnega pomena so znanja in izkušnje, ki jih oseba že poseduje, in si bo ne glede na prizadevanja znanstvenikov ustvarila svojo lastno podobo (Merriman 2004, 7). Zato je treba več pozornosti posvečati aktivni udeležbi in posredovanju znanstvenih informacij v formatiranih sklopih na integralen, kontekstualen način (Alexander 1996, 85; Maroević 2001).

Multiperspektivni model je nedvomno način delovanja z javnostjo, pri katerem je potrebna visoka stopnja demokracije in profesionalne etike, saj se odkloni od znanstvenih spoznanj lahko zgodijo dokaj neopazno in se zelo hitro prelevijo v nevarne družbene 'zdrse'.⁷

Oba modela imata slabe in dobre strani, optimalna rešitev leži v komplementarnosti.⁸

V slovenski ustavi, spomeniškovarstveni zakonodaji⁹ in doktrini spomeniškovarstvenih služb so izražene pravice in obljube države, državnih ustanov in njihovih uslužbencev ter javnosti do kulturne dediščine. Zakonodaja

⁷ S tega vidika je treba tudi razumeti trditev, da je arheologija za javnost v prvi vrsti področje etike.

⁸ Isto priporočilo velja tudi na področju muzeologije. Strokovnjaki opozarjajo, da je ob nastajanju modernih ekomuzejev potrebno ohranjati tudi tradicionalne muzeje.

⁹ Zakonodaja temelji na Ustavi republike Slovenije (USTAVA 2001), Zakonu o varstvu kulturne dediščine Slovenije (ZVKD, 1999), Evropski konvenciji o varstvu arheološke dediščine in Zakonom o ratifikaciji Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (ME-KVAD 1999). Dober vpogled nudi magistrsko delo A. Plestenjak, ki je bila kar nekaj let uslužbenka spomeniškovarstvene ustanove in si je s študijem v tujini pridobila relevanten vpogled tudi na tuje sisteme varovanja arheološke dediščine (Plestenjak 2005, 19-27).

določa dolžnosti in pravice države ter njenih zastopnikov za javnost z ozirom na vzdrževanje in ohranjanje kulturne dediščine. Država priznava nenadomestljivo vlogo kulturne dediščine v sodobni družbi, poudarja pomen njenega direktnega vključevanja v okolje in vse segmente življenja, posebej v vzgojo in izobraževanje in kulturo, kakor tudi identitetne procese. Nesporna spoznanja o zgodovinskem, kulturnem in civilizacijskem pomenu vključevanja dediščine v sodobno družbo so vodila tudi oblikovanje temeljnih izhodišč Nacionalnega programa za kulturo RS.¹⁰

Ta izhodišča so vodila oblikovanje spomeniškovarstvene zakonodaje, ki je obligacija slehernega državljana. Za vsak poseg na območju zaščitenega spomenika ali dediščine je potrebno pridobiti soglasje ustreznega spomeniškega zavoda. V slovenski zakonodaji je kulturna dediščina tretirana kot družbena lastnina, zato mora biti javnosti dostopna, najdbe, odkrite pod zemljo ali v vodi, pa so last države. Najditelj je zakonsko obvezen o odkritju obvestiti pristojne spomeniške službe. Za najdišča, ki so na območju privatnih zemljišč, morajo lastniki poskrbeti za njihovo ohranjanje in zaščito. Vsak poseg na območju spomenika ali dediščine je mogoč šele po opravljenih raziskavah, ki jih je običajno dolžan plačati lastnik. Država nudi v zameno svetovalno službo in le izjemoma je mogoče pridobiti kompenzacijo. V primeru, da stroški raziskav presegajo pričakovan obseg, lahko lastnik zaprosi za nadomestilo iz javnih sredstev.

Zakonodaja vzpodbuja vključevanje javnosti v procese vzdrževanja spomenikov in podpira upoštevanje interesov javnosti pri planski politiki. Za prekrške v zvezi z namernim uničenjem kulturne dediščine so predvidene finančne ali zaporne kazni. Ustava RS določa vlogo državnih ustanov pri zagotavljanju dostopnosti in širjenju sadov kulturne dediščine s ciljem zagotavljanja uravnovešenega razvoja družbe, z aktivno vlogo državnih in z odgovornostjo lokalnih skupnosti zagotavlja ohranjanje kulturne (in naravne) dediščine.¹¹

Spomeniškovarstvene in muzejske ustanove na državni ravni so dolžne tudi po mednarodnih konvencijah, npr. pogodba iz La Valette, zagotavljati svojo vzgojno in izobraževalno vlogo v javnosti.¹² Govori o vključevanju spoznanj v edukativne procese, o dostopnosti gradiva

in najdišč ter o njihovi promociji s pomočjo razstav in objav. Spomeniškovarstvene ustanove so dolžne zagotavljati brezplačne razlage, nuditi svetovalno službo in strokovne nasvete lastnikom, dolžne so popularizirati in varovati spomenike kulturne dediščine, medtem ko skrbijo muzeji za komuniciranje vsebin premične dediščine.¹³ Uslužbenci so dolžni sodelovati z javnostjo in s privatnimi zbiratelji pri pripravi razstav in drugih kulturnih prireditev. Po konvenciji iz La Valette je država dolžna zagotavljati dostopnost arheoloških najdišč in vzpodbujati njihovo muzealizacijo, ki naj omogoči uspešno komunikacijo z javnostjo. Vsi programi, dejavnosti in projekti, ki se nanašajo na kulturne spomenike, so pod državno ingerenco ministrstva za kulturo RS.

Razkorak med državnim in javnim je v primeru slovenske zakonodaje zelo jasen (Plestenjak 2005, 22). Kulturna dediščina ima v zakonskem tolmačenju edukativni in identitetni pomen; je javno dobro in v interesu javnosti, torej države. Dostopnost je zagotovljena, vendar s tem ni mišljena dostopnost vsakomur (!), temveč predvsem tistim, ki reprezentirajo državo, t.j. državnim uslužbencem.

V resnici gre torej za restriktiven pristop in ne za resnično vsem dostopno javno dobro. Širša, laična javnost je v odnosu do zakonodaje v vlogi možnega uničevalca in zato mora biti 'vzgojena' in 'usposobljena', da bi lahko služila javnim interesom; torej državi. Vključevanje javnosti je omejeno na podporo, ki so jo dolžni nuditi državi v službi za javno dobro. Drugačne vrste vključevanja javnosti niso izrecno predvidene (Plestenjak 2005, 22).

Načela slovenske davčne politike ne poznajo nobenih olajšav za lastnike zemljišč, na katerih ležijo arheološka najdišča. Lastniki so dolžni investirati v spomeniškovarstvene posege. Na drugi strani pa so uslužbenci kulturnih ustanov dolžni skrbeti za izobraževanje in seznanjanje javnosti s kulturnimi vsebinami in novimi spoznanji, da bi bila dosežena podpora in razumevanje vzdrževanj in raziskovanj kulturne dediščine.

Slovenska zakonodaja in spomeniškovarstvena doktrina odražata avtoritativen odnos države do javnosti; državnih uslužbenci so do davkoplačevalcev v nadrejenem po-

10 V pripravi.

11 5. in 73. člen Ustave RS.

12 Člen 9 mednarodne konvencije sklenjene v La Valetti, COE 1992.

13 Zakonodaja implicira tradicionalen model muzejske ustanove, h katerim lahko brez vsakršne izjeme prištevamo slovenske muzeje. Iz zakonodaje je implicitno razvidna prezrta vloga muzejev pri interpretaciji dediščine, kar je v sodobnem muzeju predpogoj uspešne komunikacije z okoljem in zagotavlja ohranjanje kulturne dediščine v kontekstih sodobnega življenja.

ložaju, v njihovem imenu določajo načine in sredstva ohranjanja kulturne dediščine (Plestenjak 2005, 23). Zakonska regulativa pa je oprta na znanstvene ekspertize (Jessop 2001).

Med delovanjem državnih ustanov, njihovim načinom raziskovanja in prezentiranja spomenikov ter interesi različnih (lokalnih) javnosti prihaja do čedalje opaznejšega razhajanja. Z restriktivno zakonodajo, ki temelji na principu ekskluzije (lokalne) javnosti, se nezadovoljstvo posameznih lokalnih skupnosti stopnjuje, kar se posredno odraža v družbi kot skrajna oblika odtujenosti (lastne) kulturne dediščine in se slejkoprej manifestira v njenem nezadržnem uničevanju (Merriman 2002; Merriman 2004).¹⁴

Avtoritativnemu modelu zakonodaje in doktrini varovanja kulturne dediščine, ki temelji na deficitarnem modelu komunikacije z javnostjo, konceptualno ustrezajo tradicionalni modeli muzejev; za vse troje velja skupno izhodišče: javnost je tretirana kot pasivni prejemnik informacij, medtem ko so državni uslužbenci v vlogi podaljšane roke države, ki javnost izobražujejo in razsvetljujejo (Mensch 2005; Plestenjak 2005, 23). Slovenski primer v marsičem potrjuje splošno ugotovitev, da odtujeno doživljanje preteklosti in kulturne dediščine vodi k uničevanju.

Zanimivo je, da v arheološki stroki na splošno prevladuje mnenje, da z avtoritativnim pristopom in deficitarnim modelom ni nič narobe in je le potrebno javnost dovolj hitro in dobro seznanjati z rezultati arheoloških raziskav (Plestenjak 2005, 23), kar je v nasprotju z doktrino arheologije za javnost in spoznanji moderne muzeologije.¹⁵

14 Za rabo termina inkluzija in ekskluzija sem se odločila zaradi pomenne neenakovrednosti slovenskega izraza vključevanje javnosti v muzejska ali arheološka dela. V slovenski muzejski praksi izraz vključevanje pomeni dosledno sodelovanje javnosti npr. pri fizični postavitvi razstav ali izposoji gradiva iz zasebnih zbirk in včasih tudi vključevanje upokojencev v manj odgovorne muzejske službe, npr. vodstva po večjih razstavah. Zelo podobno je izraz rabljen tudi pri arheoloških delih, kjer je javnost vključena skoraj dosledno zgolj kot pasivna publika organiziranih strokovnih ogledov ali za lokalno javnost prirejenih manjših razstav gradiva npr. ob izkopavanjih nekega bližnjega najdišča. Na Zahodu pomeni inkluzija v obeh praksah integriranje javnosti v procese raziskovanja, dokumentiranja, komuniciranja in varovanja dediščine. To pomeni aktivno vključevanje javnosti v vse faze dela, vključno z interpretacijo gradiva. Pri slednjem je seveda mišljena sekundarna interpretacija ali umeščanje gradiva v kulturne kontekste okolja in nikakor ne interpretacija arheoloških plasti ali celot.

15 Vendar stališče arheološke stroke, da ni z avtoritativnim načelom

Toda že kratek ekskurz v teoretično arheologijo kaže, da se tudi sodobna arheološka znanost zaveda nemoči znanstvenega diskurza in se zato odpira na polja interdisciplinarnosti in hermenevtike (Hodder 2002; Johnsen, Olsen 1992).

Slikoviteje rečeno, arheologija kot čista znanost nima primernih 'orodij', s katerimi bi lahko zadostila potrebam javnosti.¹⁶ Želje in potrebe javnosti zato ostajajo iz objektivnih razlogov izven dosega znanstvenih prizadevanj.

Prav tako je tudi res, da arheologi svojo publiko, t.j. uporabnike, slabo poznajo (Merriman 2002). Ni jasno, katere posamezne skupine jo sestavljajo in kateri (alternativni) aspekti na preteklost prevladujejo pri posameznih segmentih javnosti.

Nedavno opravljena raziskava v Sloveniji, ki se nanaša na komunikacijo arheologov z javnostjo, je Merimano-vo ugotovitev domala v celoti potrdila (Plestenjak 2005, 37). Če na kratko povzamemo rezultate raziskave, lahko rečemo, da je v slovenski družbi premalo zavedanja, kako velike so potrebe in dobrobiti vključevanja javnosti v skrb za kulturno dediščino. Arheologi se na splošno zavedajo svoje odgovornosti do publike, vendar iz različnih razlogov ne polagajo veliko pozornosti tej dejavnosti in ne komunicirajo z okoljem v zadostni meri. Strokovnjaki vidijo rešitev v boljšem izobraževanju ljudi, kar skupaj z obveščanjem prepuščajo masovnim medijem.¹⁷

Drugi pomembni vidik komunikacije z javnostjo se nanaša na zavedanje, da so alternativni pogledi na preteklost zelo močni celo med izobraženci in z vidika publike ne manj pomembni (vredni) od znanstvenih razlag. Na splošno je med arheologi premalo zavedanja, da so povezave

varovanja kulturne dediščine nič narobe, ne odstopa od splošnega mnenja strokovnjakov iz tradicionalnih muzejev, kjer je delovanje usmerjeno v zbirko in predmet. Iz muzeološke prakse je znano, da imajo konceptualne in strukturno-organizacijske spremembe, ki sledijo sodobnim muzeološkim spoznanjem, največ nasprotnikov znotraj muzejev samih, kot je zagotovil P. Mensch na srečanju v Zrečah oktobra 2007.

16 Znanost odreja delovanje na zamejenem področju, usmerjen, analitični pristop, določeno metodologijo, razvito terminologijo in preverljivost rezultatov. Znanstveno raziskovanje materialne kulture onemogoča njeno razumevanje v strukturalističnem kontekstu širšega antropološkega diskurza (Thomas 1996).

17 Zanimivo je, da avtorica s tem misli na tisk, TV in ostale sodobne medije, medtem ko muzejev ne postavlja v direktno zvezo s procesi komunikacije v javnosti, čeprav po definiciji muzeji sodijo k masovnim medijem.

med doživljanjem sedanjosti in preteklosti presodnega pomena; način razumevanja preteklosti je v veliki meri določen z vsebinami in okoliščinami, vzetimi iz vsakdanjega življenja, pri tem služijo dogodki iz preteklosti mnogokrat kot merilo sedanjih dogajanj. Človeška narava je veliko bolj naklonjena spektakularnim interpretacijam, ki burijo čute in imaginacijo. Arheologi pa se kot po pravilu omejujejo na podajanje golih informacij, na splošne, resnici na ljubo – zelo dolgočasne, dekontekstualizirane podatke, ki jih brez kulturnih umestitev publika ne more ponotranjiti (Maroević 1993).

Zanesljivi rezultati raziskave A. Plestenjak o načinu poročanja o arheoloških odkritjih v slovenski javnosti in o komuniciranih sporočilih v tiskanih medijih so pokazale, da se objave nanašajo v prvi vrsti na informacije o novo odkritih najdiščih in posameznih, zelo zanimivih najdbah ter raznih dogodkih v zvezi z njimi (Plestenjak 2005, 50). V javnosti je moč opaziti naraščanje zanimanja za objave, kar ima pozitiven učinek in zvišuje splošno poznavanje arheologije in dviguje zavest o pomenu arheoloških raziskav. Toda na splošno je kvaliteta informacij nizka, zvišuje pa se predvsem njihovo število. Tudi za slovenske razmere lahko potrdimo veljavna dejstva, da med arheologi ni jasnega razumevanja, zakaj je potrebna stalna in kvalitetna komunikacija z javnostjo. Tudi kadar prihaja do komunikacije, običajno posredujejo neinterpretirane, surove podatke, nepovezane podatke o posameznih najdbah ali podrobnosti o najdiščih, kar v svetu informacijske znanosti nima vrednosti prave (kulturne) informacije. Taka okleščena informacija med uporabniki ne povečuje zavesti o potrebnosti ohranjanja kulturne dediščine, nasprotno, še nadalje utrjuje elitistični vidik arheološke znanosti in jo dela publiki še bolj nedostopno. Temeljnega pomena pri komunikaciji z javnostjo je zavest o vsebini komuniciranih sporočil in prepoznavanje vzrokov za njihovo posredovanje, kakor tudi ni irelevanten način njihovega posredovanja in oseba, ki to sporočilo posreduje (Plestenjak 2005, 50).

Pri avtoritativnem modelu varovanja se paradoksalnost kaže v stopnjevanju odtujenosti kulturne dediščine v javnosti, v imenu katere se varovanje izvaja, medtem ko med strokovnjaki narašča občutek, da je javnost ignorantska in potencialna uničevalka. Zakonodaja zagotavlja strokovnjakom popolno hegemonijo v procesu raziskovanja, interpretiranja in prezentacije kulturne dediščine (Hodder 1997, 17). Ob predpostavki, da je kulturna dediščina

vir (zgolj) znanstvene informacije, je seveda razumljivo, da ne more biti izročena nikomur drugemu kot v roke ekspertov (Skeates 2000, 109). Vloga javnosti je v takem primeru okrnjena na vlogo davkoplačevalca, občudovalca, ki ugled strokovnjaka spoštuje in šteje njegove razlage za edino veljavne (Merriman 2004, 87).

Kot kaže raziskava, so slovenski arheologi na splošno naklonjeni deficitarnemu modelu. Spremembo odnosa javnosti do arheologije vidijo predvsem v boljši izobrazbi, vendar ne arheologov, temveč publike, kar bi dalekosežno doprineslo stroki večjo politično naklonjenost in finančni suport, obenem pa preprečevalo uničevanje kulturne dediščine (Plestenjak 2005, 51).¹⁸ Slovenci ne poznamo poljudne arheološke revije in tudi poljudnih knjig izide zelo malo. Pri poročanju o arheologiji v javnih občilih je očitna odsotnost interpretacije, kar nekateri povezujejo s pomanjkanjem časa in preozko specializacijo arheološkega izobraževanja (Plestenjak 2005, 52).

Kot posledico tega povezujejo poročanje medijev, ki velikokrat povezujejo arheologijo z visokimi stroški novih gradenj, npr. avtocest (Djurić 2007), kar v javnosti dodatno utrjuje negativno mnenje o arheologih kot zaviralcih družbenega razvoja.

Na eni strani lahko opazimo nenehno naraščanje uničevanja arheološke dediščine, na drugi pa vztrajanje znanstvene samozadostnosti, ki prisega na metodologijo in *tehnikalijske* ter *vasezartost* arheološke stroke, ujete v deficitarni model komunikacije. Očitno postaja tudi za slovensko arheologijo vodilo *izkopavajmo danes, preučevali, spoznanja bomo publicirali in komunicirali jutri*, kar vodi v dodatno kolizijo interesov javnosti in stroke (Merriman 2002, 558).¹⁹

Jedro celotnega problema leži v avtoritativnem odnosu stroke do javnosti. Ne gre namreč za vprašanje dela z javnostjo in zgolj probleme izobraževanja ali usposabljanja, dobre ali boljše in bolj usmerjene komunikacije, temveč predvsem za temeljni odnos do javnosti in to predvsem lokalne. Javnost ima nenadomestljivo vlogo pri ohranjanju

18 Pri tej raziskavi je zanimivo, da je avtorica naklonjena mnenju, da bi dobra komunikacija lahko rešila slab položaj slovenske arheologije v javnosti.

19 Fritz in Plog sta pred 30 leti zapisala zelo cinično trditev, ki pa s časom na svoji veljavi le še pridobiva. *We suspect that unless archaeologist find ways of making their research increasingly relevant to the modern world, the modern world will find itself increasingly capable of getting along without archaeologists* (Merriman 2004, 558).

nju kulturne dediščine, vendar mora postati strokovnim delavcem partner v celotnem procesu raziskave, konservacije, interpretacije, vse do trženja in ohranjanja spomenikov kulturne dediščine. Lokalna javnost ima pravico do kulturnega, duhovnega in ekonomskega profita od oskrbovanja nekega spomenika.

Podobno kot veljajo ugotovitve drugod po svetu (MacDonald, Shaw 2004), velja tudi za slovenska arheološko stroko (Plestenjak 2005), da bo morala spremeniti odnos do uporabnikov in prilagoditi izobraževanje arheologov potrebam javnosti.

Kopernikanski preobrat se bo moral zgoditi v stališču stroke do javnosti.

V prihodnje se bo arheološka stroka morala usmeriti tudi v raziskovanje svoje javnosti. Strokovnjaki bodo morali posvečati več pozornosti razumevanju pomena prezentacij arheološkega gradiva in najdišč. V muzeološki govorici so to sporočila, ki jih s komunikacijo kulturno-dediščinskih vsebin širimo v okolju (Maroević 1999). Da se bo spremenil odnos javnosti do stroke in predvsem do spomenikov arheološke dediščine, se bodo morale komunikacije usmeriti v kvaliteto sporočila.

V raziskavah, ki jih je opravila Plestenjakova v slovenski javnosti, je bilo eksplicitno pokazano na pomen interpretacije (Plestenjak 2005, 60). Izkušnje kažejo, da slovenski arheologi ne razlikujejo med primarno in sekundarno interpretacijo (Thomas 1996).²⁰ Prva se nanaša na arheološke kontekste, medtem ko se druga nanaša na diseminacijo vsebin arheološke dediščine in integriranje njihovih sporočil v kulturne diskurze sodobne družbe. Sekundarna interpretacija sodi na področje muzealizacije arheološke dediščine, vendar ni temeljna značilnost delovanja tradicionalnega muzeja. Iz temeljnih spoznanj arheologije za javnost izhaja, da se mora komunikacija usmeriti predvsem v lokalno javnost s ciljem vzpostavitve partnerskega sodelovanja. To je postalo v mnogih deželah tudi norma uspešne arheološke raziskave (Merriman 2004, 15).²¹

Visoka stopnja demokratičnosti je na zahodu že pred več kot tremi desetletji pripeljala do podobnih zaostrovanj

20 Zaradi splošnega neločevanja med primarno in sekundarno interpretacijo arheologi v spomeniškovarstvenih službah vztrajno prištevajo pravice do interpretacije izkopenega gradiva in najdišča k avtorskim pravicam izkopavalca.

21 Jane Downes, predstavitev škotskega primera Orkney, Euracademy, Chania 2007. Glej tudi Richards, 2000.

med stališči arheološke znanosti in državnih institucij ter pričakovanji staroselskih lokalnih skupnosti.²² Zaradi političnih in ekonomskih pritiskov je bila stroka prisiljena v konceptualno spremembo delovanja z javnostjo in prestrukturiranje nekaterih ustanov.

Temu so nedvomno v veliki meri botrovale izkušnje iz ZDA. Na jugozahodu dežele je bilo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja zaradi zanemarjanja vloge lokalnih javnosti izropanih nad 90 % znanih arheoloških najdišč (Jameson 2004, 38). Zakonodaja se je pri varovanju izkazala kot nemočna, ropanja in uničevanja je ustavilo šele budno oko javnosti. Zaradi ignoriranja želja lokalnih skupnosti so mnogim raziskovanjem najdišč, ki so bila za staroselsko ameriško prebivalstvo posebnega pomena, npr. sveti kraji ali celo pokopališča, sledili ostri protesti lokalnega prebivalstva. Posebej odločno so domačini nasprotovali odvažanju človeških ostankov, ki jih Indijanci doživljajo v nasprotju z družbami z močno krščansko tradicijo, kot neločljiv sakrosankten del svoje skupnosti.²³ Ekskluzivističnim principom raziskovanj in avtoritativnim znanstvenim interpretacijam materialne kulture *ex situ*, to je odvažanju arheološkega gradiva v centralne muzejske ustanove ZDA, so sledili ostri protesti. Muzeji, inštituti in univerze so bile zaradi silovitih pritiskov javnosti primorane gradivo vrniti matičnim skupnostim. Začeli so se procesi repatriacije dediščine in ustanavljanja lokalnih dediščinskih centrov, kar je temeljilo večidel na prostovoljnem delu okoliškega prebivalstva.²⁴ V primerih, kjer tega ni bilo več mogoče storiti, so začeli člani domorodne, staroselske skupnosti zaposlovati v centralnih kulturnih ustanovah. Ta praksa se je uveljavila tudi v Avstraliji (Byrne 2004). Sledilo je postopno uvajanje partnerskega sodelovanja z lokalnimi skupnostmi v celotnem procesu raziskav, ki so vodile, kjer je le bilo mogoče, v *in situ* prezentacije, ki so temeljile na multipli interpretaciji ostankov in najdišč (Jameson 2004, 38).

Raziskovalni projekti so začeli vključevati usposabljanje lokalnih skupnosti za vzdrževanje spomenikov in najdb.

22 Procesualna arheologija je tedaj dosegla svoj največji razcvet. Ne pozabimo, da je to arheologija, ki teži k absolutni objektivnosti in k generalizaciji. S tem je bil dosežen tudi največji razkorak med pričakovanji domorodnih skupnosti po interpretaciji arheoloških spomenikov v kontekstih lokalne dediščine.

23 Ameriška javnost se velikokrat sklicuje na Jeffersonovo reklo, da *zemlja pripada živečim generacijam* (Alexander 1996, 15).

24 Repatriacijski akt, ki se nanaša na kulturno dediščino staroselskih indijanskih plemen v ZDA je izšel 1990 kot *The Nativ American Graves Protection and Repatriation Act*.

Toda tudi obraten proces med znanstveniki ni neznan. Iz želje po enakovredni komunikaciji v skupnosti in da bi bila omogočena totalna vključitev v kulturni milje, katerega integralni del predstavlja arheološka dediščina, so nekateri raziskovalci vstopili v staroselske klane kot njihovi enakopravni člani.²⁵ Pristopi so se kmalu izkazali kot ključni za varovanje in ohranjanje spomenikov arheološke dediščine. Arizona je med prvimi poskusila vzpostaviti nadzor nad arheološkimi najdišči s pomočjo stalnega nadzora, ki ga opravljajo člani lokalnih in staroselskih skupnosti.

Anglija je že pred več kot desetletjem začela vpeljevati nadzore okoliškega prostora s pomočjo lokalnega prebivalstva, ki so ga predhodno usposobile arheološke ustanove, npr. v času raziskav bližnjih najdišč.²⁶ Z nadzori gradbišč ali kmetijskih površin je bilo s pomočjo lokalnega prebivalstva prepoznano veliko število novih najdišč in predvsem, bile so pravi čas odkrite in strokovnim službam sporočene poškodbe ob zemeljskih delih ali nedovoljeni posegi ali ropanja nekega najdišča (Parker Pearson, Ramilisonina 2004).

Angleška arheologija je z vključevanjem iskalcev zakladov z detektorji kovin med arheološke raziskave in v lokalna društva uspela najti kompromis (Bland, 2004).

Dejstvo je, da so se namerna in nenamerna uničevanja opazno zmanjšala, kjer so domačini prepoznali (direktne ali indirektno tržne) vrednosti od varovanja lastne kulturne dediščine, ki jo vključujejo v integralno podobo svojega kraja. Pri tem je presodnega pomena vključevanje lokalnega prebivalstva v interpretacijo spomenikov, ki na simbolični ravni omogoči vrnitev preteklosti tistim, ki jim pripada.

Pod zunanjimi pritiski so se zgodile spremembe zahodne arheološke doktrine, kar je močno vplivalo tudi na preobrat v teoretični arheologiji. Procesualna arheologija se je od objektivizacijske in generalizajoče 'paradigme' premaknila na polje postprocesualne arheologije in drugih vej, ki se opirajo na spoznanja filozofije in družboslovnih

ved. Veliko pozornosti posvečajo vprašanju objektivnosti spoznanja in prevzemajo spoznanja fenomenologov, ki zagovarjajo nujnost multipluralne interpretacije (Johnsen, Olsen 1992; Merriman, 2002; Trigger 2006).

Kot odgovor na desetletja trajajoče konflikte z javnostjo in javne polemike o dolžnostih arheološke znanosti do lokalnih javnosti in družbe nasploh je bila na novo strukturirana arheološka etika. Slednja se je morala izreči tudi zaradi pojava privatnih arheoloških podjetij, ki so se nenadoma znašla v paradoksalnem položaju do naročnika. Arheolog, ki je kot strokovnjak dolžan arheološko najdišče po najboljših močeh ohranjati in zaščititi, se znajde v vlogi izvajalca naročnikovih del, katerega interes je čimprejšnja sprostitev raziskanega prostora; od slednjega je finančno odvisen, kar vodi v konfliktnost interesov, ki jih še povečuje upoštevanje interesov lokalnih skupnosti (Zimmerman, Vitelli, Hollowell-Zimmer 2003).

Arheološka etika je v sedemdesetih nagovarjala predvsem arheologovo dolžnost do dokumentarnega zapisa in odredila strokovni odnos do najdbe in najdišča. V devetdesetih je zaradi močno spremenjenih družbenih razmer dodala pomembna poglavja, ki govorijo o dostopnosti izkopavalnih podatkov za rabo vseh raziskovalcev in eksplicitno izpostavila dolžnost, ki jo ima arheologija do družbe (Hollowell 2006). Teme o odgovornosti arheološke vede do javnosti so bile glavne in redne teme svetovnih arheoloških kongresov od 1986 leta naprej.

Med zunanjimi dejavniki, ki so odločilno vplivali na spremembe v odnosu arheološke stroke do javnosti, je treba omeniti naraščanje zabaviščne industrije in kulturnega turizma, kjer so muzeji prevzeli pomembno vlogo. Dediščina je nenadoma postala tržno zanimiva in eden glavnih produktov za mnoga gospodarsko nerazvita področja. To je bil pogosto vzrok za ostre proteste lokalne javnosti proti arheološkim raziskavam, katerih glavni rezultat so bile ekskluzivistične znanstvene objave in interpretacije ostankov in s tem v zvezi skoraj po pravilu prezentacija gradiva *ex situ*.²⁷

Protesti javnosti proti ustaljeni arheološki doktrini, ki se karikirano glasi, *izkopavajmo danes, objavili in prezentirali bomo jutri*, so prinesli vidne spremembe v

25 Znameniti oksfordski arheolog Ch. Chippindale, specialist za paleolitsko umetnost, je v želji razumevanja in interpretacije avstralskih domorodskih slikarjev na skale, bil z iniciacijo sprejet v enega tamkajšnjih rodovnih klanov.

26 Npr. model uspešnega vključevanja je že omenjeni arheološki park Orkney na Škotskem (J. Downes, predstavljeno na Euracademy 2007, kot primer uspešnega vključevanja arheološke dediščine v razvojni model podeželja, Kreta, Chania 2007).

27 Z izrazom *ex situ* je mišljeno odnašanje arheoloških najdb v centralne ustanove, ki obravnavajo gradivo v sklopu generalnih obravnav, brez posebnega ozira na lokalne kulturne kontekste in želje ali potrebe okoliškega prebivalstva.

raziskovalno politiko. V Severni Ameriki so raziskave številnih (manjših) najdišč stekle zaradi interesa okoliškega prebivalstva. Najdišča v akademskem smislu morda niti niso bila zelo pomembna, toda imela so veliko simbolno ali zgodovinsko vlogo za lokalno prebivalstvo. Postalo je nekaj običajnega, da raziskave potekajo s prostovoljnim delom neprofesionalcev in finančnim suportom določenih skupnosti, npr. etničnih, verskih ali lokalnih skupnosti ali skavtov itd., ki so dobili enakovredno mesto v poizkopalnih procesih obdelave in študija gradiva.

Podpora javnosti je postala pomemben faktor, ki v zahodnih družbah nemalokrat odloča o ohranitvi neke kulturne ustanove ali delovnega mesta. Politično gibanje v smer družbe kot skupnosti aktivnih državljanov, ki se prostovoljno odločajo za raznovrstne ponudbe, je močno vplivalo na spremembo stališč uradne arheologije v prid javnosti in v odmik od principov elitizma (Merriman, 2004, 4).²⁸

Muzealizacija spomenikov mora temeljiti na spoznanju, da ima dediščina za različne ljudi različen pomen, ki je v posameznih primerih lahko celo kontradiktoren. Naloga strokovnjakov, arheologov in muzealcev, je, da najdejo skupne točke v prezentaciji in muzealizaciji nekega spomenika. Pri prezentaciji arheoloških najdišč in materialne kulture so tako obveljali principi komunikacije nekega spomenika znotraj kulturnega konteksta, ki jih je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja promovirala nova muzeologija na čele z ekomuzeji (Šola 2003). Dobra komunikacija arheološkega najdišča temelji na konceptih lokalne kulturne tradicije, na kontekstualnih idejah in ne več na predmetu (najdbi) ali najdišču samem (Merriman 2004, 547; Šola 2003, 200). Komunikacija je zelo kompleksen proces, ki mora, zato da bi bila lahko v nekem okolju uspešna, temeljiti na multi interpretaciji in interakciji z obiskovalcem. Tudi za arheološko gradivo velja, da šele način razstavljanja (t.j. interpretacija) omogoči razkrivanje značaja predmeta. Zgolj dokumentarno nizanje predmetov z ozirom na arheološke celote, glede na material ali primarno funkcijo predmeta pomeni zgolj evidenco oddaljenih in za vedno izgubljenih kultur (Newhouse 2005, 108).

Za prezentacije spomenikov, ki temeljijo na linearni predstavitvi, je velika nevarnost, da delujejo prisilno, avtoritarno, kot zapovedana 'marš' ruta (tudi v smislu načina razmišljanja). Znano je, da obiskovalci kljub

²⁸ Elitizem v smislu znanstvene elite.

oznakam izbirajo smer ogleda na najdišču po svoje in na podoben način si po svoje razlagajo tudi predstavljene vsebine. Zato morajo biti vsi teksti in prikazi celote zase, nekakšne zgodbe, ki na nezahteven in igriv način ter upoštevajoč multiplo inteligenco obiskovalca vzpostavljajo asociativne povezave s današnjim časom in kulturo (Merriman 2002, 548).

Na tem segmentu je posebej učinkovita pri nas le malo razvita eksperimentalna arheologija, ki temelji na spoznanjih, pridobljenih z arheološko raziskovalno metodo in jih s pomočjo aktivne udeležbe javnosti prenaša zelo uspešno v sedanji čas. Upoštevajoč potrebe javnosti z lahkoto vzpodbudijo kreativne procese, pri katerih na obiskovalčevem že osvojenem znanju s pomočjo empatične interpretacije vzpodbudijo individualne podobe preteklosti ter globinsko doživljanje časa in prostora.

Zavedajoč se temeljnih potreb sodobne družbe arheologija za javnost lahko uspešno konkurira sodobnim množičnim medijem (Sloterdijk 1993; Delibašić, Hadžikadunović 2006). Zahodna civilizacija s poplavo virtualnih informacij, ki ne temeljijo na realnem doživetju, temveč na sliki in virtualnem dogodku, je močno okrnjena na doživljajskem področju. To vodi v prevlado t. im. izkušnje *simulakra*, t.j. izkušnje sveta zgrajene na bežni, zgolj površinski virtualni podobi (Thomas 2000, 16).²⁹ Današnja družba je opeharjena za globinska doživetja, ki omogočajo doživljanje sveta kot logično vzročno-posledično celoto. Sodobnega obiskovalca vodi želja po avtentičnosti, hrepenenje po realni izkušnji in dotiku ter globinskem spoznanju realnega sveta.

Kot najuspešnejše so se doslej izkazale tiste muzealizacije arheoloških spomenikov, ki so uspele zaobjeti celoto, četudi na preprost, celo poceni način. Fragmentarizacija je velika ovira pri doživljanju spomenika in predstavlja nepremostljivo bariero pri vklapljanju kulturne dediščine iz preteklih obdobij v enoten in sodoben življenjski princip. Preprečuje, da bi se preoblikoval v pomemben del uporabnikovega pogleda na svet, *Weltanschauung*. Prav to pa je cilj vsake dobre muzealizacije (Šola 2003).

Raba modelov, risarskih ali 3D rekonstrukcij, dioram ali živih interpretov v historičnih kostumih močno pospeši

²⁹ Izraz *simulacra experience* je prvi uporabil Jean Baudrillard. Izraz *simulacra* je v angleščini rabljeno v pomenu zavajajočega substituta, pomeni tudi podoba, slika nečesa, kot nasprotje doživetemu; izhaja iz latinske besede *simulacrum* (pl. *simulacra*) in pomeni sliko ali kip, pa tudi podobo v sanjah, torej nekaj zavajajočega.

procesu muzealizacije nekega spomenika. V primerih, ko gre za upravičene bojazni, da bi muzealizacija lahko močno škodila spomeniku ali dediščinskemu predmetu, je virtualna predstavitev izjemno primerna rešitev, ki ponuja neizmerne možnosti rekonstrukcij na podlagi za najdišče povsem neškodljivih multiplih interpretacij. Take rekonstrukcije lahko pokažejo tudi na nesmiselnost nekaterih rešitev ali interpretacij. Zagotavljajo takorekoč neomejen časovni in geografski dostop do najdišča. Nima pa tiste pričevalnosti, kot jo ima avtentični objekt. So odlično edukativno pomagalo in priljubljena vaba za turiste, običajno pa ne služijo isti publiki kot prezentacije avtentičnega najdišča in so za vzpostavljanje vitalnih vezi spomenika z lokalnim okoljem manjšega pomena.

Pri prezentaciji spomenikov velja enako kot v muzeju: znanstveni podatek še ni informacija in informacija še ni interpretacija. Interpretacija mora sloneti na preverjenih, splošno veljavnih informacijah.³⁰ Interpretacija tudi ni instrukcija, temveč je provokacija v smislu vzpodbujanja imaginacije in entuziazma, ki naj v obiskovalcu vzpodbudi procese kritične samorefleksije in ustvarjalnosti.

Muzeološki pristop ni nevtralen prenos znanstvenih informacij in ni poenostavljen znanstveni diskurz, temveč mora namenoma odpirati obiskovalčevo kritično refleksijo proti že zastarelim ali (trenutno) veljavnim znanstvenim 'paradigmam' (Barrett 2000, 27). Muzeološka teorija posebej poudarja pomen subtilnega navezovanja predstavljenih tem iz kontekstov vsakdanjega življenja (Šola 2003). Iz izkušenj je tudi znano, da klasična izobrazba ni več običajna med obiskovalci arheoloških najdišč. Latinski, grški ali katerikoli drugi strokovni in znanstveni termini vzbujajo v publiki občutek nelagodnosti in vnašajo nepotrebne 'šume' v komunikacijo (Maroević 1993; Delibašić, Hadžikadunović 2006).

Postprocesualna arheologija, upoštevajoč postmodernistična spoznanja, ki razkrivajo pomanjkljivosti in nemoč enotne, metanarativne zgodovine, zavrača linearen, monoliten pristop pri raziskovanju preteklosti in uporabo enotne metodologije (Thomas 2000, 14).³¹ Nekoč paradi-

gmatična, unificirana zgodovinska pripoved, ki poudarja nenehen vzpon (zahodne) civilizacije, je lahko le ena izmed mnogih interpretacij preteklosti. Ob njeni strani obstajajo brezštevne zgodbe, ki jih muzeologija označuje kot kolektivni spomin. Arheologija ima tu izjemno prednost, ker materialno kulturo lahko interpretira s stališča 'drugega', v zgodovinski podobi preteklosti prezrtega člana ali neke podcenjene družbene skupine. Arheologija se tako z raziskovanjem konkretnih materialnih ostankov preteklosti spremeni v pomembnega glasnika 'zgodb' z dna družbe in 'zgodb' posameznika. Vendar mora v tem primeru odstopiti od principov procesualne arheologije, ki vnaša v dojemanje preteklosti suho objektiviziranje in generaliziranje. Da bi preteklost lahko spregovorila, se mora oprijeti interpretativnih metod in mora iz razlogov politične higiene izhajati iz spoznanj hermenevtike (Thomas 2000). Arheologija je inherentno politična, ker so nedvomno politične narave njene elementarne teme, ki se nanašajo na izvore kultur in ljudstev, na etnična vprašanja in vprašanja rasnosti (Thomas 2000, 14).

Etični imperativ arheološke znanosti po multipluralnosti interpretacije nekega spomenika ali gradiva na principu inkluzije javnosti je več kot utemeljen. Konstruktivistični princip prezentacije temelji na jasnem komuniciranju spomenika z obiskovalcem. Temelji na dobrem poznavanju potreb uporabnikov in rabi kongruentnih sporočil. Vanje gotovo ne sodijo neznane besede. Skušamo jih nadomestiti z izrazoslovjem, vzetim iz vsakdanjega življenja, ki ima moč živega jezika in neopazno navezuje preteklost s sedanostjo. V obiskovalcu budi asociativne vezi, kar vsaj delno omogoča istopomensko rabo simbolične govornice.

Linearne prezentacije, podobne poglavjem v knjigah, so statične in avtoritativne, kar na nezavedni ravni budi odpor v javnosti, posebej lokalni, ker je na tak način na simbolični in faktualni ravni spomenik iztrgan iz lastnega kulturnega miljeja. Mono-linearne prezentacije je moč razumeti kot neke vrste diktature državnih kulturnih ustanov nad lokalnimi skupnostmi, ki se jim je moč izogniti z upoštevanjem želja lokalne javnosti.

Primeri uspešnega delovanja arheologije za javnost se kažejo v procesih usposabljanja in izobraževanja, ki jih arheologi izvajajo za lokalno publiko, v številu njenih vključenih članov v raziskovanju, izkopavanju, arhivira-

30 Definicija znanosti, po Foucaultu *episteme*, je znanost skupek splošno veljavnih trditev, dogovorov, v nekem določenem kulturnem miljenju. V tem kontekstu je razumljiva tudi trditev K. Poppra, da resnice ni mogoče doseči, lahko se ji pa približamo.

31 Jean François Lyotard je s tem izrazom označil družbeni fenomen, ki predstavlja preteklost celotnega človeštva s pomočjo dolgotrajajočega modela, izraženega v obliki tekoče zgodbe (Lyotard, 1984).

nje in preučevanje gradiva, interpretiranje in prezentacije najdišč itd.³² Praviloma je dober rezultat zagotovljen, ko je uspehe sodelovanja moč meriti tudi na ekonomski ravni. Običajno se odlikuje v povečanem zanimanju domačinov in tujcev za obisk kraja (in s tem tudi arheološkega najdišča), kar nosi s seboj povečano povpraševanje za lokalne ali regionalne produkte in storitve.

Interpretacija dediščine je neobhoden proces, če hočemo, da bo spomenik razumljen in sprejet v kontekste sodobnega življenja. Ti procesi morajo vključevati javnost in njene različne vidike, sicer lahko v veliki meri zgrešijo cilj (Merriman 2002, 560).

Kot najbolj obiskani arheološki spomeniki so se pokazali tisti, ki so muzealizirani z mislijo na uporabnike in obiskovalce. Predstavljene so tiste teme, ki so pomembne s stališča lokalne publike in na tak način, da omogočajo večnivojski pristop, privlačen predvsem za skupine in družine z otroki. Med najbolj priljubljene točke sodijo najdišča, ki na poučen in zabaven način omogočijo med obiskovalci družabnost, imajo prostor za počitek in zagotavljajo udeležencem veliko mero varnosti. Veliko pripomorejo pripomočki, ki omogočajo aktivno udeležbo in s tem konstruktivističen pristop k interpretaciji preteklosti, kjer si udeleženec sproti gradi svojo lastno podobo o najdišču in preteklosti.

Interes skupnosti je v arheologiji za javnost izražen pretežno z oskrbo kulturnih virov najdišča ali pokrajine, v skrbi za ohranjanje spomenikov in v preprečevanju plenjenja ali prepovedani trgovini s predmeti z najdišča. Zaradi različnih kulturno-historičnih ozadij so se gibanja arheologije za javnost v svetu že od vsega začetka med seboj močno razlikovala. Segajo od pomembnega deleža pri odločanju do aktivnega vključevanja javnosti pri raziskavah, do vzdrževanja in varovanja najdišč, do primerov, kjer so te možnosti izražene bolj v obliki po-

32 Število vključenih prostovoljnih sodelavcev ponekod v Arizoni presega 500 domačinov, ki stalno nadzorujejo preko 600 okoliških najdišč. V Leicestershiru se je s sodelovanjem lokalne skupnosti povečalo število znanih arheoloških najdišč kar za šestkrat. Ko je lokalna oblast hotela ukiniti mesto arheologa, so morali odločbo zaradi glasnih protestov domačinov preklicati, kar dokazuje, kako relevantno za lokalno javnost je postalo raziskovanje in varovanje tamkajšnjih arheoloških spomenikov. Neredko se v takih skupnostih zgodi, da protestirajo zaradi zmanjševanja davkoplačevalskega denarja v raziskovalne ali spomeniškovarstvene namene (Merriman, 2002, 551).

tenciala kot resničnega udejstvovanja javnosti.³³ Nekateri menijo, da ima arheologija za javnost odločilno vlogo v vsakem primeru, ko izbruhne 'vojna' za finančna sredstva in za podporo vlade v prid nekega najdišča ali tudi posamezne ustanove.³⁴

Javnost je v demokratični družbi postala izjemno močno orožje. Nemoč arheološke stroke, ki ni povezana z javnostjo, je najbolj opazna pri čedalje manj uspešnem varovanju dediščine z zakoni. V zahodnem svetu je paradoks strogih zakonov dobro poznan. Bolj kot so zakoni strogi, večja so uničenja kulturnih spomenikov.

Vsak vidik varovanja je konflikt, ker je konfliktnost inherentno prisotna v dediščini, kar pomeni, da je varovanje nenehno iskanje kompromisa med nujnimi zahtevami spomenika in potrebami ter željami lokalne skupnosti. Spomeniki kulturne dediščine so simbolni in materialni nosilci identitet in vsebin, ki so različno interpretirane in različno razumljene, večkrat v nesoglasju s političnimi elitami in državnimi ustanovami, in kar je najbolj tragično, tudi v nasprotju z najznačilnejšimi potezami sodobne potrošniške družbe. Preseganje konfliktnosti sodi v proces vključevanja javnosti v raziskovanje, interpretacijo in muzealizacijo najdišča, kar je neposredno povezano z uspešnim varovanjem spomenika.

Arheologija za javnost prinaša tudi opazne spremembe v stroko samo. Znanstveni vidik vede postaja dostopnejši za širšo javnost, ki zahteva obveščenost in pravico do soodločanja. Znanstveni krogi se zavedajo disonantnosti publike in marsikje so uvedli nove hermenevtske

33 Pred leti sva se s kolegom Borutom Križem udeležila enotedenske eksperimentalne arheologije v švedskem kraju Tranemo, kjer so sodelovali številni domačini in tujci. Dogodek poteka dvakrat letno že desetletje in močno povezuje lokalno prebivalstvo.

Brez podobnih dejavnosti in brez aktivne udeležbe okoliškega prebivalstva si tudi arheoloških raziskav najpomembnejšega najdišča v pokrajini, vikinškega historičnega centra Birke, ne bi bilo mogoče zamisliti. Izkopavanja s številnimi prostovoljci, delovanja muzeja in obmuzejskih dejavnosti, rekonstrukcije zgradb in številne trgovine, potekajo z odločilnim sodelovanjem in pod vodstvom lokalne skupnosti. Historični center in arheološko najdišče prinašata opazen delež zaslužka sicer revni, zamočvirjeni in neatraktivni pokrajini, ki leži južno od Stockholma.

34 To se je jasno pokazalo ob nedavnem primeru arheoloških izkopavanj ob gradnji avtocestnega križa v vasi Mošnje na Gorenjskem. Presenetljivo odkritje rimskodobne arhitekture so na pobudo in javne proteste lokalne skupnosti uspeli ohraniti, čeprav se je kazalo, da gre za finančno in gradbeniško nerešljiv primer.

znanstvene pristope. Etika je postala (zopet) moderna.³⁵ Identitetni procesi so prestopili meje “znanstvene nevtralnosti”, polje stroke pa je postalo polje nenehnih pogajanj in prilagajanj.

Arheologija za javnost se je v zahodnih deželah razvila v vedo, ki obsega široko področje znanstvenih raziskovanj in arheologijo odpira javnosti. Pojasnjuje vlogo in pomen arheoloških virov v današnji družbi, usklajuje različne ekonomske, kulturne in politične interese in s pomočjo aktivne udeležbe javnosti vključuje (arheološko) dediščino v tokove sodobnega življenja. Množičnost in uspešnost takega delovanja na različnih koncih sveta kaže, da arheologija za javnost prinaša stroki bodočnost, delo za mnoge, predvsem pa zagotavlja kvalitetno ohranjanje arheoloških najdišč in gradiva.

Preteklost ni monoliten obelisk, ne čaka zgolj kdaj bo odkrita, temveč se skozi čas spreminja

Trije poučni primeri

Kamniški Mali grad

“Pod kamniškim Malim gradom so še opazne železne rinke, na katere so Rimljani privezovali ladje. Kamnik je bil tedaj še otok sredi velikega jezera. Čudim se nesposobnosti arheologov, da tega nikakor ne morejo odkriti” je več kot enkrat zapisal lokalni domoljub in velik poznavalec lokalne zgodovine, lastnik znamenite zbirke starin, zdravnik dr. Niko Sadnikar v občinskem glasilu ter tako (nehote) javno diskreditiral dolgoletno požrtvovalno delo arheološke ekipe.

Vodja raziskav Milan Sagadin je znova in znova polemično dokazoval nesmiselnost njegove trditve, t.j. lokalnega izročila. Toda mnenje javnosti se je v Kamniku obrnilo proti arheologom in spomenik kot nekakšen tujek sredi zgodovinskega mestnega jedra že trideset let nezadržno propada.

³⁵ Arheološka etika sedemdesetih let prejšnjega stoletja je izhajala iz ugotovitve, da je predmet arheološke vede raziskovanje kulture preteklih dob in gre pri delu za odkrivanje skupne, splošne kulturne identitete. Izhajali so iz dejstva, da so odkriti predmeti neprecenljive kulturne vrednote, nenadomestljivi in brez cene. Te ugotovitve veljajo še danes, novo pa je poudarjanje, da arheološki arhivi pripadajo javnosti (Zimmerman, Vitelli, Hollowell-Zimmer 2003).

Ajdna nad Potoki

Izkopavanja na poznoantični višinski postojanki Ajdna nad Potoki pod karavanškimi stolom so se začela pred več kot tridesetimi leti. Po presenetljivih arheoloških odkritjih, ki so jih navdušeno spremljali vsi okoliški prebivalci, so arheologi pod vodstvom Andreja Valiča nameravali najdišče preprosto zasuti. Domačini so tako dolgo protestirali in toliko časa javno zahtevali prezentacijo najdišča, da so se raziskave zaključile z obsežnimi in zelo napornimi konzeravcijskimi postopki pod vodstvom Milana Sagadina. Danes je postojanka ena najbolj obiskanih višinskih arheoloških najdišč, kjer se domačini zelo radi zadržijo med planinskimi pohodi po okolici.

Čez Most po modrost

V letu 2004 sta pod okriljem Lokalne turistične organizacije Sotočje iz Tolmina strnila ideje o trženju krajevne dediščine Tolminski muzej in Turistično društvo (TD) Most na Soči. K sodelovanju so privabili partnerja Natisona Gal iz beneškoslovenskega Špetra in na razpisu Phare uspeli pridobiti finančna sredstva za izvedbo kulturno-zgodovinske poti, ki so jo poimenovali Čez Most po modrost.

Pri realizaciji projekta so imeli največjo vlogo domačini z Mosta na Soči. Nekateri so projektu nudili pomoč samostojno, organizirano je priskočila na pomoč TD Most na Soči, zadolženo za komunikacijo med sodelujočimi stranmi.

Krajani so se odzvali na izziv z entuziazmom, projekt podprli in pomagali na različne načine. Z lastniki parcel je bilo treba skleniti dogovore za postavitve tabel. V zidovih hiš v kraju so izdelali niše oz. vitrinice, ki jih danes krasijo replike izbranih arheoloških predmetov, odkritih na Mostu na Soči. Na levem bregu Idrijce so uredili manjši spominski park, ki zaznamuje območje velike svetolucijske nekropole. Domačini so projekt vzeli za svoj. Z njim so bili seznanjeni že nekaj mesecev pred njegovim pričetkom, ko so v arheološkem muzeju na Mostu na Soči za krajane pripravili večer na to tematiko. Sestanek z vodilnimi in ostalimi sodelujočimi je bil zelo dobro obiskan. Javnost je dobila odgovore na nekatere nejasnosti, predvsem zagotovila, da se bo Most na Soči z izvedbo te poti opazno kulturno obogatil.

Tri leta po začetku delovanja je opazno, da pot živi s krajem in krajani. Sodelovanje med partnerji je še vedno živahno, pot je lepo vzdrževana, za kar so zaslužni predvsem lokalno TD in javni delavci občine Tolmin, ki redno čistijo in kosijo poti in najdišča, npr. rimska hiša, prostor okoli apnenice...

*Iz leta v leto je obiskovalcev več, zanje so organizirana vodstva v več jezikih (slovensko, angleško, italijansko, nemško). Pretežen del obiskovalcev je znanjaželjnih, saj jih privlači že samo ime **Čez Most po modrost**, ki odraža željo krajanov, da želijo bogato zgodovino kraja kot modrost preteklih dob deliti z drugimi.³⁶*

Procesi demokratizacije družbe so močno odvisni od učinkovitega in sprotnega seznanjanja javnosti z raziskavami, kar pomeni na nek način tudi določeno stopnjo kontrole nad znanostjo. Stalno seznanjanje javnosti z rezultati raziskav in obveščanje o novih pogledih omogoča ljudem, da izoblikujejo svoje lastno stališče in pogosto vzpodbudijo diskusije. Odprti forumi nudijo priložnost vsem, da na demokratičen način soočijo stališča. Seveda se mora uradna znanost v ta namen odreči avtoritarnosti, enostranskim interpretacijam in še vedno pri nas zelo običajnemu enoumju.

S stališča konzervatorske stroke je znano, kako težke so odločitve o stopnji in načinu posegov na odkopanem najdišču in kako visoke stroške prinašajo spremembe namembnosti. Restavriranje je še hujši problem, saj ničesar ni moč vrniti v prvotno stanje. Lahko privede do sprememb in končnega izgleda, ki ga nismo načrtovali.

Presoditi moramo, kaj je pomembnejše. Konzervacija prvotnega stanja ali restavracija. Katero stanje naj se restavrira? Izgled nekega spomenika v preteklosti ni sam po sebi evidenten in ne vedno očiten. Največkrat je potrebna interpretacija, kjer vedno znova naletimo na multiplost. Restavracija se vedno znova pokaže že znotraj selekcije kot visoko selektivna. Ambivalenca pa je pri odločanju o videzu nekega spomenika lahko zelo nevarna (Maroevič 1993; McManus 1996; Šola 2003).

Zelo moderno pa je tudi igranje preteklosti, kar je lahko nevarno početje, ker udeleženci mimogrede verjamejo, da je to tudi resnična podoba preteklosti. V taki, prikrojeni preteklosti lahko zares kotijo zmaji prikrojene zgodovine.

36 Na tem mestu se iskreno zahvaljujem M. Mlinarju, ki mi je ljubeznivo posredoval sestavek o projektu Čez Most po modrost.

Zelo pomembno je spoznanje, da ponovno ustvarjanje nekdanjega izgleda (re-kreacija) preteklosti ni mogoča, kar je pa sodobnemu 'omnipotentnemu' človeku zelo težko sprejemljivo stališče. Gre za zelo močno in pogosto prisotno deluzijo. Zgodovina je kot vodni tok, ni ga mogoče ponoviti, ne privatizirati. Zelo lahko pa jo je deformirati, čemur se je moč uspešno izogniti z multiplo interpretacijo in principi inkluzije.

V iskanju skupne podobe interpretacij je velika in nezamenljiva vloga arheologije za javnost. Arheologi bi se morali zavedati, da je lahko po-ustvariti materialno plat spomenika, ni pa mogoče ujeti človeške, posebej ne njegovega duhovnega sveta. Sled tega se skriva v okoliškem prebivalstvu, ki živi v istem prostoru, v arheologom tako zelo pomembni pokrajini, kjer je se preteklost vrašča neposredno v sedanost. Izhajati je treba tudi iz spoznanja, da multipli model interpretacije vzpodbuja kreativnost ljudi in povečuje verjetnost, da se bomo približali sicer nikoli dosegljivi nekdanji podobi objekta prezentacije. Takšen pristop v javnosti utrjuje občutek, da kulturna dediščina pripada ljudem in se zanjo čutijo odgovorni.

Sekundarna interpretacija (tudi kulturno umeščanje) predmeta, najdišča ali pokrajine ni omejeno na širjenje primarnih strokovnih ali znanstvenih spoznanj na podlagi razstavljanja, predstavljanja in ponazarjanja uporabe le teh publiki. Je celostna komunikacija spomenika ali dediščine z okoljem v sodobnem kulturnem diskurzu vsakdanjega življenja na tak način, da vzbuja pozornost in omogoča ter vzpodbuja edinstveno kreativnost na podlagi komuniciranih sporočil.

'Laična' interpretacija se tako ali tako dogaja, ne glede na trmoglavo vztrajanje strokovnjakov pri eni sami razlagi. Veliko bolj stimulatивно in globljega pomena za celo družbo je skupno iskanje interpretacij in strpno sprejemanje tistih, ki odstopajo od historičnega spomina. Živahne diskusije v javnosti povečujejo zanimanje in naklonjenost spomeniku. Ljudski nesmrtni želji po bananju, veri v pozitivne energije in magične moči pa se nima smisla zoperstavljati. Kot vemo iz muzejske pedagogike, je dvotirnost emocionalnega in intelektualnega procesa pomnjenja uspešnejša in bogati doživljajski svet ljudi. Mnoge ljudi lahko iracionalni, magični aspekt dodatno vzpodbudi za stalno obiskovanje nekega najdišča. Navsezadnje, arheologom bi morali biti ti vidiki v vzpostavljanju osebnega odnosa do nekaterih lokacij še najbolj razumljivi.

Na zahodu se uveljavlja prepričanje, da je sobivanje obeh načinov dela, na eni strani skrb za znanstvene raziskave in verodostojnost virov, na drugi pa posluš za potrebe javnosti in dobro sodelovanje, najboljše jamstvo za ohranjanje dediščine. Bistvenega pomena pri nastajanju arheologije za javnost je vzpostavljanje kvalitetne komunikacije z okoljem. V tem segmentu je presodnega pomena vloga lokalnih in regionalnih muzejev, ki z načinom delovanja v lastnem okolju vzpostavljajo in usmerjajo odnos javnosti do kulturne dediščine.

Ameriške in angleške izkušnje kažejo, da so odprte diskusije, srečanja in festivali mnogo bolj uspešni kot 'suhe znanstvene' prezentacije ali izobraževanja v obliki predavanj. Najuspešnejša oblika sodelovanja z domačini je način, ki omogoča, da sami razvijajo svoja videnja. Arheolog mora vzdrževati balansiranje med vzpodbujanjem in usmerjanjem javnosti in skrbjo za zahteve spomenika. Če je le mogoče, naj to sodelovanje obsega vse stopnje raziskav in obdelovanja ter interpretacije najdb in najdišča. Teoretiki pogosto opozarjajo, da dobijo najdbe ali odkritja pravi pomen šele s živim stikom s prebivalstvom, ki svoje izkušnje povežejo v celostno podobo kraja in časa.

Učenje je konstanten proces, je razvoj in elaboriranje osebnega razumevanja ter organiziranega znanja. Ljudje namreč znanstvena spoznanja hitro presodijo v luči lastnih izkušenj, ki temeljijo na poznavanju okolja, npr. zemlje, vetrov in voda ali živalskega in rastlinskega sveta, da škratov in vil niti ne omenjamo!

Kdorkoli od arheologov je že opravljal terensko topografijo in ob delu povprašal okoliško prebivalstvo o ustnem izročilu, najbrž ve, kako stik z živim ljudskim spominom temeljito spremeni akademska stališča. Na prvem mestu je v takšnem komplementarnem načinu komuniciranja namen, da lokalno prebivalstvo prepozna najdišče in gradivo kot del svoje preteklosti in ga ohranja kot kvaliteto bivanja.

Ekonomski vidiki arheologije za javnost

Stališča arheologije za javnost so preprosta. Skrb in vdrževanje nekega najdišča, objekta ali spomenika se mora 'splachati' v smislu duhovnega, psihološkega in finančnega profita. Korist dediščinskega trženja seveda ne temelji na finančnem vidiku, izhajati mora iz vsebinskega profi-

ta. To so koristi, ki jih posredno prejme lokalna ali širša skupnost od ohranjanja spomenika na simbolni ravni. Interpretacija spomenika močno pospeši identitetne procese. Z ohranjanjem neke posebne tehnološke veščine, mitičnega izročila ali kraja z zgodovinskim pomenom daje dediščini presežno vrednost, ki postane v sklopu celostne ponudbe kraja lahko tudi tržno privlačna.

Da bi bil lahko spomenik družbeno umeščen in predvsem sprejet med lokalnim prebivalstvom kot 'donosen', javnost upravičeno pričakuje tudi neko finančno zadoščenje, nek minimalen, toda pozitiven materialni dohodek.

Poenostavljeno povedano, je to vedno rezultat vloženih sredstev (potrebnih za obnovitev, ohranjanje, prezentacijo...), ki se zmanjšujejo s prihodki od obiska in "ob-spomeniških" dejavnosti ter sponzorskih sredstvih. Ko to seštejemo, se mora (dolgoročno) izraziti v pozitivnem prihodku.

Uspeh je nujno potreben že z vidika sponzorjev, ki upravičeno pričakujejo neko posredno ali neposredno finančno korist. Podpora državnih skladov in lokalnih skupnosti nikoli ni zgolj posledica simbolnih vrednosti spomenika (torej arheološke, historične, tehnološke, umetnostne ali katere druge vrednosti), temveč je pogojena in soodvisna od stopnje interpretativne predstavitve spomenika, ki mu da pomen in vlogo znotraj sodobne družbe. S ciljem, da bi dosegli čim širšo podporo, mora biti interpretacija koncipirana večplastno in celostno. Podvržena mora biti kvalitetnemu in kvantitetnemu vidiku in vzporedna z rezultati novih znanstvenih spoznanj.

Predstavljanje neažuriranih, zastarelih spoznanj pomeni delovanje po inerciji in zagotov znak bližajočega se neuspeha (Veverka 2005).³⁷

Železne zavese v realnem in miselnem svetu

Na koncu razmišljanja o vlogi javnosti pri arheoloških posegih pa se moramo nujno vprašati, čemu v naših krajih kljub stalnim izkopavanjem gomil, grobišč in tudi cerkva nismo takorekoč nikoli priča glasnim protestom, nasprotovanju lokalnega prebivalstva načinu prezentiranja, kot se to pogosto dogaja v severno ameriški in zahodno evrop-

³⁷ Avtor je svoje delo predstavil na seminarju v Ljubljani septembra 2005.

ski javnosti. Nedvomno ima pri tem veliko vlogo stopnja demokracije, ki jo neka družba izraža na različne načine, vendar ta vidik skoraj gotovo ni edini in tudi ne ključnega pomena. Če se spomnimo ostrih protestov severnoameriških lokalnih skupnosti v primerih arheoloških raziskav grobišč in odvažanja (telesnih) ostankov prednikov v oddaljena znanstvena središča, potem je jasno, da gre v takih primerih primarno za vprašanja identitete in odnosa lokalne javnosti do kolektivnega spomina. Očitno je, da avstralsko in severnoameriško staroselsko prebivalstvo doživlja mrtve kot pomemben del svoje skupnosti, ne oziraje se na starost odkopanih okostij. Enak odnos se kaže tudi do pokrajine.

V Evropi, posebej v južni in vzhodni, se je v doživljanje preteklosti zarezalo mnogo ločnic. Prvi prelom je posledica prevzemanja krščanskih vrednot v evropski družbi, drugi pomeni širjenje nacionalističnih in totalitarističnih ideologij, vse ostalo pa je ločnice le še poglobilo.

Znano je, da so v evropskem znanstvenem in muzeološkem diskurzu prazgodovinski človeški ostanki pri raziskavah in prezentacijah "manj sakrosanktni" kot tisti iz krščanskih dob.³⁸ Slednje je treba zasuti nazaj v zemljo, razstavljati z visoko stopnjo dignitete, one 'druge' pa so brez vsakršnega pomisleka predmet najrazličnejših raziskav, razstav, odvozov iz prvotnih mest pokopa, deponiranja, prenašanja in celo zavestnih uničenj.³⁹

Med slovanskim "barbarskim" in latinskim romansko germanskim "civiliziranim" svetom sega ostra ločnica že vsaj v čas pozne antike.⁴⁰ Železna zavesa med vzhodom in zahodom, med slovanskim in neslovanskim, je še dodatno zarezala v zgodovinski spomin dvajsetega stoletja. Zanemarjanje kolektivnega spomina v deželah s komunističnim režimom je zasejalo vsesplošno apatijo,

38 Ta pristop velja tudi za materialno kulturo in umetnost ljudstev tretjega sveta, ki sodi praviloma v etnografske zbirke, ne v muzeje umetnosti, ki so praviloma rezervirani za umetniške predmete zahodne civilizacije.

39 Slikovit primer je način razstavljanja Oetzija, ki leži pred obiskovalci muzeja, menda iz čistih znanstvenih razlogov, povsem gol in oropan slehernega človeškega dostojanstva. Ta ločnica se je bila tudi ena glavnih muzejskih sporočil letošnje velike razstave v Benetkah v palači Grassi z naslovom Rim in Barbari, kjer niso bili Slovani v procesih nastajanja sodobne Evrope omenjeni niti enkrat samkrat. Slovanskih plemen ni jih bilo mogoče najti niti na kartah, ki so prikazovale preseljevanja ljudstev.

40 Vsekakor lahko v fenomenu ostrih kulturnih cezur prepoznamo skrite korenine evropskega preziranja 'drugega', ki so v 20. stol. dobile grozljive razsežnosti z nacionalizmi in fašizmom.

ki ponekod meji že na amnezijo in kar se odraža v splošnem odtujenem odnosu do preteklosti.⁴¹

Po vseh teh poškodbah kolektivnega in zgodovinskega spomina se upravičeno lahko vprašamo, kakšne občutke prebujajo prazgodovinska, rimska, germanska, slovanska materialna dediščina v zavesti slovenske publike. Vprašanje, je to sploh naše, je najbrž povsem normalen odziv na fragmentarizirano in politično zmanipulirano interpretacijo preteklosti. Med najaktualnejšimi vprašanji slovenske publike se zastavljajo vprašanja 'pravih' prednikov in vprašanje, na kakšen način je ta preteklost del 'naše' sedanjosti.

Dokler se pristop do prezentacije najdišč in predstavljanja materialne kulture ne bo spremenil in bo še naprej temeljil zgolj na znanstvenem diskurzu z inherentno ločeno obravnavo ljudi od pokrajine, časa od prostora in narave od kulture, iztrgane iz kontekstov današnje družbe, odgovora ne bo moč najti.⁴²

Zaključek

Arheologija za javnost je pod-veja arheološke vede, oplemenitena s teoretičnimi in praktičnimi znanji s področja konzeratorske, restavratorske in muzeološke stroke.

Je način preučevanja, interpretiranja in vzdrževanja arheoloških najdišč (in najdb) v partnerskem sodelovanju z lokalnim prebivalstvom.

Je oblika komunikacije kulturnih vsebin nekega spome-

41 Muzeologija ta pojav dobro tolmači z razlikovanjem historičnega od kolektivnega spomina (Mensch 2005).

42 O doživljanju "naše" preteklosti veliko pove anekdota iz slovenskega diplomatskega življenja. Ob osamosvojitvi Slovenije se je predsedstvo republike odločilo, da podari Združenim narodom v New Yorku kopijo Vaške situle. Predmet je bil pripravljen za transport, direktor Narodnega muzeja v Ljubljani je že tudi imel letalsko vozovnico v žepu. Pa pride nujen klic iz vladne palače. Predsednik republike je na vsak način želel še pred odhodom spregovoriti nekaj besed z direktorjem. Ta se je nemudoma odpravil k predsedniku, ki ga je v nestrpnem pričakovanju precej seznanil s pomislekom, češ, ali je Vaška situla sploh "slovenska"? Direktor, ki je znil kot kapelj na suhem, je najprej globoko zajel sapo in nato po daljšem preudarku odvrnil: Glejte, gospod predsednik te debelorite ženske na situli! Take so bile takrat in take so še danes babe na Dolenjskem! Odgovor je zadostoval in kopija situle je še tisti dan odpotovala na sedež Združenih narodov.

Anekdoto mi je na novoletnem srečanju Univerze na Primorskem pred leti povedal dr. B. Gombač, tedanji direktor Narodnega muzeja v Ljubljani. *Relata referro!*

nika, najdišča ali zbirke predmetov v smislu doseganja pozitivnih procesov zaščitnega značaja, ki obenem prinašajo okolici neposredno ali posredno simbolno in ekonomsko korist.

Je način upravljanja spomenika, ki omogoča celostno komunikacijo kulturnih vsebin nekega spomenika z okoljem v lastnem in širšem sodobnem zgodovinsko-političnem in kulturnem diskurzu vsakdanjega življenja v sklopu obstoječega družbeno historičnega okolja ter v skladu s psiho-fizičnimi potrebami obiskovalcev.

V okolju vzbujajo pozornost na način, ki omogoča in vzpodbuja edinstvene kreativnosti na podlagi komuniciranih sporočil, estetskih, identitetnih in drugih simbolnih vrednot.

Arheologija za javnost združuje arheološka znanstvena spoznanja z interdisciplinarnimi znanji s področja antropologije, filozofije in ostalih družbenih ved. Iz širšega družbenega aspekta bi jo mogli označiti kot družbeno gibanje za uspešno presajanje arheoloških spoznanj v sodobne družbene in gospodarske tokove, ki ima za cilj vključevanje arheološke dediščine v moderno kulturno okolje, kar omogoča njeno ohranjanje.

Arheologija za javnost je konceptualno naravnana v iskanje najboljših družbenih in političnih možnosti, da arheološka dediščina kot enakovreden del sodobnega kulturnega okolja osmišlja človekovo bit in dviga kvaliteto njegovega bivanja.

Ni moč prezreti, da se ti koncepti ujemajo ali so vsaj zelo podobni z spoznanji in cilji nove muzeologije in kibernetičnega muzeja (Šola 2003). Analogno moremo govoriti o arheologiji za javnost kot filozofiji, kot načinu izbire življenja, ki se odloča o smislu obstoja na tisti točki, ko življenje potrjuje ali zanika samo sebe.⁴³

Gibanje je na zahodu steklo sinhrono s preobrazbo muzejev, ki so se odzvali na potrebe javnosti z mnogimi edukacijskimi programi in se začeli postopoma obračati od zbirke k publiki ter usmerili svoje delovanje izven muzejskih zidov (Alexander 1996, 213; Sandell 1998; Davies 1999).

43 D. Komel, eden najpomembnejših sodobnih slovenskih filozofov, v intervjuju Nacionalna identiteta je najbolj hipokritičen pojem na Slovenskem. Delo, Sobotna priloga, 26. januar, 2008, str. 22, ob zgornji trditvi še dodaja: Filozofija je kot vztrajno odločanje o smislu, neka stalna odprtost za bivanje.

Literatura

ALEXANDER, E. P., 1996, *Museums in Motion. An Introduction to the History and Functions of Museums*. Walnut Creek, Altamira Press. London, New Delhi.

ASCHERSON, N., 2004, *Archaeology and the British media*, v: Merriman, N., 2004, 145-158.

BARRETT, J. C., 2000, *Fields of Discourse. Reconstituting a Social Archaeology*, v: *Interpretative Archaeology. A Reader*. (ed. J. Thomas), London and New York, 23-32.

BLAND, R., 2004, *The treasure act and portable antiquities scheme. A case study in developing public archaeology*, v: Merriman 2004, 272-291.

BYRNE, D., 2004, *Archaeology in reverse: the flow of Aboriginal people and their remains through the space of New South Wales*, Merriman 2004, 240- 254.

CRUS-RAMIREZ, A., 1985, *The Heimatmuseum: a Perverted forerunner*. *Museum* 37/4, 242-244.

CUNLIFFE, B., Davies, W., Renfrew, C., 2002, *Archaeology. The Widening Debate*. Oxford, New York.

DAVIES, P., 1999, *Ecomuseums. A sense of Place*. London.

DELIBAŠIĆ, E., HADŽIKADUNOVIĆ, E., 2006, *Muzej u informatičkom okruženju. Muzej grada Zenice, Radovi XIV, Zenica 2006*.

DJURIĆ, B., 2007, *Preventive archaeology and archaeological service in Slovenia. V: European Preventive Archaeology. Papers of the EPAC Meeting 2004*. Vilnius. 181-185.

DUNCAN, C., 1991, *Art Museums and the Ritual of Citizenship*, v: Karp, I., Lavine, S. D., *Exhibiting Cultures, The Poetics and Politics of Museum Display*. Washington, London, 1991, 88-103.

HABERMAS, J., 1989, *Strukturne spremembe javnosti*, *Studia humanitatis*. Ljubljana.

HODDER, I., 1997, *Changing configurations: The relationships between theory and practice*, v: J. Hunter, I. Ralston (eds.), *Archaeological Resource management in the UK. An Introduction*, 11-18. Gloucester.

HODDER, I., 2002, *Archaeological theory*, v: Cunliffe, Davies, Renfrew 2002, 77 – 90.

HOLLOWELL, J., 2006, *Moral arguments on subsistence digging*, v: Scarre, Chris, Scarre, Geoffrey (ed.) 2006, *The Ethics of Archaeology. Philosophical perspectives on Archaeological practice*. Cambridge, 69-93.

HOOPER-GREENHILL, E., 1992, *Museums and the Shaping of Knowledge*. London, New York.

- HUDSON, K., 1987, *Museums of Influence*. Cambridge.
- JAMESON, J. H., 2004, *Public Archaeology in the United States*, v: Merriman 2004, 21- 58.
- JESSOP, B., 2001, *Bringing the state back in (yet again): reviv, revisions, rejections and redirections*, *International Review of Sociology*, 11 (2): 149 - 173.
- JOHNSEN, H., OLSEN, B., 1992, *Hermeneutics and Archaeology: on the Philosophy of contextual Archaeology*, *American Antiquity*, 57(3), 419-436.
- LYOTARD, J.-L., 1984, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester.
- MACDONALD, S., SHAW, C., 2004, *Uncovering ancient Egypt: the Petrie museum and its public*, v: Merriman 2004, 109-131.
- MAROEVIĆ, I. 1999, *The museum message: between the document and information*, v: Hooper-Greenhill, *Museum, Media, Message*, Routledge, London/New York, 1999, 24-36.
- MAROEVIĆ, I., 1993, *Uvod v muzeologiju*. Zagreb.
- MAROEVIĆ, I., 2001, *Muzejska izložba-muzejski izazov*, v: *Baštinom u svijet. Muzeološke teme-Zaštita spomenika. Arhitektura*. (Matica hrvatska) Petrinja, 2004, 110-115.
- MARTY, P. F., BURTON JONES, K. (ed.) 2008. *Museum Informatics. People, Information, and Technology in Museums*. New York. London, 2008.
- MCMANUS, P. M., (ed.) 1996, *Archaeological Displays and the Public. Museology and Interpretation*. London, New York.
- MEKVAD (Zakon o ratifikaciji evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine), 1999, *Uradni list RS št. 24/1999*.
- MENSCH, P. van 2005, *Annotating the environment. Heritage and new technologies*. *Nordisk Museologi* (2)17-27.
- MERRIMAN, N., 2002, *Archaeology, heritage and interpretation*, v: Cunliffe, Davies, Renfrew 2002, 541 – 566.
- MERRIMAN, N. (ed.), 2004, *Public Archaeology*. London, New York.
- MERRIMAN, N., 2004a, *Involving the Public in Museum Archaeology*, v: Merriman, N. 2004, London, New York, 85-108.
- NEWHOUSE, V., 2005, *Art or Archaeology. How Display Defines the Object. V: Art and the Placement*. 108 - 141. New York.
- PARKER PEARSON, M., RAMILISONINA 2004, *Public Archaeology and Indigenous Communities*, v: Merriman 2004, 224-239.
- PEARCE, S., 1990, *Objects of knowledge*, London.
- PLESTENJAK, A., 2005, *Archaeology and the Public. A Slovenian Perspective (MA Thesis)*, York 2005.
- Pravilnik o postopku za izdajo dovoljenj za arheološka raziskovanja, 2000, *Uradni list RS št. 113/2000*.
- RICHARDS, C. 2000, *Monumental Choreography. Architecture and spatial representation in Late Neolithic Orkney*, v: Thomas (ed.) 2000, 541-560.
- SANDELL, R., 1998, *Museums as agents of social inclusion*, v: *Journal of Museum management and Curatorship* 17 (4).
- SANDELL, R., 2002, *Museums, Society, Inequality*. Abingdon, New York.
- SCHNAPP, A., 1996, *The Discovery of the Past. The Origins of Archaeology*. London.
- SKEATES, R., 2000, *Debating Archaeological Heritage*. London.
- Sklep o ustanovitvi Javnega zavoda Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine, 2003, *Uradni list RS št. 110/2003*.
- SLOTEDIJK, P., 1993, *Kritika ciničnega uma (prevod S. Šerc)*, Zbirka KODA, Ljubljana.
- ŠOLA, T., 2003, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji. Prema kibernetičkom muzeju*. Zagreb.
- THOMAS, J. (ed.), 2000, *Interpretative Archaeology*. London and New York.
- THOMAS, J., 1996, *Time, Culture and Identity. An interpretative archaeology*. New York, London.
- THOMAS, J., 2000, *Introduction. The Polarities of Post-Processual Archaeology*, v: *Interpretative Archaeology* (ed. J. Thomas), London and New York, 1-18.
- TRIGGER, B. G., 2006, *A History of Archaeological Thought*, Cambridge.
- TUĐMAN, M., 1990, *Teorija informacijske znanosti*. Zagreb.
- VEVERKA, J. A. 2005, *Why Heritage Sites Need Interpretation For Their Long term Survival*, Laingsburg.
- UNESCO, 1956, *Recommendations on international principles applicable to archaeological excavations (the New Delhi recommendations)*. New Delhi. 5.12. 2007 objavljeno na: <http://www.icomos.org/icahtm/newdelhi.html>
- ZIMMERMAN, L. J., VITELLI, K. D., HOLLOWELL-ZIMMER, J., 2003, *Ethical Issues in Archaeology*. Oxford.

Blogging Archaeology: Creating an Open Access Source for Knowledge

Bloganje arheologije: odpiranje dostopa do znanja

© Vasilka Dimitrovska

Izvleček: Pomen izrazov “blog” in “blogger”/“blogar” je predmet številnih debat. Ne glede na definicije, ki jih najdemo na Internetu, lahko rečemo, da so blogi stvar idej, ustvarjanja, izmenjave mnenj, izražanja pogledov, debatiranja in še mnogo več. Blogi so manifestacija ustvarjalnosti v njeni izvimi obliki, ki jih zdaj omogočajo interaktivna multumedijska orodja.

Še več, blogi so lahko odlični virtualni prostori učenja, samoizobraževanja in diskusije, predvsem s strokovnjaki za določene teme, ki zanimajo urednika bloga. Ta članek temelji na mojih izkušnjah z bloganjem o arheologiji, predvsem v makedonščini, in vseh izzivih, s katerimi sem se srečala v zadnjih treh letih.

Ključne besede: blog, bloganje, Internet, arheologija, znanost, znanje

Abstract: The meaning of the terms ‘blog’ and ‘blogger’ has been the subject of numerous debates. It can be said that blogs are about ideas, creativity, exchanging opinions, expressing attitudes, debating, and much more. Blogs are a manifestation of creativity in its original form using the means of the currently available interactive multimedia forms.

Furthermore, blogs can be excellent virtual spaces for learning, self-education and discussion, mostly with an expert in a particular field of interest, which could be the blog creator. This article is based on my personal experience with blogging on archaeology - mostly in the Macedonian language - and the challenges I faced during the last three years.

Keywords: blog, blogging, Internet, archaeology, science, open source, knowledge

1. Scientific aspects of blogging

How do you know that my blog is reliable?

Have you ever heard of the Bosnian Pyramids? Many of you probably have, but no one has actually seen them. Three years ago, the Founder of the Pyramids (if you can say so about something you cannot see), Mr. Osmanagić, published a book about their origins¹.

For those who are not familiar with the so-called Bosnian Pyramids, the book describes Semir Osmanagić’s ‘scientific’ theory which claims that there are a number of human-made pyramids in the vicinity of the town of Visoko. Apart from making parallels to other world pyramids, the book explores other issues, such as tracing for ‘evidence’ that Bosnian Ilirs are 27,000 years old, the magnetic ball phenomenon, the global energy grid, etc. The book is available for free download from the official website of the Bosnian Pyramids, which in time developed into a proper foundation² and even obtained the financial support of the Bosnian Government.

Is this book a source of scientific knowledge and does it offer some sort of reliable archeological data? One year after the book came out of print, on April 14, 2006, ex-

cavation works commenced and – they are still ongoing, trying to prove Osmanagić’s claims. So far, there hasn’t been a single result from the excavation.

The value of the claims of this book were questioned and repudiated from the onset. Things got for more complicated when AIA and UNESCO got involved. The Archaeological Institute of America³ rejected Osmanagić’s theory, denied any connection of the Pyramids with the ongoing archaeological excavation, and sent a letter to United Nations Education, Science and Culture Organization (UNESCO) about it. The letter to UNESCO concludes statement that Bosnia and Herzegovina came out of the 1992-95 war without some of her most important and beautiful cultural and historical heritage gems. Mr. Osmanagić and the activities of his team pose a serious threat to the rich historical, cultural and archaeological heritage of the Visoko region. It would be irresponsible to let pseudo-archaeology finish off what is left intact⁴. More information on this case is available by Marko Rose⁵.

Archeology is a science that seeks physical evidence, or artifacts. Its’ claims to scientific truths are based solely on

1 Osmanagić S. 2005, Bosanska piramida sunca, Mauna Fe, Sarajevo, viewed 24 May 2008, <<http://www.alternativnahistorija.com/AH8.htm#4>>.

2 Archaeological Park: Bosnian Pyramid of the Sun Foundation 2008, Foundation created by Osmanagić to promote his interpretations (Bosnian)/(English), viewed 24 May 2008, <<http://www.piramida-sunca.ba/>>.

3 Archaeological Institute of America 2008, viewed 24 May 2008, <<http://www.archaeology.org/>>.

4 Rose M at all. 2006, Bosnian pyramids: A pseudoarchaeological myth and a threat to the existing cultural and historical heritage of Bosnia-Herzegovina, viewed 20 April 2008, <<http://www.archaeology.org/online/features/osmanagic/UNESCO.pdf>>.

5 Rose M. 2006, More on Bosnian “Pyramids”, A publication of the Archaeological Institute of America, viewed 24 May 2008, <<http://www.archaeology.org/online/features/osmanagic/update.html>>.

artifacts. Still, the absence of available evidence that something does not exist is not proof that the thing exists.⁶

If the Bosnian Pyramids are still not refuted by hard evidence proving them to be a false claim, it does not mean that they exist. It does not mean that they do not exist either. So long as there is no evidence to prove Osamangic right or wrong, his theories remain an imaginative possibility. Not science. Science bases its claims on hard data, and/or endorses consistent ideas with high explanatory power. (Quantum physics, for instance, is sheer imagination, but it has high explanatory power and, moreover, it is applicable/testable in technology.)

As a scientist, I would evaluate the case of the Bosnian Pyramids as a masterpiece of the so-called pseudo-archaeology. In my opinion, this is one of the most cleverly performed archeological marketing campaigns ever. To achieve the goal of this campaign, the new media was used - websites and blogs. Actually, the so-called 'scientific argumentation in favor of the existence of the Pyramids took place on the web. Mostly it was a virtual war between those people who support or deny Osmanagić work.

After the war in former Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina was lost as a country. The entire infrastructure and its economy were devastated and the new political system still is less than functional. For the country to position itself on the global map in any positive connotation, one of the few available ways was through mystification and popularization of the cultural heritage. Cultural heritage is always 'in', because it belongs to the whole world, it affects even remote areas and peoples. But seductions of pseudo archaeology, or pseudoscience in cyberspace can be really dangerous.⁷

The case of Bosnian Pyramids is a clear cut proof that dubious scientists can have high community impact, governmental support and finances, and that using the Internet as a means of gaining popular support. All that by being able to dress their imagination in quasi-scientific language and simulate scientific argumentation and

context. How to differentiate between proper science and quasi-science?⁸

On the Internet I could be anybody. I could have a virtual name, or I could even have a virtual title. Does this mean anything to you – Daren Wilson, graduated archaeologist? Of course not. How do you know that I am really Vasilka Dimitrovska, archaeologist? So, how do you know that my blog is a reliable source of archaeological knowledge?⁹

How to establish the credibility of the content of a archaeological scientific blog?

A scientific blog, especially about archaeology, is a form that records the present scientific approach to a specific issue or topic. Science too can treat issues from different perspectives. However, the problem of different perspectives is two-sided. It is difficult to liberate science from politically engaged scientists, like in the case of the Bosnian Pyramids, best described by the post-structuralist's saying: „Give me a couple of facts, and I'll construct you a truth.“

As non-specialists in a certain area, how can you evaluate the credibility of a content you find on the internet? Here are some guidelines and hints - each responsible scientist would follow certain academic/scientific procedures in his or her writing, published on paper or on the net:

Content:

- Using other reliable sources
- Logical analysis, often of multiple possibilities, including evaluation of probability of truth;
- Presenting arguments from all conflicting sides of the debate on the given subject, etc.
- The scientist's own opinion/conclusion, refraining from claims of absolute certitude
- Style and format:
- Towards to impersonal style: most scientists refrain from subjective references: there would be rarely any

6 Salt A. 2006, Bosnian Pyramids: Absence of Evidence is not Evidence of Atlantis, History News Network, viewed 18 April 2008, <<http://hnn.us/blogs/entries/25850.html>>.

7 Romey K. 2003, Seductions of Pseudoarchaeology: Pseudoscience in Cyberspace, A publication of the Archaeological Institute of America, Volume 56 Number 3, viewed 05 February 2008, <<http://www.archaeology.org/0305/etc/web.html>>.

8 CRISP 2005-2007, На кој веб-сајт треба да му веруваш?, viewed 27 March 2008, <http://www.crisp.org.mk/index.php?option=com_content&task=view&id=32&Itemid=53>.

9 Димитровска В. 2008, Археолошки дневник vol.2, viewed 25 March 2008, <<http://arheo.com.mk/>>.

- 'I' in the text. The style would approximate objectiveness.
- Proper referencing of used sources (name of the author, the publication, year of publishing, publishing house, etc.)
- Hyperlinks in e-texts leading to referenced data sources.
- Bibliography
- Clear non-ambiguous meaning of sentences.
- Good spelling, absence of colloquialisms. Professional jargon accurately used.

Proper delineation of thematic segments within a text: problem examined contemporary scientific debates on it, the author's own claim/thesis, definition of key terms, delineation of scope of text, contrary arguments to support or negate the author's claim, relevant data, data analysis, conclusions, etc.

p.s. if you can not find on the web blog, Google the author's name.

2. Blogging science: create open access source for knowledge through communication

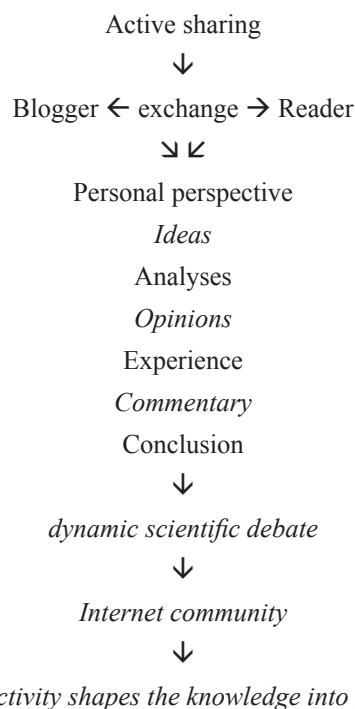
1. Typical differences between printed archaeological journals and archeo web blogs.

Printed archaeological journals		Acheo websites and blogs
Printed (Limited)		Electronic (access in any time)
Subscription	← on line →	Free
Rigid	discussions	Flexible
Static	information	Dynamic
		↓
		Updated

Unlike the books and printed journals, the blog allows for direct response and exchange ideas between the author and the reader. Thus, it surpasses the passive role of the reader as defined by a printed medium.

With the development of the New Media and especially Web 2.0, the blogs were enabled to incorporate a wild

range of *textual* (links, notes, commentary etc.) and *visual media* (photography, slide, video, pod cast etc). This dynamic interface allows:

The blog, as a medium, allows direct connection between the *blogger* and the *reader*. This exchanging of *opinions*, *ideas*, and *commentary* can raise the level of the *dynamic scientific debate*. The most important thing in hand is the *personal perspective* of the owner of the blog, who gives their own *suggestions* and *personal experience* exposing its strengths and weaknesses of the presented thesis to the critical gaze of the audience. Anyone can *comment*, regardless to whether the blogger is right or wrong.

This *interactivity shapes the Internet community*. Also it shapes the knowledge that in this manner is accessible to all. We can freely assume that this approach enables new quality in global inter-personal scientific and educational activities.

The biggest difference and the problem of blogging about archaeology lie in the lack of peer reviews which constitutes the main difference between blog posts and scientific articles. The peer review method allows for a scientific paper to meet a certain set of standards and

is a process that sometimes may take months to complete, whereas blog posts appear online when their writer deems fit. This can be abused by the public and that's why the same procedure was applied to this particular article, too, in its transformation from a blog post into a scientific paper.

Blogging archaeology by academics is not only a medium of communication, but the blog also allows to the author to extend the impact of his or her expertise to a non-academic audience and to make it available to individuals who cannot afford printed journals.

It also takes considerable courage to publish a text on the Internet, face a flood of readers' comments and keep one's ground. This is an issue I've been dealing with for the past three years since I opened my first blog. I do not know my readers, their age range or their academic background. All I want is to share my expertise in form of a lasting blog record, to live on and be incorporated in the scientific discourse, and even surpassed one day as outdated.

The inclusion of a wider audience in blog debates may contextualize the discussed theme. This is a process of shaping mental structures on the Internet, out of which a certain scientific version may arise. In this way, the available information on a scientific blog can be used as a general knowledge resource, offering educative texts and comments to later readers.

Digital Media can be used for blogging as much as for study and research. The increase of the available online media platforms, especially blogs, which are usually free of charge, leads to increase of the number of archaeologists who present their expertise on the web.

But, the academic world of archaeology is a little behind regarding this issue even in global frames, although a large number of the so called Archeoblogs are noticeable. As the archeologist William R. Caraher, the author of the blog „The Archaeology of the Mediterranean World”¹⁰ explains in his very popular article „Blogging Archaeology and the Archaeology of Blogging”¹¹, the

10 Caraher W. 2008, The Archaeology of the Mediterranean World, viewed 20 May 2008, <<http://mediterraneanworld.typepad.com/>>.

11 Caraher W. 2008, Blogging Archaeology and the Archaeology of Blogging, A publication of the Archaeological Institute of America, Volume 61 Number 3, viewed 17 January 2008, <<http://www.archaeology.org/online/features/blogs/>>.

biggest hindrance that the archaeologists that blog face is the ephemeral nature of the blogs. Most academic institutions do not regard blogging as a genuine academic exercise. On the other side, blogging seeks a lot of time and energy that scientist not often possess. Thus the momentous blogging about archeology is diminished in the borders of the free time of the scientist to put his data on the Internet.

Is the Blog a New Tool for New Thinking?

Today, most scientific institutions in the field of archeology, parallel to their official websites, have their blogs¹². So for this is mostly for the U.K. and U.S. based institution such is the case with Archaeolog¹³, one of the best collaborative blogs on the net. The Archaeolog is maintained by the Department of Archaeology at the Stanford University. Any archaeologist from around the world can submit an article there. This blog borders a collaborative e-journal.

Frequently, archaeological associations hosting symposiums open a blog parallel to their official website. The blog responds to the need of quick exchange of information, which would clog a static website. The blog also enables participants to interlink without the need of a moderator or a central communication node. Such is the case with the European Association of Archaeologists¹⁴ (EAA) who use their blog¹⁵ to discuss subjects unavailable at their main site. At the upcoming World Archaeological Congress¹⁶ (WAC) 2008, one of the segments' titles is Archaeology in the Digital Age 2.0. ¹⁷ A blog has been

12 The Viking Archaeology Blog 2008, viewed 13 October 2008, <<http://www.archaeology.eu.com/vikings/weblog/>>; Ohio Archaeology Blog 2008, viewed 13 October 2008, <<http://ohio-archaeology.blogspot.com/>>; Harvard University Press Publicity Blog: Archaeology 2008, viewed 13.10.2008, <http://harvardpress.typepad.com/hup_publicity/archaeology/>.

13 Archaeolog 2008, viewed 20 April 2008, <<http://traumwerk.stanford.edu/archaeolog/>>.

14 Leszczewicz A. & Květinová S. 2008, European Association of Archaeologists, viewed 20 May 2008, <<http://www.e-a-a.org/>>.

15 Kristensen T. & Holtorf C. 2008, European Journal of Archaeology, viewed 25 May 2008, <<http://eja.e-a-a.org/>>.

16 World Archaeological Congress 2008, viewed 28.04.2008, <<http://www.worldarchaeologicalcongress.org/site/home.php>>.

17 Ashley M. & all. 2008, Archaeology in the Digital Age 2.0, Sixth World Archaeological Congress, viewed 25 May 2008, <<http://www.wac6.org/livesite/item.php?itemID=24&itemType=THEME>>.

open especially for this session.¹⁸ This blog contains all information that would cause information overload at the static website.

Colleen Morgan, from Anthropology Department, University of California, Berkeley is the moderator of this session. On her personal blog, she has published a text containing the following quote:¹⁹

„Archaeologists have been rapidly integrating new media technologies into their interpretive schemes through a variety of methods. Virtual worlds, social networking websites, blogs, wikis, and digital photo mash-ups are becoming legitimate alternate ways to present archaeological information. Lower entry points for remixing photography, film, and databases into multimodal presentations increase the potential for archaeologists to use these media to tell their own stories. This, combined with a growing ubiquity of online media platforms, allows us to reach out to new publics by integrating archaeology into a greater social sphere”.

Conclusion: Where lies the base of knowledge on the Internet

Sometimes people learn from me, sometimes it is the other way around. Knowledge is not finite or limited, it is everywhere around us. But knowledge is not just information.

Scientific knowledge, in all its spheres, does not consist merely of publishing *raw data*. Knowledge is built by *human interpretation, analysis and linking of data*. This act which transforms information into knowledge lies in communication. The blog enables that.

The motto of my blog is „The history of knowledge is not given - it has to be constructed” So, I would like to invite you. Let’s create it together. Let’s create knowledge which would belong to the whole world. So,

BLOG YOUR EXPERTISE. CREATE AN OPEN
ACCESS SOURCE FOR KNOWLEDGE THROUGH
COMMUNICATION ON THE INTERNET.

18 Colleen Morgan 2008, Archaeology in the Digital Age 2.0, viewed 24 May 2008, <<http://digitalarchaeology.wordpress.com/>>.

19 Colleen Morgan 2008, Archaeology in the Digital Age 2.0, viewed 24 May 2008, <<http://middlesavagery.wordpress.com/2008/01/22/wac-2008-call-for-participation/>>.

Bibliography:

Archaeolog 2008, viewed 20 April 2008, <<http://traumwerk.stanford.edu/archaeolog/>>.

Archaeological Institute of America 2008, viewed 24 May 2008, <<http://www.archaeology.org/>>.

Archaeological Park: Bosnian Pyramid of the Sun Foundation 2008, Foundation created by Osmanagić to promote his interpretations (Bosnian)/(English), viewed 24 May 2008, <<http://www.piramidasunca.ba/>>.

ASHLEY, M. & all. 2008, Archaeology in the Digital Age 2.0, Sixth World Archaeological Congress, viewed 25 May 2008, <<http://www.wac6.org/livesite/item.php?itemID=24&itemType=THEME>>.

CARAHHER, W. 2008, The Archaeology of the Mediterranean World, viewed 20 May 2008, <<http://mediterraneanworld.typepad.com/>>.

CARAHHER, W. 2008, Blogging Archaeology and the Archaeology of Blogging, A publication of the Archaeological Institute of America, Volume 61 Number 3, viewed 17 January 2008, <<http://www.archaeology.org/online/features/blogs/>>.

COLLEEN, Morgan 2008, Archaeology in the Digital Age 2.0, viewed 24 May 2008, <<http://digitalarchaeology.wordpress.com/>>.

COLLEEN, Morgan 2008, Archaeology in the Digital Age 2.0, viewed 24 May 2008, <<http://middlesavagery.wordpress.com/2008/01/22/wac-2008-call-for-participation/>>.

CRISP 2005-2007, На кој веб-сајт треба да му верувам?, viewed 27 March 2008, <http://www.crisp.org.mk/index.php?option=com_content&task=view&id=32&Itemid=53>.

Harvard University Press Publicity Blog: Archaeology 2008, viewed 13.10.2008, <http://harvardpress.typepad.com/hup_publicity/archaeology/>.

KRISTENSEN, T. & HOLTORF, C. 2008, European Journal of Archaeology, viewed 25 May 2008, <<http://eja.e-a-a.org/>>.

LESZCZEWICZ, A. & KVĚTINOVÁ, S. 2008, European Association of Archaeologists, viewed 20 May 2008, <<http://www.e-a-a.org/>>.

OSMANAGIĆ, S. 2005, Bosanska piramida sunca, Mauna Fe, Sarajevo, viewed 24 May 2008, <<http://www.alternativnahistorija.com/AH8.htm#4>>.

Ohio Archaeology Blog 2008, viewed 13.10.2008, <<http://ohio-archaeology.blogspot.com/>>.

ROMEY, K. 2003, Seductions of Pseudoarchaeology: Pseudoscience in Cyberspace, A publication of the Archaeological Institute of America, Volume 56 Number 3, viewed 05 February 2008, <<http://www.archaeology.org/0305/etc/web.html>>.

ROSE, M at al. 2006, Bosnian pyramids: A pseudoarchaeological myth and a threat to the existing cultural and historical heritage of Bosnia-Herzegovina, viewed 20 April 2008, <<http://www.archaeology.org/online/features/osmanagic/UNESCO.pdf>>.

ROSE, M. 2006, More on Bosnian “Pyramids”, A publication of the Archaeological Institute of America, viewed 24 May 2008, <<http://www.archaeology.org/online/features/osmanagic/update.html>>.

SALT, A. 2006, Bosnian Pyramids: Absence of Evidence is not Evidence of Atlantis, History News Network, viewed 18 April 2008, <<http://hnn.us/blogs/entries/25850.html>>.

The Viking Archaeology Blog 2008, viewed 13 October 2008, <<http://www.archaeology.eu.com/vikings/weblog/>>.

World Archaeological Congress 2008, viewed 28.04.2008, <<http://www.worldarchaeologicalcongress.org/site/home.php>>.

Димитровска В. 2008, Археолошки дневник vol.2, viewed 25 March 2008, <<http://arheo.com.mk/>>.

Bibliography according Harvard Reference Style.²⁰

---

²⁰ Harvard Style - referencing online sources 2008, viewed 13 October 2008, <http://www.library.uq.edu.au/training/citation/harvard_5.pdf>.

Okrogla miza o varovanju arheološke dediščine na rednem letnem srečanju SAD

Uredila: Bernarda Županek, Benjamin Štular

Okroglo mizo je organiziralo slovensko arheološko društvo v okviru svojega rednega letnega srečanja 17. marca 2008. Sprožil jo je plaz odzivov na Rosi, slovenski arheološki e-listi, na besedilo Ane Plestenjak »Ali je namen varovanja nepremične arheološke dediščine ohranjati ali uničevati?« (Rosa, 5. decembra .2007, objavljen tudi v prejšnji številki Arhea.

Pisnih odzivov na to očitno zelo aktualno besedilo ali na okroglo mizo v uredništvu Arhea namreč kljub pozivom nismo dobili. Zato objavljamo jezikovno urejen in avtoriziran posnetek diskusije ob okrogli mizi. S tem želimo vzbuditi nadaljevanje te in podobnih diskusij.

Moderator okrogle mize je bil prof. dr. Bojan Djurić, vodja skupine SAAS, predsednik strokovnega sveta ZVKDS in član skupine za pripravo novega Zakona o varstvu kulturne dediščine. Diskusija se je poleg omenjene teme dotaknila še vrste aktualnih vprašanj: novega zakona o varstvu kulturne dediščine, objave arhivov najdišč, amnestije in drugih. Približno jih uokvirjajo podglavja, dodana za večjo preglednost teksta. Pri jezikovnem urejanju nismo želeli bistveno posegati v tok žive in živahne diskusije, zato besedila nismo prevajali v knjižni jezik.

»Ali je namen varovanja nepremične arheološke dediščine ohranjati ali uničevati?«

Moderator:

Še enkrat lep pozdrav vsem. Ta okrogla miza v organizaciji Slovenskega arheološkega društva je pravzaprav rezultat srečnih okoliščin, zato, da so se te okoliščine pojavile, je bilo veliko narejenega v preteklosti.

5. decembra 2007 se je pričela zelo zanimiva diskusija na arheološkem spletnem omizju Rosa, ki jo je sprožila kolegica Ana Plestenjak, ki si je postavila vprašanje, na katerega je potem poskušala tudi odgovoriti: »Ali je namen varovanja nepremične arheološke dediščine ohranjati ali uničevati?« Zelo radikalen in malce dramatičen naslov, ki je upravičen iz različnih razlogov, in ta tekst je imel kar nekaj takih ali drugačnih reakcij. Med drugim je bila deležna tudi odgovora direktorja tistega javnega zavoda, ki skrbi za varstvo arheološke dediščine, ki je prav tako zgrešil svoj namen in cilj.

Za moderiranje sem se javil tudi zato, ker se mi zdi, da lahko, kot verjetno najbolj odgovoren za oblikovanje arhe-

ološkega dela novega zakona o varstvu kulturne dediščine, povem nekaj stvari tistim, ki niso natančno seznanjeni z vsebino in ozadjem in tudi zato, ker je v pripravi, čeprav z zamudo, novi pravilnik o arheoloških raziskavah.

To so okoliščine, ki jih želimo prediskutirati. Mislim, da je čas za to zrel; nenazadnje tudi zaradi tega, ker nova generacija arheologov, odkar je vstopila predvsem na področje terenske arheologije, v zadnjem času terenske arheologije znotraj spomeniške službe, upravičeno zahteva nekatera dejanja, ki jih lahko naredimo samo skupaj. Zato bomo danes razpravljali skupaj tudi o tem, kaj naj bi bilo znotraj novega pravilnika o raziskavah, ki bo nadomestil pravilnik o postopku izdaje arheološkega dovoljenja, ki je v veljavi vsaj do konca leta 2008.

Mislim, da je ta pritisk mlade generacije izrazito dobrodošel. Ima svoje razloge v preteklosti, ki so to generacijo omogočili. Po drugi strani pa gre za izhodiščne nespoznanje v razumevanju načina ali paradigme varovanja arheološke dediščine. To je tudi razlog neuspešnega odgovora dr. Peskarja, ki ga omenim, ker je preprosto spregledal naslednje: sprejem Malteške konvencije in naš pravni red, ki ima posledice tudi za novi zakon. Ne govorimo več o varovanju na način izkopavanja, ampak govorimo o varovanju na način odvratanja vseh tistih posegov v arheološko dediščino, ki nimajo raziskovalnih namenov.

To je osnovni obrat. Nenavadno je, da ta obrat ni prišel do zavesti večine diskutantov in večine arheologov pri nas. Zelo jasno je to razvidno iz Aninega teksta, ki po moji oceni pravilno postavlja dilemo: dilemo, ki ne zadeva samo investitorja, ampak tudi arheologe, predvsem tiste, ki vidijo v tej eksploziji arheološkega terenskega dela skupaj z poizkopavalnimi opravili nekaj, kar je treba še naprej gojiti.

Mi, arheologi, tega ne moremo razumeti kot nadomestek za raziskave. To je ostanek tradicije, ki je izšla iz predhodne londonske konvencije varstva kulturne dediščine, in tudi iz prakse. Mislim, da je to tisti obrat, ki ga moramo vsi premisliti, dojeti, da bi lahko pravilno postavili vprašanja, skušali na tej podlagi reševati vsakdanje probleme in videti svojo vlogo v varovanju arheološke dediščine.

Danes raziskovanje v smislu izkopavanja ni več primarna naloga varovanja. Danes je osnovno vprašanje, ki je že nekaj časa uspešno reševano v Evropi, kako upravljati z arheološko dediščino? Kako razvijati metode, tehnike, ki bodo tudi raziskovalne rezultate prinašale brez nepotrebne poseganja v dediščino?

Mislim, da imamo tu slovenski arheologi velik deficit, da pa imamo to možnost, na podlagi nastavkov, ki so v tem trenutku izdelani, da to začnemo oblikovati.

Morda bi prosil Ano Plestenjak, da bi za tiste, ki niso sledili e-diskusiji na Rosi, povzela v nekaj točkah ključna izhodišča, da se diskusija odpre.

Ana Plestenjak, Arhej d.o.o.:

Zelo radikalen naslov prispevka sem izbrala načrtno. Glasi se: »Je namen varovanja nepremične arheološke dediščine ohranjati ali uničevati?« Sam tekst govori o tem, da obstaja cel kup inštitucij v tej državi, ki naj bi skrbele za dediščino in to tudi počnejo. Ampak po mojem mnenju bi to lahko počele dosti boljše. Izpostavila sem samo vprašanja, ki se mi zdijo ključna. Vseh ne bi naštevala, glavno je predvsem tole: »Kakšen naj bi bil v prihodnje naš odnos do dediščine?« Vemo, da konvencije zavezujejo k temu, da naj bi v najdišča čim manj posegali in naj bi jih varovali za naše zanamce in za nas ter jih kazali, tako da bi imela od tega korist cela družba. Sprašujem se, ali to dejansko deluje ali ne. Mislim, da ne, in ta tekst je produkt slednjega. V prispevku sem najbolj poudarila vlogo, ki jo ima pri varovanju nepremične dediščine Zavod za varstvo kulturne dediščine; ne zaradi osebnih interesov žaljenja ali česa podobnega, kakor je to razumel direktor te inštitucije, ampak zgolj zato, ker je to po mojem mnenju tista inštitucija, ki je najbolj primerena, najboljša in ima največ vzvodov, da lahko dediščino dejansko varuje. Šlo je bolj za to, kako jo varuje, kako naj bi jo varovala v prihodnje? Vemo, da so se v zadnjem letu ali dveh zadeve spreminjale. Vprašanje je, ali so to spremembe na boljše ali gre zgolj za spremembe zaradi sprememb samih. Jaz mislim, da je šlo na slabše.

Moderator:

Tak odgovor, da gre na slabše, zahteva svoje pojasnilo. Marsikdo se s tem ne bo strinjal in bo rekel, da je bilo v zadnjih letih vloženi ogromno dela, ogromno sredstev, ogromno rezultatov. Pustimo ob strani, koliko je bilo arhivov najdišč tudi objavljenih, to je posebna tema. Mislim, da je tisto vprašanje, ki se pojavlja v zvezi s tem, sedaj rešeno z zakonom, ker je striktno napisano, da so sredstva za poizkopavalna dela del projekta.

Ana Plestenjak:

Zakaj na slabše? Prvič: gre za vprašanje objave arhivov, ki se mi zdi zelo resno vprašanje, sploh v zadnjih letih, ko imamo obsežen projekt avtocestnih izkopavanj, smo ugotovili, da izjemno veliko stvari izkopljemo, zelo malo pa o njih znamo povedati ali pa sploh povemo. Že samih strokovnih objav je malo, če bo z novim zakonom to rešeno, in upam da bo, se tega zelo veselim. Drugič: problem je tudi razširjanja teh znanj, informacij v širšo javnost; zdi se mi, da je to pogojeno z velikokrat negativnim odnosom do arheologije kot stroke v javnosti.

Milan Sagadin, ZVKDS, OE Kranj:

Jaz bi se oglasil na tisti prvi del. Dejansko je res, ne glede na to, da se globoko strinjam s tem, da se preveč koplje, da bi se moralo uveljavljati preventivno varstvo. Vendar pa mislim, da je bilo vendarle ta tvoj tekst razumeti, kot da ima Zavod nek zloben namen izkopavati tam, kjer ne bi bilo potrebno izkopavati – zaradi formulacij kot je ta, da Zavod mirno dopušča vsakodnevno intenzivno zmanjševanje ohranjanja in podobno.

V kolikor te zadeve stojijo, potem je treba dokazati, da se je vsaj eno najdišče izkopavalo ne da bi bilo to potrebno. Trdim, da smo bili še v vsaka izkopavanja doslej prisiljeni, ne poznam nobenega konservatorja arheologije na Zavodu, ki bi si želel še kakšno dodatno izkopavanje. Obrat, ki se omenja v zadnjih dveh letih, je seveda nastal zaradi menjave vodstva Zavoda in ta obrat je šel v smeri, da Zavod prevzema izkopavanja. To lahko vrednotimo tako ali drugače. Dejstvo pa je, da smo še leta 1995 morali izdajati izjave, da smo edini pooblaščenici za izkopavanje. V to smo bili ravno tako prisiljeni s strani ministrstva. Glede tolmačenja 60. člena mislim, da je v potrditvi večjih zadev vztrajalo ministrstvo, ne Zavod. Tukaj pred vsemi priznam, da sem ta 60. člen kršil, nakar sem bil seveda deležen ostrega opomina, kršenja delovne discipline, delovanja v korist privatnih inštitucij in takih zadev.

Osnovna zadeva, s katero se ne morem strinjati, je ta, da je Zavod izkopaval, pa mu ne bi bilo treba. Moramo se zavedati, da v tem prostoru nismo edini uporabniki. Da je Zavod praktično edini v Sloveniji, ki še varuje prostor. Če ne verjamete, pojdite na posvete naših prostorcev, kako to zgleda. Dejansko urbanizem ne varuje več prostora, kmetijstvo ga ne varuje več, naravovarstvena služba ga ne varuje več. Zavod je edini. Lahko si predstavljate, kakšni

pritiske prihajajo na konkretnega konservatorja, ki seveda velikokrat popusti. To pa prav gotovo. Ko te enkrat z državne in občinske strani obdelujejo bogati investitorji s pravnimi službami, se seveda tudi tako zgodi. Vedno pa je moč o kakšni inštituciji reči, kaj bi še morala dodatno narediti pa ni naredila. To je pa seveda vedno možno.

Ana Plestenjak:

Jaz mislim, da zadeve niso tako črno-bele. Vprašanje, ali konservator lahko karkoli naredi proti političnim ali drugim vplivom, je eno. Drugo pa je, da sam sistem deluje tako, da je konservator prišel v sistem varovanja, po mojem mnenju prepozno, in ni mogel vplivati na to, da bi se recimo spremenil gradbeni načrt glede na to, da je tam dediščina. Do sedaj tega ni bilo. Je popolnoma jasno, če gre za arheološko najdišče, da se gradbeni načrt zelo redko kdaj (poznam zelo malo primerov) spremeni samo zaradi tega, ker je tam arheologija. Jaz osebno mislim, da to ni prav. Mogoče je moje mnenje naivno, ampak mislim, da bi moral sistem funkcionirati tako, da ima konservator vzvode, da lahko prepreči take posege v dediščino. Če se neko območje varuje kot spomenik državnega pomena, torej spomenik, ki je največ vreden v naši državi, se sprašujem, zakaj potem sploh razglašamo tovrstne spomenike, če je popolnoma jasno, da kakršenkoli gradbeni načrt bo nekdo naredil na tem območju in bo sposoben zadevo financirati, bo potem to najdišče uničeno. Moj namen ni bil diskreditacija konservatorjev posamezno, ampak se sprašujem o pravilnosti tega sistema. To je ena zadeva.

Druga zadeva, kar se pa tiče 60. člena. Mislim, da tega člena, kakršen že je bil, zdaj ga ni več in verjetno nima smisla debatirati o njem: Dejstvo pa je, da je bil Zavod v prejšnjem zakonu monopolni organ, ki je izvajal vse: predpisal je pogoje, povedal je, kakšen mora biti obseg del, kakšna je cena izkopavanj, jih izvedel in tudi nadziral. Mislim, da tukaj nekaj ni prav.

Moderator:

Izrečenih je bilo nekaj stvari, ki ne držijo čisto tako, kot so postavljene. To, kar si, Milan, rekel, izhaja iz neke danosti in iz nekega pogleda nanjo, ki ne seže čez rob te danosti.. Tako kot jaz razumem vse te pripombe, ki, verjamem, da dobronamerno, letijo na spomeniško službo, so uperjene v strategije varovanja, ki gredo v drugo smer kot varovanje

skozi režime: na eni strani pasivno varovanje spomenikov in na drugi strani aktivno varovanje v smislu kurative – reševalnih oz. varovalnih izkopavanj, kadar gre za dediščino. To je neka situacija ki jo je ta služba zgradila skozi leta; od 80-ih, 90-ih let je naredila izredno veliko.

Mislim, da je 60. člen v resnici pripomogel k nekemu novemu standardu varovanja. Ni pa več ustrezen. Količina dela, število, obseg teh del, ki so rezultat splošnega razvoja na eni strani, na drugi strani razvoja metod in tehnik zajema podatkov, vse to je naredilo od leta 1994 naprej situacijo, ki ni več vzdržna, ker se sistem, ki ga je služba postavila, ne more več ustrezno kosati s to situacijo. Ob tem, da je tudi količina sredstev, ki so prišla v polje arheologije, predvsem seveda zaščitne arheologije, omogočila kadrovske eksplozije, da imamo tukaj nove fenomene privatnih podjetij, ki so izrazito kakovostna in ki zahtevajo nek ustrezen odgovor službe. To, kar je služba, potem ko je prišlo do menjave vodstva, skušala narediti, je, da se kot odgovorna služba ustrezno ekipira na področju arheologije tako v kadrovske kot v smislu same opreme in to je samo pohvalno.

To, kar je ključno in kar se da razbrati tudi iz direktorjevega odgovora Ani pa je, da pravzaprav ni prišlo do premika v razmišljanju, kako upravljati s to dediščino, da je še vedno isti model uporabljen v razmišljanju, ki dejansko samo generira situacije. Če se mi sprašujemo o tem, da imamo na eni strani ogromno število posegov v prostor, da je temu ustrezno ogromno število akcij zaščitne narave v smislu izkopavanj, da imamo zaradi vsega tega tudi zelo malo prenešenega v polje javnega pa naj gre za strokovno ali nestrokovno javnost.

Kako to zadevo rešiti? To ni fenomen, ki je značilen samo za Slovenijo, k nam je celo prišel relativno pozno, ampak so ga reševali zunaj – na kakšen način? Na ta način, kot je v Malteški konvenciji tudi zelo jasno povedano:

1. Imeti zelo jasne vstopne podatke v fazi načrtovanja. In seveda se takoj vprašamo, kakšna je kvaliteta prostorske informacije, da ne rečem vsebinske pri posameznih enotah dediščine. Pa ne bom rekel spomenikov ampak dediščine. Ali kakovost te informacije zadostuje za ustrezno planiranje ali je ta kredibilnost pri planerjih prepoznana ali ne. Menim, da je ta kvaliteta prenizka.

2. Ali so izdelani kriteriji za vrednotenje posameznih najdišč dediščine? Teh kriterijev ni. Naredili smo natančno analizo, kaj se je dogajalo od leta 1948, ko je bil prvi

zakon sprejet, in smo ugotovili, da seveda imamo nek nabor kriterijev. Zelo veliko je na tem področju delala prejšnja generacija. Mi nismo nikoli uspeli, kot služba ali kot stroka, narediti pregled nad tem, kakšna je pravzaprav naša baza najdišč. Ali imamo to bazo deformirano v smislu stopnje ohranjenosti bolj vidnih najdišč? Izkušnja zadnjih 14, 15 let je, da so bila cela obdobja na novo odkrita, tako da je obstoječi seznam tako spomenikov kot dediščine v resnici neustrezen. Odgovor, ki ga mora služba poiskati, gre lahko samo v smer nekega projekta, ki bo to deformacijo, to privilegiranost nekaterih delov arheološke dediščine odpravil.

Služba, ki se znajde v tej situaciji, mora ustrezno reagirati. Kakšni so odgovori na tovrstna vprašanja oziroma z eno besedo, kakšno je upravljanje z arheološko dediščino, predvsem z nepremično dediščino, ki je tudi po novem zakonu zaupana Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije?

Milan Sagadin:

Iz Aninega prispevka se da razbrati, da je bil Zavod povzročitelj in pospeševalec takega stanja. Jaz pa trdim, da je bil Zavod samo izpolnjevalec zakonskih predpisov. To je tisto.

Moderator:

Javni zavod je tisti zavod, ki mu je s strani države zaupana naloga varovanja. Če najde ustrezna vprašanja, je to varovanje ustrezno, če ne najde ustreznih odgovorov, potem to ni zadostno: ne more biti izpolnjevalec, ampak mora biti kreator politike. Tvoje izhodišče je drugačne vrste; jaz mislim, da spomeniškovarstvena, konservatorska stroka mora najti ustrezne odgovore kot institucija. S tem ne želim reči, da je nekdo kriv. Ta služba ob vseh nalogah, ki so jih ji dali, preprosto ni uspela v trenutku, ko je bila soočena s to novo situacijo, najti ustrezno rešitev. Če gledam strateški načrt ZVKDS za 2007 – 2013, ki je v tem trenutku v obravnavi pri ustreznih organih znotraj službe, še vedno ne vidim te spremembe, tega odgovora na nove okoliščine. Vsekakor je to nekaj, kar je treba v takem dokumentu zelo jasno reči, ker zakon v svojih nalogah, ki jih daje tej službi, v enem ali drugem delu te nastavke tudi jasno formulira. Če se bomo pogovarjali na ravni krivde in nekrivde, mislim, da smo izgubljeni v naši diskusiji.

Zelo pomembno je, kako bo spomeniškovarstvena služba skupaj z direktoratom za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo mladim ljudem, ki sedaj prihajajo, omogočila vstop v polje upravljanja z dediščino. To ne pomeni samo varovanja v smislu klasične zaščite, kot jo danes prakticira ta služba, ampak predvsem, kako bo ta dediščina vstopila v javnosti. Ena stvar so rezultati raziskav, kako so razširjeni, kako pridejo v javni prostor; drugo je to, kako se bomo začeli obnašati z arheološkimi parki, rezervati, arheološkimi potmi. Koliko bo znotraj tega odprtih ekonomskih možnosti, eksistenčnih možnosti za ljudi, ki so izobraženi za te zadeve? Ta razmislek nikoli ni bil sistematičen in kolikor je bil opravljen, je bil več ali manj opravljen skozi ovinek preko Anglije, kjer je to prisotno že nekaj časa. Jaz mislim, da leži tukaj ključno vprašanje, ki si ga mora služba postaviti, in zato tudi ta predlog, da se izvedbeni del v celoti umakne in da konservatorji dejansko delajo konservatorsko politiko z vsemi mehanizmi, ki jih imajo v rokah.

Milan Sagadin:

Jaz se v celoti strinjam. Ta zakon je točno tisto, kar smo rabili. Trdim, da so bile pred nastopom tega zakona posamezne pobude, ki so opozarjale na stiske in na probleme, ki pa so bili brez pomena dokler niso bile uzakonjene.

Borut Križ, Dolenjski muzej:

Jaz bi mogoče celo stvar še malo razširil. Prva zadeva je, da zelo pljuvamo po arheologih, vendar smo bili mi, arheološka stroka, edini, ki smo imeli vsaj malo urejene zadeve. Za vsak poseg, ki ga je opravil arheolog, za vsako izkopavanje smo morali imeti določena dovoljenja, v primerjavi z na primer umetnostnimi zgodovinarji.

Naslednje, prej je bilo vprašanje, kaj lahko konkretno zavodi, ki varujejo nepremično dediščino naredijo, v tem trenutku oziroma ali imajo v rokah kakršnekoli vzvode, da se zoperstavijo kapitalu? Smo v času, ko lahko vsak arheološki spomenik pozidamo, spremenimo, v kolikor imamo v rokah finance.

In tretja zadeva, omenili smo varovanje naših spomenikov z nedestruktivnimi metodami. Kapiteljsko njivo v Novem mestu raziskujemo že okoli 24 let, gre za zavarovalni poseg, in v teh 24 letih z vsakim letom prihajajo na dan nove najdbe, torej pridobivamo novo gradivo, ki

ga tudi poskušamo restavrirati in analizirati in rezultati te 24-letne analize so, da je stanje gradiva – predvsem gre za kovinske predmete v zemlji – med časom ko so ti prvi predmeti prišli v analizo in zadnjimi, da je stanje teh predmetov zaradi kemijskih snovi v zemlji katastrofalno. Vprašanje je, kaj storiti s tem najdiščem in verjetno še s kakšnim: ali nadaljevati z zavarovalnim posegom in poskušati rešiti predmete in jih restavrirati ali pa jih pustiti v zemlji in se ne sekirati zato, ker če jih pustiš v zemlji, ne veš, kaj se uniči in kaj propade. Seveda se tudi mi borimo proti temu, da bi izkopavali: v prvi fazi smo celo skušali celotno najdišče nadkriti z neko količino zemlje, ki bi zavarovala vsaj pred oranjem, vendar kemijske analize trenutno kažejo to, da so predmeti tako ogroženi, da jih v naslednjih 10, 20 letih ne bo več, ne bodo več obstajala.

Moderator:

Ne mislim, da pljuvamo drug čez drugega. Mislim, da vstopamo v neko diskusijo, ki ima lahko takšne ali drugačne obrate, ker ni še nobeden tukaj izjavil česa takega, da bi se lahko tako označilo.

Kar se tiče kapitala in spomenikov, tukaj smo v soseščini nekega velikega spomenika, ki ga pravkar ponovno kopljejo, na področju Emone. In tukaj je ta luknja že nekaj časa. Po moji oceni sploh ne bi smelo priti do tega, kar je bilo načrtovano in bi ta NUK še vedno lahko bil kje drugje. In to velja za vsa prva mesta na našem ozemlju. Poznamo še hujši primer na Ptuju, kjer gre za privatno gradnjo – ne za javno kot je primer NUKa – kjer so težave, ki niso kapitalske narave, ampak so po moji oceni problem odsotnosti konservatorskega načrta za celotno Hajdino. Isto velja za celotno območje Emone.

Tukaj so neki mehanizmi, ki so že vzpostavljeni, ki pa seveda morajo imeti tudi neko politično potrditev. To ne velja samo za arheologijo. Arheologija je v novem zakonu privilegirana v smislu, da se arheološke dediščine ne sme uničiti, kar je še ostalo. Spomeniki so nekaj, kar je v resnici »off limits«. V tej novi situaciji sprašujem in se vračam na temo, ki sem jo že načel, ali imamo ustrezno rangirane arheološke spomenike, da vemo, kaj je tisto, kar je dovoljeno in kaj ne?

Mi imamo prvi varstveni red, ki je »off limits«, drugi, ki predvideva predhodne raziskave, na osnovi katerih se bo odločilo, ali je »off limits« ali pa koplje. In tretji varstveni red, ki je dediščina, in je na upravnih enotah, pri

načrtovalcih itn. razumljena tako, da se ohranja le v obliki dokumentacije – dokumentarno varstvo, kot se temu reče.

Sem globoko prepričan, da je potrebno izdelati posebne kriterije, ki bodo rangirali to, kar je pomembno za ta prostor, za evropsko dediščino, za slovensko dediščino, za lokalni prostor, in tisto varovati. Če pogledamo, koliko je bilo pri prvem pregledu leta 1967 registriranih spomenikov s točno temi kriteriji (to je delal še pokojni Peter Petru), bomo videli, da jih je bilo zajetih 600, danes je vseh skupaj z dediščino nekaj pod 3000. Pri čemer je že Petru govoril, da jih je predvidoma v prostoru Slovenije vsaj 3000; in na podlagi ekstrapolacije rezultatov avtocestnega projekta jih je čez sto tisoč. Raziskave na Krškem polju zaradi hidrocentral so odkrile preko 170 novih najdišč – samo na področju enega dela Krškega polja.

Kaj to pomeni? To pomeni, da se mi soočamo z ogromnim številom arheoloških ostalin, ki jih je treba ustrezno ovrednotiti na podlagi nekaterih kriterijev, ki niso nekaj, kar arheologija ne bi poznala, in se odločiti, kaj, kako varovati. In takrat bi lahko rekli, te ostaline so povsem »off limits«, drugje pa so možni taki in taki posegi. To, kar imamo v tem trenutku, je nasledek uravnailovke, kjer je bilo vse enakovredno in enako varovano. Mislim, da je to samo refleksi nekega družbenega stanja, ki je bilo tukaj od 1945 pa do 1991.

In zato bi morali, kadar gre za spomenike, natančno vedeti, kaj spomenik je. Brez tega ta služba ne bo mogla uspešno funkcionirati. Takrat se bo lahko uprla kapitalu. Če nimamo argumentov in rečemo »to je enako vredno kot tisto«, pri čemer gre za velike razlike, in če ne znamo teh razlik argumentirati, potem se res ne bomo morali upreti. Res pa je, da smo v tem svojem delovanju relativno počasni: posegi v prostor, posebej okrog številnih mest, so v veliki meri uničili ogromne površine, nekontrolirano. Obstaja nekaj projektov, ki jih uspešno vodi slovenska arheologija in ta služba znotraj nje; pri tem pa dam prav prof. Guštinu v tistem delu njegovega teksta na Rosi, kjer pravilno opaza stanje in se vprašuje, kako se s tem soočiti, kako to rešiti; to preprosto je nekaj, kar ta služba mora narediti, ker pač ni druge. Vreči puško v koruzo zaradi strahu pred kapitalom ni najbolj uspešno.

Kar se tiče problema Kapiteljske njive, se mi zdi, da je to problem, ki ga Evropa pozna, narejene so bile cele študije, ki so analizirale, kakšen je vpliv industrijskega kmetijstva na arheološko dediščino, arheološke ostaline; nekaj jih je bilo na svetovnem spletu tudi objavljenih. To

ne velja samo za kopno, ampak tudi za vode; če vprašate ljudi, ki se potapljujejo, vam bodo povedali, da so vsi kovinski deli, ki molijo iz dna, razžrti, vse ostalo pa je krasno ohranjeno. To je zopet vprašanje upravljanja. Ali je to razlog za nastanek arheološkega parka oz. rezervata, kjer se prepove uporaba gnojil oziroma kemije, ki se uporabljajo v kmetijstvu. Hkrati je treba v tej zvezi opozoriti, da je Evropska unija spremenila načela subvencioniranja kmetijstva, ki je šlo prej po načelu količine, sedaj pa po načelu kakovosti pridelovanja in tukaj notri je tudi prostor za varovanje dediščine; zelo težko je s tem prodreti, to je res. Je pa res, da je po ocenah Evropskega arheološkega sveta 70% dediščine podvržene tovrstnemu uničevanju.

Ana Plestenjak:

Bi samo na kratko povzela: mislim, da se kot stroka premalokrat vprašamo, zakaj sploh varujemo dediščino in kaj hočemo s tem doseči. Mislim, da je konservatorski načrt, ki je delan za vsako najdišče posebej, specifičen, ker vemo, da ima vsako najdišče svoje lastne zahteve in želje, načine – enkrat je kmet tisti, ki nekaj hoče, drugič gradbinec, lahko je to Kapiteljska njiva ali pa NUK - treba je preučiti vsako najdišče posebej, specificirati, zakaj je pomembno, kaj od tega hočemo varovati za naslednje rodove in kaj se lahko uniči. Mislim, da je čisto legalno, da dopuščamo raziskave in da gre tako del najdišča v uničenje. Moramo pa vedeti, zakaj to počnemo, ne pa, da tako ravnamo samo zato, ker se pač tako počne. Premalokrat razmišljamo v tej smeri.

Nov zakon o kulturni dediščini in reorganizacija spomeniškovarstvene službe

Maja Bricelj, ZVKDS, OE Celje:

Hotela sem se navezati na vprašanje, ki je bilo že načeto: glede posegov in kapitala, ki nam preti z vseh strani. Vračam se na primer, ki sem ga zjutraj predstavila, kjer nam je uspelo projektantu in investitorju v pravem času predstaviti lokacijo antične vile in stanovanjska soseka jo sedaj ne bo uničila. To je eden od primerov, ni pa vedno tako. In glede na to, kako je ta služba v tem kratkem času, kot jo jaz poznam, bila premalokrat pravočasno vključena v ta proces, da smo že pravi čas vključeni v projektiranje in v fazo planiranja prostora. Do sedaj smo bili velikokrat prepozni in smo samo reševali, kar se je rešiti dalo. V tem

primeru mislim, da je bilo uspešno, sprašujem pa, kako bo to dejansko z novim zakonom, danes je prilika pa bi mogoče to še enkrat izpostavili, v kolikšni meri bo to sedaj dejansko možno, da bomo arheologi, konservatorji večkrat pravi čas vključeni v procese planiranja.

Moderator:

Pokazalo se je, da je treba tisto kar pravzaprav krasi preventivno arheologijo nujno uvesti v novi zakon o kulturni dediščini, ki je bil takrat v pripravi in zdaj sprejet. Torej načelo preventivne arheologije – tukaj je sedaj že neka knjiga s sestanka o Vilniusu na to temo tudi med vami in v slovenskih knjižnicah – kar zahteva tudi Malteška konvencija, da se arheologom omogoči v procesu planiranja kar najhitreje vstopiti v ta proces. Seveda je lahko različno interpretirano znotraj službe, na kakšen način se to izpelje. Vsekakor je, vsaj kar se tiče državnih projektov, to uspešno prakticirano. Na občinski ravni je seveda malo drugače.

Ampak zavedajoč se tega načela, je bil predlog, ki smo ga potem dali v zakon, da se koncentrira aktivnost neke večje skupine ljudi na področju ocene arheološkega potenciala tistih območij, ki so predvidena v planskih aktih občin in države v naslednjih petih letih za takšne in drugačne posege oziroma razvojne projekte, zaradi tega, da bi pridobili še pred izdajo pogojev, ki jih mora vsak konservator dati, podatke o tem ali so arheološke ostaline prisotne; in to je osnovna naloga. Ta omogoča na eni strani ustrezno oceno, ki je strokovna, raziskovalna, na drugi strani pa je investitor že v fazi odločanja seznanjen z vsebino – ne šele potem, ko je na podlagi teh pogojev, ki mu jih je služba predpisala, ugotovil, da je tam nekaj notri in se mora zdaj odločati, ko je v samem postopku pridobivanja dokumentacije že precej daleč, ali gre z investicijo naprej; kar je nek strošek, čas, itn...

Na voljo so sedaj mehanizmi, ki privilegirajo tiste, ki se odločajo za tovrstne preglede, kot privatni investitorji ali kot občine, ker te preglede financira država in so deprivilegirani tisti, ki se ne odločajo za to, pa se potem nekaj najde in morajo potem plačati stroške raziskav, čemur bi se lahko sicer izognili. Če nam uspe v praksi uveljaviti te mehanizme, potem lahko rečemo, da bomo imeli v rokah orodje, s katerim bomo lahko ustrezno odvrčali investitorje od uničevanja velikega števila arheoloških najdišč. Ne rečem, da je to možno v celoti in to tudi nikoli ne bo; mnogo večji obvarovani delež kot doslej pa bo s tem

omogočen. Princip »pollutor pays« je še vedno vgrajen v zakon – tisti, ki bo imel koristi od neke gradnje, bo raziskave seveda moral plačati. Edini, ki so izvzeti iz tega, so to tisti graditelji, ki jim raziskave plačuje država, ki z gradnjo rešujejo lasten stanovanjski problem.

Barbara Nadbath, ZVKDS, OE Ljubljana:

Prihajam iz prakse in imam tudi praktično vprašanje na to debato: občina Ig sprejema svoje planske akte po ZURAPu. Zdaj je Zavod dobil v pregled območja, ki so bila na javni obravnavi že sprejeta oziroma potrjena kot zazidljiva. Mi smo spet zaproseni za mnenje v zadnji fazi. Želja po zazidavi so tudi znotraj območij, ki so varovana s 1.režimom, se pravi, da vemo, da najdišče tam gotovo obstaja. Težnje po zazidavah so, mi pa še ne moremo uveljavljati, da pred izdajo mnenja k temu planskemu aktu že naredimo preglede. Status konkretnega območja je spomenik, kakovost doslej zbranih podatkov je majhna.

Vemo, da so spomeniki politično potrjena dediščina. Mi pač pridemo skozi pač s tem, da se en spomenik razglasi, drug pa ne. ZVKDS Ljubljana pač te sreče ni imel, ker je pač središčno pozicionirana enota Zavoda in politični pritiski po pozidavi zemljišča so preveliki, da bi mi s svojimi odloki in s strokovnimi podlagami za razglasitve sploh prišli skozi. Prevzela sem območje od kolega, mi imamo razglašeni pet ključnih enot, vse ostalo je dediščina, ki jo varujemo samo skozi planske akte.

Kulturno varstveni pogoji so inštanca naknadno, potem ko je zemljišču že spremenjena namembnost v zazidljivo. Se pravi z reševanjem, s predhodnimi pregledi v fazi pred kulturno-varstvenimi pogoji smo v bistvu že izgubili, ker zemljišče je zazidljivo. In če je enkrat ena pravica dana, se jo težko odvzame.

Moderator:

Ker je kakovost podatka majhna, pomeni, da imate zdaj možnost, da greste vse to pogledati in da vam to država plača. Problem bo v tem, da bo za vse potrebe te vrste na letni ravni premalo sredstev in bo treba tukaj verjetno imeti neko čakalno vrsto. Tisti, ki bodo želeli čez vrsto, bodo sami plačali tovrstne raziskave. Problem je v tem, da je kakovost vaše informacije relativno slaba; tega je zelo veliko predvsem pri tistih enotah dediščine, ki so varovana v planih.

Milan Sagadin:

Pridobivanje statusa posameznih lokacij: da naši podatki, kakorkoli so kvalitetni, sploh niso v istem svetu kakovosti, kot pa je stališče občinskih svetnikov. Mi lahko strokovno utemeljimo pomembnost neke lokacije in jo predlagamo za spomenik. Odziv na nasprotni strani je povsem na drugem področju. Čisto konkretno: občinski svetnik je izjavil: če jaz to potrdim, ne bom upal čez vas, ker bom vse sosede »zveznu«, ker bodo imeli nezazidljive parcele. In je bil proti ne glede na vse naše podatke.

Skratka: čim doslednejši in čim strožji je režim, tem težje ga bo uveljaviti. In pri tej situaciji ko ima izključno pravico razglašanja občina na občinski ravni za spomenike lokalnega pomena, naši argumenti nič ne veljajo.

Moderator:

Rekel sem, da informacija, ki bo kredibilna v smislu, da bo natančno jasno, kaj je pod zemljo – in to lahko ugotovimo do precej velike mere – da se bo takrat vedelo, čemu se lahko odpovemo v smislu obsega površine, ki je danes varovana, in od česa ne moremo odstopiti. Seveda vključno s kriteriji, o katerih sem prej govoril. Tukaj notri je mehanizem, ki pomeni, da se bo tudi stroka, arheologija, izrazito dvignila v svojem poznavanju najdišč, pri tem pa bo prisiljena v mnogo večji meri razvijati ali pa aplicirati že razvite tehnike zajemanja podatkov.

Mislím, da ni druge možnosti, ker samo reči, tukaj je to, tukaj ne morate graditi, je nekaj, kar nihče ne bo sprejel. Če vi veste, da mi tukaj varujemo edino rimsko hišo na območju Iga, ki ima tak in tak obseg, za katero je potrebno narediti konservatorski načrt in vse stopnje, ki mu potem sledijo, potem je tu mnogo več možnosti za uspeh.

Sneža Tecco Hvala, Inštitut za arheologijo:

Povedala bi nekaj svojih načelnih razmišljanj v zvezi s problematiko, o kateri teče tukaj beseda in sicer to, da dediščina ni last ali domena zgolj spomeniško-varstvene službe, temveč pripada narodu oz. družbi in je arheologom, strokovnim službam, zaupana v upravljanje in raziskovanje. Gre za presojo meril, na kakšen način pravzaprav mi upravljamo s to dediščino, zlasti v spremenjenih družbeno-političnih okoliščinah, ko je prostor postal poligon tržnih sil, kjer se križa cel kup interesov, ki

so lahko v popolni koliziji. Zato je res vredno razmišljati o naših pristopih k upravljanju s to kulturno dediščino. Verjetno bo v prihodnosti potrebno veliko več narediti na preventivi – na osveščanju javnosti in na pripravi kakovostnih izhodišč ter podlag za prostorsko načrtovanje.

Veliko pomanjkljivosti vidim v tem, kako in na kakšen način imamo dediščino registrirano pri nas. Ko smo se lotili vzpostavljanja Arkasa (Arheološkega katastra Slovenije), smo si pred tem ogledali nekatere sorodne sisteme v tujini, ki vsebujejo v svojih bazah milijone podatkov. Gre za moderno urejene baze, ki predstavljajo temelj za kreiranje učinkovite strokovne politike. Na drugi strani (npr. v Angliji) gre za sodelovanje med inštitucijami in eksperti za različna obdobja oz. področja, ki sodelujejo pri pripravi ocene, ko gre za kriterije vrednotenja kulturne dediščine. Iluzorno je misliti, da bomo lahko ščitili kar vse povprek, ne da bi predložili jasne kriterije, ki bodo prepričali tiste, ki odločajo o prostorskih načrtih in investicijah ter davkoplačevskem denarju. Naj omenim dva primera, ko se je Inštitut angažiral pri preprečitvi uničenja najdišča in dokazal, da je mogoče s kvalitetnimi argumenti v začetni fazi planiranja doseči spremembo plana in se izogniti znanim in pomembnim arheološkim najdiščem. Šlo je za prestavitev trase avtoceste pri Ločici, kjer je stal rimski vojaški tabor, ter za rimsko svetišče Adsalluta ob Savi, kjer je bila izgradnja objekta takrat s strani Celjskega zavoda, kolikor mi je znano, že potrjena, potem pa je bila delno prestavljena.

Kriteriji in ocene torej niso samo stvar spomeniške službe; seveda spomeniško-varstvena služba predstavlja tisto organizacijsko obliko stroke, ki ima pravne mehanizme in zakonska pooblastila za upravljanje in vrednotenje dediščine, vendar bi se k temu moralo pritegniti tudi druge inštitucije. Nekoč so potekale skupne akcije za registriranje arheoloških najdišč na celotnem slovenskem ozemlju. Gre za topografske akcije v okviru takratnih možnosti, pristopov in konceptov ter za nedestruktivne metode. Danes je ta segment dejavnosti (z izjemo avtocestnega programa SASA) v bistvu skorajda izginil, čeprav nove tehnologije nudijo še bistveno več možnosti kot nekoč. Danes so se skoraj vse terenske akcije z reducirale bolj ali manj na zaščitna izkopavanja.

Janez Dular, Inštitut za arheologijo:

Misel, da poznamo našo dediščino, je zelo varljiva. Če vzamem samo primer, kako so podatki o njej umeščeni v

prostor, vidimo, da so naše baze mizerne. Večina najdišč nima znanih natančnih koordinat, prejšnji sistem je poznal le centroide. Vse to otežuje naše delo, zato mislim, da bi morali vsi skupaj, in ne samo Zavod, dopolnjevati to bazo. Le če imamo dobre podatke, lahko uspešno varujemo dediščino.

Drugo, kar bi rad izpostavil, zadeva organiziranost službe. V prejšnjem sistemu smo imeli pet ali šest zavodov, ki so sedaj združeni v en zavod, vendar pa je bila po mojem mnenju ta združitev bolj formalne kot vsebinske narave. Manjka torej glava, ki bi koordinirala vso to veliko sfero; v preteklosti je ni bilo, mislim pa, da je tudi danes še ni. Nekdo mora postavljati kriterije in usmerjati delo. To je ključno.

Varovanje premične dediščine

Irena Lazar, ZRS Koper, predsednica SAD:

Dala bi še eno iztočnico: ves čas govorimo samo o varovanju, morda bi kdo napačno mislil da govorimo o samo nepremični dediščini. Upam, da govorimo tudi o premični dediščini, in morda je ta novi zakon izhodišče, če se navežem na dr. Dularja, da stroka začne razmišljati o več povezovanju in več skupnega dela na vseh področjih: muzejih, Zavodu za varstvo kulturne dediščine. Hotela sem izpostaviti problem premične dediščine in ga navezati na pretekla arheološka izkopavanja na avtocestah. Kaj bo z vsem gradivom, ki ga je arheologija v preteklih letih pridobila, kako bomo reševali konkretne probleme premične dediščine. Tukaj mislim, da prihaja že nekaj časa do precejšnjih razhajanj. Zavodi so postali skrbniki in depoji, ogromne količine gradiva, ki je bilo izkopano, hranijo tudi številni samostojni arheologi, privatniki, če uporabim ta neprijeten izraz. Na drugi strani smo muzeji prenapolnjeni, nimamo možnosti to gradivo prevzeti; dogaja pa se tudi, da se na nekatere od muzejev niti še obrnili niso, kdaj bi bili pripravljeni to gradivo prevzeti, pa bi ga morda lahko. Nekateri so imeli srečo in so pridobili nove depoje. To je morda še eno izhodišče za še kakšno srečanje na temo, kako bomo to reševali. Mislim, da je to tema, ob kateri bi se morali skupaj pogovoriti. Morda lahko kdo iz prakse že pove nekaj ustreznih rešitev. Recimo, konkreten primer Pokrajinskega muzeja v Celju - mi smo prevzeli do sedaj samo gradivo ki je bilo izkopano v letih 1995-96, vso ostalo naš še čaka. Vemo pa, da govorimo o tonah novega gradiva, ki ga moramo prevzeti.

Moderator:

Odprla si temo, ki je še kako aktualna. Skupina, ki se ukvarja na ravni podzakonskega akta z muzeji, organizacijo muzejev itn. je izdelala nek predlog tudi v zvezi s hranjenjem arheoloških arhivov, arhivov najdišč, pri čemer še vedno ni dorečeno kaj hranijo muzeji, ki so edini pristojni, da hranijo to dediščino. Obstajata vsaj dva pristopa. En pristop govori o izvoru gradiva, izvoru dediščine in o tem, da se zavže vse ostalo, torej da se naredi neko selekcijo, s čimer se jaz ne strinjam; in obstaja mišljenje, da je treba hraniti raziskovalne arhive, kar je tudi vaša skupina predlagala na nek način. Za kaj gre? Ta država je soočena s pomanjkanjem depojev, o tem že nekaj časa teče diskusija. Nedvomno najbolj daleč segajoč predlog rešitve tovrstnih problemov se je zgodil pod bivšo ministrico za kulturo Andrejo Rihter, ki pa žal ni pripeljal do načrtovanih zaključkov. Mislim da se mora s tem soočiti na eni strani Ministrstvo za kulturo oz. ustanovitelji muzejev in teh je veliko. Za državne muzeje je to MK oz. država, za občinske in pokrajinske so to občine, dokler ni pokrajin. Položaj muzejev je relativno slab in v tej situaciji se muzeji znajdejo, kakor se pač znajdejo. To pa ne odloži problema, ki pa je strokovni arheološki: kaj je tisto, kar naj bi muzeji hranili, in o tem mi lahko diskutiramo. Kaj več pa v tem krogu težko.

Tukaj se postavlja tudi povsem novo vprašanje, ki so ga sprožili kolegi konservatorji. Kdo bo hranil arhive s pregledov, površinskih pregledov, takih ali drugačnih pregledov? Praksa v drugih državah je zelo jasna; na primer v Grčiji se hrani vse. Sem se pozanimal, kako je s tem, ker tam je veliko pregledov, površinskih, pri tem deluje tudi veliko tujcev. Mislim, da je to nekaj s čimer se še nismo zavestno soočili. Imamo problem, ima ga npr. tudi naš projekt in zanj bo potrebno najti rešitev. Tako da če želi kdo diskutirati na temo kakšne vrste depojev in kakodo njih, to možnost imamo, ali pa to prepuščamo neki drugi priliki?

Mislim, da bi o tem veljalo organizirati kako srečanje; nenazadnje tudi zaradi tega, ker vemo, da novi zakon med drugim določa, da se z januarjem 2009 prehaja na financiranje občin, kar pa tudi konkretno lahko pomeni kaos; Pokrajinski muzej Celje npr. trenutno pokriva 34 občin, po novih aktih pa je ustanoviteljica samo Mestna občina Celje, ker dogovora z ostalimi občinami ni. In samo navržem, da to za seboj potegne cel kup novih problemov.

Bernarda Županek, Mestni muzej Ljubljana:

Ne morem, da ne bi ob tej temi rekla, da je tukaj še en dodaten problem za muzeje, sploh za tiste ki ne izkopavajo več. In to je problem, da ob gradivu, ki praviloma prihaja pač v stanju kakor prihaja, ne dobimo dodatnih finančnih sredstev, da bi potem to gradivo obdelali. Najbolj pereča je ta problematika pri mokrem lesu, s katerim se Mestni muzej pogosto srečuje zaradi Ljubljanskega barja. Tukaj gre za obsežna sredstva, s katerimi naj bi mi poskrbeli za to, pa tega ne moremo narediti, ker teh sredstev ni.

Moderator:

Glede na to, da v tem zakonu piše, da so investitorji tisti, ki plačujejo poizkopavalne postopke, katerih del je tudi primarna konservacija, se mi zdi vsaj do neke mere ta zadeva rešena; vendar denar verjetno ne gre direktno muzeju. Ne vem, kaj naj ti odgovorim. S tem se nisem srečeval, težko karkoli pametnega rečem.

Irena Lazar:

Še zmeraj pa potem ostane problem hranjenja tega gradiva. Tak konkreten primer smo imeli tudi v Celju z mostom, ki je bil izkopan. To res odpira cel kup dilem.

Ana Plestenjak:

Kaj pa to pomeni za najdbe, ki so bile že izkopane? Ali za njih velja star zakon ali bodo pač investitorji seznanjeni, da morajo dati denar za nazaj?

Moderator:

V projektih, ki so zaključeni, zagotovo tega ne bo več mogoče, v projektih, ki še trajajo, pa bo to mogoče.

Ana Plestenjak:

Kaj pa pomeni zaključen projekt – bi bila to objava?

Moderator:

Ne, zaključen primer v smislu financiranja, zadeve so pospravljene. To ne velja za SAAS, če to misliš. Nimam

vpogleda v število arhivov najdišč po letu 2000; mislim, da jih je zelo veliko nastalo, koliko so bile raziskave financirane tako ali drugače, res ne vem, tako da je to vse, kar lahko rečem. Mislim, da se še vedno lahko poskusi uveljaviti člen o financiranju poizkopavalnih del. Saj so bile že prej s strani uprave za kulturno dediščino, vsaj kar se tiče avtocestnega projekta, pisne izjave vodstva, da je poizkopavalno delo del raziskav. To je sedaj izrecno napisano v zakonu. V tem trenutku ne bi preveč peljal v to smer, ker imamo morda še dve zadevi, ki se nas tičeta. Razen če ima posebej kdo še kakšno željo na to temo diskutirati.

Borut Križ:

Zadeva je bila rečena takole: v zvezi s premično kulturno dediščino, se pravi s predmeti, ki jih izkopljemo, z vsakim posegom, z vsakim arheološkim izkopavanjem dobimo dovoljenje, ki ga nam izda MK ali uprava. V tem dovoljenju je opredeljeno, kdo je nadzornik izkopavanja, kje se bo hranilo gradivo. Vendar obstaja en problem: ko muzealec, privatna firma, SAZU ali fakulteta na terenu izkopava, ima Zavod nadzor nad delom z nepremično dediščino. Tisti trenutek, ko pridemo do najdb, pridemo do premične dediščine, se izgubi nadzor nad temi predmeti. Uradno, po zakonu, za te predmete skrbi muzej, dejansko pa se sled za temi predmeti izgubi. Muzej je uradno pravno odgovoren, a nihče o predmetih ne ve ničesar; tako kot kolegi iz Zavoda imajo nadzor nad izkopavanjem in nad trenutkom, ko delaš na spomeniku, v tistem trenutku, ko se najdejo predmeti, pride do teh predmetov, čeprav muzej uradno je zadolžen zanje, o njih ne ve ničesar in za njih ne more skrbeti. In kaj se dogaja do predaje v muzej s temi predmeti, ki so naša dediščina? Ne ve se, v kakšnih pogojih se hranijo, ali se restavrirajo po pravih postopkih, torej za zadeve, za katere je pristojen muzej, muzej o njih ne ve ničesar.

Moderator:

Treba si je prebrati 33. člen tega zakona, ki govori o raziskavah. Tisti, ki je odgovoren za arhiv najdišča, kar pomeni vključno z najdbami (ne samo dokumentacija, to pomeni koncept najdiščnega arhiva), je odgovoren do predaje v muzej, Zavod. Mi lahko diskutiramo o tem, na kakšen način je treba neke zadeve pripraviti, in tukaj se mora ta diskusija razviti med obema sektorjema, med konservatorstvom in muzejstvom in mislim, da tudi že poteka. Tukaj zelo jasno piše da je treba predati tako in

tako urejen arhiv pristojnemu muzeju, kjer je ta arhiv po petih letih dostopen javnosti. Mi se lahko dogovorimo tehnične stvari, vse ostalo je povedano. Jaz ne bi bil skeptičen glede kakovosti varovanja posameznih najdb. To lahko povem iz lastne izkušnje, ker sem se veliko družil s konservatorji ob tem ko smo ocenjevali potencial nekega arhiva v zadnjih 12, 13 letih. Ti zavodi, ta služba je razvila konservatorske laboratorije za kovino, les, mozaike, freske itn. Vprašanje je res samo določiti standarde, po moji oceni, kako mora biti neka zadeva kot indeksiran arhiv zgrajena, kjer so zelo jasno povedane posebnosti in hkrati verjetno tudi stopnja ogroženosti – kakšno je stanje in kaj zahteva takojšnje ukrepanje. Primarna zaščita je nekaj, kar je vgrajeno.

Barbara Ravnik Toman, Gorenjski muzej:

Rada bi samo dodala da MK z odločbo dovoli izkopavanja in izvod te odločbe vedno dobi tudi pristojni muzej, tako da je muzej vedno obveščen o tem, katera izkopavanja so na njegovem območju v teku in se lahko pripravi oz. z izkopavalcem stopi v stik. Imam pa še dve mogoče bolj provokativni vprašanji, izrečeni bosta bolj v razmislek. Eno od teh je, da me zanima, kaj vse obsega tukaj termin - raziskave, ki naj bi jih v teh petih letih Zavod opravil: ali sodi v raziskave tudi razstavljanje. To je ena misel: razstavljanje premične dediščine. Druga moja izjava je pa še bolj provokativna: tako kot vsaka starina ni muzealija, morda tudi ni potrebno, da vse arheološke izkopanine enako obravnavo tudi potem, ko teh pet let mine, se pravi, da depojske pogoje tudi na nek način gradiramo.

Spremljam tudi, kaj se dogaja v tujini. Prihaja tudi do deinventarizacije predmetov. Vemo, da določene stvari vrnejo nazaj na najdišče. To je skrajna rešitev, ampak ena od možnih. Tudi v muzejih vsak predmet ne dobi inventarne številke.

Moderator:

Mislim, da bi se to moralo prakticirati. Ker ni vsak predmet muzealija v smislu, da ga je moč postaviti na razstavo. Treba se je zavedati, da ima vsaka ostalina v sebi raziskovalni potencial, če je ustrezno tudi dokumentirana znotraj najdišča. Tukaj se lahko pogovarjamo o tem, kaj in kako, ampak je od primera do primera drugače. Načelno izhodišče je po moji oceni, da se hrani vse dokler ni to izrecno drugače rečeno.

Irena Lazar:

Za primer Celeje bom konkretno rekla: vsak kos se ni inventariziral, vedno je bil narejen izbor zaradi količine gradiva za inventariziranje, hrani pa se tudi del neinventariziranega gradiva.

Peter Turk, Narodni muzej Slovenije:

Najprej bi povedal, da ne vidim nič provokativnega v tej Barbarini misli, da se vsega ne inventarizira. Mislim, da je pri tako velikih podvigih jasno, da se več kot 3-5 % izkopanega gradiva ne inventarizira. Pa ne samo zato, ker je to fizično nemogoče, ampak tudi zaradi naslednjega: ko predmet dobi inventarno številko, pridobi status muzealije, status višjega varovanja in ravno zato je pomemben premislek, kam z vsemi temi tonami, o katerih je bilo prej govora. Razmišljati je potrebno o vzpostavitvi depojev, ki nimajo, ki jim ni potrebno imeti visokega varstvenega režima. Muzeji smo pretežno zgrajeni in organizacijsko strukturirani kot ustanove, ki hranijo silno dragocene predmete – to je nasledek zgodovine od stare Avstrije naprej. To, kar se pa zdaj dogaja, je, da v ogromni meri k nam prihajajo predmeti, ki jim ni potreben varstveni režim visoke stopnje, potreben pa jim je klimatski in drugačen konservatorski režim določene stopnje. V to smer bi morale iti razmišljanje. Centralno slovensko skladišče, o katerem je bilo prej govora v zvezi s prejšnjo ministrico, je bila dobra misel, ki bi potrebovala ponovni razmislek v tej smeri.

*Arhivi najdišč***Moderator:**

Morda lahko tiste, ki še niste seznanjeni s posameznimi člani, ki vas zadevajo v vašem profesionalnem življenju, opozorim na 33. člen, ki govori o raziskavah; konec koncev tukaj niso samo konservatorji, ampak vsi arheologi.

Nekaj v zvezi z monopolom smo razrešili: monopola ni, razen monopola konservatorske službe v oceni arheološkega potenciala prostora. To je nekaj, kar si služba pridržuje kot osnovno nalogo, ki jo lahko dela samo ona, in ker je javni zavod, je tudi ne more delegirati. Kar se tiče ostalih raziskav, je to sedaj nekaj, kjer lahko vsakdo sodeluje in načeloma, kako se bo to odvijalo, še ne vemo. To, kar bo moralo biti izvedeno znotraj službe, je sku-

pina konservatorjev in arheologov, ki bo imela evidenco nad tem, kdo je usposobljen, ali so pogodbe, ki so lahko neposredne med naročnikom in izvajalcem, ustrezne in zagotavljajo ustrezno kakovost dela tudi v tem finančnem smislu. To je nekaj, kar bo moral Zavod za varstvo kulturne dediščine še vedno voditi, ker je to nadzor nad posegi v dediščino, za kar je ta javni zavod tudi ustanovljen.

Sprememba, ki vas bo verjetno pretresla, je, da vsakdo, ki vodi raziskavo, mora po koncu dela vsaj enkrat letno do 31. marca tekočega leta Zavodu poslati celovito poročilo o poteku in izsledkih raziskave. To velja za vse: za akademijo, za univerzo, muzeje, privatne firme, vse tiste, ki bodo prevzemali neke raziskovalne posege na arheološki dediščini. Evidenco raziskav vodi Zavod in namen evidence na podlagi poročila o izvedenih rezultatih je zbirati natančne podatke o izsledkih raziskav. Naprej: «Pooblaščen osebja, ki vodi raziskave, ima izključno pravico javne objave dokumentacije rezultatov ali izsledkov arhiva arheološkega najdišča v roku petih let od dneva zaključka raziskave.» To je sedaj spremenjeno in prilagojeno Delhijskemu priporočilu: rok za predajo celotne in originalne dokumentacije raziskave nepremične dediščine Zavodu je šest mesecev po zaključku raziskave, kar pomeni, da bo Zavod moral imeti zelo velik depo. Rok za predajo celotnega in originalnega arhiva arheološkega najdišča državnemu ali pooblaščenemu muzeju je pet let po zaključku raziskave. Pristojna organizacija zagotovi dostop do dokumentacije ali arhiva najdišča strokovni javnosti.

Predrag Novakovič:

»Raziskave« - to ste mislili na vse vrste raziskav v arheologiji?

Moderator:

Da. Za vse tiste, za katere je potrebno dovoljenje oz. odločba.

Boris Kavur:

Potem zadeva ni usklajena z zakonom o raziskovalni dejavnosti, ki je registriral, kaj so raziskave in kdo so registrirani raziskovalci. In še druga stvar, o kateri bi se hotel ob drugi priložnosti pogovarjati, je problem medij-

skega prostora. Lepo ste prebrali, v petih letih objaviti arhiv najdišča. Jaz trdim, da to pri nas ni mogoče.

Moderator:

Na Hrvaškem je mogoče v treh letih. Z manj kopanja.

Boris Kavur, ZRS Koper:

To, o čemer bi se želel enkrat drugič pogovarjati, je formiranje slovenskega arheološkega medijskega prostora, za katerega menim, da je ta trenutek verjetno pred kolapsom, ker vedno večja količina mladih, aktivnih raziskovalcev pomeni tudi vedno večji pritisk na obstoječi medijski prostor, ki se žal ne širi, ampak kvečjemu krči. Arheologov in arhivov najdišč je z leti vedno več, objav pa je z leti vedno manj. In to je nekaj, kar bi morali reševati.

Irena Lazar:

Mislim, da se vsi ti mladi arheologi lahko lotijo ogromne količine izkopanega gradiva, ki mu bo po petih letih zapadel rok, ker bodo potekle avtorske pravice objave.

Kje naj ga objavijo? Mislim, da možnosti so, vprašanje je samo, če bo volja in denar za to, da ga objavijo.

Moderator:

Glede na to, da sem član uredniškega odbora Arheološkega vestnika, lahko zagotovim, da ni nekega velikega navala. Tako da pričakujemo ...

Peter Turk:

Bojan, ne razumem tega tvojega tragičnega tona, ko si prej govoril o skrajšanju rokov na pet let – dosedanja zakonodaja govori o desetih letih, če se ne motim. In kljub temu, da je prejšnja zakonodaja govorila o desetih letih, se še vedno marsičesa ni objavilo tudi 20 in 30 in več let. Ne verjamem, da se bo s tem karkoli spremenilo.

Moderator:

Hotel sem vas samo opozoriti na neke elemente, ki lahko vplivajo na vaše profesionalno življenje, nič več od tega.

Moram reči, da ko smo začeli se ukvarjati z vprašanjem obsega števila neobjavljenih arhivov arheoloških najdišč, ni bil namen kakorkoli obsojati nosilce, ampak preprosto ugotoviti, kakšno je stanje, kaj so razlogi, kako se soočiti s tem dejstvom, ki ni samo slovensko. Zanima nas, kako to situacijo rešiti, da se ne bo nadaljevala. In mehanizmi, ki smo jih poskušali uveljaviti tudi skozi ta zakon in jih bomo poskušali uveljaviti tudi skozi podzakonske akte, so točno taki. Do kakšne mere bo to uspelo, bo verjetno posledica tega, koliko bomo na tem delali.

Saj ni nujno, da se ti arhivi objavijo, treba jih je strokovni javnosti dati na vpogled. To je prvi korak in ta korak je v zakonu zelo jasno postavljen: ne bo več privatiziranja v smislu »jaz lahko to vlečem deset, dvajset let«. Arhive najdišč – se pravi dokumentacijo in najdbe – je treba dati na vpogled strokovni javnosti in to je nedvomno orodje, ki bo marsikoga prepričalo, da ali manj koplje ali pa da hitreje objavi in to v smislu poročila. To ni samo vprašanje velikosti arheološkega medijskega prostora, ampak tudi strukturiranja tega prostora, torej ali mi objavljamo kataloge in monografije, ki se jih pripravlja dvajset, trideset let, ali objavljamo poročila. Zelo jasno je treba postaviti, kaj je to objava, ki omogoča hiter vpogled strokovni javnosti, da bi rezultati prišli čim prej v vpogled tako strokovni kot laični javnosti. Ta razmislek je potrebno opraviti: mi se soočamo z nekim stanjem, ki ni vzdržno.

Prijava arheoloških najdb v zasebni hrambi

Moderator:

Mislim, da je za vse tiste, ki delujete v raznih institucijah, in tudi ostale pomemben 135. člen novega zakona, ki govori o prijavi arheološke najdbe oziroma o enoletni aboliciji za vse tiste, ki hranijo doma ali kjerkoli drugje zbirke arheoloških predmetov, pridobljenih na tak ali drugačen način. Zakon je na voljo na spletni strani MK. Če vam smem to kar prebrati: »Oseba, ki na dan uveljavitve tega zakona hrani arheološko najdbo brez potrdila o izvoru, mora najkasneje v enem letu od uveljavitve tega zakona o tem obvestiti državni oz. pooblaščen muzej. V primeru, da oseba ravna v skladu s prejšnjim odstavkom, se ne kaznuje za predhodna kazniva dejanja ali prekrške v zvezi s to arheološko najdbo, ki se jo na ta način odkrije. Predhodna kazniva dejanja ali prekrški, ki se v tem primeru ne kaznujejo, so nedovoljena raziskovanja arheološke ostaline, s katere izvira arheološka

najdba, opustitev dolžnosti obvestila pristojne organizacije o arheološki najdbi, nedovoljena hramba arheološke najdbe in tatvina, ki je posledica posedovanja te arheološke najdbe. Muzej iz prvega odstavka izda potrdilo o izvoru z navedbo za hrambo in, če gre za zbirko, pripravi inventarno knjigo zbirke. Če muzej iz prvega odstavka ugotovi, da gre za arheološko najdbo ali zbirko lokalnega ali državnega pomena pripravi predlog za razglasitev za premičen spomenik ali spomeniško zbirko lokalnega ali državnega pomena. Oseba, ki je v roku iz prvega odstavka obvestila muzej, da hrani arheološko najdbo ali zbirko arheoloških najdb, za katero muzej ugotovi, da gre za arheološko najdbo ali zbirko državnega pomena, je upravičena do nadomestila za stroške, ki jih je imela z dotedanjo hrambo arheološke najdbe ali zbirke.« In o tem nadomestilu odloča ministrstvo.

To je nekaj, čemur so nekateri tudi nasprotovali: skuša se registrirati in omogočiti dostop javnosti tistim privatnim zbirkam, za katere vemo, da obstajajo, in za to je eno leto časa. Vsi tisti, ki veste za osebe, ki imajo take zbirke, stopite v kontakt z njimi, povejte jim to, zato da se zadeve skušajo čimbolj urediti. Vse, kar se bo po času, predvidenem za abolicijo dogajalo v zvezi s hranjenjem tega gradiva, bo pomenilo precej hudo kaznivo dejanje. Lahko rečemo, da je eno leto kratek rok, zato bo potrebno zelo natančno ukrepati v tem letu in predvsem po tem letu. Mislim, da so predvsem muzeji tisti, ki imajo precej vpogleda v tovrstno stanje. Tisti, ki imajo te zbirke, lahko z državo sklenejo pogodbe, s katerimi bo stvar legalizirana.

Peter Turk:

V zvezi s tem bi imel eno pripombo. Seveda ta zakon velja tudi za pravne osebe, ne samo za fizične. Narodni muzej Slovenije je imel ugovore na ta člen in ti ugovori niso bili sprejeti.

Ti ugovori so dvojni. Prvič, ta člen določa, da mora muzej po potrebi take zbirke inventarizirati, bodisi državni bodisi pokrajinski. To – seveda v primeru, da bo ta člen povzročil resen odziv teh ljudi – sooča muzeje s poplavo te vrste dejavnosti, ki ni v tem zakonu nikjer regulirana s sredstvi, s katerimi bi se to dalo rešiti. To se lahko razreši v smislu inventarizacije in popisov tudi v času po enem letu te abolicije. In drugič, tisto, kar je resničen problem, je, da ta člen zakona z vsemi svojimi alinejami nikjer ne

opredeli, kaj se s temi najdbami zgodi potem, ko jih ta človek prijavi, ko jih muzej popiše, ko je stvar zavedena, ko je stvar dostopna strokovni javnosti: te najdbe še vedno lahko ostanejo pri tej osebi. To je zame katastrofa, ta člen ne opredeljuje, kaj se s temi najdbami zgodi naprej in to je nekaj, kar se ni razrešilo kljub ugovorom Narodnega muzeja Slovenije.

Moderator:

O tej poplavi jaz nič ne vem, očitno Narodni muzej ve, da so to poplave zadev. Malo me preseneča, ker nimam vpogleda v to, koliko je tega - ne zdi se mi tako katastrofalno.

Kar se pa tiče zbirk, ki so registrirane in so hranjene pri privatnikih, je z njimi tako kot z vsako drugo zbirko: mi imamo posebno konvencijo o trgovanju s tovrstnimi predmeti in mislim, da to vprašanje spada pod slednjo. Ne vem točno v čem ta skrb, ker če je registrirano, če je inventarizirano, če je dokumentirano – potem je javnost prisotna pri tej privatni zbirki.

Peter Turk:

Ne, kadar je zbirka privatna, da če se zgodi recimo (v skrajnem primeru) smrt imetnika, mi nimamo nobenega inštrumenta, s katerim bi imeli vpogled v to, kaj se dogaja s to zbirko naprej. Take zadeve bi bilo treba v kratkem ali dolgem roku konfiscirati.

Moderator:

To je zelo radikalno.

Peter Turk:

Govorimo o detektoraših, ne govorimo samo o cerkvi in njenih relikvijah.

Moderator:

Jaz pa govorim o aboliciji v enem letu – to je namen tega člena. Zato je dobro, da se muzeji in druge ustanove tega lotite, opozorite, prebirate, ... Konec koncev ima Narodni muzej veliko takih stikov.

Peter Turk:

Naj bom konkreten: mi kontaktiramo te ljudi, jih milo prosimo, da svoje najdbe prijavijo, mi te najdbe popišemo in potem jim te najdbe vrnemo in oni bodo te najdbe naprej imeli.

Moderator:

Kaj je narobe s tem?

Peter Turk:

Kako je s pogoji hranjenja?

Moderator:

Če je predmet prepoznan s strani muzeja, da sodi med take ali drugačne spomenike, potem se ukrepa na podlagi tega. Če je to spomenik državnega pomena, potem ima to seveda neke posledice. Ampak ne v smislu konfisciranja, ker je to točno nasprotje enoletnemu predlogu, da se zamiži in da se preprosto pridobi, kar se da pridobiti, informacijo ali predmete. Po enem letu pa bo situacija drugačna.

Vi se lahko strinjate ali ne strinjate s tem, kar je zapisano v zakonu, ampak to je v tem trenutku veljavno. Vi ste zaposleni v javnem zavodu, upam, da boste temu primerno ukrepali, posebej tisti, ki imate veliko stikov z ljudmi, ki imajo svoje zbirke. Problematika je obsežna, ampak tukaj je segment, ki je zelo jasen: zbirke, ki bodo postale javne, ne javne v smislu lastništva, ampak javne v smislu prepoznavanja vsebine, torej zbirke, ki bodo popisane, padejo pod ta člen in se za to, kar se je v preteklosti dogajalo, ne odgovarja. Po enem letu bo zadeva radikalno drugačna.

Saj ne gre tukaj samo za Narodni muzej; vsi muzeji bodo prej ali slej prišli v kontakt s tovrstnimi zadevami. V tem letu si je treba prizadevati, da bi se kar največ tovrstnih zbirk odprlo javnosti, zato da bi dobili vpogled v te zbirke, da bi jih lahko registrirali in da bi dali neko možnost tem ljudem, da se ne skrivajo več.

Mojca Vomer Gojkovič, Pokrajinski muzej Ptuj:

Že pred približno 20 leti so v muzejih obstajale službe registratorja, ki so po terenu popisovali različne zbirke, ne samo arheološke, vse kompletne. To je bilo s časoma

pozabljeno. Vendar pa je problem drug: popisali smo nekaj zbirk, kot je Peter prej omenil, ker je lastnik umrl, je prišlo to pod dedovanje, ti dediči niso želeli tega obdržati in so nekomu prodali. Muzeja niso obvestili, ali pa so ga pozabili obvestiti, komu so to dali ali pa prodali. In to je sedaj tisti problem: kako pravzaprav oblikovati določilo, da se potem ta zbirka ne bo odtujila? Pravkar imamo en tak primer medaljerja Modica, njegovi dediči so njegovo zbirko ponudili Narodnemu muzeju, ki pa zaradi previsoke cene tega ni mogel odkupiti, potem so ponudili nam. Predpravico odkupa ima Narodni muzej. Kaj sedaj storiti? To je velik problem, če ne bo odkupil Narodni muzej, če ne bomo odkupili mi, bodo dediči to prodali v tujino. Ali lahko mi te ljudi – ki so pripravljeni dati to zbirko nam v popis – ali jih lahko prisilimo, da potem to obdržijo, da potem oddajo ali kakorkoli?

Moderator:

Za kakšno zbirko gre? Zbirko antičnih novcev?

Mojca Vomer Gojkovič:

Ja; pa ni edina. Drug problem pa je: za obstoj nekaterih zbirk vemo, za mnoge pa ne – prav zaradi teh strahov ljudi na terenu: »sedaj mi boste pa te stvari vzeli«, do marsičesa niti ne pridemo, ne zvemo. Kaj pa potem s tistimi?

Brigita Petek, INDOK Ministrstva za kulturo:

Jaz bi samo odgovorila na Mojčino vprašanje, ko je govorila o predkupni pravici: o tem govori 62. člen novega zakona – kdaj ima kdo predkupno pravico, ki velja tudi za premične spomenike.

Peter Turk:

Moram reči, da s tega vidika novega zakona ne poznam, ampak predkupna pravica je nekaj, kar me je v zvezi z Narodnim muzejem Slovenije presenetilo. To velja mogoče za primer numizmatičnih najdb: tukaj ima numizmatični kabinet dejansko status centralne ustanove. Sicer pa je v praksi tako, da so pokrajinski muzeji ali pa včasih celo neke muzejske ustanove v ustanavljanju, občinski muzeji in tako dalje v mnogo boljšem položaju kot pa državni muzeji, ki lahko računajo samo na sredstva, ki

jih MK enkrat na leto odvaja, medtem ko lahko pokrajinski muzeji računajo na ista sredstva, poleg tega pa tudi na občinska sredstva. To je moja izkušnja zadnjih nekaj let.

Mojca Vomer Gojkovič:

Naša izkušnja na to pa je da pravzaprav vsakič ko smo želeli dobiti sredstva za odkup, so nam povedali da mi ne moremo odkupovati in da lahko samo Narodni muzej.

Moderator:

Mislim da smo izčrpani in da smo izčrpali marsikatero vprašanje. Zaželel bi vodstvu Slovenskega arheološkega društva, da organizira še kakšno podobno okroglo mizo. V zvezi z muzejskimi vprašanji, ki niso rešena, bi lahko povabili koga od ljudi, ki se na nivoju podzakonskih aktov s tem ukvarja: recimo Metka Fujs, Andreja Rihter; kar hitro, dokler je zadeva še vroča in dokler se stvari še pišejo, ker bi morda lahko kaj vplivali. Druga taka tema je medijski prostor, ki žuli Borisa, in ki bi morda lahko pripeljala do kakšnih zanimivih rezultatov.

Jiri Macháček, ed., *Počítačova podpora v archeologii 2, Brno – Praha – Plzen 2008*

Knjižni prikaz

© Benjamin Štular

Za mehкими, povprečno oblikovanimi platnicami zbornika *Počítačova podpora v archeologii 2 (Računalniška podpora v archeologii 2)* bralca v zelo kakovostnem tisku čaka slabih tristo strani zbornika, ki vsebuje prispevke dvajsetih avtorjev ali skupin avtorjev.

Prvi zbornik z enakim naslovom je izšel leta 1997. Kot pove urednik v uvodu, od takrat se je na tem področju veliko spremenilo. Prvi zbornik, ki je v več izvodih prišel tudi k nam, je imel namen pokazati, da arheolog lahko računalnik uporablja za kaj več kot le za urejevalnik besedil in občasno izdelavo kake preglednice, s pomočjo najstniškega sina ali hčerke pa celo kak graf.

To se za večino čeških, slovaških in tudi slovenskih arheologov, vsaj sodeč po objavah, žal ni spremenilo. Vseeno pa se je število tistih, ki računalnik vsakodnevno uporabljajo tudi kot analitično orodje, povečalo.

Pa si pogledjmo, kaj se po mnenju avtorjev zbornika je spremenilo. Zbornik je razdeljen v 5 poglavij. Tri poglavja so enaka, kot v zborniku iz leta 1997: Podatkovne zbirke, Statistika, Geografski informacijski sistemi. Dve poglavji sta dodani: Dokumentacija in vizualizacija ter Arheologija in medmrežje.

Najprej bom na kratko predstavil posamezna poglavja. Natančneje si vsebino posameznih prispevkov lahko ogleda bralec sam, če ne drugače pa v angleških povzetkih, katerih obseg in s tem uporabnost pa močno niha.

V poglavju o **podatkovnih zbirkah** so v treh prispevkih predstavljeni primeri treh glavnih tematik, s katerimi se pri vsakdanjem delu srečujemo tudi slovenski arheologi:

- revitalizacija analognih podatkov, običajno s starejših izkopavanj (prim. tu, Štular),
- muzejske zbirke in
- podatkovno skladišče (ang. *data warehouse*), ki lahko služi kot strežnik zelo različnim uporabnikom, od laikov preko študentov do uporabnikov.

V poglavju **Statistika** se z naprednimi statističnimi metodami, ki kot take niso nujno novost, avtorja spopadata eden z distribucijo artefaktov, drugi pa kar z interpretacijo uporabe prostora v prazgodovini. Ob slednjem pomislimo, da se združevanje teoretskih izhodišč t.i. poprocesne arheologije in naprednih orodij, ki so jih arheologi razvijali pretežno

pod dežnikom t.i. procesne arheologije - na češkem je bil pionir in Binfordov sodobnik na tem področju Evžen Neustupný - kaže kot eden najuspešnejših pristopov v moderni evropski arheologiji. Res je, da “moderni” avtorji raje kot o statističnih metodah govorijo o računalniški inteligenci¹, toda s tem ko le-ti “starodavni” analizi - klstersko in korelacijsko - poimenujejo *metoda samoorganiziranega učenja* (ang. *self-organised learning methods*), še ne pomeni, da so bliže uporabnemu rezultatu.

Sledi poglavje o **geografskih informacijskih sistemih**, ki je z osmimi prispevki v tem zborniku najobilnejše. To poglavje bom predstavil bolj podrobno, ker mi je tematika nekoliko bližja. Martin Kuna predstavlja GIS analize prazgodovinskih gomilnih grobišč. Avtor uporabi metodo soočenja podatkov o lokaciji gomil z geomorfološkimi podatki, ki jih je moč pridobiti iz digitalnega modela reliefa (naklon površine, oddaljenost od vode...). Teoretsko gre za okoljsko determinističen pristop, ki uporablja “prvinska” GIS orodja, kot sta jih uporabila že na primer Stančić in Gaffney leta 1991. Rezultat je pričakovan: gomile so postavljene na dobro vidno mesto - vendar analize vidnosti nisem našel - v bližini (potencialnih) naselij.

Richard Thér predstavlja prostorsko podatkovno zbirko neolitskega najdišča. Zdi se, da je avtor zelo uspešno reševal probleme, s katerimi se v takšnih primerih srečujemo zaradi količine in raznorodnosti podatkov. Soliden prikaz, ki pa bi ga sam uvrstil v poglavje o računalniški dokumentaciji.

Podobno velja tudi za prispevek Jana Mařika o arheološkem zemljevidu, kot imenuje prostorsko podatkovno zbirko zgodnjersrednjeveškega gradišča Libice.

Alžběta Danielisová zastopa nežnejši spol s študijo gospodarskega zaledja prazgodovinske naselbine. Avtorica z uporabo izraza modeliranje gibanja v prazgodovinski kulturni krajini nakazuje velik potencial, ki se ga lahko veselimo v prihodnosti.

Petr Dresler in urednik zbornika, Jiři Macháček, predstavljata poglobljeno študijo gospodarskega zaledja zgodnjersrednjeveške naselbine Pohansko pri Břevclavu. Gre za enega izmed rezultatov dolgoletnih sistematičnih raziskav skupine mladih in nadarjenih arheologov, ki jih

1 BARCELÓ, J.A 2008, Computational Intelligence in Archaeology. - Hersey, New York. Citat na strani 97.

je zbral Jiří Macháček. Natančno izdelano GIS študijo odličnih sistematično zbranih podatkov lahko opišemo le kot šolski primer dobre prakse moderne arheološke uporabe GIS-ov. Vsekakor vredno natančnejšega branja in, s stališča zbornika, eden izmed nosilnih prispevkov.

Avtor Michal Petr se predstavlja z dvema prispevkoma. V prvem predstavlja analizo površinskih najdb iz okolice Břeclava. Z razmeroma preprosto analizo nam avtor predstavi prednosti diahronih (mikro) regionalnih študij, ki pa morajo biti utemeljene z dobrimi podatki. Šele na podlagi takšnih študij lahko poglobljeno razmišljamo o konkretnih poselitvenih vzorcih na raziskovanem območju ter širših, teoretskih, razmišljanjih o temah kot so okoljski determinizem ipd.

V drugem prispevku isti avtor predstavi proces izdelave prostorske podatkovne zbirke arheoloških podatkov na izbranem območju Avstrije. Gre za območje, ki meji na gospodarsko zaledje najdišča Pohansko.

V zaključku poglavja Tomáš Tencer predstavi isto temo, tokrat za izbrano območje sosednje Slovaške. S stališča metodologije je zanimiva predvsem primerjava med vhodnimi podatki in možnostjo GIS arheoloških analiz zadnjih treh prispevkov. Podatki se namreč med državami močno razlikujejo in kljub velikemu trudu vseh anomalij, ki so posledica vrste vhodnih podatkov, ni mogoče povsem odpraviti.

Pohvale vreden je predvsem pristop kolegov z brnske univerze, ki svojih raziskav ne ustavijo na državnih mejah.

Zelo bogato je tudi poglavje o **računalniški dokumentaciji in vizualizaciji**, v katerem najdemo pet prispevkov. Poglavji o 3-razsežnem laserskem snemanju in 3-razsežnih rekonstrukcijah postrežeta predvsem z natančnimi opisi postopkov in primeri iz prakse. Odgovor o morebitni dodani vrednosti, ki ju ti metodi ponujata, boste tudi tu iskali zaman. A ta odgovor zaman iščem tudi v najnovejši evropski in severnoameriški literaturi. Ostali trije prispevki opisujejo vsak svojo različico popolnoma digitaliziranega postopka dokumentiranja arheoloških raziskav. Vsi se ukvarjajo s podobnimi problemi, s kakršnimi se srečujemo tudi v Sloveniji², in jih bolj ali manj

uspešno rešujejo. Celostnega pregleda v teh prispevkih ne boste našli, vsaj eden pa je res vreden natančnega branja. Bralec naj ga poišče sam.

Za zadnje poglavje o **arheologiji na spletu** se zdi, da je dodano bolj kot modna muha. Prinaša razmišljanje - sicer zanimivo, a zgolj razmišljanje - o možnostih postavitve muzejskih zbirk na spletu ter predstavitev bibliografske podatkovne zbirke v nastajanju. Ko bo vzpostavljena, bo vsekakor vredna zaznamka na orodni vrstici vašega priljubljenega spletnega brskalnika.

Kaj lahko torej zapišemo o zborniku kot celoti. Gre za dober pregled stanja "digitalne arheologije" na češkem, ki je bolj ali manj primerljiva z evropsko in severnoameriško. Pogrešamo na primer uporabo lidarskega daljinskega zaznavanja ali daljinskega zaznavanja na splošno, sicer pa češki kolegi uspešno pokrivajo vsa področja. Prispevki sami kažejo običajen presek avtorjev, od mlajših z velikim potencialom preko raziskovalcev na ustvarjalnem vrhuncu, do nekaterih starejših avtorjev, pri katerih bolj kot moderne analize iščemo zrele interpretacije. Pri tem ne moremo mimo komentarja, da po kakovosti prispevkov izstopajo avtorji z brnske univerze. To morda še ne pomeni, da v češkem prostoru brnska univerza prevzema primat na področju uporabe modernih tehnologij v arheologiji pred kolegi s plzenske univerze, vendar bodo morali slednji v bližnji prihodnosti krepko pljuniti v roke.

Na začetku napovedane spremembe zadnjega desetletja ponujajo tudi priložnost za slovensko samorefleksijo. Na podlagi zbornika smo si ustvarili sliko o spremembah v "digitalni arheologiji" pri čeških kolegih. Analize se niso spremenile oziroma so doživele evolucijo v smislu širše dostopnosti programske in strojne opreme. Zgodila se je digitalizacija zajemanja in hranjenja podatkov – skrajni čas – lepe slike pa so postale tako lepe, da so si priborile samostojno poglavje – manj krasno. Če preko palca ocenim stanje v slovenski arheologiji, pridem do podobnega zaključka. Ob upoštevanju znamenite premise o *dejavniku majhnih števil*, seveda. Če se pošalim, slovenski arheologi, ki nam delo omogoča spremljanje razvoja "digitalne arheologije" v Evropi, se redno srečujemo na tovrstnih konferencah - vsi trije. Kljub temu se zdi, da je dozorel čas, da tudi slovenski arheologi zavijemo rokave in pripravimo podoben zbornik!

2 BUTINA, E., R. KLASINC, M. ZORC 2007, Predstavitev prostorskega dokumentiranja arheoloških izkopavanj in programskega paketa Miniexplorer. - *Arheo* 24, 93-115.

Poročilo o delu Slovenskega arheološkega društva v letu 2007

© Irena Lazar

Društvo je delo v letu 2007 začelo z okroglo mizo na temo eksperimentalne arheologije v NMS. Sodelovali so Marko Mele, Muzej Ormož - *Eksperimentalna arheologija in arheološki muzej na prostem. Zamujena priložnost*, Andrej Pleterski, ZRC SAZU, Ljubljana - *Izdelava in uporaba podnic / pladnjev*, Ferdo Žorž, Kanal - *Prvinska peka lončenine*. Izreden odziv laične javnosti nas je navdušil, da smo nadaljevali v naslednjih mesecih s predstavitvijo projekta Neandertalčeva piščal ob razgovoru z avtorji, prikazom izdelave kamnitih orodij in jeseni na temo arheoloških poti po Sloveniji.

Marca (7. 3. 2007) smo se srečali v Ormožu na letni predstavitvi arheoloških raziskav. Poseben sklop predavanj je bil namenjen multidisciplinarni obravnavi arheoloških najdišč v Sloveniji in naravoslovnim raziskavam, ki so jih predstavili sodelavci Inštituta za arheologijo ZRC SAZU. Tiskovna konferenca je bila dobro obiskana s strani lokalnih medijev, razširitev dela s predstavitvijo posterjev, ki so bili nato v Ormožu na ogled še nekaj tednov, pa je botrovala še številnejši udeležbi. Junija smo z delavnico arheološkega filma gostovali na obali v okviru Poletne šole muzeologije, ki je potekala junija v Piranu in pripravili tudi predstavitev arheološke dediščine na obali za udeležence. Dvakrat smo se sestali s sorodnimi društvi s področja dediščine in terminsko uskladili naše dejavnosti, redno se informiramo o potekajočih aktivnostih in dogovarjamo o povezovanju in skupni izvedbi sorodnih vsebin kot so predavanja, ekskurzije, predstavitve publikacij ipd.

Društvo je delo poleti in jeseni nadaljevalo s pripravami na Dneve arheologije in podelitev Nagrad SAD. Organizirali smo ogled razstave v Münchnu in razstave v Adriji (7. 12. 2007) v Italiji. Okrogle smo jeseni nadaljevali s temo Arheološke poti v Sloveniji in sosedstvu (27. 11. 2007). Predstavili smo poti v Mostu na Soči, na Vačah in v Dolenjskih Toplicah, sodelovali pa so tudi kolegi iz Hrvaške, ki so predstavili svoje izkušnje na tem področju iz Žumberka in Zagreba. Nadaljevali smo s sodelovanjem in informiranjem s sorodnimi društvi s področja dediščine in terminsko uskladili naše dejavnosti, redno se informiramo o potekajočih aktivnostih in dogovarjamo o povezovanju in skupni izvedbi sorodnih vsebin kot so predavanja, ekskurzije, predstavitve publikacij ipd.

V okviru mednarodnih dejavnosti se je kolega M. Mele udeležil mednarodne konference prazgodovinskih arheologov v Nemčiji v Halleju (Saale), ki jo je organizirala zveza MOVA-Alttertumsforschung - Mittel- und

Ostdeutscher Verband für Altertumsforschung; Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Nemčija.

Prenovili smo spletno stran SAD, posodobili smo številne povezave in združili predstavitev revije Arheo na isti strani. Stran bo po novem povezana tudi s spletnimi stranmi sorodnih društev s področja dediščine.

Glavno delo jeseni je bilo posvečeno mednarodnemu srečanju Dnevi arheologije, ki je potekalo v Piranu (25.-27.10. 2007) v sodelovanju z Inštitutom za dediščino Sredozemlja UP ZRS. Že spomladi smo začeli s pripravami na Dneve, ki zdaj že tradicionalno potekajo vsako leto oktobra. Povabilu so se odzvali kolegi iz sorodnih društev sosednjih držav. Predstavili so svoje nove projekte, največji poudarek v programu pa je bil namenjen antični arheologiji in latenu. Kolegi iz Avstrije, Italije, Hrvaške, Srbije, Makedonije in Grčije so nam predstavili svoje delo in projekte. Zadnji dan je bil posvečen jubileju prof. Mitje Guština, dolgoletnega predsednika SAD. Ob tej priložnosti so njegovi sodelavci v različnih projektih, domači in tuji kolegi, predstavili zadnje izsledke s področij raziskav starejše železne dobe in mlajše železne dobe. Srečanje smo izkoristili za povezovanje na področju mednarodnih projektov, varovanja in promocije arheološke dediščine.

Člani komisije za nagrade in priznanja SAD dr. Marjeta Šašel Kos, Borut Križ in Marko Stokin so izbrali nagrade SAD izmed prijav, ki so prispele na razpis SAD, objavljen aprila 2007. Nagrajeni so bili prof. dr. Mitja Guštin – nagrada za življenjsko delo, priznanji pa sta prejela dr. Peter Turk in Andrej Šemrov za razstavno dejavnost.

Nagrade Slovenskega arheološkega društva za leto 2007

© Irena Lazar

Seznam od leta 1998 do 2007

	1998	1999	2000	2001	2002
<i>nagrada</i>	P. Korošec S. Pahič	I. Mikl Curk	L. Plesničar- Gec	N. Osmuk	I. Turk
<i>priznanje</i>	B. Teržan	B. Djurič B. Mušič	M. Vomer in N. Kolar Inštitut za arheologijo	T. Knific idr.	M. Guštin B. Križ
<i>častno članstvo</i>	M. Brodar	V. Saksida	A. Šercelj in M. Culiberg S. Gojkovič	J. Lorber	D. Knific Lunder T. Lauko
<i>zaslužno članstvo</i>		A. Giumlia- Mair J. Sterle	Ž. Škoberne D. Heath Občina Hajdina	F. Poklar A. Rendič Miočević	
	2003	2004	2005	2006	2007
<i>nagrada</i>	M. Slabe			M. Strmčnik	M. Guštin
<i>priznanje</i>	V. Vidrih Perko J. Dular, I. Šavel in S. Tecco Hvala	N. Trampuž- Orel M. Mlinar, D. Svoljšak in B. Žbona- Trkman	A. Bavdek M. Šašel Kos Narodni muzej	J. Štukl J. Istenič A. Nestorovič	P. Turk A. Šemrov
<i>častno članstvo</i>		M. Bremšak, T. Cevc in F. Stele			
<i>zaslužno članstvo</i>	M. Pflaum	M. Knific	O.-H. Frey J. Šubic Prislan	P. Scherrer	

Utemeljitev nagrad za leto 2007 je na podlagi predlogov in po odločitvi komisije pripravila dr. Marjeta Šašel Kos.

Nagrado za življenjsko delo na področju arheologije je prejel:

redni profesor dr., dr. h. c. Mitja Guštin

Mitja Guštin si je v teku svojega dolgoletnega delovanja v različnih inštitucijah in okoljih, kjer je bil zaposlen, vedno prizadeval k izboljšanju infrastrukture in materialnih pogojev za strokovno delo in s tem bistveno prispeval h kvalitetnemu dvigu nivoja naše stroke. To velja za naslednje ustanove: Posavski muzej v Brežicah (Brežiški grad), Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo (in Oddelek za etnologijo) na Zavetiški 5 v Ljubljani, Center za srednjeveške in novoveške študije, Izpostava Filozof-

ske fakultete v Celju in Inštitut za dediščino Sredozemlja pri Univerzi na Primorskem, v okviru Znanstveno-raziskovalnega središča Koper, sedež v Piranu.

V letih 1974-1985 je Mitja Guštin služboval kot kustos-arheolog v Posavskem muzeju v Brežicah. V tem času je Posavski muzej oz. Brežiški grad dobil novo podobo: pridobil je nove prostore (izselitev privatnih strank), prenovil je zbirke, ustanovljena je bila restavratorska delavnica, grad pa je bil povsem renoviran. Restavratorska delavnica si je kmalu pridobila dobro ime in ugled. Delež Mitja Guština pri prenovi muzeja in/oz. gradu ni zanemirljiv, saj je bil s svojo izjemno energijo in angažiranostjo njena glavna gonilna sila.

Hkrati je potrebno poudariti, da ob tem ni trpelo njegovo strokovno in znanstveno-raziskovalno delo (prim. bibli-

ografske podatke v COBISSu). Ne le da ni trpelo, celo uspelo mu je ustanoviti novo knjižno zbirko Posavskega muzeja (1974-...), bil je njen glavni urednik in izdajatelj, pa tudi avtor več monografij.

V letih 1989-1996 je bil Mitja Guštin predstojnik Oddelka za arheologijo in hkrati tudi prodekan Filozofske fakultete. V tem času mu je uspelo pridobiti za FF oz. Univerzo v Ljubljani zgradbo na Zavetiški 5 (nekdanji Dom Malči Belič) in jo povsem prenoviti. V tej stavbi sta dobila nove prostore Oddelek za arheologijo in Oddelka za etnologijo FF. Za Oddelek za arheologijo lahko brez dvoma ugotovimo, da so se bistveno izboljšale delovne razmere ter da se je spremenil nivo študija, ki je pridobil na kvaliteti in učinkovitosti: na novo so bili urejeni knjižnica s čitalniškimi mesti za študente in zunanje obiskovalce, večja predavalnica, seminarska soba, laboratorijski oz. delovni prostori za delo z arheološkim gradivom, posamezni delovni kabineti in sobe za gostujoče študente in profesorje. To je pripomoglo k temu, da se je Oddelek za arheologijo strokovno in kadrovsko opomogel, da je lahko ponudil izpopolnjen študijski program in da je bil zmožen prevzeti v izvajanje tudi večje arheološke projekte. Tu naj omenim le enega izmed njih - najpomembnejšega za našo stroko, in sicer projekt SAAS, ki ga vodi kolega izr. prof. dr. Bojan Djurić in katerega domicil je prav na Oddelku za arheologijo na Zavetiški 5, kjer ima na razpolago ustrezno infrastrukturo.

Leta 1995 je bil na pobudo Mitja Guština ustanovljen na Filozofski fakulteti Center za srednjeveške in novoveške študije, leta 1996 pa tudi Izpostava v Celju. Za delo Izpostave so bili prenovljeni prostori v središču Celja, z namenom obdelati srednjeveško gradivo iz izkopavanj Starega gradu in Knežjega dvora. Ob tem je Mitja Guštin vpeljal nov predmet oz. katedro za srednjeveško in novoveško arheologijo na Oddelku za arheologijo FF (ki ga danes izvaja njegova nekdanja asistentka in naslednica doc. dr. Katarina Katja Predovnik). Razen tega je ustanovil novo knjižno zbirko »Archaeologia Historica Slovenica« (1994-...), v okviru katere je izšla že vrsta knjig oz. monografij, prve tri prav pod njegovim uredništvom.

Omembe vredno je, da so prostori Izpostave v Celju, ki je bila zaradi neurejenega financiranja l. 2002 ukinjena, prešli v upravo Pokrajinskega muzeja v Celju. Ti prostori so bili za muzej dobrodošla prostorska pridobitev, a so jih žal zaradi nerazumevanja MOC letos izgubili.

Leta 2003 je Mitja Guštin ustanovil in postal predstojnik Inštituta za dediščino Sredozemlja v okviru Znanstveno-raziskovalnega središča Koper Univerze na Primorskem. Za delovanje tega inštituta je pridobil staro šolsko poslopje tik ob Minoritskem samostanu v Piranu. Tudi prenova te zgradbe v moderen univerzitetni inštitut, katerega otvoritev je bila 15. maja 2006, imponira in zasluži vse priznanje. Z ureditvijo te zgradbe je Mitja Guštin ustvaril temelje za delovanje in razvoj nove študijske smeri na koprski univerzi, ki vključuje tudi arheološke študije, kar je gotovo pomembna pridobitev za našo stroko. Hkrati je tudi v tem novem delovnem okolju začel z izdajanjem nove knjižne zbirke »Annales Mediterranea«, v okviru katere je bilo doslej izdanih že več kot deset znanstvenih in strokovnih monografij.

Ob teh organizacijsko-managerskih dejavnostih pa je Mitja Guštin ostal vseskozi zvest tudi svojemu strokovnemu in znanstveno-raziskovalnemu, pa tudi pedagoškemu delu. To dokazuje ogromno število strokovnih člankov, znanstvenih razprav, študij ter monografskih objav (glej COBISS), pa tudi mednarodnih priznanj. Omenim naj le častni doktorat, ki mu ga je podelila Univerza Leopolda Franzens v Innsbrucku.

Povzetek: Prispevek Mitje Guština pri izgradnji infrastrukture strokovnih institucij tako na muzejskem, restavratorskem kot tudi univerzitetnem področju, pa tudi v založniški dejavnosti je v okviru slovenske arheološke stroke enkrat, je izjemen. S svojo izredno aktivnostjo je Mitja Guštin bistveno pripomogel h kvalitetnemu dvigu strokovnega nivoja, zato zasluži, da mu je SAD za njegove posebne zasluge podelil »nagrado za življenjsko delo«.

Priznanji Slovenskega arheološkega društva sta prejela:

dr. Peter Turk za razstavo *Podobe življenja in mita*

Razstava Narodnega muzeja Slovenije *Podobe življenja in mita* avtorja Petra Turka je predstavljala osrednji del muzeološkega dogajanja, imenovanega Praznik situl, ki je zaznamovalo ljubljansko razstavno ponudbo v poletju 2005. Avtorju je bila naložena nelahka naloga, da je moral v izredno kratkem časovnem roku izpeljati nov prikaz in vrednotenje slovenskih spomenikov situlske umetnosti, ki je sledilo desetletjem raziskav po veliki mednarodni razstavi situl od Pada do Donave v daljnem letu 1962. Če so ustvarjalci prve razstave gradili pomen figuralnih

upodobitev predvsem na stilnih in tipoloških analizah situlskih izdelkov, je Peter Turk že lahko predstavil tudi družbene in zgodovinske vidike jugovzhodnoalpske halštatske družbe, ki so jih razkrile nove, predvsem slovenske kompleksne študije grobnega obredja ter primerjalne analize situlske ikonografije in antičnih virov. Nalogo, v kateri je poleg lastnih ocen spretno povzel zaključke najnovejših domačih in tujih raziskav specifičnega področja situlske umetnosti, in obenem dokazal odlično obvladovanje znanstvene in strokovne literature, je suvereno izpeljal v razstavnem in publicističnem pogledu. Zgledno muzeološko postavitve, h kateri je prispevala kreativnost in iznajdljivost muzejskih sodelavcev Mirana Pflauma in Romana Hribarja, je nadgradil z odlično napisanim samostojnim razstavnim katalogom z bogatimi ilustracijami in fotografijami v slovenščini, angleščini in nemščini. Spremljala ga je tudi grafična mapa z izbranimi motivi situlske umetnosti, izdana v sodelovanju z Miranom Pflaumom, in zloženska *Zgodbe situle z Vač* v soavtorstvu z Andrejem Preložnikom.

Andrej Šemrov za razstavo *Od bron do evra*

Leta 1992 je Andrej Šemrov z imenitno razstavo in monografijo *Slovenia, Coinage and History* v angleški in španski verziji *Eslovčnia, Monedes, Historia*, prvi med nami odločno postavil samostojno Slovenijo na zemljevid sveta. Je eden redkih slovenskih muzealcev, ki se je s pravo temo in v pravem trenutku, takoj in po najboljših strokovnih močeh, odzval ter na najboljši možni način stroke odgovoril na izzive samostojne Slovenije.

Zato ni naključje, da je bil ravno Andrej Šemrov tisti, ki je v trenutku vstopa v monetarno območje Evra pokazal z veliko retrospektivno razstavo *Od bron do evra – kratka zgodovina Slovenije* na razvoj in tradicijo denarništva na Slovenskem, še posebej tistega iz osamosvojitvenega obdobja in samostojne Slovenije. Razstava, ki je pospremljena s kratkim filmom, na osnovi bogatega arheološkega in numizmatičnega fonda Narodnega muzeja Slovenije pripoveduje o zgodovini denarja od najstarejših surovcev bronaste dobe in številnih *aes rude* železne dobe preko razvitega keltskega in rimskega denarnega sistema do srednjeveškega kovništva in pravih sistemov kombinacije papirnega in kovanega denarja novega veka. Razstava nas primerno, skozi prizmo monetarnega dogajanja, opomni na obe svetovni vojni, na denarništvo prve in druge Jugoslavije. Zaključni del je posvečen prvim

bonom samostojne Slovenije in nastanku slovenskega tolarja do nastopa evra s prvim januarjem 2007.

Da je lahko pripravil tako prvo kot zadnjo razstavo, je v ozadju obsežno zbiralno in raziskovalno delo numizmatika, ki je kronano s številnimi monografskimi izdajami in izvirnimi ter preglednimi razpravami na temo rimskega in srednjeveškega novčništva.

Podelitev Priznanja Slovenskega arheološkega društva Andreju Šemrovu za njegovo uspešno razstavo *Od bron do evra – kratka zgodovina Slovenije* in dolgoletno uspešno delo na področju numizmatike bo vsekakor zahvala vseh nas, ki smo v stalnem stiku z Numizmatičnim kabinetom NMS. Podeljena bo njemu osebno v trenutku, ko je z izredno kvalitetno in promocijsko razstavo ter ustreznim katalogom ponudil slovenski in tuji javnosti slovenski tolar, kot enega izmed stebrov naše osamosvojitve.

Errata corrige

Plestenjak, Ana 2007, Je namen varovanja nepremične arheološke dediščine ohranjati ali uničevati? - *Arheo* 24, 89-91.

Na strani 91 je prišlo do napačnega citiranja, na kar je avtorico na spletnem portalu ROSA opozoril dr. Robert Peskar. V stavku "Na intaktno ohranjanje določenega odstotak površine vsakega najdišča (UNESCO 1972, 9. člen; Pravilnik ... 2000, 6. člen)...", bi moralo pisati

"Na intaktno ohranjanje določenega odstotak površine vsakega najdišča (UNESCO 1956, 9. člen; Pravilnik ... 2000, 6. člen)..." . Citat na koncu prispevka nosi pravilno letnico.

Hrobat, Katja 2007, Muzej kot vir mnogovrstnih glasov: Venetologija ali o manipulaciji nacionalnega kolektivnega spomina. - *Arheo* 24, 5-13.

Uredništvo se opravičuje za izpuščen tekst v uvodu članka.

Uvod

Vsakršno, še tako nedvoumno, muzejsko postavitev ali center dediščine bodo različni obiskovalci »brali« na različne načine. Obiskovalci muzejev izoblikujejo in interpretirajo obisk na načine, ki jih oblikovalci muzejske razstave niso pričakovali. Povezujejo eksponate, ki naj bi se ne povezovali, pojasnjujejo jih kot določevalne, ko to niso, in nasploh pojasnjujejo razstavo drugače, kot si jo je zamislil oblikovalec (Urry 1996, 54). Teoretsko izhodišče pričujočega razmisleka o ustvarjanju nacionalnih mitov o preteklosti bo trditev R. Macdonaldove (1996, 14): »Muzeji so mesta, kjer se bijejo totalizirajoče mitologije nacionalne države in razsvetljenske racionalnosti proti alternativnim klasifikacijam in kjer se 'visoka kultura' in 'ljudska kultura' borita za legitimnost.«

Na lastni koži sem kot strokovna sodelavka pri postavitvi arheološke razstave v Parku Škocjanske jame leta 2005 izkusila dvoumnost muzejskega eksponata, in sicer na najbolj nepričakovan in nehoten način.¹

---

¹ Besedilo je nastalo v okviru Teoretskega seminarja na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, ki ga vodi prof. dr. Božidar Jezernik.

Navodila avtorjem

Avtorske pravice – Avtorske pravice pripadajo avtorju prispevka. Prispevki niso honorirani.

Recenzentski postopek – Vsak prispevek recenzirata dva anonimna vrstniška recenzenta, ki ju določi uredništvo. Recenzenta prispevek umestita v eno izmed naslednjih kategorij:

Članek je primeren za objavo

brez popravkov	A
z manjšimi popravki	B
z večjimi popravki	C
Članek še ni primeren za objavo	D

V primeru ocene B ali C bo prispevek objavljen, ko bo avtor pomankljivosti odpravil. Glede na končno oceno recenzentov uredništvo razvrsti prispevek po veljavni *tipologiji dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS* (izvirni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, kratki znanstveni prispevek, strokovni članek, drugo).

Jezik prispevkov – Prispevki bodo objavljeni v slovenskem jeziku z angleškim povzetkom. V primeru avtorjev iz tujega govornega področja bo uredništvo poskrbelo za prevod prispevka. Na željo avtorja lahko prispevek izide tudi v tujem jeziku.

Rokopis prispevka – Prispevki naj bodo oddani v uredništvo v digitalni obliki. Besedilo naj bo zapisano v obliki *.doc, *.docx ali *.rtf. Vsi posebni znaki (črke s preglasom, ostrivcem, krativcem, oglati oklepaji ipd.) naj bodo posebej označeni z rumeno barvo.

Prispevek lahko vsebuje poleg besedila tudi slikovno gradivo in tabele, ki naj bodo oštevilčene z zaporednimi številkami in opremljene z naslovom ali razlago. Za natančnejša navodila za pripravo slikovnega gradiva se obrnite na uredništvo.

Struktura članka – članek mora vsebovati naslov, lahko tudi podnaslov in mednaslov ter ime in priimek avtorja. Prav tako je potrebno dodati izvleček (do 600 znakov) in povzetek (do 1800 znakov) v slovenskem jeziku, ki bosta prevedena v angleški jezik. Povzetek je lahko za obsežnejše članke dolg do 5400 znakov, vendar mora v tem primeru za prevod v angleški jezik poskrbeti avtor prispevka.

Opombe in seznam literature – Opombe naj bodo oštevilčene po vrstnem redu in nameščene na dnu tekoče strani. Vsebinsko sodijo v opombe avtorjevi komentarji ali razširjena pojasnila, ne pa zgolj navajanje zadevne literature.

Navodila za navajanje – Uporabljeno literaturo navajamo med besedilom. Navedek vsebuje priimek avtorja in leto izida ter morebitno navedbo strani ali slikovnega gradiva.

Primer:

(Erič 1994) ali (Erič 1994, 74—78).

Na koncu članka sledi seznam literature, v katerem so avtorji navedeni po abecednem vrstnem redu, objave enega avtorja pa so navedene od najstarejših proti najmlajšim. Objave enega avtorja, ki so izšle istega leta, so označene z malimi tiskanimi črkami (a, b, c...). Priimek in začetnico imena avtorja je potrebno napisati z velikimi tiskanimi črkami. Priimek, ime, leto izida, naslov članka, številka revije in število strani so napisani v normalnem tisku. Naslovi monografij ter imena revij in zbirk so napisana v poševnem tisku (kurzivi). Pri monografijah je potrebno navesti še kraj izida.

Pri navajanju literature se ne uporablja seznama kratic revij in zbirk.

Primer:

ERIČ, M. 1994, Nova datiranja deblakov in čolnov. – *Arheo* 16, 74—78.

AITKEN, M. J., C. B. STRINGER, P. A. MELLARS (ur.) 1993, *The Origin of Modern Humans and the Impact of Chronometric Dating*. Princeton.

Pri člankih iz zbornikov je potrebno navesti popoln citat zbornika.

Primer:

NELSON, D. E. 1997, Radiokarbonsko datiranje kosti in oglja iz Divjih bab I. –V: I. Turk (ur.), *Moustérienska »koščena piščal« in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji*. – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 2, Ljubljana, 51—64.